

Honoré de Balzac

Goriot apó

Regény

Fordította Lányi Viktor

Vauquer-né, leánynevén de Conflans, idős asszonyság, negyven éve tart fenn polgári penziót Párizsban, a diáknegyed és a Saint-Marceau negyed közt húzódó Neuve-Sainte-Geneviève utcában. A Vauquer-ház néven ismert penzió szállást ad férfiaknak és nőknek, fiataloknak és öregeknek anélkül, hogy valaha is gáncs érte volna a tisztaság intézmény erkölceit. Igaz, hogy harminc év óta nem fordult meg falai közt ifjú nőtiszte, legényember pedig csak olyan lakik benne, akit hazulról gyengén látnak el havipénzzel. Mégis, 1819-ben, amikor ez a dráma kezdődik, akadt a lakók közt egy szegény fiatal lány. Bármennyire is elcsépelte és lejáratotta a dráma szót napjaink szívhasogató irodalma, amely kegyetlenül visszaélt vele, mégis ezt a szót kell itt használnunk. Nem mintha ez a történet a szó igaz értelmében dráma lenne; de a könyv végére érvén talán hullatnak egy-két könnyet az olvasók *intra muros et extra*.¹ Megértik-e vajon Párizson kívül? Jogos a kételkedés. E megfigyelésekkel és helyi színekkel zsúfolt jelenetnek a részleteit csak azok méltányolhatják igazán, akik a Montmartre buckái és a Montrouge magaslatai közt élnek, ebben a híres völgyben, ahol állandóan hullóféltben van a vakolat, és patakokban folyik a szennyvíz: valódi szenvedések és talmi örömek töltik be ezt a völgyet, s az izgatott sürgés-forgásban csak ami kirívó, kelthet ideig-óráig feltűnést. Elvértve azonban olyan fájdalommal is találkozunk itt, amelyeket a bűnök és erények összetorlódása nagyra és ünnepélyessé avat. Láttukra megtorpan és megenyhül az érdekhajhászó önzés; de a friss élményt gyorsan megemészti, akár a zamatos gyümölcsöt. A civilizáció szekere, amely a jaggernati bálványéhoz² hasonlatos, épp hogy kissé meglassítja vágóját, ha a többenél kevésbé törékeny szív kerül útjába; majd gyorsan átgázol rajta, és diadalmasan robog tovább, így teszel te is, olvasóm, fehér kezeden tartva ezt a könyvet, puha karosszékedbe süppedsz, mondván: ez talán elszórakoztat. Miután elolvastad az öreg Goriot titkolt balsorsának történetét, jó étvággyal megebédelsz, érzéketlenségedet a szerző rovására írod, ráfogod, hogy túloz, megvádolod, hogy átkölti a valóságot. Tudd meg hát: ez a dráma nem a képzelet szüleménye, nem is regény. *All is true*³ - annyira valóságos, hogy egyes elemeit bárki felismerheti a maga környezetében, esetleg saját szívében.

A ház, amelyben a családi penzió virul, Vauquer-né tulajdona. Ott áll a Neuve-Sainte-Geneviève utca alsó részén, ahol a kövezet oly meredeken lejt az Arbalète utca felé, hogy lovas kocsival bajos közlekedni rajta. Ezért olyan csendesek a Val-de-Grâce-templom és a Panthéon⁴ közötti szűk utcák. Ez a két műemlék megváltoztatja a környék légkörét, sárga tónusokat vet belé, és homályossá teszi kupolájának komor árnyékával. Itt száraz a kövezet, a lefolyókban se sár, se víz, a falak mentén fű burjánzik. Aki erre jár, lenne bár a leggondtalanabb ember, kedvét veszti itt; egy kocsis robogása errefelé esemény, a házak mogorvák, a falak börtönre emlékeztetnek. Az erre vetődő párizsi csak polgári penziókat látna itt, vagy középületeket, nyomort vagy unalmat, haldokló öregséget, munkára kényszerülő, vidám ifjúságot. Nincs Párizsban visszataszítóbb kerülete, de mondjuk ki, ismeretlenebb sincs. Kiváltképp a Neuve-Sainte-Geneviève utca olyan, mint egy bronzkeret, az egyetlen, amely ehhez a történethez illik, s amelynek felidézéséhez semmilyen szín sem lehet túl komor, semmilyen gondolat túl sötét, ugyanúgy, miként lépésről lépésre halványabb lesz a napvilág,

¹ A falakon belül és kívül (latin)

² Az indiai Visnu isten szobra, melyet ünnepén kocsin hordoznak körül. A rajongó hívek a kerekek elé vetik s eltiportatják magukat, remélve, hogy ezáltal magasabb kasztban születnek majd újjá

³ Minden igaz (angol)

⁴ A régi görögöknél és rómaiaknál az istenek összességének szentelt templom. A párizsi Panthéon eredetileg Szent Genovénának, a város védőszentjének temploma volt; a forradalom tette Panthéonná, elrendelve, hogy ide temessék a haza nagyjait

és tompább a vezető kántálása, ahogy az utas lejjebb és lejjebb halad a katakombákba. A hasonlat helyénvaló! Ki dönti el, mi borzalmasabb: szikkadt szíveket vagy üres koponyákat nézni?

A penzió homlokzata kis kertre néz, úgyhogy a ház egyenest rászögellik a Neuve-Sainte-Geneviève utcára, ahonnan hosszában látszik az épület. A homlokzat mentén, a ház és a kertecske közt ölnyi széles, vályúszerű, kavicsos sáv húzódik, előtte pedig homokkal felhintett út, amelyet nagy kék és fehér fajanszvázákba ültetett muskátlik, leanderbokrok és gránátalma-fácskák szegélyeznek. Az útra nyíló kiskapu fölött cégtábla látható az alábbi felírással: VAUQUER-HÁZ. És alatta: *Polgári penzió mindkét nem és egyebek számára*. Nappal a lármás csengővel felszerelt rácskapun át a kis, köves járda végén, az utcával szemközi kőfalra festett zöld márvány oszlopsor látszik, egy kerületbeli piktor műve. A festmény hamis távlatú mélységében Ámort ábrázoló szobor. A felületét borító pikkelyes máz a szimbólumok kedvelőinek talán titkokat regélne a párizsi szerelemről, amelyet néhány lépéssel odább gyógykezelnek. A talapzat alján a félig elmosódott felirat, azzal a lelkesedéssel, amelyet a Párizsba 1777-ben visszatért Voltaire⁵ iránt tanúsít, elárulja a díszítmény keletkezésének idejét:

*Akárki légy, ő az urad,
Az volt mindig, az is marad.*

Sötétedéskor a rácskapu mögött a tömör deszkakaput is bezárják. A homlokzat hosszával egyenlő nagyságú kertecske beszorul az utcai fal és a szomszéd házak tűzfala közé. Ezt végéig palástként takarja el a ráhajló vadborostyán, úgyhogy Párizsban szokatlan festői hatással vonja magára a sétálók figyelmét. A falakat lécrácsok borítják, s a rájuk futtatott venyigék hitvány, poros szőlőtermését Vauquer-né minden évben féltő gonddal szemléli, és nem győző róla lakóival tárgyalni. A falak hosszában keskeny ösvény vezet a hársfák lombosárához. Ezt a szót Vauquer-né, hiába „született de Conflans”, makacsul *hálsfának* ejti, nem törődve lakóinak nyelvtani megjegyzéseivel. A két oldalsó ösvény közt négyszögletes articsókaágy, akörül orsó formára nyesett gyümölcsfák; az ágyas sóskával, salátával és petrezselyemmel van körülpalántálva. A hársfák alatt zöldre festett, kerek asztal, körülötte székek. Kánikula idején, amikor a nagy hőségben magától kikelne a tojásból a csirke, itt szűröslik a feketekávé a vendégek, már akinek futja rá az erszényéből. A háromemeletes, fönt manzárdban folytatódó homlokzat terméskőből épült, és azzal a sárga színnel van bemázolva, amely Párizs legtöbb házát elcsúfítja. Mindegyik emeleten öt-öt négyzet alakú, apró ablak, mindegyiken zsalugáter, s mindegyik másképpen fölhúzva, vonalaik emiatt hadilábon állnak egymással. A ház oldalán két-két ablak fér el, a földszintieket vasrács díszíti. Az épület mögött, mintegy húsz láb széles udvaron, jó egyetértésben élnek malacok, tyúkok, házinyulak. Az udvar végében áll a faskamra. Ez utóbbi és a konyhaablak közt van az éléstár, alatta csurog ki a konyhai kiöntő zsíros moslékja. Az udvarból keskeny ajtó nyílik a Neuve-Sainte-Geneviève utcára, azon át szórja ki a szakácsnő a szemetet, s a szennyhalmot bőségesen meglocsolja vízzel, nehogy járványt terjesszen.

A földszint kiválóan megfelel a polgári penziók céljának: első nagy szobáját a két utcai ablak világítja meg, üvegezett ajtó a bejárása. Ebből a szalonból nyílik az ebédlő, ezt lépcsőház választja el a konyhától, a lépcsőfokok beeresztett fáját fölkefélik. Nincs szomorúbb látvány, mint ez a szalon, ülőbútorain fakó és fényes csikozású a lószőrvászon huzat. Közepén kerek asztal, Szent Anna-márványból faragott fedőlappján kopott aranycirádás, fehér porcelán készlet

⁵ A száműzött nagy író 1778-ban - nem 1777-ben - tért vissza szülővárosába; hívei eget verő ünneplésben részesítették

díszlik, amilyent manapság mindenfelé látni. A meglehetősen rosszul padlózott szobában mellmagasságig ér a faburkolat. A falak felső részét borító papírkárpit a *Télémaque*⁶ főjeleneteit ábrázolja, a mű klasszikus szereplőinek színes figuráival. A rácsos ablakok között kitöltő festmény azt a jelenetet tárja a penzió lakói elé, amikor Kalüpszó nimfa dúsan megvendégeli Odüsszeusz fiát. Negyven éve ingerli élcelődésre ez a kép a fiatal kosztosokat, akik azt hiszik, fölébe kerekednek helyzetüknek, ha tréfára veszik a sovány ebédet, amelyre szegénységükben fanyalodnak. A kőkandalló mindig tiszta tűzhelye tanúsítja, hogy csak kivételes alkalmakkor raknak benne tüzet. Párkányán két cserép ócska művirág raboskodik egy roppantul izléstelen, kék színű márvány ingaóra szomszédságában. Ebben az első szobában olyan illat terjeng, amelyre nincs szó a köznyelvben; *penzióillatnak* kellene nevezni. A doh, a penész, az avasság érzik benne; fázol tőle, nedves lesz az orrod, átjárja a ruháidat is; olyan helyiségre emlékeztet, ahol most végeztek az ebéddel: tálalás, éléskamra, menhely-konyha szagától bűzlik. Akkor lehetne talán leírni ezt a szagot, ha valaki kitalálná, hogy kell elemezni ezt a sok gyomorkavaró undokságot, amit minden egyes penziólakó, akár öreg, akár fiatal, *sui generis*⁷ hurutos kipárolgása vegyít belé. No de akármilyen ronda és utálatos ez a szalon, a szomszédos ebédlőhöz képest még mindig elegánsnak és illatosnak mondható, akár egy budoár. Ezt a fával burkolt termet egykor befestették valamilyen, ma már felismerhetetlen színre, afölé rétegekben rakódott és furcsa ákombákomokat rajzolt a piszok. A falak mentén körös-körül szutykos pohárszékeken kicsorbult, fénye vesztett kancsók, kerek bádogtálak, oszlopba rakott, tournai-i gyártmányú, kék szélű, vastag porcelán tányérok láthatók. Az egyik sarokban kis szekrény áll, számozott rekeszeiben tartják a kosztosok zsírpecsételés vagy borfoltos asztalkendőit. Csupa elpusztíthatatlan bútordarab, amelyek már sehol sem kellenek, de itt még helyet kapnak, akárcsak a civilizáció selejte a *gyógyíthatatlanok* menhelyén. Látsz itt barométert, amelyből kijön a kapucinus barát, ha esik az eső, látsz aranysegélyű, fényezett fakeretekben förtelmes metszeteket, amelyek láttára elmegy az étvágyad; rézberakásos gyöngyház faliórát; zöld cserépkályhát, Argand-lámpákat, melyekben az olaj porral keveredik, hosszú asztalt, melynek viaszosvászon terítője eléggé zsíros ahhoz, hogy egy mókázó külső kosztos ráfirkantsa a nevét, mutatóujját használva íróvesszőnek; látsz elnyomorodott székeket, vedlett kis lábtörlőket, melyeknek gyékényfonata folyton feslik, de azért úgy-ahogy egészben marad, azután hitvány lábmelegítőket csupa horpadt lyukkal és rozzant sarokvassal, elszene-sedő fakerettel. Hogy milyen ócska, töredezett, korhadtt, rozoga, csámpás, nyomorék, csonka, rokkant, haldokló ez a bútortárgy, annak érzékeltetéséhez részletes leírásra lenne szükség, de ez túlságosan lassítaná történetünk érdekfeszítő menetét, és csöppet sem lenne ínycsiklandó olvasóknak. A vörös kőpadozat gidres-gödrös a sok sikálástól vagy mázolásból. Egyszóval a prózai nyomor uralkodik itt, a fukar, sűrített, elnyűtt nyomorúság. Még nem merő kosz minden, de már meglehetősen mocskos; még nem csupa rongy, de maholnap szétrohad.

A szoba teljes fényében ragyog, amikor reggel hétkor besompolyog Vauquer-né macskája, megelőzve úrnőjét; felugrál a pohárszékekre, szaglássza a tejet a tányérral lefödött csuprokban, és reggeli dorombolásba kezd.

Csakhamar megjelenik az özvegy, cifra túll főköttője alól kifityeg kajlán felrakott vendég-hajának egy tincse; csoszogva lépked fancsali papucsáiban. Vénecske, kövérek arca, a belőle kinyúló papagájcsőrrel, zsírpárnás keze, templomjáró nénikékre emlékeztető, tömzsi alakja, túlságosan telt, rengő keble összhangban van ezzel a teremmel, ahol csak úgy bűzlik a balsors, ahol megbúvik a spekuláció, s amelynek áporodott levegőjét Vauquer-né utálkozás nélkül

⁶ Fénelon prózai hőskölteménye (1699), Homérosz *Odüsszeiá*jának alapján elmondja, hogyan indult eltűnt apja keresésére Télemakhosz, Odüsszeusz fia

⁷ Saját, csak az egyénre jellemző (*latin*)

lehel be. Arca, mely oly üde, mint az első őszi fagy, ráncok közül pislákoló szemének kifejezése, mely a táncosnő hivatásszerű mosolyából az uzsorás rideg szemöldökráncolásába megy át, egyszóval egész személye kifejezi a penziót, mint ahogy a penziót el sem lehetne képzelni személye nélkül. Fegyház nincs porkoláb nélkül, a kettő egymás nélkül el sem képzelhető. A kis termetű asszonyosság ólmos vaskossága ebből az életből következik, mint ahogy a tifusz a kórház kipárolgásából ered. Kötött gyapjú alsószoknyája, amely hosszabb a régi ruhából szabott felső szoknyánál, s melynek vattabélése kikandikál a foszladozó kelme fészléseiből, mintegy jelképezi a szalont, az ebédlőt, a kertecskét; jelzi a konyhát, és megjósolja a penzió lakóit. Ha ő jelen van, akkor teljes a kép. Az ötven év körüli Vauquer-né hasonlít minden *sorsüldözött* asszonyra. Üveges szemével oly ártatlanul néz, mint egy kerítőnő, aki szigorúnak tettei magát, hogy jobb árat érjen el, egyébként kész mindenre, s hogy javítson a sorsán, kész volna kiszolgáltatni Georges-ot és Pichegrut⁸, ha Georges és Pichegru még nem lenne kiszolgáltatva. Mindamellet *voltaképpen jó asszony*, mondják a lakói, akik vagyontalannak hiszik, mert ugyanúgy nyögdécsel és köhécsel, mint ők. Mi volt Vauquer úr? Az özvegy sohasem nyilatkozott a megboldogultról. Hogyan vesztette el a vagyonát? A balsors csapásai alatt, hangzott a válasz. Ővele rosszul bánt, nem hagyott rá mást, mint a két szemét, hogy sírjon, ezt a házat, hogy megéljen belőle, és azt a jogot, hogy senki balsorsán ne kelljen szánakoznia, mert ő maga, úgymond, annyit szenvedett, amennyit ember csak szenvedhet. Úrnője tipegését hallva Sylvie, a kövér szakácsnő, buzgón hozzálátott, hogy a bennlakóknak felszolgálja a reggelit. A külső kosztosok általában csak ebédre fizettek elő, havi harminc frankot. Történetünk kezdetén heten voltak bennlakók. Az első emeleten volt a ház két legszebb szobája. Vauquer-né foglalta el a kisebbet, a másikban Couture-né, francia köztársasági hadbiztos özvegye lakott. Egy ifjú hajadon élt vele, Victorine Taillefer, akinek anyja helyett anyja volt. A két hölgy évi ezernyolcszáz frankot fizetett a teljes ellátásért. A második emelet két szobája közül az egyiket egy Poiret nevű öregember lakta. A másikat egy negyven év körüli férfi, aki fekete parókát viselt, pofaszakállát festette, volt nagykereskedőnek mondta magát, és Vautrin néven mutatkozott be. A harmadik emelet négy szobából állt, közülük kettő volt kiadva, az egyik egy vénlánynak, akit Michonneau kisasszonynak hívtak. A másikat egy volt metélttészta-, makaróni- és keményítőgyáros bérelte, aki Goriot apónak szőlítettta magát. További két szoba afféle vándormadaraknak volt fenntartva, éhenkórász diákoknak, akik, akárcsak Goriot apó és Michonneau kisasszony, lakásért és ellátásért havi negyvenöt franknál többet nem tudtak fizetni; de az ilyen lakókat Vauquer-né nem szívesen látta, és csak jobb híján fogadta be, mert túl sok kenyeret zabáltak. Pillanatnyilag e két szoba közül az egyikben egy fiatalember lakott. Angoulême környékéről jött Párizsba jogot hallgatni, és népes családja a legsúlyosabb nélkülözéseket vállalta, hogy évi ezerkétszáz frankot küldhessen neki. Eugène de Rastignac - ez volt a neve - az a fajta ifjú volt, akit a balsors munkára szoktat, aki serdülőkorától kezdve tisztában van vele, minő reményeket fűznek hozzá szülei, és szép jövőjét azzal alapozza meg, hogy máris kiszámítja, mire viheti tanulással, tanulmányait pedig eleve hozzászabja előre látható társadalmi mozgalmakhoz, hogy az elsők közt aknázhassa ki a lehetőségeket. Az ő érdekes megfigyelései és a párizsi szalonokban való ügyes helyezkedése nélkül történetünk híjával volna a valóság színeinek, hiszen e színeket kétségkívül a fiatalember mozgékony szellemének köszönhetette, és vágyának, hogy behatoljon egy szörnyű helyzet rejtélyeibe, amelyet okozói éppoly gondosan titkoltak, mint szenvedő alánya.

⁸ *Cadoudal, Georges* (1771-1804) - a „huhogók”, a királypárti normann és breton felkelők egyik vezére. *Pichegru, Charles* (1761-1804) - tábornok, a forradalom egyik kiváló hadvezére. Később Condé hercegnek, a nemesi emigrációs sereg főparancsnokának sikerült őt a royalisták pártjára állítania

A harmadik emelet fölött ruhaszáritó padlás volt, és két manzárdszoba, ezekben lakott Christophe, a kifutóinas, és Sylvie, a kövér szakácsnő. A hét bennlakón kívül Vauquer-né évente átlagban nyolc jogászt és medikust kosztolt, meg két-három, a kerületben lakó törzsvendéget, akik mind csak ebédre fizettek elő. Ebédidőben tizenhétvenen ülték körül az asztalt, de húsznak is lehetett volna teríteni. Reggelenként azonban csupán a hét bennlakó gyűlt össze, úgyhogy a villásreggeli egész családjában folyt le. Ki-ki papucsban jött le a szobájából, bizalmas megjegyzéseket engedett meg magának a bejáró vendégek öltözködéséről vagy viselkedéséről, a tegnapi étkezés eseményeiről, senki sem tett lakatot a szájára. Ezek a bennlakók voltak Vauquer-né kényeztetett gyermekei; csillagászati pontossággal mérte ki nekik gondoskodását és figyelmességét, aszerint, hogy ki mennyit fizetett az ellátásért. Ugyanez a szempont vezette ezeket a véletlenül összeverődött embereket. A két második emeleti lakó csupán hetvenkét frankot fizetett havonta. Ez az olcsóság, amely csak a Saint-Marcel kerületben, a Bourbe és a Salpêtrière⁹ közt lelhető fel, s amely alól Couture-né volt az egyedüli kivétel, mutatja, hogy a penziólakók többé-kevésbé nyilvánvaló balsors terhe alatt sínylődtek, így aztán a ház belsejének csüggesztő látványa visszatükröződött vendégeiknek ágrólszakadt külsején. A férfiak színehagyott kabátot viseltek, olyan cipőt, amilyent előkelő városrészekben szemébe dobnak, foszladt fehérneműt, ruházatukba úgyszólván már csak hálni járt a lélek. A nők divatjamúlt, újrafestett, elfakult ruhákban jártak, kijavított régi csipkében, sok használattól fényes kesztyűben, mindig rozsdafoltos gallérokban, foszladozó vállkendőkben. De, bár ily rosszul öltözködtek, erőteljes testalkatú volt szinte mindegyik, szervezetük bírta az élet viharait. Hideg, kemény arcvonásaik elmosódtak, mint a forgalomból kivont rézgarasok. A fonnyadt ajkak közül mohó fogak villantak elő. Ezek a penziólakók lezajlott vagy még zajló drámákat éreztettek; nem rivaldafényben, festett vásznak közt játszódó drámákat, hanem élő és néma drámákat, fagyos drámákat, amelyek forrón megdobogtatják a szívet, és sohasem múlnak el egészen.

Az öreg Michonneau kisasszony fáradt szeme fölött a sárgaréz drót foglalatú, zöld tafotából készült ellenző olyan mocskos volt, hogy az irgalmasság angyala is visszariadt volna tőle. Vékony szálú, siralmas rojtokkal szegélyezett vállkendője mintha csontvázat takart volna, oly szögletesek voltak alatta az idomok. Miféle sav marta el erről a teremtsérről a női formákat? Valamikor csinos és jó alakú lehetett - a bűn tette így tönkre, a bánat vagy a kapzsiság? Talán sokat szeretkezett valaha, netán a mások testével üzérkedett, vagy csak a magáéval? Talán zabolátlan fiatalságának diadalaiért vezekelt most örömtelen öregségével, amely elriasztotta a járóelőket? Fénytelen tekintete dermesztő volt, elcsenevészedett arca félelmetes. Hangocskája vékonyán ciripelt, mint a tél közeledtekor a bokorban megbúvó tücsök. Azt beszélte, hogy régebben egy hólyaghurutban szenvedő öregurat ápolt, akit gyermekei magára hagytak, mert vagyontalannak hitték. Ez az aggyasztán ezer frank évjáradékot hagyott rá, amit időnként perrel támadtak meg a törvényes örökösök, és persze kígyót-békát kiáltottak rá. Noha a kicsapongások elrúttították az arcát, még volt rajta némi nyoma a bőr fehérségének és finom szövetének, ami arra vallott, hogy teste megőrzött valamit egykori szépségéből.

Poiret úr afféle rozzant gépezet volt. Ahogy ott lézengett, mint valami szürke árnyék, a Fűvészkert valamelyik fásorában, fején horpadt, ócska satyakkal, bizonytalanul markolva sárgult elefántcsont fogantyús sétabotját, gyűrött szárnyú császárkabátban, amely csak félig takarta el csaknem üresen lötyögő térdnadrágját és részegesen összeverődő, kék harisnyás lábszárát, s látni engedte piszkosfehér mellényét és durva, gyűrött muszlin ingmellét, amely rosszul illett a pulykanyaka köré tekert kravátléhoz - aki így látta, azt kérdezte magában, vajon

⁹ A Bourbe Balzac korában szülészeti kórház volt, a Salpêtrière párizsi menhely és kórház

ez a kínai árnyjátékfigura nem az Olaszok körútján őgyelgő, elszánt Jáfet-ivadékok¹⁰ fajtájából való-e. Miféle munkában töpörödött így össze? Minő szenvedély festette barnára bibircsókarcát, amely torzképnek rajzolva is valószínűtlenül hatott volna? Mi lehetett azelőtt? Talán bizony igazságügy-minisztériumi hivatalnok abban az irodában, ahová az ítéletvégrehajtók küldözgetik költség számláikat az apagyilkosok fekete szemfedőiről, a kosárba való korpáról, a nyaktiló bárdjához szükséges zsinegekről. Talán vágóhídi kapuellenőr volt, vagy köztisztasági felügyelőhelyettes. Szóval ez az ember alighanem közönséges számár volt társadalmunk nagy taposómalmában, amolyan párizsi Raton¹¹, aki még nem talált rá Bertrand-jára, egyszerű kis tengely, amely körül a közélet szerencsétlen vagy szennyes ügyei forognak, vagyis az a fajta ember, akire azt mondjuk: *ilyenekre is szükség van*. Az úri Párizs nem vesz tudomást ezekről a testi vagy lelki szenvedésektől halotthalvány ábrázatokról. De hiszen Párizs valóságos óceán. Beledobhatod a mérőönt, mélységét soha nem ismered meg. Keresztül-kasul járod, hogy leírd; de akármennyi gondot fordítsz is a bejárására, leírására, akármily számosak és buzgók is e tenger kutatói, mindig akad még ott szűz terület, ismeretlen barlang, egy-egy virág, igazgyöngy, szörnyeteg vagy más meglepő lelet, ami elkerülte az irodalmi bűvárok figyelmét. A Vauquer-ház egyike ezeknek az érdekes furcsaságoknak.

Két alak élesen elütött a penzió lakóinak és törzsvendégeinek zömétől. Jóllehet Victorine Taillefer kisasszony, mint afféle sápkóros hajadon, betegesen halvány volt, és részese az általános szenvedésnek, amely ezen a társaságon a szomorúság megszokása, a kényszeredett magatartás, a szegényes és satnya körülmények folytán úrrá lett, arca mégsem látszott öregesen fonnyadtnak, mozgása élénk volt, hangja csengő. Olyan volt ez a boldogtalan ifjú hajadon, mint egy sárgult lombú cserje, amelyet nemrég ültettek kedvezőtlen talajba. Rózsafoltos, fehér arca, hamvasszőke haja, légiesen karcsú termete azt a bájt sugározta, amelyet a modern költők a középkori szobrokon fedeztek fel. Sötétes szürke szeme keresztényi szelídséget és lemondást tükrözött. Egyszerű, olcsó ruhája alatt fiatalos idomok domborodtak. Csinos volt, már amennyire csinos lehetett. Ha történetesen boldog, akkor elragadó lett volna: a nőknek a boldogság a költészetük, ahogy a szép ruha a díszük. Ha egy bál vidámsága rózsállott volna ezen a halvány arcon, ha az elegáns élet örömei telítették és csinosították volna kissé már beesett orcáit, ha a szerelem vidította volna szomorú szemét, Victorine a legszebb lányokkal is megállta volna a versenyt. Az hiányzott neki, amitől egy nő újjászületik: a cifrázkodás meg a szerelmes levelek. Története kész regény. Apja úgy hitte, oka van rá, hogy ne ismerje el gyermekének, nem volt hajlandó őt magánál tartani, mindössze évi hatszáz frankot juttatott neki, kitúrta vagyonrészből, hogy az egész vagyont fia kezére játsz hassa. Couture-né távoli rokona volt Victorine anyjának, aki kétségbeesésében hozzá menekült meghalni. Gondjaiba vette az árvát mint saját gyermekét. Sajnos, az özvegy hadbiztosnénak az özvegyi ellátáson és nyugdíjon kívül semmije sem volt. Bármikor itthagyhatta a szegény, tapasztalatlan, vagyon-talan lányt a világ prédájául. A jó asszony minden vasárnap misére, kéthetenként gyónni vitte Victorine-t, hogy minden eshetőségre istenfélővé nevelje. Jól tette. A vallásos érzések reménysugarat jelentettek a kitagadott gyermeknek, aki szerette apját, és évente felkereste, hogy elvigye neki anyja bocsánatát, de minden alkalommal az atyai ház könyörtelenül bezárt ajtajába ütközött. Fivére, az egyetlen, aki közbenjárója lehetett volna, négy év alatt egyszer sem látogatta meg, és semmivel sem segítette. Victorine Istenhez fohászkodott, nyissa fel atya szemét, lágyítsa meg fivére szívét, imádkozott értük, és nem vádolta őket. Couture-né és Vauquer-né nem találtak elég erős szavakat az apa barbár viselkedésének megbélyegzésére.

¹⁰ Jáfet a bibliai Noé egyik fia

¹¹ Raton és Bertrand egy La Fontaine-mese szereplői: Raton, a macska kikaparja a gesztenyét a tűzből, Bertrand, a majom pedig jóízűen elfogyasztja

Mikor a gonosz milliomosra átkokat szórtak, Victorine szelíd szavakat hallatott, mint a sebzett galamb, melynek fájdalomsikolyában is szeretet bűg.

Eugène de Rastignac igazi délvidéki volt, fehér bőr, fekete haj, kék szemek. Megjelenése, modora, viselkedése elárulta, hogy nemesi család sarja, akit már gyermekkorában a hagyományos jó ízlésre neveltek. Keveset költött öltözködésre, hétköznapiakon tavalyi ruháit hordta el, mégis, ha társaságba ment, úgy ki tudta csípni magát, mint előkelő fiatalemberhez illik. Rendszerint ócska kabátban, hitvány mellényben járt, nyeszlett fekete nyakravalóját diákosan laza bogra kötötte, és mindehhez hasonlóan rossz minőségű pantallót, talpalt cipőket viselt.

E két személy és a többiek közt a festett pofaszakállas, negyvenéves Vautrin képviselte az átmenetet. Az a fajta ember volt, akire azt mondja a nép: ez aztán szép szál legény! Széles vállak, domború mellkas, duzzadó izmok, vaskos, szögletes kezek, az ujjperceken erősen feltűnő, sűrű, lángvörös szőrösömök. Korai redőkkel szántott arcán a rideg vonások meghazudtolták sima és hajlékony modorát. Mély hangja ormótlan vidámságával nem volt visszataszító. Előzékeny volt és mosolygós. Ha a házban elromlott egy zár, egykettőre leszerelte, megreparálta, beolajozta, fényesre csiszolta, helyére tette, mondván: ismerjük mi egymást. Egyébként értett mindenféléhez, ismerte a hajókat, a tengert, Franciaországot, külföldet, az üzleti életet, az embereket, a világ folyását, a törvényeket, a szállodákat és a börtönöket. Ha valaki túl sokat panaszkodott, tüstént felajánlotta szolgálatait. Többször adott kölcsönt Vauquer-nének és egyik-másik lakótársának; de akiket így lekötölezett, inkább meghaltak volna, semhogy ne adják meg tartozásukat, mert minden nyájassága ellenére félelmet gerjesztett egy bizonyos átható és elszánt pillantásával. Már azzal a móddal is, ahogy néha köpött egyet, rendíthetetlen hidegvérnek adta tanújelét, mint aki bünténytől sem riad vissza, hogy kievíckéljen szorult helyzetéből. Szeme szigorú bírónak hatolt a kérdések, a lelkiismeret, az érzelmek mélyére. Rendes szokása volt, hogy villásreggeli után elment hazulról egészen ebédig, estéit házon kívül töltötte, és éjfél tájban tért haza a Vauquer-nétől kapott külön kapukulccsal. Egyedül ő élvezte ezt a kiváltságot. De jóba is volt az özvegygel, mamának hívta, olykor megölelgette - eléggé érthetetlen hízelkedés! A jó asszony azt hitte, hogy még nem is oly nehéz átkarolni a derekát, holott csak Vautrinnak voltak olyan hosszú karjai, hogy körül tudott érni ilyen tisztos idomokat.

Jellemző volt Vautrinra, hogy nem sajnálta a havi tizenöt frankot a kávélikőrért, amit ebéd végén szokott fogyasztani. Kevésbé felületes szemlélők, mint ezek a fiatalok, akiket elkapott a párizsi élet forgataga, vagy ezek az öregek, akik közönyösek voltak minden iránt, ami őket közről nem érintette, bizonyára gondolkodóba estek volna azon a kétes benyomáson, amit rájuk Vautrin gyakorol. Ez az ember tudta vagy gyanította a környezetében élők ügyeit, viszont az ő gondolataiba és foglalatosságaiba senki be nem láthatott. Noha látszólagos vidámságát, állandó szíveskedését és nyájasságát válaszfalként állította önmaga és a többiek közé, mégis nemegyszer elárulta, hogy jellemének félelmetes mélységei vannak. Gyakran tett Juvenalishoz¹² méltó epés megjegyzéseket, szívesen gúnyolta a törvényeket, ostorozta az úri társaságot, azzal vádolta, hogy önmagának ellentmond. Mindebből arra lehetett következtetni, hogy haragban van a társadalommal, s hogy élete mélyén gondosan eltemetett titok lappang.

Taillefer kisasszony, talán mert tudtán kívül vonzotta a negyvenéves férfi ereje és a fiatal diák szépsége, megosztotta kettejük közt titkos pillantásait és rejtett gondolatait. De úgy látszott, övele egyik sem törődik. Pedig hát a véletlen máról holnapra megváltoztathatja helyzetét, és jó partit csinálhat belőle. Egyébiránt ezek az emberek nem tartották érdemesnek, hogy meggyőződjenek, valódi vagy álbalsorsot panaszol-e valamelyikük. Azt a bizalmatlansággal vegyes

¹² *Juvenalis* (65-128) - latin költő. Szatíráiban metsző gúnnal bírálta a császári Róma feslett erkölceit.

közönyt tanúsították egymás iránt, amely kinek-kinek egyéni helyzetéből eredt. Tudták, hogy képtelenek könnyíteni bajaikon, és azzal, hogy elmondták egymásnak, már ki is ürítették a részvét kelyhét. Úgy voltak ezzel, mint az öreg házastársak: nem volt már egymásnak mondanivalójuk, így hát nem maradt köztük más kapcsolat, mint a gépies élet, az olajozatlan szerkezet működése. Bizonyára részvétlenül mentek el a vak utcai koldus mellett, megindultság nélkül hallgatták végig egy balsors történetét, s a nyomor problémájának megoldását a halálban látták, úgyhogy a legszörnyűbb végvonaglás iránt is érzéketlenné dermedtek. E csüggedt lelkek közt Vauquer-né, a vendéglátóház fejedelemnője volt talán a legboldogabb. Csak ő látta derűs csalitnak a kis kertet, melyet a csend és a hideg, a szárazság és a nedvesség kietlenné tett. Csak az ő szemében volt gyönyörű ez a ridegsárga ház, amelyben a csapszék rézrozsdaszaga terjengett. Az övéi voltak ezek a zárkák. Ő táplálta ezeket az örökös rabságra ítélt fegyenceket, akik fölött elismert tekintélyt gyakorolt. Hol kaptak volna Párizsban ezek a szegény emberek olyan áron, mint nála, tápláló, elégséges kosztot és hozzá lakást, ahol módjukban állt, ha nem is elegánsan és kényelmesen, de legalább tisztán és egészségesen berendezkedni? Ha Vauquer-né égbekiáltó igazságtalanságra vetemedik, áldozata azt is zokszó nélkül eltűrte volna.

Egy ilyen közösségen belül kicsiben az egész társadalom elemei föllelhetők. A tizennyolc asztaltárs közt, akárcsak a kollégiumokban és a nagyvilágban, akadt egy szegény, megvetett, üldözött istenteremtése, akire csak úgy záporoztak a rovasára faragott élcek. A második év elején erre az alakra figyelt föl leginkább Eugène de Rastignac azok közül, akikkel még kétesztendei együttélésre volt kárhoztatva. Az egykori tésztagyáros volt ez az áldozati bárány, az öreg Goriot, akinek fejére egy festő - akárcsak az elbeszélő - a csoportkép minden fényét rávetítené. Mi lehetett az oka, hogy az a már-már gyűlölködő megvetés, ez a száналommal vegyes üldözés, balsorsának ez a semmibevevése sújtotta a penzió legrégebbi lakóját? Talán komikus vagy különc szokásaival szolgált rá, olyasmivel, amit az emberek nehezebben bocsátanak meg, mint a bűnt? Ezek a kérdések sok társadalmi igazságtalanságot érintenek. Úgy látszik, az emberi természetben gyökerezik, hogy mindent elszenvedtetünk azzal, aki kész mindent elszenvedni igazi alázatosságból, gyengeségből vagy közönyből. Avagy nem szeretjük-e mindnyájan kipróbálni erőnket valakinek vagy valaminek kárára? A leggyöngébb is, a gyerkőc, sorra becsönget a kapukon télvíz idején, vagy fölkapaszkodik egy vadonatúj műemlékre, hogy odafirkantsa a nevét.

Goriot apó úgy hatvankilenc éves lehet mostanában; 1813-ban hagyott föl az üzlettel, és költözött be Vauquer-néhoz. Eleinte Couture-né későbbi lakosztályát bérelte, és ezerkétszáz frankot fizetett az ellátásért, mint akinek öt arany ide vagy oda meg se kottyán. Vauquer-né akkor újra berendezte a lakás három szobáját abból az előre lefizetett összegből, amelyből, úgymond, futotta valami hitvány bútorzatra, sárga kalikó függönyökre, utrechti bársonnyal bevont, fényezett fakeretes fotelekre, néhány mázolmányra és olyan tapétára, amelyet külvárosi kocsmákban sem tűrtek volna meg. Talán Goriot apó vagy - ahogy akkoriban tisztelték - Goriot úr hanyag bőkezűsége, amivel hagyta, hogy becsapják, talán ez vitte rá az özvegyet, hogy az öreget hülyének nézze, aki nem is konyít az üzlethez. Goriot gazdag ruhatárat és szép fehérneműt hozott magával, mint afféle nagykereskedő, aki semmit sem tagad meg magától, mikor visszavonul az üzlettől. Vauquer-né megcsodálta a félhollandi vászonból való tizennyolc inget, amelyek finomságát még szembetűnőbbé tette, hogy a volt tésztagyáros a keményített ingmellen két láncocskával összefűzött melltűt viselt, egy-egy jókora gyémánttal. Rendszerint búzavirágkék öltönyben járt, mindennap fehér pikémellényt vett föl körte alakú, rengő pocakja fölé, melyen fityegőkkel teleaggatott, nehéz aranylánc himbálózott. Aranyból volt a tubákszelencéje is, a beleillesztett medalion pedig, tele hajszálakkal, azt a látszatot keltette, mintha Goriot-nak sikerei lettek volna a nők körül. Amikor a háziasszony *szoknya-*

vadásznak titulálta, vígan mosolygott a bajsza alatt, mint mikor a nyárspolgár örül annak, hogy a vesszőparipáját dicsérik. *Almáriumai* (így szokta népiesen emlegetni a szekrényeit) megteltek a háztartásából maradt tömérdek ezüstneművel. Az özvegy szeme fölcsillant, amikor előzékenyen segített neki, hogy kirakja és elrendezze a levesmerő kanalakat, az evőeszközöket, az olaj- és mártástartó csészéket, több tálát, az aranyozott ezüst reggeliző-készletet. Ezeket a többé-kevésbé szép és jó nehéz ajándéktárgyakat Goriot bácsi egy világért oda nem adta volna. Családi életének ünnepi alkalmaira emlékeztették.

- Ez itt - mutatott Vauquer-nénak egy tálcat meg egy kis csészét, melynek födele csókolózó gerlepárt ábrázolt - feleségem első ajándéka volt házasságunk első évfordulójára. Szegény drágám! Lánykorában megtakarított pénzecskéjéből vette. Látja, asszonyom! Inkább a tíz körmőmmel vájnám a földet, semhogy ettől megváljak. Hála az égnek, ebből a csészéből ihatom a reggeli kávémat hátralevő napjaimban. Nem panaszkodom, sokáig, sokáig lesz mit aprítanom a tejbe.

Végül Vauquer-né szarkaszemével megpillantott néhány örökjáradék-kötvényt, s a számadatak hozzávetőleges összeadásából kiderült, hogy az öreg Goriot-nak nyolc-tízezer frank jövedelme lehet. Attól fogva Vauquer-né, leánynevén de Conflans, aki akkor ténylegesen negyvennyolc éves volt, de csak harminckilencet vallott be, holmi gondolatokat kezdett forgatni a fejében. Attól eltekintve, hogy Goriot szemhéja kifordult, megduzzadt és lefittyedt, úgy, hogy elég gyakran kellett törülgetnie, az özvegy kellemes, jó külsejű embernek tartotta. Egyébként az özvegy jámbor lakójának alkalmasint olyan erkölcsi tulajdonságaira is számított, amelyeket húsos, kidomborodó lábikrája és hosszú tömpe végű orra sejtetett, gyermekesen együgyű holdvilágképe pedig megerősített. Jól megtermett öregember, képes ez rá, hogy józan esztét érzelmekre fecsérleje. Kétfelé fésült hajzata, melyet a Műszaki Főiskola fodrásza naponta rizsporozott, őt csücsökben nyúlt le alacsony homlokára, és tetszetősen keretezte ábrázatát. Kissé otromba alak volt, de oly rendesen öltözködött, oly sűrűn csippengett és szippantott a tubákjából, mint aki biztos lehet benne, hogy szelencéjéből sosem fog ki a finom makubadohány - így hát aznap, mikor Goriot beköltözött hozzá, Vauquer-né este úgy forgolódott az ágyában, mint fogoly a nyárson, annyira föltüzelte a vágy, hogy búcsút mondjon Vauquer szemfedőjének, és mint Goriot-né szülessen újjá. Férjhez menni, eladni a penziót, karját nyújtani a polgári rend e díszpéldányának, tekintélyes dámává emelkedni a kerületben, adományokat gyűjteni az ínségesek javára, vasárnap ki-kirándulni Choisyba, Soissyba, Gentillybe, színházi páholyban ülni, amikor kedve tartja, nem várni júliusig, amikor valamelyik penziólakótól szabadjegyet kap: megálmodta a párizsi kis háztartás egész eldorádóját. Senkinek sem vallotta be, hogy fogához vert garasokból negyvenezer frankja gyűlt össze. Vagyoni tekintetben mindenesetre túrhető partinak vélte magát. „Ami a többi illeti, érek annyit, mint az a jóember!” - mondogatta forgolódás közben, mintha meg akarna bizonyosodni bájairól, melyeket a kövér Sylvie minden reggel viszontlátott az ágyban, humorú lenyomatban. Ettől a naptól kezdve, mintegy három hónapon át, Vauquer-né igénybe vette Goriot úr fodrászát, ruházkodásra is költött valamit, azzal indokolva ezt, hogy némi dekorumot kell adnia házának, tekintettel a benne megforduló előkelőségekre. Sokat mesterkedett, hogy megrostálja lakóit, nagyban hangoztatta, hogy ezentúl csakis minden tekintetben kifogástalan egyéneket fogad be. Ha valaki idegen jelentkezett, eldicsekedett, hogy Goriot úr, Párizs egyik legjobb nevű, legbecsültebb nagyiparosa az ő penzióját részesítette előnyben. Prospektust osztogatott ezzel a címmel: VAUQUER-HÁZ. „A városrész egyik legrégebbi és legkedveltebb polgári penziója - így szólt a szöveg. - Gyönyörű kilátás a Gobelins-völgyre a (harmadik emeletről oda lehetett látni), a *szép* kert végén *hárshasor* húzódik.” A jó levegőt és a kellemes magányt is főlemlítette a prospektus. Ez vonzotta a házba l'Ambermesnil grófnét.

A harminchat éves úrinő nagyban várta, hogy rendezzék és folyósítsák a nyugdíjat, amely a *harctereken* elesett tábornok özvegyének járt neki. Vauquer-né fél esztendőn át élelmezte, fűtötte számára a szalont, és annyira beváltotta, amit prospektusa ígért, hogy *tisztára ráfizetett*. A grófné kilátásba helyezte - kedves barátnőjének szólítva Vauquer-nét -, hogy megszerzi neki két barátnőjét, Vaumerland bárónőt és gróf Picquiseau ezredes özvegyét, akiknek a Maraisban¹³, a Vauquer-háznál jóval drágább penzióban lejáróban van a bérletük. Ezeknek a hölgyeknek egyébként igen jó soruk lesz, mielőtt a hadügyminisztérium hivatalai befejezik munkájukat. „Csakhogy - mondta - a hivatalok soha semmit el nem intéznek.”

A két özvegy ebéd után bevonult Vauquer-né szobájába egy kis tereferére. Közben ribiszke-likőrt hörpöltek, és a háziasszony saját külön nyalánságaiból csemegéztek. L'Ambermesnilné élénken helyeselte vendéglátójának Goriot úrra vonatkozó szándékait, egyébként ő ezeket a kitűnő szándékokat már első nap kitalálta. Goriot urat tökéletes férfinak tartotta.

- Ó, drága asszonyom - lelkesedett az özvegy -, makkegészséges ember az, remekül konzerálja magát, még jól el tud szórakoztatni egy nőt.

A grófné finoman megjegyezte: Vauquer-né öltözködése nincs kellő összhangban a törekvéseivel. „A háborúra föl kell készülni” - mondta.

Hosszas számolgatás után elmentek a Palais-Royalba, a deszkaárkádok alatt tollas kalapot és főkötőt vásároltak. A grófné a Kis Jeannette áruházba is elcipelte kedves barátnőjét, ott kiválasztottak egy ruhát és egy selyemsálat. Mikor magára szedte a fölszerelést, és ott állt teljes fegyverzetben, az özvegy veszedelmesen hasonlított a Divatos Ökör cégérére. Ő azonban úgy látta, hogy előnyére változott meg, ezért lekötve érezte magát a grófnénak, s bár nem volt valami adakozó természetű, megkérte, fogadjon el tőle egy húszfrankos kalapot. Voltaképpen számított a szívességére, hogy kifürkészi Goriot urat, és őt kedvező színben tünteti fel előtte. L'Ambermesnilné készséggel vállalkozott a fortélyos feladatra, meg is környékezte az öreg téstagyárost, és sikerült őt meghitt beszélgetésbe vonnia. Miután azonban Goriot szégyenlősen, hogy ne mondjuk, elutasítóan tért ki a grófné próbálkozása elől, amelyekkel a maga számlájára akarta levenni a lábáról, öméltósága, ekkora udvariatlanságtól fölháborodva, faképnél hagyta kiszemelt áldozatát.

- Angyalom - mondta kedves barátnőjének -, ebből az emberből ugyan soha semmit ki nem húz! Nevetségesen gyanakvó, garasoskodó fráter, ostoba fajankó, csak bosszúságot fog okozni kegyednek.

A közöttük történtek után l'Ambermesnilné színét sem akarta látni Goriot-nak. Másnap meglépett, de elfelejtette kifizetni hathavi penzióját, és öt frankot érő kacatot hagyott hátra. Vauquer-né mohón utánavetette magát, de egész Párizsban nem akadt nyomára egy l'Ambermesnil nevű grófnénak. Gyakran emlegette ezt a kínos esetet, szidta magát a hiszékenységeért, pedig különben gyanakvóbb volt a macskánál is. De úgy járt, mint igen sokan, akik nem bíznak a hozzájuk közelállókban, viszont az első jöttmentnek lépre mennek. Különös, de igaz erkölcsi tény ez, gyökerét könnyű megtalálni az emberi szívben. Némelyek talán már mit sem nyerhetnek azok szemében, akikkel együtt élnek, s miután kimutatták nekik szívük ürességét, megérdemeltnek érzik a róluk alkotott szigorú ítéletet. De vagy mert leküzdhetetlenül vágyódnak a nélkülözött hízelgésekre, vagy mert olyan jó tulajdonságokkal akarnak kérkedni, amelyek nincsenek meg bennük, remélik, hogy meghódítják idegenek becsülését és szívét, még ha idővel el is kell veszíteniük. Vannak született haszonlesők, akik nem jók barátaikhoz és rokonaikhoz, éppen mert úgy dukálna, hogy jók legyenek; viszont

¹³ A régi Párizs egyik része a XVII. században. XIII. Lajos idején itt alakult ki az arisztokrácia központja

azzal, hogy idegeneknek szívességeket tesznek, a hiúságukat legyezgetik: mennél szűkebb a kör, annál komiszabbak, mennél tágabb, annál szolgálatkészebbek iránta. Vauquer-né kicsinyességével, képmutatásával és utálatosságával ezek közé tartozott.

- Ha én itt lettem volna - mondta neki Vautrin -, nem érte volna önt kellemetlenség. Gyönyörűen lelepleztem volna azt a semmiházi némbert. Pofáról megismerem a fajtáját.

Mint minden korlátolt szellem, Vauquer-né rendszerint szűk távlatból nézte az eseményeket, okaikat nem mérlegelte. Szívesen tett másvalakit felelőssé saját hibáiért. Mikor az a bizonyos veszteség érte, a derék téstagyárosban látta szerencsétlenségének kútforrását, és akkor kezdett belőle, így mondta, kiábrándulni. Amikor rájött, hogy fickándozásai és reprezentációs kiadásai kárba veszttek, hamarosan kiderítette kudarcra okát. Észrevette, hogy lakójának - mint mondotta - van valami a füle mögött. Vagyis hát most már bizonyos volt, hogy dédelgetve ápolt reménysége ködös ábrándkép, s hogy ebből az emberből soha semmit nem fog kihúzni, ahogy a grófné a maga erélyes módján megjegyezte, pedig az nyilván értette a csíziót. Ellenszenvében most szükségképpen messzebbre ment, mint azelőtt barátságában. Gyűlölete nem szerelmével, hanem meghiusult reményeivel volt arányban. Az emberi szív a szenvedélyes vonzalom csúcsai felé haladtában olykor pihenőt tart, de ritkán áll meg, amikor a gyűlölködő érzések lejtőjén zuhan lefelé. Ámde az özvegy, minthogy Goriot apó a lakója volt, kénytelenségből elfojtotta sértett hiúságának kitöréseit, eltemette csalódás okozta sóhajait, lenyelte bosszúvágyát, mint a szerzetes, akit perjele¹⁴ sanyargat. Kicsinyes lelkek szüntelen kicsinyességekkel adnak tápot jó vagy rossz indulataiknak. Az özvegy a maga női kajánosságával apró túsúrásokat eszelt ki áldozata bosszantására. Azon kezdte, hogy megszüntetett minden fölösleges ingyencséget, amit a penzióban bevezetett. „Nincs többé uborka, nincs többé szardella, ezek hiábavalóságok!” - jelentette ki Sylvie-nek aznap reggel, amikor elhatározta, hogy visszatér a régi rendhez. Goriot azonban mértékletes volt, szokássá fajult nála a takarékoság, ami nélkül nem boldogulhatnak, akik a maguk erejéből szerzik vagyonukat. Leves, főtt hús, főzelék volt és maradt kedvenc vacsorája. Így hát Vauquer-nének nehéz volt kihozni sodrából lakóját, semmivel sem tudta elvenni az étvágyát. Elkeseredésében, hogy ily megtámadhatatlan ellenfélre talált, nem átalította a háta mögött becsmérelni, így Goriot iránti ellenszenvét átplántálta többi lakójába is, akik csupa mulatságból kezére jártak bosszúterveiben. Az első év vége felé az özvegy odáig jutott a gyanakvásban, hogy azon töprengett, vajon ez a gazdag üzletember, akinek hét-nyolcezer frank járadéka van, pompás ezüstneműje és olyan ékszerei, mint egy kurtizánnak, miért lakik nála, vagyonához képest igen szerény ellátási díjért.

Ennek az első évnek a nagy részében Goriot gyakran étkezett házon kívül kétszer-háromszor hetenként; később lassanként megváltoztatta szokását, úgyhogy havonta csak kétszer vacsorázott a városban. Goriot uraság kiruccanásai sokkal inkább egyeztek Vauquer-né érdekeivel, semhogy ne bosszantotta volna, hogy lakója egyre rendszeresebben nála étkezik. Ezt a változást részint annak tulajdonította, hogy Goriot hovatovább elszegényedett, részint annak, hogy borsot akar törni szállásadónője orra alá. Az ilyen liliputi szellemeknek egyik undok szokásuk, hogy másokról feltételezik saját kicsinyességüket. Sajnos, a második év végén Goriot úr igazolta a róla terjesztett pletykákat, mert azzal a kívánsággal állt elő, hogy Vauquer-né költöztesse fel a második emeletre, és ellátási díját szállítsa le kilencszáz frankra. Oly szigorú takarékosagra szorult, hogy egész télen nem fűtötte a szobáját. Az özvegy előre követelte a fizetséget. Ebbe bele is egyezett Goriot úr, akit a penziósné ettől fogva Goriot apónak hívott. Lehetett találgatni, mi az oka ennek a hanyatlásnak. Nehéz volt a válasz! Ahogy az álgrófné megmondta, Goriot apó alattomos, titkolózó ember volt. Az üresfejük

¹⁴ Kolostorfőnök, néhol rektornak, néhol gvárdiánnak nevezik

logikája szerint - akik mind azért közlékenyek, mert csak semmiségekre jár rá a nyelvük -, aki nem beszél a dolgairól, annak rosszul áll a szénája. Így lett a tekintélyes üzletemberből csaló, a nagy szoknyavadászból vén trotty. Vautrin szerint, aki akkortájt költözött a Vauquer-házba, Goriot apó tőzsdére járt, s a pénzemberek eléggé nyers szavával élve, éppen csak tengődött az értékpapírokból, miután tönkrement rajtuk. Meglehet, hogy afféle kis hazárdjátékos, aki minden este megkockáztat és nyer tíz frankot. Esetleg a titkosrendőrség besúgója; de Vautrin úgy vélte, *ahhoz* nem eléggé agyafűrt. Ráfogták még Goriot apóra, hogy uzsorás, aki koszt pénzre ad kölcsön, vagy talán megrögzött lutrijátékos. Rákentek mindenféle titkos dolgot, ami bűnből, gyalázatból, tehetetlenségből származhat. Ám akármily aljas és bűnös volt is az élete, az ellenszenv, amit keltett, nem ment odáig, hogy kiüldözzék, hiszen fizetett az ellátásért. Meg aztán hasznát is vették, mindenki rajta töltötte ki jó- vagy rosszkedvét csúfolódással vagy gorombáskodással. A legvalószínűbbnek látszó véleményt, amelyet általánosan elfogadtak, Vauquer-né mondta ki. Szerinte ez a jól konzervált, makkegészséges ember, aki még el tud szórakoztatni egy nőt, közönséges kéjenc, méghozzá furcsa hajlamai is vannak. Nézzük, miféle tényekre alapozta özvegy Vauquer-né a rágalmait. Néhány hónappal a bajkeverő grófné eltűnése után, aki fél esztendeig a nyakán élösködött, egy reggel, mielőtt felkelt volna, selyemruha suhogását hallotta a lépcsőházban, és egy karcsú, lenge fiatal nő lépteit, amint besurrant az öreg Goriot ajtaján, mely a kellő pillanatban kinyílt. A kövér Sylvie rögtön jelentette úrnőjének, hogy egy leány, sokkal csinosabb, semhogy tisztességes lehetne, *isteni öltözékben* s könnyű szövettopánban, amelyen egy szemernyi sár sem volt, mint egy angolna, besiklott az utcáról a konyhájába, és azt kérdezte tőle, melyik Goriot úr szobája. Vauquer-né és a szakácsnője hallgatózott. Gyöngéd szavak ütötték meg a fülüket a látogatás alatt, amely eltartott egy darabig.

Amikor Goriot úr kikísérte *hölgyét*, a kövér Sylvie tüstént fogta a kosarát, és úgy tett, mintha a piacra menne, hogy nyomon kövesse a szerelmespárt.

- Nagyságos asszony - mondta úrnőjének, miután visszajött -, Goriot úrnak mégiscsak fenemód gazdagnak kell lennie, hogy ilyen nagy lábon tartja a nőit. Képzelve csak, az Estrapade utca sarkán pompás fogat várta *őt*, abba szállt be.

Ebéd közben Vauquer-né összébb húzott egy ablakfüggönyt, hogy Goriot urat ne zavarja a szemébe tűző nap sugar.

- Látszik, Goriot úr, hogy önt kedvelik a szép nők - mondta az iménti látogatásra célozva -, még a nap is szívesen süti. Ejha! Nincs rossz ízlése, a hölgy nagyon csinos.

- A lányom - hangzott a válasz némi büszkeséggel, amit a lakók a látszatot megőrizni igyekvő aggastyán hiúskodásának fogtak fel.

Egy hónap múlva Goriot úrnak ismét látogatója volt. Leánya, aki első ízben délelőtti ruhában jelent meg, most ebéd után jött, és úgy volt öltözve, mint aki társaságba készül. A lakók, akik a szalonban beszélgettek, karcsú, kecses, nagyon csinos szőke nőt pillantottak meg. Túlságosan előkelő jelenség volt ahhoz, hogy Goriot lánya lehetett volna.

- Ez már a második! - mondta a kövér Sylvie, aki nem ismert rá.

Pár nap múlva magas, szép termetű, barna bőrű, fekete hajú, csillogó szemű lány kereste Goriot urat.

- Ez már a harmadik! - mondta Sylvie.

Ez a második lány, aki első alkalommal ugyancsak délelőtt látogatta meg az apját, pár nap múlva este jött hozzá báli ruhában, kocsin.

- Ez már a negyedik! - mondta Vauquer-né és a kövér Sylvie, mert ebben a nagyvilági dámában nyomát sem fedezték fel a múltkoriban reggel, első ízben ott járó, egyszerűen öltözött lánynak.

Goriot akkor még ezerkétszáz frankot fizetett a penzióért. Vauquer-né egészen természetesnek vette, hogy egy dúsgazdag embernek négy-öt szeretője legyen, sőt nagyon ügyes fogásnak találta, hogy mint leányait szerepelteti őket. Csöppet sem ütközött meg azon, hogy a Vauquer-házba járatja a szeretőit. De mivel ezek a látogatások megmagyarázták, miért tanúsít iránta teljes közönyt a lakója, a második év elején nem habozott őt *vén kandúrnak* nevezni. Végül mikor Goriot leszállt kilencszáz frankig, az egyik hölgy távozása után szemtelenül megkérdezte tőle, minek nézi a házat. Az öreg azt felelte, hogy a hölgy az idősebbik lánya.

- Úgy, hát harminchat lánya van? - kérdezte csípősen Vauquer-né.

- Csak ketten vannak - válaszolta Goriot a tönkrement ember szelídségével, akit a nyomor engedékennyé tett.

A harmadik év végén Goriot apó még jobban csökkentette a kiadásait, felköltözött a harmadik emeletre, és havonta már csak negyvenöt frankot fizetett. Abbahagyta a tubákolást, fodrászát elbocsátotta, és többé nem rizporozta a haját. Amikor először jelent meg rizporozatlan fejjel, a penziósné felkiáltott meglepetésében, ahogy meglátta csúf, zöldesszürke haját. Goriot arckifejezése a titkos bútól napról napra bánatosabb lett, ő látszott a legcsüggedtebbnek az egész asztaltársaságban. Ekkor már nem lehetett kétség. Goriot apó vén kéjenc, akinek szemét csak egy ügyes orvos mentette meg a betegségei miatt szükségessé vált orvosságok kártékony hatásától. Hajának förtelmes színét kicsapongásai okozták, és az izgatószer, amelyeket azért szedett, hogy folytathassa feslett életét. A jó ember testi-lelki állapota igazolta ezeket a szóbeszédeket. Amikor elnyűtte a holmiját, kalikót vásárolt, rőfjét háromnegyed frankért, szép fehérneműjének pótlására. Gyémántjai, aranszelencéje, ékszerei egymás után eltűntek. Megvált mutatós búzavirágkék öltönyétől, kimenőruhája télen-nyáron durva barna posztó kabátból, kecskeszőr mellényből és szürke gyapjúpantallóból állt. Fokról fokra soványodott. Lábikrái lefogytak, polgári jólétben felpuffadt arca mértéktelenül megráncosodott, homloka csupa redő lett, állkapcsa csupa éles szöglet. Mikor negyedik éve lakott a Neuve-Sainte-Genève utcában, már csak árnyéka volt önmagának. A téstagyáros, aki hatvankét éves korában negyvennek sem látszott, a köpcös, hájas polgár, aki üde volt az ostobaságtól, akinek kackiás öltözékén mulattak a járókelők, akinek mosolyában azelőtt volt valami fiatalos, most tétován, fakósárga arccal vánszorgott, mint egy hetvenesztendős aggastyán. Élénk fényű, kék szeme vasszürkére fakult, megtört, már nem könnyezett, vörös pereme vérezni látszott. Voltak, akik megijedtek tőle, mások meg sajnálták. Fiatal orvostanhallgatók, ha látták lefityedt alsó ajkát, és szemrevételezték arcszögének nyílását, megállapították, hogy elhülyült - miután sokáig faggatták, anélkül hogy egy szót is ki tudtak volna szedni belőle. Egy este, vacsora után, Vauquer-né gúnyosan megkérdezte:

- No, mi az, már nem jönnek látogatóba a lányai? - éreztetve, hogy nem hisz az apaságában. Goriot apó összerezzen, mintha a háziasszony hegyes vassal ért volna hozzá.

- Jönnek néha - válaszolta megindult hangon.

- Lám, lám! Még találkozik velük olykor-olykor! - kiáltották a diákok. - Bravó, Goriot apó!

Az öreg azonban meg sem hallotta a válaszával kiváltott csúfondáros szavakat, visszaesett töprengésébe, amit azok, akik őt fölültesen figyelték, aggkori tompultságnak vagy észbeli fogyatkozásnak véltek. Ha jobban ismerték volna, talán élénken érdekelte volna őket a testi és szellemi állapotával összefüggő talány: de ez szerfölött nehéz kérdés volt. Könnyű lett volna ugyan megtudni, vajon Goriot csakugyan téstagyáros volt-e, s hogy mekkora összegre rúgott

a vagyona, de az idős emberek, akiknek kíváncsiságát fölkelte, nem mozdultak ki a kerülethől, úgy éltek a penzióban, mint osztrigák a sziklán. A többieket viszont, mihelyt kitették a lábukat a Neuve-Sainte-Geneviève utcából, úgy elragadta a párizsi élet különleges vonzása, hogy megfedkeztek a szegény vénségről, akin gúnyolódni szoktak. A korlátolt kispolgárok, valamint a nemtörődöm fiatalok Goriot apó szikkadt nyomorával és bamba viselkedésével nem tudták összeegyeztetni, hogy vagyona vagy bárminemű tehetsége lenne. A nőket illetően, akiket leányainak mondott, valamennyien egyetértettek Vauquer-néval, aki az esti terepere közben, mindenkit megszóló vénasszonyok hideg logikájával, kijelentette: - Ha Goriot apónak csakugyan olyan gazdag lányai volnának, aminőknek a hozzá járó hölgyek látszanak, akkor nem lakna a házamban a harmadik emeleten havi negyvenöt frankért, és nem járna toprongyosan. - Ezt az okoskodást semmivel sem lehetett megcáfolni. Így hát 1819. november végén, a drámai események kirobbanása idején, a penzió minden egyes lakójának megvolt a maga kialakult nézete a szegény agastyánról. Sohasem volt annak se felesége, se lánya; a túlhajtott élvezetek tették csigabigává, a *sapkaviselők* osztályába sorolandó ember-szabású puhánnyá, mondotta róla egy múzeumi tisztviselő, a penzió egyik törzsvendége. Poirot szárnyaló sas, valóságos gentleman volt Goriot-hoz képest. Poirot beszélt, okoskodott, válaszolt; igaz, hogy beszédével, okoskodásával, válaszaival semmit sem mondott, mert rendszerint csak más szavakkal ismételte, amit mások mondtak. De mégis részt vett a társalgásban, eleven volt, fogékornak mutatkozott, míg Goriot apó, ugyancsak a múzeumi tisztviselő megjegyzése szerint, állandóan Réaumur-zérusfokon volt.

Eugène de Rastignac olyan lelkiállapotban tért vissza, amelyet bizonyára jól ismernek a nagy tehetségű ifjak vagy azok, akiket valamely nehéz élet ideig-óráig kiváló férfiak vonásaival ruház fel. Párizsban való tartózkodásának első évében az a kevés munka, amit az egyetem az alsó fokozatok hallgatóitól követelt, eléggé szabadjárára engedte, így megtapasztalhatta Párizs kézzelfogható gyönyöreit. Egy diáknak nincs túl sok ideje, ha arra törekszik, hogy megismerje valamennyi színház játérendjét, kifürkésze a párizsi labirintus rejtékútjait, kitapasztalja a főváros szokásait, megtanulja nyelvét, megszokja különleges örömeit; ha meg akar fordulni jó és rossz helyeken, részt akar venni öt érdeklő tanfolyamokon, szemügyre akarja venni a múzeumok kincseit. A diák ilyenkor nagyszerűnek vélt jelentéktelenségekért lelkesedik. Megvan a maga nagy embere, a Collège de France valamelyik professzora, akit azért fizetnek, hogy hallgatósága színvonalán maradjon. Megigazítja nyakkendőjét, és illegeti magát a Víg-opera első emeleti páholysorának hölgyei előtt. Fejlődése során fokról fokra leveti gubóját, kitágítja szemhatárát, és lassanként megérti az emberek társadalmi rétegződését. Eleinte csak csodálta szép időben a Champs-Élysées korzózó hintóit, később meg is irigyelte őket. Eugène tudtán kívül túlesett ezen a kezdő korszakon, mikor zsebében a bölcsészeti és jogi bakkalaureátussal¹⁵, szünidőre hazautazott. Addigra eltűntek gyermeki illúziói, vidékies nézetei. Megváltozott észjárása, nekilendült becsvágya felnyitotta szemét az apai udvarház, a családi kör helyes megítélésére. Apja, anyja, két öccse, két húga élt a Rastignacok kis földjén, meg a nagynénje, akinek minden vagyona a nyugdíja volt. A mintegy háromezer frankot jövedelmező birtok ki volt szolgáltatva annak a bizonytalanságnak, amely együtt jár a tisztára ipari jellegű szőlőműveléssel, mégis elő kellett teremteni belőle az ő számára ezerkétszáz frankot évenként. Láta az állandó szűkölködést, hiába rejtegették előtte nagylelkűen, akaratlanul összehasonlította hűgait, akiket gyermekfővel olyan szépeknek látott, a párizsi nőkkel, akik a megálmodott szépségisményt testesítették meg a szemében; érezte, hogy vállán nyugszik a népes család bizonytalan jövője, figyelte, mily fukar gondossággal őriznek meg otthon minden szem termést, hogy a szőlőprés seprőjéből szűrt lőre az italuk. Mindez és

¹⁵ Érettségi vizsga Franciaországban, egyben a legalsó tudományos fokozat is

még egy sereg körülmény, amit fölösleges itt felsorolni, megsokszorozta érvényesülési vágyát, mohó törekvését, hogy kitűnjön az átlagból. Mint általában a nagyra hivatott lelkek, mindent a maga erejéből akart kiküzdeni. De hamisítatlan délvidéki szellem volt: úgyhogy amikor tette került a sor, erőt vett rajta a tétovázás, mint mikor a fiatal hajós nyílt tengerre kerül, és nem tudja, merrefelé kormányozza, milyen szögben duzzassza meg vitorláit. Kezdetben fejest akart ugrani a munkába, de csakhamar eltérítette az a tudat, hogy összeköttetéseket kell szereznie. Észrevette, mekkora befolyásuk van a nőknek a társadalmi életre, és egyszerre társaságban akart forgolódni, hogy ott női pártfogókra tegyen szert: miért is ne sikerülhetne ez egy tüzes és szellemes ifjúnak, akinek szellemességét, tüzet csak fokozza az elegáns megjelenés és az a fajta ideges szépség, amelynek szívesen esnek rabul a nők? Séta közben rohanták meg ezek a gondolatok, húgai társaságában, a mezőn. Azelőtt vígan sétálgatott velük, de most a lányok úgy látták, megváltozott.

Nagynénje, Marcillacné, akit valamikor bemutattak az udvarnál, megismerkedett az arisztokrácia színe-javával. Az ifjú törtető, akit nagynénje gyakran andalított el visszaemlékezéseivel, egyszerre fölfedezte, milyen tényezőkből adódik számos társasági siker, s hogy ezek a tényezők legalább annyira fontosak, mint a jogi ismeretek, amelyeket az egyetemen szerezhet. Kifaggatta nénjét azokról a rokonsági kapcsolatokról, amelyeket még föl lehetne újítani. Az idős dáma, miután megrázta a nemzetségfa ágait, úgy vélekedett, hogy a gazdag atyafiak közül, akik unokaöccsének segítségére lehetnek, az egész önző népségből Beauséant vikomtné¹⁶ a legkevésbé megközelíthetetlen. A maga ósdi stílusában írt a fiatalasszonynak, s a levelet azzal adta oda Eugène-nek, hogy ha a vikomtnénál szerencsével jár, az ő révén eljuthat többi rokonához is. Pár nappal azután, hogy visszaérkezett Párizsba, Rastignac elküldte a néni levelét Beauséant-nénak. A vikomtné másnapra szóló báli meghívóval válaszolt.

Ez volt a helyzet a polgári penzióban 1819. november végén. Néhány nap múlva Eugène éjjel után kettőkor került haza Beauséant vikomtné báljáról. Hogy pótolja az elveszett időt, az erős akaratú diák tánc közben föltette magában, hogy reggelig dolgozni fog. Első ízben virrasztja majd át az éjszakát a csendes kvártély magányában, mert a társasági tündöklés láttára valami hamis erő varázsának engedte át magát. Nem vacsorázott Vauquer-né asztalánál. Lakótársai így azt hihették, hogy csak másnap hajnalban jön meg, ahogy néhanap a Prado tivornyáiról vagy az Odéonban rendezett bálokról tért haza, bepiskolt selyemharisnyában, félretaposott lakcipőben. Christophe, mielőtt bereteszte volna a kaput, kinyitotta, hogy az utcára pillantson. Rastignac épp akkor jött meg, és nesztelenül felsurranhatott a szobájába, annál nagyobb zajt ütött a nyomában baktató Christophe. Eugène levetkőzött, papucsba bújt, rossz kabátot vett fel, aprófával tüzet gyújtott, és szaporán munkához látott. Christophe durva bakancsainak kopogása elnyomta az ifjú halk készülődését. Eugène kis ideig eltűnődött, mielőtt jogi könyveibe temetkezett volna. Beauséant vikomtnében Párizs egyik divatkirálynőjét ismerte meg, akinek palotáját a Saint-Germain negyed egyik legkellemesebb házának emlegették. A vikomtné egyébként mind származása, mind vagyona révén a főrangú társaság csúcsán tündökölt. A szegény diák, nagynénjére, Marcillacnéra való tekintettel, szíves fogadtatásra talált; a palotában fel sem fogta, mekkora kegyben részesült ezzel. Ezekbe az aranyos szalonokba bebocsátatást nyerni, fölért egy főnemesi pátensszel. Azzal, hogy ebben a minden másnál zártabb társaságban mutatkozott, Eugène jogot szerzett, hogy bárhová beléphessen. Elkáprázva a ragyogó gyülekezettől, alig pár szót váltott a vikomtnéval. Beérte azzal, hogy az estély sokadalmában nyüzsgő párizsi istennők közül kiszemelt egyet, olyan nőt, akit egy fiatalembernek azonmód imádnia kell. A magas, délceg Anastasie de Restaud grófnét Párizs egyik legszebb termetű hölgyének tartották. Képzeljék el: nagy, fekete szempár, gyönyörű kéz,

¹⁶ A vicomte francia főnemesi rang a báró és a gróf között

formás láb, tüzes mozdulatok - olyan nő, akit Ronquerolles márki *telivér paripának* mondott. Ez az ideges finomság éppenséggel nem vált hátrányára. Telt, gömbölyded idomai voltak, de nem hajlott hízásra. *Telivér paripa, jófajta nő*, ezek a jelzők kezdték kiszorítani a használatból az égi angyalokat és az ossziáni szóképeket, az egész régi szerelmi mitológiát, amelyet a dandyzmus elvetett. Rastignac szemében Restaud-né a vágyak asszonya volt. Két fordulót biztosított magának azon a listán, amelyet a hölgy legyezőjére írtak a gavallérok, és az első négyes alatt beszélhetett vele.

- Hol láthatom ismét, asszonyom? - kérdezte hirtelen, a szenvedélynek azzal az erejével, amely tetszik a nőknek.

- Hát - mondta az asszony -, a Bois-ban, a Bouffons-ban, nálam, mindenütt.

És a kalandorvérű délvidéki igyekezett szoros kapcsolatba kerülni a szépséges grófnéval, már amennyire a négyes és keringő alatt lehetséges. Mikor megmondta, hogy unokatestvére Beauséant-nénak, a grófné, akiben ő a nagyvilági dámát látta, rögtön meghívta, így szabad bejárása lett hozzá. A mosoly, amelyet a hölgy utoljára rávillantott, Rastignacban azt a hitet keltette, hogy a látogatás kötelező.

Jó szerencséje összehozta egy emberrel, aki nem nevette ki tudatlanságáért, ami halálos bűnnek számított a kor híres krakélerei¹⁷, a Maulincourt-, Ronquerolles-, Maxime de Trailles-, Marsay gróf-, Ajuda-Pinto-, Vandenesse-félék közt, akik csak önhittségük fényében hivalkodtak itt, és a legelegánsabb hölgyek, Lady Brandon, Lageais hercegasszony, Kergarouët grófné, Sérisy úrnő, Carigliano hercegasszony, Ferraud grófné, Lantyné úrnő, d'Aiglemont márkiné, Firmianiné, Listomère és d'Espard márkinék, Maufrigneuse hercegasszony és a Grandlieu dámák körül legyeskedtek. Nos hát, a naiv diák, szerencséjére, Montriveau márkiba, Langeais hercegné kedvesébe botlott. A gyermekesen együgyű tábornoktól megtudta, hogy Restaud grófné a Helder utcában lakik. Nagy dolog, ha valaki fiatal, szomjazza a világot, megáhít egy asszonyt, s egyszerre két palota tárul ki előtte! Beteheti lábát a Saint-Germain negyedben lakó Beauséant vikomtnéhez, és térdet hajthat Restaud grófné előtt annak Chaussée-d'Antin-i palotájában! Egy pillantással végigláthat Párizs szalonjain, s eléggé csinos fiúnak tartja magát, hogy segítségre és pártfogásra leljen egy asszonyi szívben! Elegendő becsvágyat érzett magában, hogy pompás szökelléssel ott teremjen a kifeszített kötélén, amelyen a le nem zuhanó akrobata biztonságvá kell járni, s egy bájos nő személyében meg kell találni a legjobb egyensúlyozó rudat!

Ilyen gondolatokkal eltelve, s e nő előtt, aki fölségesen jelent meg a gyújtós tűzénél, a törvénykönyv és a nyomor közt ki nem fürkészte volna, Eugène-hez hasonlóan, a jövőt, ki ne bútorozta volna be azt a siker ábrándjaival? Csapongó képzelete oly élénken színezte ki a majdani gyönyöröket, hogy már Restaud-nénál hitte magát. Ekkor hangos nyögés törte meg az éj csendjét, és szíven ütötte az ifjút, mint valami halálhörgés. Halkan kinyitotta az ajtót, s ahogy kiért a folyosóra, fénysávot vett észre Goriot apó ajtaja alatt. Megijedt, hogy szomszédja talán rosszul van. A kulcslyukhoz hajolt, benézett a szobába, és olyan foglalatosság közben látta az öreget, amely sokkal bűnösebbnek tűnt föl előtte, semhogy ne hitte volna, hogy szolgálatot tesz a társadalomnak, ha pontosan kikémleli, mivel bibelődik éjnek idején az állítólagos téstagyáros.

Tisztán látta, hogy Goriot apó egy tálcát meg egy aranyozott ezüst levesestálfélét erősített a felfordított asztal keresztrúdjára, aztán valami sodronnyal körütekerve, rettentő erővel

¹⁷ Kőtekedő, garázda személyek, párbajhősök

leszorította és összelapította a két díszesen ötvöztött tárgyat, hogy formátlan tömeggé változtassa.

Tyúha, micsoda ember ez! - hökkent meg Rastignac, látva az aggastyán izmos karjait, amint a sodrony segítségével úgy gyúrta nesztelenül az ezüstöt, mint a tésztát. - Tolvaj vagy talán orgazda, aki koldussorban él itt, és bárgyúságot, tehetetlenséget színlel, hogy biztonságosan űzhesse mesterségét? - kérdezte magában Eugène, s egy pillanatra kiegyenesedett. Aztán megint a kulcslyukhoz illesztette szemét. Goriot apó, miután letekerte a sodronyt, fogta az ezüstit, rátette az asztalra, amelyet takarójával terített le, és rúddá hengergette a fémét. Bámulatosságon könnyen végezte ezt a műveletet.

Olyan erős lenne, mint Ágost lengyel király?¹⁸ - tűnődött Eugène; mikor a rúd majdnem elkészült, Goriot apó szomorúan nézte művét, szeméből könnyek peregtek, elfújta a tolvajmécsest, melynek világánál az imént összelapította az ezüstöt, és Eugène hallotta, amint nagyot sóhajtva lehevert.

Ez bolond - gondolta a diák.

- Szegény gyermekem! - mondta fennhangon Goriot apó.

Ezt a szót hallva, Rastignac jobbnak látta, ha senkinek nem szól az esetről, s nem ítéli el meggondolatlanul a szomszédját. Éppen vissza akart osonni, amikor egyszerre eléggé különös zajt hallott, amely a lépcsőn posztócipőben felfelé igyekvő emberektől származhatott. Eugène hegyezte a fülét, és csakugyan két férfi váltakozó lélegzését különböztette meg. Ajtónyikorgást vagy lépteket nem hallott, de egyszerre halvány világosságot pillantott meg a második emeleten, Vautrin úrnál.

- Ejha, de sok rejtélyes dolog akad egy polgári penzióban! - dörmögte.

Lefelé ment néhány lépcsőfokot, hallgatózott, és aranycsengés ütötte meg a fülét. Mindjárt aztán kialudt a fény, megint hallatszott a kettős lélegzés, anélkül hogy az ajtó megnyikordult volna. Azután, ahogy a két ember lefelé ment, lassanként elcsitult a zaj.

- Ki jár itt? - kiáltott Vauquer-né, kinyitva szobája ablakát.

- Én jöttem haza, Vauquer mama - szólt vastag hangján Vautrin.

Furcsa! Hiszen Christophe elrekeszte a kaput - mondta magában Eugène, mikor visszament a szobájába. - Virrasztanunk kell ahhoz, hogy megtudjuk, mi történik körülöttünk Párizsban.

Miután ezek az apró események kizökkentették nagyra törő, szerelmes ábrándjaiból, munkához látott. De figyelmét elvonta Goriot apó körül támadt gyanakvása, még inkább Restaud-né alakja, amely percről percre a ragyogó jövő hírnökeként jelent meg előtte, így hát lefeküdt, és csakhamar aludt, mint a tej. Tíz éjszaka közül, amit egy ifjú tanulásra szán, hetet átaluszik. Idősebbnek kell lennünk húszévesnél ahhoz, hogy virrasztani tudjunk.

Másnap sűrű köd ereszkedett Párizsra. Ilyenkor oly sötét páratömeg borítja el a várost, hogy a legpontosabb emberek is elvesztik időérzésüket. Üzletfelek elmulasztják a megbeszélte találkozót. Amikor deket üt, mindenki azt hiszi, hogy még csak nyolc az óra. Fél tízkor Vauquer-né még nem mozdult ki az ágyból. Christophe és a kövér Sylvie is későn kelt. Nyugodtan itták a kávéjukat, amely a penziólakóknak szánt tej színéből készült, és Sylvie soká forralta a tejet, nehogy Vauquer-né rájöjjön a turpisságra.

¹⁸ *Erős Ágost* (1670-1733), akinek „hihetetlen testi erejét” Voltaire is megemlíti *XII. Károly története* című munkájában

- Sylvie - újságolta Christophe, első szelet pirítós kenyerét mártogatva -, Vautrin úrnál, aki mégiscsak derék ember, ma éjjel megint ketten jártak. Ha Vauquer-né nyugtalankodna, nem kell szólni neki.

- Adott neked valamit Vautrin?

- Úgy adta ide a rendes havi öt frankját, mintha azt mondaná: „Hallgass!”

- Ő és Couture-né nem szűkmarkúak, de a többiek visszavennék a bal kezükkel, amit újévkor a jobb kezükkel adtak - jegyezte meg Sylvie.

- Na és mit adnak? - legyintett Christophe. - Egy hitvány ötfrankost. Az is pénz? Goriot bácsi két éve maga pucolja a cipőjét. Az a fősvény Poiret megvan cipőkrém nélkül, inkább lenyelné, semhogy a csámpás cipőire kenje. Attól a cingár diáktól két frankot kapok. Két frank még a kefeim kopásáért se elég, s a tetejébe eladja a viseltes ruháit. Micsoda koldusfészek!

- Hadd csak! - mondta Sylvie, a kávéját kortyolgatva. - A mi helyünk még a legjobbak közül való a kerületben, egészen jól élünk itt. De mondd csak, Christophe, hallottál valamit a kövér Vautrin papáról?

- Igen, néhány napja megszólított az utcán egy úr, azt kérdezte: „Ugye, lakik nálatok egy kövér úr, aki festi a pofaszakállát?” Én azt feleltem: „Nem, uram, nem festi. Olyan jókedvű ember, mint az, rá sem ér ilyesmire.” Elmondtam ezt Vautrin úrnak, mire így válaszolt: „Jól tetted, fiacskám! Felelj csak mindig így. Nincs kellemetlenebb, mint ha mások tudomást szereznek a fogyatékoságainkról. Rontja a házassági kilátásainkat.”

- Az ám, engem is be akartak fenni a piacon: mondjam meg, szoktam-e látni, amikor inget vált. Butaság! De hallgasd csak - mondta Sylvie, félbeszakítva magát -, háromnegyed tízet üt a Val-de-Grâce órája, és senki sem mozdul a házban.

- Hát persze, senki sincs itthon. Couture-né a fiatal lányrokonával nyolc óra óta ájtatoskodik a Saint-Étienne-templomban. Goriot bácsi csomaggal ment el. A diák csak az órái után jön haza, tízkor. Láttam őket elmenni, mikor a lépcsőházat söpörtem. Goriot bácsi még meg is lökött azzal, amit cipelt, valami kemény vasdarab lehetett. Ugyan miben sántikál az öreg? A többiek felhúzzák, mint egy bűgőcsigát, pedig derék ember, többet ér mindnyájuknál. Nem mondhatnám, hogy valami bőkezű, de a hölgyek, akikhez néha elküld, mesés borraivalokat adnak, és nagyon szemrevaló fehérnépek.

- Azok, akiket a leányainak mond? Van belőlük vagy egy tucat.

- Én csak kettőhöz járok, azokhoz, akik ide szoktak jönni.

- Na, a nagysága már mocomorog. Megyek, mert mindjárt patáliát csap. Vigyázz a tejre, Christophe, nehogy a macska kárt tegyen benne.

Sylvie felment úrnőjéhez.

- Mi van veled, Sylvie? Háromnegyed tíz, és te hagyod, hogy aludjak, mint a mormota! Ilyesmi még nem esett meg velem.

- A köd miatt van, olyan sűrű, hogy vágni lehetne.

- Mi van a reggelivel?

- Ugyan, no! Az ördög bújt a lakóinkba, pitymallatkor elináltak.

- Beszélj rendesen, Sylvie - szólt rá Vauquer-né -, úgy mondják, hogy: virradatkor.

- Jó, majd mondom úgy, ahogy a nagysága akarja. Miért ne lehetne tíz órakor reggelizni? A Michonneau meg a Poiret még nem bújtak ki. Csak ők vannak idehaza, alusznak, mint a bunda.

- Ugyan már, Sylvie, egy kalap alá veszed őket, mintha...

- Hogyhogy mintha? - felelt Sylvie, ostobán nagyot kacagva. - Két bolond egy pár.

- Valamit nem értek, Sylvie: hogy jött haza ma éjjel Vautrin úr azután, hogy Christophe elrekesztelte a kaput?

- Épp ellenkezőleg, Christophe hallotta jönni Vautrin urat, hát lement, hogy kaput nyisson neki. A nagysága meg azt hitte...

- Add ide a pongyolámat, és siess, nézz utána a reggelinek. Készítsd el a maradék ürühúst burgonyával, és tálalj hozzá aszalt körtét, abból, aminek két garas darabja.

Pár perc múlva Vauquer-né lement, épp akkor lökte le a macska a tányért egy csupor tejről, és sebtiben lefetyelt.

- Sicc, te! - kiáltott rá. A macska megugrott, de mindjárt visszajött, és a lábához dörgölözött.

- Úgy, úgy, hízelkedjél, sunyi dög! - szidta Vauquer-né. - Sylvie! Sylvie!

- Mi tetszik?

- Nézd csak, a macska kiitta a tejet.

- Az a szamár Christophe az oka, megmondtam neki, hogy fődje be a csuprot. Hova lett? Sebjaj, nagysága, abból a tejből lesz Goriot apó kávéja. Majd öntök hozzá vizet, észre se fogja venni. Semmire sem ügyel, arra sem, amit eszik.

- Hová ment az az alak? - kérdezte Vauquer-né a tányérokat rakosgatva.

- Tudom is én, ki az ördöggel trafikál.

- Soká aludtam.

- De üdének is tetszik lenni, akár a nyíló rózsza...

Megszólalt a csengő, Vautrin lépett a szobába. Ezt dalolta vastag hangján:

*Hetedhét országot bejártam,
Ismertek engem mindenütt...*

- Szép jó reggelt, Vauquer mama! - szólt, ahogy meglátta a háziasszonyt, és dévajul átfogta a derekát.

- Nyughasson már, hallja.

- Mondja azt, hogy: szemtelen! - vágott vissza Vautrin. - Mondja csak bátran. Ha úgy jobban esik. Tudja mit? Segítek a terítésnél. Ugye, kedves vagyok?

*Szökéssel, barnákkal cicáztam,
El is csavartam a fejük.*

- Érdekes dolgot láttam.

- Mit? - kérdezte az özvegy.

- Goriot apó fél kilenckor a Dauphine utcában volt, annál az ékszerésznél, aki régi evőkészleteket és aranypaszományokat vesz. Eladott neki jó áron valami aranyozott ezüsből való edényfélét. Elégge jól összelapította, ahhoz képest, hogy nem szakmabeli.

- Igazán?

- Úgy bizony. Mielőtt hazajöttem, elkísértem egy barátomat, aki a királyi szállítóvállalat útján hurcolkodik külföldre. Meglestem Goriot apót, mulatságos volt. Visszajött ebbe a kerületbe, a Grès utcába, egy Gobseck nevű hírhedt uzsoráshoz tért be. Nagy gazember az, képes lenne az édesapja csontjaival dominózni: zsidó, arab, görög, cigány egy személyben, bajosan lehetne kirabolni, bankba rakja a pénzét.

- Mi a csodát keres nála az öreg Goriot?

- Nem keres az semmit, csak veszít. Amilyen számár, tönkre fogja tenni magát, annyira szereti azokat a lányokat, akik...

- Itt van! - jelezte Sylvie.

- Christophe - szólította a fiút Goriot -, gyere velem.

Christophe föl kísérté Goriot apót, de hamar lejött.

- Hová még? - kérdezte Vauquer-né.

- Elintézni, amit Goriot úr rám bízott.

- Mutasd - szólt Vautrin, és egy levelet rántott ki Christophe kezéből. Elolvasta a címzést: *Anastasie de Restaud grófné öméltóságának*. - Hová viszed? - kérdezte, és visszaadta a levelet.

- A Helder utcába. Az a parancs, hogy csak a grófnénak adhatom át.

- Mi van benne? - szólt Vautrin, a világosság felé tartva a levelet. - Bankjegy? Nem. - Félig kinyitotta a borítékot. - Kiegyenlített váltó! - kiáltott fel meglepetten. - A rézangyalát, nagy gavallér a vén kecske. No, menj csak, öreg kópé - mondta, és széles tenyerével megperdítette a fiút, mint egy játékkockát. - Jó borraivalót fogsz kapni.

Megterítették. Sylvie fölforralta a tejet. Vauquer-né begyújtott a kályhába, Vautrin segített neki, közben egyre dudorászott:

*Hetedhét országot bejártam,
Ismertek engem mindenütt...*

Mikorra minden készen lett, megjött Couture-né és Taillefer kisasszony is.

- Honnan ilyen korán, szép hölgyeim? - kérdezte Vauquer-né.

- A Saint-Étienne-du-Mont-templomban voltunk reggeli ájtatosságon, ma el kell mennünk Taillefer úrhoz. Szegény kislány reszket, mint a nyárfalevél - mondta Couture-né. Leült, és a kályhaajtóhoz tartotta nedves cipőit, melyek gőzölni kezdtek a melegben.

- Melegedjék maga is, Victorine - szólt oda Vauquer-né a fiatal lánynak.

- Jól teszi, kisasszony, ha imádkozik a jóistenhez, hogy lágyítsa meg édesapja szívét - mondta Vautrin, és széket tolt oda az árvának. - De az nem elég az üdvösséghez. Szüksége lenne egy jó barátra, aki beszéljen annak a csúf vadembernek a fejével. Hallom, hárommilliója van, de kegyednek nem ad hozományt. Pedig manapság szép lánynak is szüksége van hozományra.

- Szegényke - szólt Vauquer-né. - Bizony, tubicám, a maga gonosz papája készakarva zúdíttja önmagára a szerencsétlenséget.

Ezek a szavak könnyet csaltak Victorine szemébe. Couture-né intésére az özvegy elhallgatott.

- Ha legalább a közelébe juthatnánk, ha beszélhetnék vele, és átadhatnám neki felesége utolsó levelét - szólalt meg az özvegy hadbiztosné. - Sohasem mertem postára adni. Ismeri az írásomat.

- *Ó, szerencsétlen nők, ártatlan üldözöttek!* - vágott szavába Vautrin. - Hát itt tartanak? Maholnap kezembe veszem az ügyüket, és mindent rendbe hozok.

- Ó, uram - szólt Victorine, nedvesen tüzelő szemmel pillantva Vautrinra, akit azonban ez nem hatott meg -, ha módját tudná ejteni, hogy eljusson apámhoz, mondja meg neki, hogy az ő szeretete és anyám becsülete a világ minden kincsénél drágább nekem. Ha elérné, hogy enyhüljön a szigora, imáimba foglalnám önt. Számíthat a hálámra...

- *Hetedhét országot bejártam* - dúdolta gúnyosan Vautrin.

Ebben a percben lejött az emeletről Goriot, Michonneau kisasszony és Poiret. Talán a mártás vonzotta őket, amivel Sylvie a maradék ürühúst elkészítette. Tíz óra volt, amikor a hét lakó, egymásnak jó napot kívánva, asztalhoz ült, az utcáról meg a diák léptei hallatszottak.

- Nohát akkor, Eugène úr - fogadta Sylvie -, ma együtt eszik a többivel.

A diák köszönt a lakóknak, és leült Goriot apó mellé.

- Különös kalandom volt - mondta. Jócskán szedett magának az ürühúsból, és szelt egy karéjt a kenyérből, amit Vauquer-né folyton szemmel tartott.

- Kalandja? - szólalt meg Poiret.

- Mit csodálkozik, öreg csont? - szólt Vautrin. - Az ifiúr van olyan legény, hogy kalandjai legyenek.

Taillefer kisasszony félénken pillantott a diákra.

- Beszélje el nekünk a kalandját - kérte Vauquer-né.

- Tegnap este házi bálon voltam unokanővéremnél, Beauséant vikomtnénál. Gyönyörű palotája van, minden szobája selyemtapétás. Remek estélyt adott, úgy mulattam, mint egy kiskirály...

- ...madár - szólt közbe kurtán Vautrin.

- Mit akar ezzel mondani, uram? - kérdezte élénken Eugène.

- Azt mondtam: madár, mert a kismadarak jobban mulatnak, mint a kiskirályok.

- Az már igaz; jobb szeretnék gondtalan madár lenni, mint király, mert hát... - jegyezte meg Poiret, az örök visszhang.

- Elég az hozzá - folytatta szavába vágva a diák -, a bál egyik legszebb hölgyével táncoltam, egy elbűvölő grófnéval, soha életemben nem láttam gyönyörűbb teremtet. Hajában barackvirág, oldalán pompás csokor, csupa élő virágból; de látniuk kellett volna őt, nem lehet leírni, milyen egy nő a tánc lendületében. Nos hát, ma reggel kilenc óra tájt láttam az isteni grófnét, gyalog sietett a Grès utcán. Megdobbant a szívem, azt képzeltem...

- ...hogyan idejön - szólt Vautrin, átható pillantást vetve a diákra. - Semmi kétség, egy uzsorához ment, Gobseck papához. Ha valaha kifürkészi a párizsi nők szívét, előbb megtalálja ott az uzsorást, mint a szeretőt. Az ön grófnéja nem más, mint Anastasie de Restaud, aki a Helder utcában lakik.

E név hallatára a diák merőn nézett Vautrinra. Goriot apó fölkapta a fejét, tüzes, nyugtalan tekintete, amelyet a két beszélgetőre szegzett, meglepte a többi lakót.

- Christophe későn érkezett, így hát ő mégis elment oda! - kiáltott fel fájdalmasan Goriot.

- Kitaláltam - súgta Vauquer-né fülébe Vautrin.

Goriot gépiesen evett, azt se tudta, mit eszik. Még sohasem látszott olyan bambának és szórakozottnak, mint ebben a pillanatban.

- Honnan a pokolból tudja a nevét, Vautrin úr? - álmélkodott Eugène.

- Hahaha! - kacagott Vautrin. - Goriot apó tudta! Miért ne tudhatnám én is?

- Goriot úr - szólt elképedve a diák.

- Mondja, kérem - kérdezte a szegény öreg -, nagyon szép volt tegnap?

- Kicsoda?

- Restaud-né.

- Nézze csak a vén fösvényt - szólt Vauquer-né Vautrinhoz -, hogy csillog a szeme.

- Igaz lenne, hogy az öreg tartja ki? - kérdezte halkán a diáktól Michonneau kisasszony.

- Ó, igen, észbontóan szép volt - válaszolta Eugène, mialatt Goriot apó majdhogy föl nem falta a szemével. - Ha Beauséant-né nem lett volna ott, az én isteni grófném lett volna a bálkirálynő. A fiatalemberek mind csak őt nézték, tizenkettedik voltam a táncrendjén, mindegyik négyest végigtáncolta. A többi nőt ette a méreg. Ha valaki, akkor ő boldog volt tegnap. Nemhiába mondják, hogy nincs szebb a vitorlázó hajónál, a vágató paripánál, a táncoló nőnél.

- Tegnap fönn az uborkafán - mondta Vautrin - egy hercegnő palotájában; ma a létra legalján, egy zugbankárnál; így élnek a párizsi delnők. Ha férjük nem győzi pénzzel eszeveszett fényűzésüket, eladják magukat. Ha nem tudják eladni, az édesanyjuk bőre alól is kiszedik a tündöklés költségeit. Minden hajjal meg vannak kenve. Ismerjük őket.

Goriot apó, akinek arca, mialatt a diák szavait hallgatta, földerült, mintha nyári napsütés érte volna, Vautrin kegyetlen megjegyzéseire hirtelen elkomorodott.

- De hát mi van a kalandjával? - kérdezte Vauquer-né. - Beszért vele?... Megkérdezte-e tőle, van-e a lánynak kedve jogot tanulni?

- Nem látott - mondta Eugène. - De nem különös, hogy az ember reggel kilenckor a Grès utcában találkozik Párizs egyik legszebb asszonyával, aki hajnali kettőkor mehetett haza a bálból? Csak Párizsban történnek ilyen furcsa kalandok.

- Eh, történnek még furcsábbak is! - kiáltotta Vautrin.

Taillefer kisasszony alig hallgatott oda, annyira lekötötte gondolatait a merész lépés, amire készült. Couture-né intett neki, hogy álljon fel, menjen öltözködni. Amikor a két hölgy távozott, az öreg Goriot utánuk ment.

- Látták az öreget? - fordult Vauquer-né Vautrinhoz és a többi lakójához. - Napnál világosabb, hogy ezekért a nőkért tette tönkre magát.

- Soha senki el nem hiteti velem - kiáltott fel a diák -, hogy a szép Restaud grófné Goriot apó kitartottja!

- Dehogyan akarjuk önnel elhíttetni! - forrázta le Vautrin. - Ön még nagyon fiatal ahhoz, hogy ismerje Párizst. Később majd megtudja, hogy élnek itt olyanok, akiket mi a *szenvedély embereinek* mondtunk... - E szavaknál Michonneau kisasszony megértően nézett Vautrinra.

Olyan volt, mint a huszárló, ha trombitaszót hall. - Haha! - kacagott Vautrin, jelentősen pillantva a kisasszonyra. - Nekünk talán nem voltak holmi kis szenvedélyeink? - A vénlány lesütötte szemét, mint egy apáca, ha szobrokat lát. - Hát igen, ezek az emberek belegabalyodnak egy gondolatba, és nem tudnak tőle szabadulni. Csak egy bizonyos kút vizére szomjaznak, még ha poshadt is; hogy ihassanak belőle, eladnák a feleségüket, a gyermekeiket, a lelküket is eladnák az ördögnek. Egyiknek a játék ez a kút; a tőzsde, a kép- vagy bogárgyűjtés, a zene; másiknak egy nő, aki szája íze szerint tud főzni. Az ilyennek fölkinálhatod a világ minden nőjét, füttyöl rájuk, csak azt az egyet áhítja, aki kielégíti szenvedélyét. Az a nő esetleg nem is szereti, komiszul bánik vele, méregdrágán adja el neki a kielégülés morzsáit; mindegy! az én jó bolondom nem un rá, képes zálogba csapni egyetlen takaróját, hogy utolsó tallérját a nőnek adja. Goriot apó ezek közül való. Mivel hallgatag ember, a grófné kifosztja, és éli világát! Szegény jámbornak minden gondolata ez a nő. Láthatja, a szenvedélyén kívül minden más iránt bárgyú ökö. De mihelyt arról esik szó, gyémántfény csillan meg a szemében. Könnyű kitalálni a titkát. Ma reggel ezüstöt vitt beolvasztani, és én láttam, ahogy a Grès utcán bement Gobseck papához. Figyeljen csak! Hazajött, és elküldte Restaud grófnéhoz Christophe-ot. A mafla megmutatta nekünk a kifizetett váltót tartalmazó levél címzését. Világos, ha a grófné személyesen fölkereste az öreg uzsorást, a dolog sürgős volt. Goriot apó gavallérosan fizetett a hölgy helyett. Nem kell hozzá sok fejtörés, hogy tisztán lássunk. Kész bizonyosság az ön számára, fiatal barátom, hogy az ön grófnéját, mialatt kacagott, táncolt, affektált, barackvirágos fürtjeit himbálta, és közben fölcsippentette szoknyáját, ahogy mondani szokás: szorította a cipő, ha saját vagy kedvese megóvatolt váltóira gondolt.

- Veszett kedvem támadt megtudni az igazat! - kiáltott fel Eugène. - Holnap elmegyek Restaud-néhoz.

- Úgy van - mondta Poiret -, holnap el kell mennie Restaud-néhoz.

- Talán ott találja majd Goriot apót, aki épp be akarja hajtani gavallériájának ellenértékét.

- Nahát, akkor a maguk Párizsa posvány - mondotta undorral Eugène.

- Fura egy posvány - vágott vissza Vautrin. - Aki kocsin jár benne, és úgy sározza be magát, az tisztességes ember, aki gyalog, az gazember. Ha valakit, szerencsétlenségére, rajtakapnak, hogy bármi csekélységet eltulajdonít, ujjal mutogatnak rá a törvényszék előtt, ha egymilliót lop, akkor az erény hőseként ünneplik a szalonokban. És harmincmilliónkba kerül a csendőrség és az igazságszolgáltatás, hogy érvényben tartsuk ezt az erkölcsöt. Nem gyönyörű?

- Hogyan - kiáltott fel Vauquer-né -, Goriot apó beolvasztotta az ezüst reggelizőkészletét?

- Azt, amelyiknek két gerlice volt a tetején? - kérdezte Eugène.

- Arról beszélek.

- Ahhoz nagyon ragaszkodott; sírt, amikor összelapította a csészét meg a tálat. Véletlenül láttam - szólt Eugène.

- Úgy ragaszkodott hozzá, akár az életéhez - jegyezte meg az özvegy.

- No látja, milyen szenvedélyes az öreg - mondta Vautrin. - Az a nő mindent kicirógat belőle.

A diák fölment a szobájába. Vautrin elment hazulról. Kis idő múlva Couture-né kocsit hozatott Sylvie-vel, és Victorine-nal együtt beült. Poiret karját nyújtotta Michonneau kisasszonynak, és kettesben elindultak a Fűvészkertbe, hogy egyet sétáljanak a szép délelőtti órákban.

- No, ezek már félig-meddig házások - mondta a kövér Sylvie. - Ma először mennek el együtt hazulról. Olyan szikkadtak, hogy ha véletlenül összeütköznek, szikrát vetnek, mint a kova.

- Jaj, a Michonneau sálja - nevetett Vauquer-né - tüzet fogna, akár a tapló.

Négy órákor hazajött Goriot apó, és két füstölő lámpa fényében ott látta Victorine-t vörösre sírt szemekkel. Vauquer-né javában hallgatta a két nő elbeszélését, hogyan folyt le eredménytelen délelőtti látogatásuk Taillefer úrnál. Ez már beleunt, hogy folyton elhárítsa zaklatásukat, maga elé engedte hát lányát és az öregasszonyt, hogy szót értsen velük.

- Képzeld, drágám - mesélte Couture-né a penziós nénak -, le sem ültette Victorine-t, hagyta állni egész idő alatt. Nem gerjedt haragra, egész hidegen azt mondta nekem, hogy kíméljük meg magunkat a hozzá való járás fáradtságától; a kisasszony (nem nevezte leányának!) csak árt magának az alkalmatlankodásával (egyszer egy évben keresi fel a szörnyeteget!); Victorine anyja hozomány nélkül ment hozzá, így hát nincs rajta követelnivalója. Egyszóval oly kegyetlenül beszélt, hogy szegény leánykának csupa könny lett a szeme. Végül leborult apja elé, és bátran megmondta, hogy csak édesanyja miatt esdekel meghallgatásért, egyébként zúgolódás nélkül aláveti magát apja akaratának; csak arra kéri, olvassa el a drága megboldogult végrendeletét. Azzal elővette a levelet, és odaadta neki, a legszebb és legmélyebben átértett szavakkal; nem is tudom, honnan szedte, a jóisten sugallatára beszélt a szegény gyermek, oly ihletetten, hogy én a szavai hallatára sírtam, mint a záporosó. És tudja, mit csinált ezalatt az a rettenetes ember? A körmét vagdoszt. Aztán fogta a levelet, amelyet a szerencsétlen Taillefer-né a könnyeivel áztatott, a kandallóra dobta, s csak ennyit mondott: „Jól van!” Föl akarta emelni a lányát, ez megfogta a kezét, hogy megcsókolja, de a férfi elrántotta. Hát nem gázság? Akkor lépett be a nagy mamlasz fia, de még csak nem is köszönt a húgának.

- Micsoda szörnyetegek! - szólt Goriot apó.

- Azután - folytatta Couture-né, ügyet se vetve az öreg felkiáltására - az apa és fia elköszönt tőlem. Ne haragudjak, de sürgős dolguk van. Azzal elmentek. Így folyt le a látogatásunk. Legalább látta a leányát. Nem értem, hogy tagadhatja meg, hiszen úgy hasonlít hozzá, mint egyik tojás a másikhoz.

Egymás után érkeztek a bennlakók és a külső kosztosok. Köszöntek egymásnak, és elkezdték azt a semmitmondó társalgást, amely bizonyos párizsi körökben elmésségnek számít. Alapjellege az ostobaság, értéke pedig leginkább a mozdulatokban és a kiejtésben van. Ez a tolvajnyelvféle folyton változik. A tréfa, amelyből táplálkozik, sohasem él tovább egy hónapnál. Egy politikai esemény, egy esküdszéki per, egy utcai nóta, egy színész mókázása, effélék lendítik ezt a könnyű szellemi tornát, amely úgy bánik a gondolatokkal és szavakkal, ahogy a labdát röpítik ütőről ütőre a játékosok. A dioráma, az új találmány, amely a panorámánál magasabb fokra emeli az optikai csalódást, néhány festőműteremben divatba hozta a tréfás *ráma*-nyelvet. Ezt a szótörzítést az egyik törzsvendég, egy fiatal festő, a Vauquer-penzióban is meghonosította.

- Mondja, kedves Poiret urram - kérdezte a múzeumi tisztviselő -, hogy van a becses *gyomorrámája*? - Aztán, nem várva meg a választ, Couture-néhez és Victorine-hoz fordult: - Hölgyeim, önök szomorúak.

- Vacsorázunk? - kiáltotta Horace Bianchon orvostanhallgató, Rastignac barátja. - A gyomrocskám leszállt *usque ad talones*¹⁹.

¹⁹ Egészen a sarkamig (latin)

- Komisz *fatyoráma* van! - szólt Vautrin. - Adna egy kis helyet, Goriot bácsi? Nézze meg az ember! A lába elfoglalja a kályha egész nyílását.

- Tisztelt Vautrin uram! - okvetetlenkedett Bianchon -, miért mond *fatyorámát*? Ez helytelen, *fagyorámat* kell mondani.

- Dehogysis - mondta a múzeumi ember -, *fatyoráma* a szabályos, úgy mint lefaty a lábam.

- Juj!

- Itt van Rastignac márki úr ökegyelmessége, a jogcsavarás doktora! - kiáltott Bianchon, és megszorongatta Eugène torkát, majdhogy bele nem fojtotta a szuszt. - Hahó! Gyertek, hahó!

Csendesen belépett Michonneau kisasszony, szó nélkül üdvözölte a társaságot, és leült a három nő mellé.

- Mindig didergek, ha ezt az öreg denevért látom - súgta Bianchon Vautrinnak, Michonneau kisasszonyra célozva. - Nemhiába tanulmányozom Gall²⁰ rendszerét, Júdás-dudorokat látok rajta.

- Ismerte őt régebben, uram? - kérdezte Vautrin.

- Ki ne találkozott volna vele? - válaszolt Bianchon. - Becsületszavamra, ez a sápadt vénlány úgy hat rám, mint azok a hosszú pondrók, amelyek végül szétmállasztják a gerendát.

- Látja, fiatalember, ez az - mondta a negyvenéves férfi, pofaszakállát fésülve.

*Ő rózsza volt, s miként a többi rózsák,
Egy reggel elvirult.*

- Tyúha! Itt a pompás *levesráma* - szólalt meg Poirot, meglátva Christophe-ot, amint ünnepélyesen behozta a levesestálat.

- Megbocsát, uram - mondta Vauquer-né -, ez káposztaleves.

A fiatalemberek felkacagtak.

- Poirot felsült!

- Poirot megkapta!

- Vauquer mama két ponttal vezet - szögezte le Vautrin.

- Megfigyelte valaki a ma reggeli ködöt? - kérdezte a múzeumi ember.

- Rémes, példátlan köd volt - szólt Bianchon -, gyászos, búskomor, zöld, fojtó, goriot-i köd.

- Gorioráma - mondta a festő -, mert az orrunk hegyéig sem láttunk.

- Hello, milord Gaoriot, önreöl uan szaó.

Goriot apó, aki az asztal végén ült, közel az ajtóhoz, melyen át felszolgáltak, felemelte a fejét és a régi kereskedői szokásból, amely időnként visszatért nála, megszagolta az asztalkendője alól kivett darab kenyeret.

- Ejha - szólt rá Vauquer-né, éles hangjával túlsüvöltve a kanálcsörgést, a tányérsörgést és a beszélgetés zaját -, talán nem találja jónak a kenyeret?

²⁰ Gall, Franz-Joseph (1758-1828) - osztrák orvos, a koponyatan egyik alapvetője. A szellemi-lelki tulajdonságokat az agy egyes részeinek működéséhez kötötte, s a fej formájából igyekezett az egyén jellemére következtetni. Balzac nagy csodálója volt Gallnak

- Dehogynem, asszonyom - válaszolt az öreg -, elsőrendű étampes-i lisztből készült.
- Honnét tudja? - kérdezte Eugène.
- A fehérségéről, az ízéről.
- Talán az illatáról, hiszen szagolgatja - mondta Vauquer-né. - Már olyan takarékos, hogy maholnap kitalálja, hogyan lehet a konyha szagával jóllakni.
- Kérjen rá szabadalmat - kiáltott a múzeumi tisztviselő -, vagyont kereshet vele!
- Ugyan hagyják, csak el akarja hitetni velünk, hogy tésztagyáros volt - mondta a festő.
- Hisz akkor az ön orra valószínű göreb! - szólt megint a múzeumi ember.
- Görcs eb? - kérdezte Bianchon.
- Görbe eb.
- Görögebb.
- Görög eb.
- Göndör eb.
- Gödrösebb.
- Görcsösebb.
- Görvélyes eb.
- Görkutya.

Ez a nyolc válasz futótűzsebességgel röpködött a terem minden részéből, és annál nevetetőbb volt, mivel szegény Goriot apó együgyű képpel nézett asztaltársaira, mint aki valami idegen nyelvet igyekszik megérteni.

- Görbe? - kérdezte Vautrintól, aki mellette ült.
- Görbedjen csak, édes öregem! - felelte Vautrin, s akkorát csapott Goriot apó fejére, hogy a sapkája benyomódott, és a szeméig csúszott le.

Szegény öreg, elhűlve a hirtelen támadástól, egy pillanatig mozdulatlan maradt. Christophe elvitte a tányérját, abban a hiszemben, hogy már végzett a levesével, úgyhogy mikor Goriot feltolta a sapkáját, és tovább akart enni, kanala az asztalt érte. Az asztaltársakból kipukkant a nevetés.

- Uram - mondta az aggastyán -, ez rossz tréfa volt, s ha még egyszer ilyesmit merészkedik tenni...
- Mi lesz akkor, papa? - vágta el a szavát Vautrin.
- Valamikor csúnyán meglakolhat érte...
- A pokolban, ugye? - kérdezte a festő. - Abban a sötét kuckóban, ahová a rossz gyerekeket dugják.
- Ejnye, kisasszony - szólította meg Vautrin Victorine-t -, ön semmit sem eszik. Talán bizony nem boldogult a kedves papával?
- Szörnyű ember az - szólt Couture-né.
- Észre kell téríteni - mondta Vautrin.

- A kisasszony - szólt Rastignac, aki elég közel ült Bianchonhoz - pert indíthatna tartásdíjért, hiszen nem táplálkozik. Nini, nézzék csak, hogy bámulja Goriot apó Victorine kisasszonyt.

Az öreg az evésről is megfeledkezett, le nem vette szemét a szegény lánykáról, akinek arcvonásai igazi bánatot tükröztek, a félreismeret, atyját szerető gyermek bánatát.

- Barátom - mondta halkán Eugène -, tévedtünk. Az öreg Goriot nem hülye, és nem is gyenge. Alkalmazd rá a Gall-féle módszert, és mondd meg, mit tartasz róla. Ma éjjel láttam, hogy egy ezüsttálat úgy összegyúrt, mintha viaszból lett volna, és ugyanakkor az arckifejezése rendkívüli érzelmeket árult el. Élete sokkal rejtelmesebbnek látszik, semhogy ne lenne érdemes tanulmányozni. Úgy van, Bianchon, hiába nevetsz, nem tréfálok.

- Egyetértek veled abban, hogy ez az ember orvostudományi eset. Ha akarod, felboncolom.

- Azt nem, csak tapintsd meg a fejét.

- Attól tartok, a butasága ragadós.

Másnap Rastignac nagyon elegánsan kiöltözködött, és délután három óra tájt elment Restaud-néhoz. Útközben átengedte magát a bolondul csapongó reményeknek, amelyek oly izgalmasan megszépítik a fiatalok életét: olyankor nem törődnek akadályokkal és veszélyekkel, mindenben a sikert látják, játszi képzeletükkel költőivé színezik prózai létüket, és maguk idézik fejükre a boldogtalanságot vagy szomorúságot olyan terveik megghiúsításával, amelyek még csak féktelen vágyaikban éltek. Ha nem volnának tudatlanok és félénkek, fölborítanák a társadalmat. Eugène nagyon vigyázva lépkedett, nehogy besározza magát, de folyton arra gondolt, mit mond majd Restaud-nénak, elméjében elraktározta egy képzeletbeli társalgás előre kieszt fordulóit, szellemességekre, talleyrand-i mondásokra készült, feltételezve, hogy holmi kis körülmények kedveznek majd jövőjét megalapozó vallomásának. Közben jó sáros lett, úgyhogy kénytelen volt a Palais-Royalnál kikefésztetni a cipőjét meg a nadrágszárát.

Lennék csak gazdag - mondta magában, mikor fölváltotta az ötfrankost, amelyet *baj esetére* vett magához -, akkor kocsin jöhettem volna, és zavartalanul átgondolhattam volna mindent.

Végre ott volt a Helder utcában, és Restaud grófné után kérdezősködött. Mint aki biztos majdani diadalában, hideg dühvel állta az emberek fitymáló pillantását, akik látták, hogy gyalog jött át az udvaron, és nem hallották, hogy kocsi állt volna meg a kapu előtt. Annál érzékenyebben érintette ez a pillantás, mert már akkor érezte alsóbbrendűségét, amikor az udvarba lépett, és pompás lovat pillantott meg egy elegáns, kétkerekű bricska előtt. Pazar életmód fényűzését fitogtatja az ilyen fogat, amely Párizsban a nagyúri jólét természetes velejárója. Egyszeriben elment a kedve mindentől. Mintha bezárultak volna agyának rekeszei, melyekről azt hitte, tele vannak elmésséggel. Úgy érezte, elbutult. Egy inas bejelentette a grófnénak a látogatót. Eugène, mialatt a válaszra várt az előszobában az egyik ablak előtt, fél lábra nehezdedve a párkányra könyökölt, és gépiesen nézett ki az udvarra. Sokallotta az eltelt időt, és el is ment volna, ha nincs meg benne a délvidéki szívóosság, amely csodákra képes, mikor egyenest halad a célja felé.

- Uram - mondta a komornyik -, a grófné budoárjában tartózkodik. Úgy el van foglalva, hogy nem is felelt nekem. De ha uraságod volna olyan szíves a szalonba fáradni, ott már van valaki.

Rastignac megcsodálta ama ijesztő képességét ezeknek az embereknek, akik egyetlen szóval megvádolják vagy elítélik uraikat.

Az ajtót, amelyen át a komornyik távozott, elszántan kinyitotta, nyilván el akarta hitetni a szemtelen lakájokkal, hogy ismerős a házban; de nagy szelesen olyan helyiségbe tévedt, amelyben lámpák, pohárszékek, fürdőlepedők melegítésére való készülékek voltak, s amely

egyfelől sötét folyosóra, másfelől melléklépcsőre nyílt. Az előszobából elfojtott nevetgélést hallott, ez betetőzte zavarát.

- Uram, a szalon erre van - mondta a komornyik színlelt tisztelettel, amely megint csak gúnynak hatott.

Eugène oly hirtelen fordult vissza, hogy megbotlott egy fürdőkádban, de szerencsére még idejében elkapta a kalapját, nehogy a vízbe pottyanjon. Ebben a pillanatban a kis lámpával megvilágított hosszú folyosó végében kinyílt egy ajtó, Eugène Restaud-né és Goriot apó hangját hallotta, és egy csók cuppanását. Belépett az ebédlőbe, keresztülhaladt rajta, a komornyikot nyomon követve az első szalonba ért, s az ablakhoz állt, mert észrevette, hogy onnét az udvarra láthat. Kíváncsi volt, vajon ez a Goriot apó csakugyan az ő Goriot apója-e. Furcsán vert a szíve, eszébe jutottak Vautrin rémes megjegyzései. A komornyik az ajtónál várta Eugène-t, de hirtelen egy elegáns fiatalember lépett ki a szalonból, és türelmetlenül mondta:

- Elmegyek, Maurice. Mondja meg a grófnénak, hogy több mint félóra hosszat vártam.

A szemtelen ficsúr, akinek nyilván joga volt a szemtelenséghez, valami olasz áriát dúdolt, és az ablakhoz lépett, amelynél Eugène állt. Látni akarta a diák arcát, de meg ki is akart nézni az ablakon.

- Jobban tenné a gróf úr, ha várna még egy kicsit, a grófné éppen végzett - szólt a komornyik, és visszament az előszobába.

Ebben a pillanatban ért az öreg Goriot a kis lépcsőházon át a kapuhoz. Ki akarta nyitni az esernyőjét, és nem vette észre, hogy a nagy kapu sarkig tárva van, és könnyű kis hintón egy rendjeles fiatalember hajt be az udvarra. Goriot-nak csak annyi ideje volt, hogy hátralépjen, nehogy elgázolják. Az esernyő selymétől kissé megbokrosodva, a ló könnyű vágtaiban a feljáró felé szökölt. A fiatalember dühösen nézett Goriot apóra, s mielőtt ez kilépett a kapun, olyan kényszeredett udvariassággal köszönt Goriot-nak, ahogy az uzsorásnak köszön valaki, ha éppen szüksége van rá, vagy ahogy egy lecsúszott embernek is megadja a köteles tiszteletet, de utólag restelkedik. Goriot apó nyájas, barátságos fejbiccentéssel köszönt vissza. Minden villámgyorsan játszódtott le. Eugène figyelmét annyira lekötötte a jelenet, hogy észre sem vette: nincs egyedül, de hirtelen a grófné hangját hallotta.

- Ej, Maxime, hát elmegy? - kérdezte a hang kissé haragos szemrehányással.

A grófné ügyet sem vetett a kis hintó érkezésére. Rastignac hirtelen megfordult, és ott látta az asszonyt fehér kasmírból varrt, rózsaszín szalagsokrokkal díszített, kacér pongyolában. Hanyagul fészkelődött meg, ahogy délelőtt a párizsi nők szoktak, jó illatot árasztott, biztosan az imént fürdött, amitől szépsége még frissebbnek, még kéjesebbnek hatott. Szeme nedvesen csillogott. Egy ifjú szeme mindent meglát: szelleme úgy egyesül a nő tündöklésével, ahogyan a növény azokat az anyagokat szívja be a levegőből, amelyekre szüksége van. Eugène-nek sem kellett megérintenie a hölgy kezét, anélkül is érezte, mily virulóan üde. A kasmíron keresztül látta a mellek rózsaszínét, a kissé szétnyílt pongyola alól kivillant egy-egy kis meztelen hely, amin szemét legeltethette. A grófné nem szorult fűzőre, csak az öv jelezte hajlékony derekát, nyaka szerelemre csábított, lábai formásak voltak a papucsban. Mikor Maxime megfogta a kezét, hogy megcsókolja, akkor vette észre Eugène Maxime-ot és a grófné Eugène-t.

- Á, ön az, Rastignac úr! Örülök, hogy látom - mondta a grófné olyan arckifejezéssel, amelyből ért az okos ember.

Maxime hol Eugène-re, hol a grófnéra nézett, tekintete érthetően kifejezte, hogy el akarja távolítani a betolakodót. „Remélem, drágám, kitiltod a házadból ezt a legénykét!” Ezt

jelentette világosan és érthetően az orcátlanul fennhéjázó fiatalember pillantása, akit Anastasie grófné Maxime-nak szólított, s akinek arcát azzal az odaadó figyelemmel vizsgálta, amely egy nő minden gondolatát elárulja, anélkül hogy ő maga sejtene. Rastignac heves gyűlöletet érzett a fiatalember iránt. Először is Maxime szépen fésült, szőke haja ráeszméltette, mily szörnyen rendetlen az övé. Aztán meg Maxime cipői finomak és tiszták voltak, míg az övéi, bármily óvatosan járt is az utcán, kissé besározódtak. Végül Maxime a derekához simuló császárkabátban elegáns volt, mint egy szépasszony, míg Eugène most, fél háromkor, fekete frakkot viselt. A Charente vidéki ifjú elég okos volt ahhoz, hogy megértse, milyen felsőbbiséget ad a ruházat a magas, karcsú, kék szemű, halvány arcú dandynak, jóllehet az a fajta ember, aki képes lenne az árvák pénzét is elsikkasztani. Restaud-né nem várta meg Eugène válaszát, hanem sebbel-lobbal beszökött a másik szalonba. Hol szétnyíló, hol összezáródó pongyolája úgy libegett utána, hogy a pillangó röptére emlékeztetett. Maxime nyomon követte. Eugène dühösen csatlakozott hozzájuk. Együtt voltak hát hárman a nagy szalonban, a kandalló mellett. Eugène tudta, hogy terhére van az utálatos Maxime-nak, de szántsándékkal terhére akart lenni, még ha magára vonja is a grófné rosszallását. Hirtelen eszébe jutott, hogy látta ezt a fiatalembert Beauséant-né bálján, sejtette, milyen kapcsolat fűzi Restaud grófnéhez, és azzal a fiatalos merészséggel, amely baklövésekre és nagy sikerekre vezet, így szólt magában: „Ez hát a vetélytársam, le fogom győzni.”

Az oktan! Nem tudta, hogy Maxime de Trailles gróf ki szokta provokálni a sértést, azután elsőnek lő, és megöli az emberét. Eugène ügyes vadász volt, de céllövésben még nem vitte odáig, hogy húsz bábut eltaláljon huszonkettő közül. Az ifjú gróf a kandalló sarkában álló karosszékbe vetette magát, fogta a piszkavasat, s oly heves, morcos képpel kotorta a tüzet, hogy Anastasie arca hirtelen elborult. A fiatalasszony Eugène-hez fordult, és hidegen kérdő pillantást vetett rá, mintha mondaná: „Miért nem megy már?”, amire egy jól nevelt ember rögtön megtalálja azokat a szavakat, amelyeket a távozás szavainak nevezhetnénk. Eugène finomkodva mondta:

- Asszonyom, siettem önnél tiszteletemet tenni, hogy...

Lenyelte a folytatást. Nyílt az ajtó, és belépett az az úr, aki az imént a kis hintót hajtotta. Kalap nélkül volt, nem köszönt a grófnénak, aggodalmas pillantást vetett Eugène-re, kezét nyújtott Maxime-nak, s testvéries hangsúlya, ahogy jó napot kívánt neki, nagyon meglepte Eugène-t. A vidéki fiatalember nem tudja, milyen kellemes az élet hármában.

- Restaud gróf - szólt a grófné a diákhöz, férjére mutatva.

Eugène mélyen meghajolt.

- Ez az úr - folytatta a grófné, most Eugène-t mutatva be férjének - Rastignac báró úr, Marcillacék révén Beauséant vikomtné rokona, a vikomtné bálján volt szerencsém vele megismerkedni.

Marcillacék révén Beauséant vikomtné rokona! Csaknem ünnepélyesen mondta ezt a grófné, háziasszonyi büszkeséggel hangsúlyozva, hogy nála csak előkelő emberek fordulnak meg. Szavainak varázsereje volt. A gróf szertartásos hidegsége feloldódott. Barátságosan üdvözölte a diákot.

- Örvendek a szerencsének, uram - mondta.

Maga Maxime de Trailles gróf is meglepődve pillantott Eugène-re, és tüstént levetette a kihívó modorát. Ez a varázsütés, amelyet egy név említése idézett elő, egyszerre harminc rekeszt nyitott fel a délvidéki ifjú agyában, és visszaadta elmésségét, amelyre felkészült.

Világosság gyúlt ki benne, kezdett tisztán látni a párizsi társaságnak a számára eddig homályos légkörében, s ekkor már távol esett gondolataitól a Vauquer-ház és Goriot apó.

- Azt hittem, a Marcillac család kihalt - jegyezte meg Restaud gróf.

- Úgy van, gróf úr - felelte Eugène. - Dédnagybátyám, Rastignac lovag, elvette a Marcillac család örökösőjét. Egyetlen leánya feleségül ment Clarimbault marsallhoz, Beauséant-né anyai dédapjához. Mi vagyunk a fiatalabbik ág, amely annál is szegényebb, minthogy egyik dédnagybátyám, az ellentengernagy, mindenét elvesztette a király szolgálatában. A forradalmi kormány, amikor feloszlatta az Indiai Társaságot, nem ismerte el családunk igényeit.

- Nemde, az ön tisztelt dédnagybátyja 1789 előtt a *Bosszúálló* parancsnoka volt?

- Igen.

- Akkor ismerte dédapámat, a *Warwick* parancsnokát.

Maxime vállat vont, és tekintete, ahogy Restaud-néra nézett, ezt mondta: „Ha ezek most tengerészetről kezdenek beszélni, végünk van.” Anastasie megértette a pillantást. A nők csodálatos színlelőképességével elmosolyodott, és így szólt:

- Jöjjön csak, Maxime, szeretnék valamit kérni magától. Uraim, önök csak hajózzanak nyugodtan a *Warwick* és a *Bosszúálló* fedélzetén.

Fölállt, és gúnyos alattomosággal intett Maxime-nak, aki indult vele a budoár felé.

A morganatikus pár - ennek a csinos német kifejezésnek nincs megfelelője a franciában - még az ajtóig sem ért, amikor a gróf félbeszakította Eugène-nel megkezdett társalgását.

- Anastasie! Kérem, maradjon itt - kiáltott ingerülten -, hiszen tudja, hogy...

- Jövök, jövök - vágott szavába az asszony -, csak egy perc, amíg elmondom Maxime-nak, amivel meg akarom bízni...

Mindjárt visszajött. Mint minden asszony, aki kénytelen figyelni férje jellemét, hogy úgy viselkedhessen, ahogy kedve tartja, s pontosan tudja, meddig mehet el anélkül, hogy elveszítené a férj értékes bizalmát, és sohasem ellenkezik vele az élet apró dolgaiban: Restaud-né a gróf hangjának színéből megértette, hogy nem lenne nyugta, ha a budoárban marad. Ezt a váratlan kellemetlenséget Eugène okozta. Ezért a grófné haragos arccal és mozdulattal mutatott a diákra, mire Maxime csípősen így szólt a társasághoz:

- Úgy látom, el vannak foglalva. Nem akarok alkalmatlankodni. Ajánlom magam. - És már ment is.

- Maradjon, Maxime! - szólt utána a gróf.

- Várom ebédre - mondta a grófné. Megint magukra hagyta a grófot és Eugène-t, és kiment Maxime után az első szalonba. Ott elég soká maradtak együtt, azt hitték, közben Restaud gróf módját ejti, hogy útnak eressze Eugène-t.

Rastignac hallotta, amint hol nevetnek, hol csevegnek, majd elhallgatnak. De a furfangos diák szellemeskedett Restaud úrral, hízelgett neki, vagy vitákba bonyolította, pusztán azért, hogy még láthassa a grófnét, és kiszimatolhassa, miféle összeköttetésben áll Goriot apóval. Rejtély volt előtte ez az asszony, aki nyilván szerelmes Maxime-ba, ujjja körül forgatja férjét, s ráadásul titkos kapcsolatot tart az öreg tésztagyárossal. Be akart hatolni ebbe a rejtélybe, mert azt remélte, ily módon korlátlanul uralkodhat e fölött az ízig-vérig párizsi asszony fölött.

- Anastasie! - szólította a gróf ismét a feleségét.

- Sajnos, Maxime - mondta az asszony a fiatalembernek -, bele kell törődnünk. Ma este...

- Remélem, *Nasie* - súgta fülébe Maxime -, kiteszi a szűrét ennek a fickónak. Csak úgy parázslott a szeme, mikor magán szétnyílt a pongyola. Vallomásokkal ostromolná, hírbe keverné magát, és én kénytelen lennék megölni őt.

- Elment az esze, Maxime? - mondta a grófné. - Hiszen egy ilyen diákocska a legjobb villámhárító! Éppen arra akarom felhasználni, hogy ellene uszítsam a férjemet.

Maxime elnevette magát és távozott. A grófné az ablakból nézte, ahogy kocsijába szállt, és ostorával suhintva elindította lovát. Csak akkor ment vissza a szalonba, amikor a nagy kapu bezárult.

- Hallja csak, kedvesem - újságolta a gróf, amikor felesége belépett -, Rastignac úr családja nem messze lakik Verteuil-től, a Charente partján. Az ő nagybátyja és az én nagyapám ismerték egymást.

- Nagyon örülök, hogy ismerősök kerültek össze - mondta szórakozottan a grófné.

- Nem is képzelem, mennyire - mondta halkán Eugène.

- Hogyhogy? - kérdezte élénken a grófné.

- Úgy - válaszolta a diák -, hogy az imént láttam elmenni innen egy urat, Goriot papát, aki közvetlen szomszédom a penzióban, ahol lakom.

A papa szó hallatára a gróf, aki a tüzet piszkálta, a kandallóra dobra a piszkavasat, mintha megégette volna a kezét, és felállt.

- Uram, mondhatta volna úgy, hogy Goriot úr.

Férje ingerültségét látva, a grófné előbb elsápadt, majd elpirult, szemmel láthatóan zavarban volt. Igyekezett természetes hangot megütni, és erőltetett könnyedséggel mondta:

- Nincs senki, akit jobban szeretnénk nála...

Félbeszakította magát, zongorájára nézett, s mintha valami szeszélyes ötlete támadt volna, így szólt:

- Szereti a zenét, uram?

- Nagyon - felelt Eugène. Elpirult, úgy érezte, súlyos ostobaságot követett el.

- Énekel? - kérdezte a grófné, és a zongorájához ült, a mély c-től a magas f-ig végigfuttatva kezét a billentyűkön, *glissando*.

- Nem asszonyom.

Restaud gróf fel-alá járt a szobában.

- Kár, megfosztja magát a siker hatalmas eszközétől. *Ca-a-ro, ca-a-ro, non du-bi-ta-re*²¹ - énekelt a grófné.

Azzal, hogy kiejtette Goriot apó nevét, újból varázspálcát suhogtatott meg Eugène, de éppen ellenkező hatást ért el vele, mint a „Beauséant-né rokona” szavakkal. Olyan helyzetbe került, mint akit szívdességből elvisznek egy régiséggyűjtőhöz, s véletlenségből úgy meglök egy szobrocskával megrakott polcot, hogy három-négy rosszul odaerősített fej legurul. A föld alá

²¹ Kedvesem, kedvesem, ne kételkedjél! (*olasz*)

szeretett volna süllyedni. Restaud-né rideg és fagyos lett, közönyössé vált szeme kerülte a mafla diák tekintetét.

- Asszonyom - hajolt meg Eugène -, önnek beszélőnivalója van a férjével. Fogadja mély hódolatomat, és engedelmeivel...

- Valahányszor eljön - mondta gyorsan a grófné, egy kézmozdulattal félbeszakította Eugène-t -, legyen meggyőződve, örömet okoz nekem és Restaud grófnak.

Eugène mély meghajlással búcsúzott a házaspártól. Szabadkozása ellenére Restaud gróf kikísérte az előszobáig.

- Valahányszor ez az úr jelentkezne - mondta aztán Maurice inasnak -, sem a grófné, sem én nem vagyunk itthon.

Amikor Eugène a kijáráshoz ért, látta, hogy esik.

Na - gondolta magában -, itt ma olyan ügyetlenséget követtem el, aminek sem az okát, sem a horderejét nem ismerem. Ráadásul tönkreteszem a ruhám meg a kalapom. Jobban teszem, ha otthon kuksolok, magolom a jogot, s csak arra gondolok, hogy jóra való hivatalnok váljon belőlem. Hogy járjak társaságba, hogy lépjek fel ott illendően? Hiszen ahhoz nélkülözhetetlen kellékekre kéne szert tennem: hintóra, lakkecipőre, aranyláncra, már kora reggel is viselendő hófehér szarvasbőr kesztyűre, aminek párja hat frank. Este pedig mindig sárga kesztyűt kell viselni! Hej, öreg Goriot!

Ahogy kiért az utcai kapu elé, egy bérkocsis, aki alkalmasint új házasságokat vitt, és szívesen csinált volna néhány feketefuvart gazdája rovására, intett Eugène-nek, látva, hogy fekete ruhában, fehér mellényben, sárga kesztyűben, lábán fényezett cipővel, esernyő nélkül gyalogol. A diákon erőt vett az a siket düh, amelynek hatására egy fiatalember egyre lejjebb ereszkedik abban a szakadékban, amelybe betévedt, remélve, hogy végül rátalál a kivezető útra. Eugène a kocsis szótlan kérdésére beleegyező fejbólintással felelt, noha nem volt több a zsebében négy franknál. Beült a kocsiába, ahol néhány narancsvirágszirom és néhány darabka aranyfonal arra vallott, hogy csakugyan új házasságokat vitt az előbb.

- Hová tetszik? - kérdezte a kocsis, akinek kezén már nem volt fehér kesztyű.

No, ha már benne vagyok - gondolta Eugène -, legalább legyen valami hasznom a dologból.

- A Beauséant-palotához - mondta hangosan.

- Melyikhez?

A fölényes kérdés zavarba hozta a diákot. Az újdonsült világfi nem tudta, hogy két Beauséant-palota létezik, nem tudta, mennyire bővelkedik rokonokban, akik nem törődnek vele.

- Beauséant vikomthoz, lakik...

- A Grenelle utcában - bólintott a kocsis. - Van ám Beauséant grófnak és Beauséant márkinak is palotája a Saint-Dominique utcában - jegyezte meg felhúzza a hágsót.

- Tudom - válaszolt szárazon Eugène. „Ma mindenki gúnyolódik rajtam! - mondta magában, és az elülső párnás ülésre dobta kalapját. - Ez a kiruccanás jó csomó pénzembe fog kerülni. De legalább igazán főúri módon látogatom meg úgynevezett unokanővéremet. Goriot apó máris legalább tíz frankomba kerül, a vén gazfickó! Szavamra, elmondom a kalandomat Beauséant-nénak, hátha megnevettem vele. Ő bizonyára ismeri a farkatlan öreg patkány és a szép-asszony bűnös viszonyának titkát. Jobb, ha az unokanővérem tetszését vívom ki, mint ha belebotlom ebbe a ledér asszonyba, aki, úgy érzem, igen nagy igényű. Ha a szép vikomtné

neve oly hatalmas, mekkora súlya lehet a személyének? Törjünk magasra. Ha meg akarjuk vívni az eget, az Űristent kell célba vennünk.”

Ez a néhány szó rövid foglalata annak az ezernyi gondolatnak, amelyek közt hányódott. Láttá, hogy esik, ez valamennyire visszaadta nyugalma és biztonságérzetét. Gondolta, ha el is herdál kettőt a néhány becses ötfrankosa közül, megéri, mert ruháját, cipőjét és kalapját óvja meg vele. Jókedvre derült, amikor meghallotta a kocsis kiáltását: - Kérem a kaput! - Vörös-arany libériába öltözött portás tárta ki a palota kapuját, és Eugène jóleső elégtétellel érezte, hogy kocsija a kapubolton át begördül az udvarra, ott megfordul, és megáll az oszlopos tornác védőtetője alatt. A vörös szegélyes kék lebernyeget viselő kocsis leeresztette a kocsis hágsóját. Eugène, ahogy kiszállt, elfojtott nevetést halott a tornác felől. Négy-öt inas élcelődött a lakodalmas kocsis otrombaságán. Nevetésük okát tisztán látta a diák, amikor ezt a kocsit összehasonlította Párizs egyik legelegánsabb hintójával. Két tüzes ló volt eléje fogva, fülük mellett rózsák díszlettek, zablájukat harapdálták, és meg is ugrottak volna, ha a hajporos, nyakravalós kocsis féken nem tartja őket. A Chaussée-d'Antinen, Restaud grófné udvarán, egy huszonhat éves fiatalember könnyű bricskája állott. Itt, a Saint-Germain negyedben nagyúri fényűzésre vallott ez a pompás hintó, amelyet harmincezer frankért sem lehetett volna megvásárolni.

Ki lehet itt? - tűnődött Eugène. Kissé elkésve látta be, hogy Párizsban bajosan akadhat nő, aki ne lenne lefoglalva, s hogy e királynők meghódításához ifjonti vére egymagában kevés. - Ördögadta! Alighanem az unokanővéremnek is megvan a maga Maxime-ja.

Gyötrődve ment föl a tornácra. Láttára az inasok kitárták az üvegezett ajtót, és komolyan álltak, mint a számár, ha a hátát vakarják. Az estély, amelyen részt vett, a Beauséant-palota földszinti nagy fogadótermeiben zajlott. Mivel nem ért rá, hogy a meghívás és a bál közti időben tiszteletét tegye unokanővérénél, még nem járt Beauséant-né otthonában, így hát most első ízben látta az előkelő hölgy lelkéről és szokásairól tanúskodó egyéni elegancia csodáit. Fokozta a tanulmány érdekességét, hogy összehasonlításul kínálkozott Restaud-né szalonja. A vikomtné csak fél ötkor mutatkozott. Öt perccel előbb bizonyára nem fogadta volna fiatal rokonát, Eugène-t, aki mit sem tudott a párizsi etikett szabályairól, és akit a virágdiszes, aranyozott korlátos, piros szőnyeges fehér márványlépcsőn vezettek föl Beauséant-néhoz. A fiatalember nem ismerte a vikomtné közszájon forgó történetét, pedig azokhoz a mende-mondákhoz tartozott, amelyeknek különféle változatait estéről estére suttogva adják tovább Párizs szalonjaiban.

A vikomtnét három éve mély vonzalom fűzte egy híres és dúsgazdag portugál főnemeshez, Ajuda-Pinto márkihoz. Ártatlan viszony volt. Az ilyen vonzalmak annyira betöltik az érdekelt feleket, hogy nem tűrnek meg harmadik személyt. Beauséant vikomt maga adott példát a közönségnek azzal, hogy akarva, nem akarva szemet hunyt a morganatikus viszony előtt. Akik a barátság első napjaiban két órákor látogatták meg a vikomtnét, ott találták Ajuda-Pinto márkit. Beauséant-né nem zárhatta el ajtaját, ez súlyos illetlenség lett volna. De oly hidegen fogadta a látogatókat, és oly buzgó érdeklődéssel vizsgálta szobája mennyezetét, hogy mindenki megértette, mennyire zavaró az ottléte. Mikor Párizsban híre ment, hogy Beauséant vikomtnénak terhére van az, aki kettő és négy közt látogatja meg, többé senki sem zavarta magányában. A vikomtné férje és hódolója társaságában járt színházba vagy operába, de Beauséant volt annyira tapintatos, hogy magára hagyta feleségét a portugállal, miután elkísérte őket.

Ajuda házasodni készült. Egy Rochefide kisasszonnyal járt jegyben. A tervezett házasságról az egész előkelő társaságban csak egyvalaki nem tudott, ez a valaki Beauséant-né volt. Egyik-

másik barátnője ugyan célozgatott rá, de ő csak nevetett, abban a hiszemben, hogy barátnői meg akarják bolygatni irigyelt boldogságát. Közben már közeledett a kihirdetés ideje.

A szép portugál azért jött, hogy a vikomtnénak bejelentse házasságát, de eddig egy árva szót sem mert szólni róla. Vajon miért? Semmi kétség, nincs nehezebb, mint ilyen ultimátumot terjeszteni egy nő elé. Némely ember jobban érzi magát a vívóporondon ellenfele előtt, aki tört szegez szívének, mint szemtől szemben egy asszonnyal, aki két óra hosszat panaszkodik, aztán ájuldozik, úgy, hogy élesztgetni kell. E pillanatban tehát Ajudo-Pinto tükön ült, és távozni akart, azzal biztatva magát, hogy Beauséant-né úgymint megtudja az újságot; majd ír neki, elvégre kényelmesebb levelezés útján elintézni ezt a gáláns hóhérmunkát, mint élőszóval.

Mikor a vikomtné komornyikja bejelentette Eugène de Rastignac urat, Ajudo-Pinto megremegett örömeiben. Tudni való, hogy a szerelmes nő találékonyabb, ha gyanakvásra keres okot, mint amilyen élelmes a gyönyörök hajszolásában. Mikor ott tart, hogy el akarják hagyni, gyorsabban felfogja egy mozdulat értelmét, mint ahogy Vergilius paripája megszimatolja a távoli hímport, amely a nászt ígéri neki. Természetes hát, hogy Beauséant-né is észrevette ezt az önkéntelen, könnyed, de naiv őszinteségével ijesztő mozdulatot. Eugène nem tudta, hogy Párizsban senkihez sem szabad beállítani anélkül, hogy az ember a ház barátaival el ne mondassa magának a férj, a feleség, a gyermekek történetét, ha nem akar elkövetni olyan hatalmas baklövést, amelyről Lengyelországban képletesen azt szokás mondani: „Fogj hat ökröt a szekered elé!” - nyilván azért, hogy kihúzhasd magad a kátyúból, amelyben megfeneklettél. Hogy Franciaországban még nincs nevük az ilyen társalgási baleseteknek, bizonyára azért van, mert szinte elő sem fordulhatnak, oly óriási nálunk az emberek megszólásának nyilvánossága. Minthogy már egyszer kátyúba került Restaud-nénál, aki annyi időt sem adott neki, hogy befogja a maga hat ökrét, csak Eugène volt rá képes, hogy most, amikor Beauséant-nénál vizitelt, újrakezdje az *ökrhajtaszt*. Míg azonban Restaud-nénak és Trailles úrnak szörnyen terhére volt, most Ajuda urat szerencsésen kihúzta kínos zavarából.

Amidőn ugyanis Eugène belépett a szürke és rózsaszín tapétás, kacér szalonba, ahol a pompa igazi eleganciának hatott, a portugál hirtelen elköszönt a háziasszonytól, és az ajtó felé sietett.

- Mi lesz ma este? - kérdezte Beauséant-né, hátrafordulva a márki felé. - Nem megyünk a Bouffons-ba?

- Én nem mehetek - mondta a férfi, s keze már a kilincsen volt.

Beauséant-né felállt, és visszahívta a márkát, ügyet sem vetve Eugène-re, aki a csodás gazdagságtól káprázó szemmel állt ott, azt hitte, az *Ezeregyéj* meséit látja megvalósulva, s nem tudta, hova bújjék e hölgy jelenlétében, aki nem vett róla tudomást. A vikomtné felemelte jobb keze mutatóujját, és kecses mozdulattal helyet mutatott a márkinak. Oly parancsoló erő volt ebben a mozdulatban, hogy a márki elengedte az ajtókilincset, és odament hozzá. Eugène nem csekély irigységgel nézte.

Lám - mondta magában -, a hintó gazdája! Hát tüzes lovak kellene, lakájsereg és tömérdek arany, hogy magunkra vonjuk egy párizsi szépasszony figyelmét?

Szíven ütötte a fényűzés démona, megszállta a nyereség láza, torkát kiszárította az aranszomj. Negyedévre háromszáz frankja volt. Apja, anyja, testvérei, nagynénje összesen kétszáz frankot sem költöttek havonta. Jelenlegi helyzetére és elérendő céljára gondolt, s az összehasonlítás végképp elkábította.

- Miért nem jöhet színházba? - kérdezte nevető arccal a vikomtné a portugáltól.

- Fontos dolgom van! Az angol nagykövetnél vacsorázom.

- Hagyja ott.

Ha egy férfi csal, kénytelen összevissza hazudozni.

- Ez az óhaja? - kérdezte nevetve.

- Persze.

- Csak ezt akartam hallani - felelte a márki, és gyöngéd pillantása minden más nőt megnyugtató volt. Kezet csókolt és távozott.

Eugène végigsimított a haján, és mélyen hajbókolt, gondolva, hogy Beauséant-né most már majd törődik vele. De az asszony hirtelen felugrik, kisiet a folyosóra, az ablakhoz szalad, nézi, ahogy Ajuda a kocsijába száll; hallgatózik, és hallja a parancsot, amelyet az inas továbbad a kocsisnak:

- Rochefide úrhoz.

Ez a két szó, és a mód, ahogy Ajuda a kocsijába vetette magát, villámlás és mennydörgés erejével érte az asszonyt. Halálos felindultsággal ment vissza a szalonba. Ilyenek az előkelő világban a legszörnyűbb katasztrófák. A vikomtné a hálósobájába vonult, asztalhoz ült, és csinos levélpapírt vett elő. Ezt írta:

Mivelhogy nem az angol nagykövetségen, hanem Rochefide-éknél vacsorázik, magyarázattal tartozik nekem. Várom.

Keze remegésétől néhány betű olvashatatlaná vált. Kijavította, aztán C betűt írt a sorok alá, ami Claire de Bourgogne-t jelentett. Csengetett.

- Jacques - mondta a belépő komornyiknak -, fél nyolckor elmegy Rochefide úrhoz, Ajuda márkit keresi. Ha a márki úr ott van, átadja neki ezt a levelet, választ nem kér. Ha nincs ott, akkor hazajön, és visszahozza a levelet.

- Méltóságos asszony, valaki van a szalonban.

- Csakugyan! - szólt a hölgy, és benyitott a szalonba.

Eugène kezdte rosszul érezni magát. Végre meglátta a vikomtnét, és szíve elfacsarodott az asszony izgalomtól remegő hangjától.

- Bocsásson meg, uram, néhány sort kellett írnom, de most már az öné vagyok.

Nem is tudta, mint mond, mert közben ezt gondolta: „Úgy, el akarja venni Rochefide kisasszonyt. Mintha nem lenne lekötve! Ezt a házasságot még ma este felborítom, vagy... De nem, holnapra tárgyaltan az egész.”

- Kedves rokon... - szólalt meg Eugène.

- Tessék? - nézett rá a vikomtné dermesztően kihívó pillantással.

Eugène megértette. Három óra óta annyi mindent tanult, hogy most résen állt.

- Asszonyom - hebegte elpirulva. Kis habozás után folytatta: - Bocsásson meg, de annyira szükségem van pártfogására, hogy nem ártott volna egy kis atyafiságos kapcsolat.

Beauséant-né szomorkásán mosolygott: már érezte maga körül a balsors viharszelét.

- Ha ismerné családom helyzetét - folytatta Rastignac -, örömet játszaná a mesebeli tündér szerepét, aki kedvét leli abban, hogy elhárítsa az akadályokat védenek útjából.

- Hát jó, kedves rokon - nevetett az asszony -, miben lehetek segítségére?

- Nem is tudom. Már az is, hogy szegről-végről rokonságban vagyok önnel, kincset ér. Zavarba hozott, azt se tudom, mit akartam mondani. Ön az egyetlen ismerősöm Párizsban. Ó, önhöz akartam fordulni, meg akartam kérni, vállaljon el mint szegény gyereket, aki szívesen a szoknyájához varrná magát, és meg tudna halni önért.

- Megölne valakit értem?

- Akár kettőt is.

- Gyerek! Igen, maga gyerek - mondta a vikomtné, visszatartva könnyeit -, maga őszintén tudna szeretni!

- Ó! - sóhajtott Eugène, és bólintott.

A merész válasz élénk érdeklődést keltett a vikomtnében a diák iránt. A délvidéki ifjú most először számítgatta eshetőségeit. Restaud-né kék budoárja és Beauséant-né rózsaszín szalonja közt három évre valót tanult abból a *párizsi jogból*, amelyről sosem esik szó az egyetemen, pedig ez a magasrendű jogtudomány, és aki jól megtanulja és helyesen alkalmazza, mindent elérhet.

- Tudom már, mit akartam mondani - mondta Eugène.

- Az ön bálján megismerkedtem Restaud grófnéval, és ma délelőtt nála voltam.

- Bizonyosan rosszkor ment - szólt mosolyogva Beauséant-né.

- Hát igen, tájékozatlan vagyok, és mindenkit magamra haragítok, ha ön nem segít rajtam. Azt hiszem, nagyon nehéz Párizsban olyan nőt találni, aki fiatal, szép, gazdag, elegáns, és nincs lefoglalva. Nekem pedig szükségem van egyre, aki megtanít arra, aminek maguk, nők, oly tudós magyarázói: az életre. Csakhogy mindenütt talállok egy Trailles grófot. Eljöttem hát ide, hogy megtudjam egy rejtvény kulcsszavát, s megkérjem önt, mondja meg, milyen ostobaságot követtem el. Említettem egy öreg...

- Langeais hercegasszony ökegyelmessége - jelentette Jacques, félbeszakítva a diákot, aki erre bosszús mozdulatot tett.

- Ha érvényesülni akar - mondta halkán a vikomtné -, első az, hogy ne mutassa ki ily nyíltan az indulatait.

- Hozta isten, kedvesem - fogadta vendégét. Fölállt, a hercegné elé ment, és mindkét kezét megszorította, oly túlárado gyöngédséggel, mintha édesnővére lett volna. A hercegasszony a legelbűvölőbb kedveskedéssel viszonzta.

Ezek ketten igazi jó barátnők - mondta magában Rastignac. - Mindjárt két pártfogóm lesz; ennek a két asszonynak azonos hajlamai lehetnek, és a hercegné is bizonyára kitüntet majd az érdeklődésével.

- Minek köszönhetem a szerencsét, drága Antoinette? - kérdezte Beauséant-né.

- Láttam, hogy Ajudo-Pinto úr Rochefide-ékhez ment, gondoltam, egyedül találom magát.

Beauséant-né nem harapott az ajkába, nem pirult el, tekintete nem változott meg, sőt mintha felderült volna a homloka, mialatt a hercegné ezeket a végzetes szavakat mondta.

- Ha tudtam volna, hogy vendége van... - tette hozzá a hercegné, Eugène felé fordulva.

- Eugène de Rastignac úr, az unokatestvérem - mondta a vikomtné. - Nem tudja, mi van Montriveau tábornokkal? - kérdezte. - Sérisytől hallottam tegnap, hogy sehol sem látni. Volt ma magánál?

A hercegnét szíven találta a kérdés. Örülten szerelmes volt a tábornokba, aki a hír szerint elhagyta. Elpirulva felelte:

- Tegnap az Élysée-ben volt.

- Persze, szolgálatilag - jegyezte meg Beauséant-né.

- Clara, bizonyára tudja - folytatta a hercegné kárörömtől sugárzó arccal -, holnap hirdetik ki Ajuda-Pinto és Rochefide kisasszony egybekelését.

Túl kemény vágás volt. A vikomtné elsápadt, de nevetve válaszolt.

- Üres pletyka, ostobák szórakozása. Ugyan miért kapcsolná össze Ajuda a Rochefide névvel Portugália egyik legelőkelőbb nevét? Rochefide-ék újdonsült nemesek.

- De amint mondják, Berthe kétszázezer frank járadékot fog kapni hozományul.

- Ajuda sokkal gazdagabb, semhogy ilyesmire számíton.

- Csakhogy, kedvesem, Rochefide kisasszony nagyon bájos teremtés.

- Úgy!

- Szóval ma ott vacsorázik, a feltételekben már megállapodtak. Nagyon meglep, hogy kegyed ily hiányosan van értesülve.

- Hát mondja, uram, miféle balfogást csinált tegnap? - kérdezte Eugène-t Beauséant-né. - Tudja, kedves Antoinette, ez a szegény fiú most csöppent ebbe a világba, egy szót sem ért abból, amit mi ketten beszélünk. Legyünk rá tekintettel, halasszuk holnapra a témát. Hiszen holnap úgyis mindent hivatalosan megtudunk, úgyhogy kegyed minden bizonnyal még csak kötelességtudásból hozta híreit.

A hercegné tetőtől talpig végigmérte Eugène-t, azzal az arcátlan pillantással, amely agyonlapítja és fagypontra hűti le a férfit.

- Asszonyom, tudtomon kívül tört döftem Restaud-né szívébe. Tudtomon kívül, ez a hibám - mondta a diák, akinek volt annyi esze, hogy megértse a két nő édeskedő szavai mögött a lappangó, gyilkos célzásokat. - Önök továbbra is érintkeznek azokkal, akik tudatosan megbántják önöket, s talán félnek is tőlük, míg arról, aki úgy sért meg valakit, hogy nem sejti, milyen mély sebet üt, azt tartják, hogy ostoba tökfilkó, és megvetést érdemel, mert nem tud semmit a maga hasznára fordítani.

Beauséant-né olvadó pillantást vetett a diákra, ahogyan csak a nagy lelkek tudják egyszerre kifejezni hálájukat és méltóságérzetüket. Ez a pillantás mint valami balzsam enyhítette a sebet, amelyet a hercegné felmérő tekintete ütött a diák szívében.

- Képzelve csak - folytatta Eugène -, el akartam nyerni Restaud gróf jóindulatát. Mert - mondta alázatos és gunyoros képpel fordulva a hercegnéhez -, meg kell mondanom, egyelőre bizony csak szegény diák vagyok, nagyon elhagyatott, nagyon szegény.

- Ne mondja ezt, Rastignac úr. Mi nők, sohasem akarjuk azt, aki senkinek sem kell.

- Eh! - vetette oda Eugène. - Még csak huszonkét éves vagyok, el kell viselnem a korommal járó bajokat. Egyébként most gyónok; és nem térdelhetnék szebb gyóntatószékben; itt követjük el azokat a bűnöket, amelyekkel a másokban megvádoljuk magunkat.

A hercegné hideg arccal fogadta ezt az istentelen beszédet, amely sértette ízlését.

- Rastignac úr, úgy látszik, kezdő...

Beauséant-né jóízűen elnevette magát unokafivére és a hercegné rovására.

- Úgy van, drágám, kezdő még, és tanítónőt keres, aki jó ízlésre oktathá.

- Kegyelmes asszonyom - mondta Eugène -, nem természetes-e, hogy beavatást szeretnék nyerni annak titkaiba, aki elbájol? (Pfuj - korholta magát -, borbély szájába illő frázisokkal traktálom őket.)

- De hiszen Restaud-né, úgy tudom, Trailles úr tanítványa - jegyezte meg a hercegné.

- Ez az, amit nem tudtam - válaszolt a diák. - Ezért tolakodtam hebehurgyán közéjük. Mondom, a férjjel elég jól megértettük egymást, az asszony is megtűrt egy darabig, akkor azonban azt találtam mondani nekik, hogy ismerem azt a férfit, akit egy melléklépcsőn távozni láttam, s aki egy folyosó mélyén megcsókolta a grófnét.

- Ki az? - kérdezte a két hölgy.

- Egy aggastyán, aki havi negyven frankból él a Saint-Marceau negyed legmélyén, akárcsak én, a szegény diák. Mindenki kigúnyolja a szerencsétlen flótást, akit Goriot apónak hívnak.

- Jaj, maga gyerek - kiáltott a vikomtné -, hiszen Restaud-né Goriot lány!

- Tésztagyáros lánya - tette hozzá a hercegné. - Az asszonyka egy cukrász lányával egy napon mutatkozott be az udvarnál. Emlékszik rá, Clara? A király elnevette magát, és latinul mondott valamit a lisztről. Mind a ketten, hogy is csak? mind a ketten...

- *Eiusdem farinae*²² - szólt Eugène.

- Ez az - mondta a hercegné.

- Úgy, hát ő az apja? - döbönt meg a diák.

- Úgy bizony. A jó embernek két lánya van. Bolondulásig szereti őket, noha egyik is, másik is úgyszólván megtagadta őt.

- Ugye, a fiatalabbnak valami német nevű bankár a férje, Nucingen báró, ha jól emlékszem? - kérdezte a vikomtné Langeais hercegnére pillantva. - Delphine a neve, nem? Ő az a szőke nő, akinek oldalpáholya van az Operában, de jár a Bouffons-ba is, és igen hangosan szokott nevetni, hogy észrevegyék?

A hercegasszony elmosolyodott.

- Nem értem magát, kedvesem - mondta -, minek foglalkozik annyit ezekkel az emberekkel? Ahhoz, hogy valaki belisztezzé magát Anastasie kisasszonnyal, olyan szerelmesnek kell lennie, amilyen Restaud volt. Ő, nem csinált vele jó vásárt. Az asszony Trailles úr kezében van, az pedig vesztét okozza majd.

- Megtagadták az apjukat! - ismételte Eugène.

- Az ám, az apjukat, az apát - hagyta helyben a vikomtné -, egy jó apát, aki, úgy hírlík, öt- vagy hatszázezer frankot adott egyiknek is, másiknak is, hogy jól kiházasítsa és boldoggá tegye őket, s magának csak nyolc-tízezer frank évjáradékot tartott meg, abban a hiszemben, hogy leányai az övéi maradnak, hogy két otthont teremtsen náluk, két hajlékot, ahol imádni, becézni fogják. Két év sem telt el, s a vői úgy kitűrték a társaságukból, mint valami nyomorúságos tolakodót...

²² Ugyanabból a lisztből készült (*latin*)

Eugène szemében könny csillant meg. Még táplálták lelkét a tiszta és szent családi érzelmek, még ifjúi hitének varázsa tartotta fogva, s csak első napját élte a párizsi civilizáció harci porondján.

Az igazi érzések lélekről lélekre szállnak, és egy pillanatig mindhárman szótlanul néztek egymásra.

- Hát bizony - szólalt meg Langeais-né -, ez borzasztónak látszik, pedig naponta tapasztaljuk. De nincs-e ennek világos oka? Mondja, kedvesem, sohasem gondolt még arra, mi is tulajdonképpen egy vő? Idegen férfi, és mi, maga vagy én, fölnevelünk számára egy édes kis teremtet, akihez ezer szál fűz bennünket, aki tizenhét éven át a család szeme fénye, vagy ahogy Lamartine mondaná, fehér lelke a családnak, s azután keserű gyötrelmévé válik. Amikor az az ember elveszi tőlünk, szerelmével, mint valami fejszével kezdi széthasogatni az angyal lelkében azokat az érzéseket, amelyek családjához kapcsolódtak. Tegnap még a leányunk volt, mindenünk, és mi is a mindene voltunk neki, holnapra pedig ellenségünké lesz. Nem látunk-e naponta ilyen tragédiákat? Emitt a meny a legszemtelenebbül viselkedik apósával, aki fiáért mindent feláldozott. Amott a vő egyszerűen kidobja a házból anyósát. „Hol a drámaiság a mai irodalomban?” - szokták kérdezni. De hisz a vő drámája hátborzongató, nem is szólva házasságainkról, amelyek szörnyű ostobasággá fajultak. Teljesen tisztán áll előttem, ami ezzel az öreg téstagyárossal történt. Ha jól emlékszem, ez a Foriot...

- Goriot, asszonyom.

- Igen, ez a Moriot a forradalomban választóköri elnöke volt. Belelátott a hírhedt kenyérinség titkába, és azzal kezdett vagyonoskodni, hogy abban az időben tízszer annyit adott el lisztet, mint amennyibe neki került. Lisztje volt, amennyit akart. Nagyanyám intézőjétől hatalmas összegekért vásárolt. Semmi kétség, ez a Goriot, ahogy a magafajta emberek általában, osztozott a hasznon a Jóléti Bizottsággal. Emlékszem, az intéző azt mondta nagyanyámnak, maradhat nyugodtan Grandvilliers-ben, mert a búzájánál nem kell kitűnőbb polgári igazolvány. Nos, ennek a Lorient-nak, aki búzáat adott el a lenyakazóknak, azt mondják, egyetlen szenvedélye volt: imádta a leányait. Az idősebbiket a Restaud-házba csempészte be, a másikat rászóta Nucingen báróra, a dúsgazdag bankárra, aki adja a nagy királypártit. Érthető, hogy a két vő a császárság alatt nem nagyon bánta, hogy az öreg kilencvenhármas²³ velük van: Bonaparte idejében még csak ment a dolog. De már a Bourbonok visszatértek a jóember kezdett terhére lenni Restaud-nak, még inkább a bankárnak. A lányok, akik talán még mindig szerették apjukat, meg akarták tartani a kecskét is, a káposztát is, vagyis apjukat is, férjüket is. Olyankor fogadták Lorient-t, amikor senki sem volt náluk, különféle gyöngéd ürügyeket eszeltek ki. „Jöjjön el, papa, ekkor meg ekkor, jobb lesz úgy, egyedül leszünk!” - és így tovább. Én, kedvesem, azt hiszem, az igazi érzés látóvá és értővé teszi az embert: hogy vérezhetett a szíve annak a szegény kilencvenhármasnak! Láta, hogy a lányai szégyellik; szeretik a férjüket, ő meg csak árthat a vőinek, fel kell hát áldoznia magát. És feláldozta magát, mert apa volt: önként vállalta a száműzetést. Látva leányai elégedettségét, tudta, hogy jól cselekedett. Az apa és gyermekei összejátszottak. Ezt látjuk lépten-nyomon. Hiszen Lorient bácsi szemet szűrt volna leányai szalonjában. Másokat feszélyezett, ő meg unatkozott volna. Ami ezt az apát érte, azt a legszebb nő is megkaphatja attól a férfitől, akit a legjobban szeret: ha untatja szerelmével barátját, az faképnél hagyja, és hitványságokra vetemedik, csak hogy megszabaduljon tőle. Így van ez minden érzéssel. Kincseskamra az emberi szív, de aki egyszerre kiüríti, tönkrejut. Éppoly kevésbé bocsátjuk meg egy érzésnek, hogy teljesen kitárlakozik, mint egy embernek, hogy egy garasa sincs. Ez az apa mindenét odaadta. Húsz

²³ Radikális jakobinus. 1793 a jakobinus diktatúra kialakulásának éve volt

éven át adta szíve vérét, szeretetét, aztán egy nap alatt odaadta a vagyonát. Mikor a citrom jól ki volt facsarva, leányai az utcasarkon hagyták a citromhéjat.

- Gyalázatos a világ - mondta a vikomtné. Sálját simogatta, és nem emelte fel a szemét, mert elevenébe találtak a szavak, amelyeket Langeais hercegné elbeszélés közben neki szánt.

- Gyalázatos? - kérdezte a hercegné. - Nem, csak megy a maga útján, ennyi az egész. Azért beszélek így róla, mert meg akarom mutatni, hogy nem ülök fel a világnak. Úgy gondolkodom, mint maga - mondta megszorítva a vikomtné kezét. - A világ pocsolya, igyekezzünk megmaradni a magaslatokon.

Felállt, homlokon csókolta Beauséant-nét.

- Milyen szép most, kedvesem - mondta neki. - Szebb arcszínt, mint a magáé, sohasem láttam.

Megbiccentette fejét az unokafivér felé, aztán elment.

- Goriot apó nagyszerű ember! - mondta Eugène. Eszébe jutott az éjszaka látott jelenet, amikor az öreg az ezüstöt összelapította.

Beauséant-né nem hallotta, eltűnődött. Csend volt néhány pillanatig, és a szegény diák valami szégyenfélétől megdermedve, sem távozni, sem maradni, sem beszélni nem mert.

- A világ gyalázatos és gonosz - szólalt meg végül a vikomtné. - Ha baj ér bennünket, rögtön akad egy barát, aki kész megmártani szívünkben a tört, s még azt kívánja, hogy csodáljuk meg a markolatát. Már is röpködnek a gúnyos megjegyzések! De én védekezni fogok!

Fölszegte fejét, mint igazi nagyúri hölgy, büszke szeme villámokat szórt.

- Ó - mondta, megpillantva Eugène-t -, maga itt van!

- Még itt vagyok - felelte gyámoltalanul a diák.

- Nos, Rastignac úr, bánják úgy a világgal, ahogy megérdemli. Érvényesülni akar? Hozzásegítem. Fölmérheti majd a nők feneketlen romlottságát, a nyomorult, határtalan férfihiúságot. Sokat olvastam ennek a világnak a könyvéből, de voltak még számomra ismeretlen lapjai. Most már tudok mindent. Mennél hidegebben számít, annál előbbre jut. Vágjon oda kíméletlenül, akkor félni fognak öntől. Ne tekintse másnak a férfiakat és nőket közönséges postalovaknál, amelyeket otthagy az állomáson, hogy utolsót rúgjanak, s így majd elérí vágyai végcélját. Higgye el, semmire sem viszi, ha nem akad egy nőre, aki érdeklődik ön iránt. Egy nőre, aki fiatal, gazdag és elegáns. De ha igazi érzése támad, rejtse el, mint valami kincset, nehogy megsejtsék, mert akkor el van veszve. Akkor már nem hóhér lesz, hanem áldozat. Ha valakibe beleszeret, őrizze jól titkát! Ne szolgáltatassa ki, amíg nem tudja, kinek tárja fel szívét. Ha jó előre meg akarja óvni még meg sem született szerelmét, tanulja meg: nem szabad bízni a világban. Hallgasson rám, Miguel... (Naivul eltévesztette a nevét, anélkül hogy észrevette volna.) Van valami, ami borzasztóbb, mint ha két lány elhagyja az apját, és halálát kívánja. Ez a valami: a két nővér vetélkedése. Restaud született arisztokrata, feleségét befogadták, be is mutatták az udvarnál; dúsgazdag nővére azonban, a szép Delphine de Nucingen, a pénzember felesége, majd meghal bánatában, irigység mardossa, mert száz mérföldnyire van a nővérétől. Már nem is érzi nővérének. Ezek ketten ugyanúgy megtagadják egymást, mint az apjukat. Nucingenné bezzeg felnyalna a sarat a Saint-Lazare utca és a Grenelle utca közt, hogy bejuthasson a szalonomba. Rabja lett Marsay-nak, mert azt hitte, az ő révén célt ér, győtri emiatt Marsay-t. De ez vajmi keveset törődik vele. Ha maga bemutatja nekem, ő Benjámín-

jának²⁴ fogadja, imádni fogja magát. Szeresse aztán, ha tudja. Ha nem, akkor használja fel. Meghívom majd Delphine-t egyszer-kétszer nagy estélyekre, amikor úgyszólván nagy csődület lesz nálam; de délelőtt sohasem fogadom. Köszönni fogok neki, érje be ezzel. Maga becsapta maga mögött a grófné ajtaját azzal, hogy kiejtette Goriot papa nevét. Igen, kedvesem, ha hússzor elmegy Restaud-néhoz, hússzor nem fogja otthon találni. Ki van rekesztve a házból. Nos, vezettesse be magát Goriot papával Nucingennéhez. A szép Delphine lesz a címerpajzsa. Legyen maga az a férfi, akit kitüntet, és a nők bolondulni fognak magáért. Delphine vetélytársai, barátnői, a legjobb barátnői is mind azon lesznek majd, hogy leüssék magát a kezéről. Vannak nők, akik a másik nő kiválasztott lovagját szeretik, ahogy némely szegény polgárasszony azt reméli, elsajátíthatja modorunkat, ha a kalapjainkat viseli. Önnek sikerei lesznek. Párizsban a siker minden, a hatalom kulcsa. Ha a nők elmésnek, tehetségesnek találják, a férfiak el fogják hinni, hogy az, hacsak maga ki nem ábrándítja őket. Akkor aztán mindent akarhat, mindenütt megvetheti a lábát. Akkor majd megtudja, hogy a világ nem egyéb, mint megcsaltak és csalók közössége. Ne keveredjék se ezek, se amazok közé! Nevemet Ariadnéfonálként²⁵ adom, hogy elindulhasson ebben az útvesztőben. Ne hurcolja meg ezt a nevet - mondta, hátraszegve fejét, és királynői pillantást vetve a diákra -, adja vissza fehéren. Most hagyjon magamra. Nekünk, nőknek is vannak megvívni való harcaink.

- Ha szüksége volna valakire, aki akár egy aknát is felgyújt önért, ha kell...

- Nos?

A diák szívére ütött, mosollyal viszonzta unokanővére mosolyát, és távozott. Öt óra volt. Eugène megéhezett, félt, hogy késve érkezik az ebédhez. Ez a félelem ráeszméltette a kellemes érzésre, hogy szinte röptében végighordozzák Párizson. Ez a tisztára gépies örömezés egyáltalán nem oszlatta el agyába toluló gondolatait. Az ő korabeli fiatalember, ha megvetés éri, felindul, öklével fenyegeti az egész társadalmat, bosszút forral, de önmagában is kételkedik. Rastignacra e pillanatban ezek a szavak nehezedtek: *Becsapta maga mögött a grófné ajtaját*. Odamegyek! - fogadkozott magában -, és ha Beauséant-nénak igaza van, ha kitiltottak... én... Restaud-né találkozni fog velem minden szalonban, ahová jár. Megtanulok vívni, pisztollyal löni, megölöm az ő Maxime-ját! És a pénz? - figyelmeztette egy belső hang. - Honnan veszed a pénzt?

Hirtelen feltündökölt előtte a Restaud grófnénál kitaruló gazdagság. Látta a pompát, ami egy Goriot lányt megszédíthetett, látta az aranycsillogást, a közszemlére tett drágaságokat, az úrhatnamság értelmetlen fényűzését, a kitarított nő tékozlását. Ezt a hiú káprázatot rögtön elhomályosította a nagyszerű Beauséant-palota. Képzelete, ahogy felszáryalt a párizsi társaság felső régióiba, ezer rossz gondolatot sugallt neki, de ki is tágitotta eszét és öntudatát. Olyannak látta a világot, amilyen: törvénynek és erkölcsnek nincsen hatalma a gazdagokon, s a vagyonban rejlik az *ultima ratio mundi*²⁶ „Igaza van Vautrinnak - dörmögte -, aki gazdag, erényes!”

A kocsi megállt a Neuve-Sainte-Geneviève utcában. Eugène fölsietett a szobájába, visszament, és tíz frankot adott a kocsisnak. Aztán belépett az undorító ebédlőbe. Ott ültek tizennyolcan a kosztosok, mint barmok a jászol előtt, javában abrakoltak. Irtózat fogta el a sok

²⁴ Benjámín Jákob legkisebb fia, akit a pátriárka a legjobban szeretett, féltett. Általában: a kedvenc, a család szeme fénye

²⁵ A mitológia szerint Ariadné krétai királylány egy gombolyagot adott Thészeusznek, amikor az behatolt a labirintusba, a Minosz király építtette útvesztőbe, hogy megölje az ott tanyázó szörnyet. A hős a fonalat legombolygatva haladt előre, s győzelme után a fonal révén ki is talált ismét a szabadba

²⁶ A világ legfőbb érve. (*latin*)

nyomorúság és a szoba láttára. Sokkal gyorsabb volt az átmenet, sokkal kirívóbb az ellentét, semhogy föl ne tüzelte volna benne a mértéktelen becsvágyat. Egyfelől a legelőkelőbb társadalom üde és bájos képei, fiatal, eleven alakok művészi és fényűző keretben, költőien szenvedélyes fejek; másfelől sárkeretbe foglalt komor képek, olyan arcok, melyeken csak a szenvedélyek gépezetének váza maradt meg. Eszébe jutottak a cserbenhagyott Beauséant-né harag sugallta tanításai, kettős értelmű javaslati: ezeket magyarázattal kísért a nyomor. Eltökélte, hogy két párhuzamos ösvényen indul a vagyonszerzés felé, a tudományt és a szerelmet veszi támaszul, jogtudós lesz és világfi. Gyerekes gondolkodás! Ez a két mértani vonal a térben sohasem találkozik.

- Levertnek látszik, márki úr - szólt hozzá Vautrin, s vesébe látó pillantással nézett rá.

- Nem vagyok hajlandó többé eltűnni, hogy valaki gúnyból márkinak címezzen - fortyant fel a diák. - Hogy itt valaki márki legyen, ahhoz százezer frank jövedelem kell, és aki a Vauquer-házban él, az éppenséggel nem a szerencse kegyeltje.

Vautrin apáskodó fitymálással mérte végig, mintha azt mondaná: „Kölyök! Egy falásra megehetnélek!” Aztán így felelt:

- Harapós kedve van, mert nem volt sikere a szép Restaud grófnénál, igaz?

- Kitéssékelt, mert elmondtam neki, hogy az apja asztaltársunk - tört ki Rastignac.

A vendégek összenéztek. Goriot lehunyta pilláit, elfordult, és szemét törülgette. - Dohányt szórt a szemembe - mondta a szomszédjának.

- Aki Goriot apót bosszantja, velem gyűlik meg a baja - figyelmeztette Eugène a volt téstágyáros szomszédját. - Többet ér ő mindnyájunknál. A hölgyekről nem beszélek - hajolt meg Taillefer kisasszony felé.

Ez a mondat tiszta levegőt teremtett, Eugène határozottsága elhallgattatta a jelenlevőket. Csak Vautrin szólt hozzá ingerkedve:

- Ha Goriot ügyét magáévá teszi, és felcsap gondviselőjének, akkor értsen a kardforgatáshoz, és tudjon bánni a pisztollyal.

- Meglesz - mondta Eugène.

- Eszerint ma megkezdí a harcot?

- Talán - hangzott a válasz. - De senkinek sem tartozom számadással személyes ügyeimről, ahogy én sem firtatom, mit művelnek mások éjnek idején.

Vautrin sandán pillantott Rastignacra.

- Fiacskám, ha tudni akarja a bábjáték fortélyait, egészen be kell mennie a bódéba, nem elég, ha csak a kortina lyukain át kukucskál. Elég a fecsegésből - tette hozzá, látva, hogy Eugène-ből kitörni készül az indulat. - De lesz majd egy-két szavunk egymáshoz, amikor ön akarja.

Az ebédlőre hideg komorság nehezedett. Az öreg Goriot, elmerülve fájdalmában, melyet a diák korábbi mondata okozott neki, nem érezte, hogy a hangulat megváltozott irányában, s hogy egy fiatalember, aki véget tudott vetni üldöztetésének, védelmébe vette.

- Goriot úr eszerint - kérdezte halkán Vauquer-né - csakugyan egy grófné apja.

- Meg egy báróné - felelte Rastignac.

- Egyébre se való - mondta Bianchon Rastignac-nak. - Megtapogattam a fejét: csak egy dudor van rajta, apasági dudor. Ő az örök *Atya*.

Eugène sokkal komolyabb volt, mintsem nevetni tudott volna Bianchon tréfáján. Hasznosítani akarta Beauséant-né tanácsait, törte a fejét, honnan szerezhetne pénzt. Gondolkodóba esett; egyszerre kopárnak is, dúsna is látta a világ termőtalaját. Ebéd végeztével egyenként elszállingóztak mellőle asztaltársai. Csak Goriot apó maradt a teremben.

- Hát látta a leányomat? - kérdezte meghiúsult a fiatalleánytól.

Mélázásából felriadva, Eugène megfogta az öreg kezét, és kissé érzékenyülten nézett a szemébe.

- Ön derék, becsületes ember - mondta. - Majd később beszélünk a leányáról. - Felállt, mert nem akart most szóba ereszteni Goriot apóval. Elvonult a szobájába, s ott a következő levelet írta anyjának:

Drága anyám, nézz utána, nincs-e egy harmadik emlőd, melyből táplálhatnál. Olyan helyzetben vagyok, hogy rövidesen megcsinálhatom a szerencsém. De szükségem van ezer-kétszáz frankra, ezt okvetlenül meg kell kapnom. Apának ne szólj a kéresemről, mert ellenezné, márpedig ha nem kapnám meg a pénzt, kétségbeesésemben kénytelen volnék főbe lőni magam. Mindent megmagyarázok, mihelyt találkozunk, mert köteteket kellene összeírnom, hogy megmagyarázhassam, milyen helyzetben vagyok. Nem játszottam, anyám, senkinek adósa nem vagyok. De ha meg akarod tartani az életet, amelyet adtál nekem, meg kell szerezned ezt az összeget. Röviden: eljárók Beauséant vikomtnéhez, aki pártfogásába vett. Társaságban kell forognom, és nincs egy garasom, hogy tiszta kesztyűt húzhassak. Megélnék vízen és száraz kenyéren, koplalni is tudnék, de nem lehetek meg a szükséges szerszámok nélkül, amelyekkel ezen a földön a szőlőt művelik. Arról van szó, hogy vagy sokra viszem, vagy megrekedek a sárban. Tudom, mily reményeket helyeztetek belém, és minél előbb be akarom váltani azokat. Jó anyám, adj el néhány régi ékszert, nemsokára kárpótollak értük. Eléggé ismerem családunk helyzetét, hogy méltányolni tudjam az ilyen áldozatot, hidd el, nemhiába kérlek rá, hiszen különben szörnyeteg volnék. Kéresemet vedd úgy, mint a parancsoló szükség kiáltását. Egész jövőnk függ ettől a segínytől, amellyel meg kell indítanom a hadjáratot; mert itt Párizsban örökös harc az élet. Ha az összeg kiegészítésére nem volna más mód, minthogy nagynéném eladja a csipkéit, mondd meg neki, hogy sokkal szebbeket küldök majd neki helyettük... És így tovább.

Írt külön-külön két húgának is, elkérte megtakarított pénzüket, s hogy kiszedje belőlük anélkül, hogy családi körben említést tegyenek ez áldozatról, amelyet bizonyára boldogan hoznak meg, tapintatukra hivatkozott. Megérintette a becsület húrjait, amelyek oly erősen ki vannak feszítve, s oly zengően szólalnak meg a fiatal szívekben. A levelek megírása után mégis akaratlanul elszorult a szíve; megtorpant, megremegett. Az ifjú törtető ismerte e magányban eltemetett lelkek szeplőtlen nemességét, tudta, hogy húgainak fájdalmat fog okozni, de egyúttal örömet is. Mily boldogan beszélgetnek majd négyszemközt a szőlőskert mélyén szeretett testvérbátyjukról! Lelki szemeivel látta őket, ahogy titokban számolgatják vagyonszájukat, és inkognitó küldik el neki a pénzt a huncutok, ezzel az első lányos csalafintasággal mutatva meg nagylelkőségüket. „A testvéri szív szintiszta gyémánt, gyöngédsége határtalan!” - mondta magában. Restellte, hogy írt nekik. Mily hatalmasan, mily tisztán tör majd ég felé fohászuk! Van-e áldozat, amit kéjjel meg ne hoznának érte? Hogy fájna anyjának, ha nem küldhetné el a teljes összeget! Ezek a szép érzelmek, ezek a rettentő áldozatok adják alá a létrát, hogy elérhesse Delphine de Nucingent. Néhány könnyet ejtett, az utolsó tömjénszemeiket a család szent oltárára. Kétségbeesett izgalommal járt föl-alá. Goriot apó meglátta a félig nyitva maradt ajtón át, belépett és megkérdezte :

- Mi baja, uram?

- Kedves szomszéd, még fiú és testvér vagyok, úgy, ahogy ön apa. Igaza van, ha reszket a lányaért. Az a Maxime de Trailles tönkre fogja tenni Anastasie grófnét.

Az öreg Goriot néhány értelmetlen szót motyogva visszavonult. Másnap Rastignac a postára ment, hogy föladjja leveleit. Az utolsó pillanatig habozott, de végre ezekkel a szavakkal dobta be őket a levélszekrénybe: „Nyerni fogok!” Játékos vagy nagy hadvezér mondása, több embernek okozza vesztét, mint amennyit megment.

Néhány nap múlva Eugène elment Restaud grófnéhez, de nem fogadták. Háromszor is visszatért, mindannyiszor zárt ajtóra talált, noha olyan időben jelentkezett, amikor Maxime de Trailles nem volt ott. A vikomtnénak igaza volt. A diák már nem tanult. Eljárt az órákra, hogy ott legyen a névsorolvasáson, de miután igazolta jelenlétét, odébbállt. Úgy okoskodott, mint a legtöbb diák. A tanulást vizsgaidőre halasztotta, elhatározta, hogy összesűriti a második és harmadik tanév anyagát, és az utolsó pillanatban majd komolyan nekilát, és egy szuszra megtanulja a jogot, így tizenöt hónapja maradt, hogy szabadon hajókázzon Párizs óceánján, s vagy a nők uszályába szegődjön, vagy kihalássza a szerencsáját. Ezen a héten kétszer volt Beuséant-nénál, de csak akkor ment fel hozzá, amikor Ajuda márki már elhajtattott a hintáján. Ez a kiváló asszony, a Saint-Germain negyed legköltsőbb alakja, egy ideig még győzött a vetélkedésben, meg tudta gátolni Rochefide kisasszony és Ajuda-Pinto márki egybekelését. Az utolsó napok azonban, amelyek a boldogság elvesztésétől való rettegés miatt Beuséant-né részére minden eddiginél forróbbakká váltak, sietették a katasztrófát. Ajuda márki, Rochefide-ékkel egyetértésben, kedvező körülménynek tekintette az összeveszést és a kibékülést: azt remélték, hogy Beuséant-né megszokja a házasság gondolatát, és végül is feláldozza pásztorórait a férfiak életében előre látható fordulat kedvéért. Naponta megismételt szent fogadkozások ellenére tehát Ajuda tovább színészkedett, és a vikomtné örömet hitt az ámtásnak. „Ahelyett, hogy nemes elszántsággal kiugrott volna az ablakon, a lépcsőn gurítottatta le magát” - mondta utóbb legjobb barátnője, Langeais hercegné. Ez az utolsó verőfény mégis elég soká tartott, hogy a vikomtné Párizsban maradjon, és szolgálatára álljon ifjú rokonának, akihez valamiféle babonás vonzalom fűzte. Eugène megértő odaadást mutatott iránta olyan időben, amikor a nők senki szemében nem találnak őszinte részvétet, valódi vigaszt. Ha egy férfi ilyenkor gyengéd szavakat mond nekik, rendszerint számításból teszi.

Rastignac tökéletesen ismerni óhajtotta a terepet, mielőtt a Nucingen-ház közelébe merészkedett volna. Ezért tájékozódni akart Goriot apó múltja felől, biztos értesüléseket gyűjtött, amelyek a következők voltak:

Jean-Joachim Goriot a forradalom előtt egyszerű tésztagyári munkás volt. Ügyesen dolgozott, takarékosan élt, s volt benne elég vállalkozó szellem, hogy megvásárolja a gazdája üzletét, miután az véletlenül áldozatul esett az 1789-es első felkelésnek. A Jussienne utcában, a gabonacsarnok közelében telepedett le, és okos számítással elfogadta körzetének elnökségét, hogy ebben a veszélyes időszakban a legbefolyásosabb személyek védelme alá helyezze üzletét. Ennek a bölcs előrelátásnak köszönhetette vagyonát, amely az igazi vagy mesterséges éhínség idején kezdett gyűlni, amikor a kenyérmagvak ára hatalmasan felszökött Párizsban. Az emberek egymást ölték a pékboltok ajtaja előtt, mialatt egyesek tülekedés nélkül vásárolták a fűszeresnél az olasz tésztafélét. Goriot polgártárs sok pénzt zsebelt be ebben az esztendőben, s a bőséges forgótőke birtokában később ura lett a piacnak. Az történt vele, ami minden, bár csak viszonylagos képességű emberrel is megeshet, a középszerűség húzta ki a csávából. S mert vagyoni helyzete csak akkor vált ismeretessé, amikor a gazdagság már nem járt veszedelemmel, senkiben sem támasztott irigységet. Úgy látszott, egész értelmi képessége kimerült a gabonakereskedésben. Ha gabonáról, lisztről, korpáról volt szó, ha az áru minőségét és eredetét kellett felismerni, gondoskodni a tárolásról, előre látni az árfolyamokat,

megjósolni, bő vagy szűkös lesz-e az aratás, jutányosán beszerezni a gabonát, felhajtani a készleteket Szicíliában vagy Ukrajnában, Goriot apó párját ritkítóan élelmes volt. Aki látta, ahogy ügyeit intézi, a gabona kivitelének és behozatalának törvényeit magyarázza, tanulmányozza azok szellemét, és fölismeri hibáikat, miniszteri szék betöltésére is alkalmasnak hitte volna. Szívós, tevékeny, erélyes, kitartó, gyors volt a vállalkozásaiban, sasszemmel figyelt, mindent megelőzött, mindent előre látott, mindent tudott, mindent eltitkolt. Diplomata volt a dolgok megértésében, hadvezér a cselekvésben. De mihelyt eltávolodott szakmájától, s egyszerű, sötét boltjából kilépve, annak küszöbén tétlen óráiban az ajtófélfát támasztotta, megint az a korlátolt és faragatlan munkás lett, aki képtelen egy okoskodás megértésére, érzéketlen minden szellemi élvezet iránt, olyan ember, aki elalszik a színházban, afféle párizsi Doliban²⁷, akinek csak a butasága rendíthetetlen. Az ilyen természetű emberek majdnem mind hasonlítanak egymáshoz. Majdnem mindnek a szívében lakozik egy magasztos érzés. Két kizárólagos érzés töltötte el a téstagyárost, s kiszikkasztotta a szívét, ahogyan értelmét teljesen lekötötte a gabonakereskedelem. Feleségét, aki egy brie-i gazdag bérlő leánya volt, vallásos rajongással, határtalanul szerette. Csodálta gyöngéd, de szilárd, érzékeny és bájos lényét, amely oly ellentétes volt az övével. Ha van emberi szívben vele született érzés, kétségtelenül ez a pártfogolás gögje egy gyengéd lény iránt! Vegyük hozzá a szerelmet, az őszinte lelkek mély hálaérzését gyönyöreik kútforrása iránt, s akkor egy sereg lelki különbséget meg fogunk érteni. Hétesztendei felhőtlen boldogság után Goriot-t súlyos csapás érte, elvesztette feleségét. Az asszony az érzelmek körén túl is kezdett fölötte uralkodni. Talán kiművelte volna ezt a nehézkes embert, talán fölkeltette volna benne a fogékonyságot a világ és az élet iránt. Ebben a helyzetben viszont az esztelenségig kifejlődött Goriot-ban az apai érzés. A halál által kijátszott érzelmeit átvitte két leányára, akiknél eleinte teljes viszonzásra talált. Kereskedők, földbirtokosok vetélkedtek, hogy hozzáadják leányukat, de hiába kapott fényes ajánlatokat, ő özvegyen akart maradni. Apósa, az egyetlen ember, akihez vonzódott, határozottan állította, hogy Goriot megesküdt, nem lesz hűtlen halott feleségéhez. A gabonacsarnok üzérei, képtelenek lévén megérteni ezt a magasztos örületet, kigúnyolták őt, és valami fura csúfnevet aggattak rá. Mikor egyikük vásári áldomás közben elsőnek merte kiejteni ezt a nevet, a téstagyárostól akkora ütést kapott a vállára, hogy fejjel esett neki az Oblin utca egyik sarokkövének. Hogy mennyire közismert volt Goriot feltétlen odaadása, féltő, gyöngéd szeretete leányai iránt, mutatja az alábbi eset. Egy ízben egyik konkurrens el akarta távolítani a piacról, hogy egyedül irányíthassa az árfolyamokat, ezért azt mondta neki, hogy Delphine-t elütötte egy hintó. A téstagyáros halálsápadtan rohant el a csarnokból. Napokig beteg volt, úgy megrázták az ellentétes érzelmek, amelyeket ez az álhír váltott ki benne. Ezúttal nem sújtotta vállon hatalmas öklével az illetőt, hanem kiűzte a csarnokból, oly módon, hogy válságos helyzetben bukásba hajszolta. Leányait persze oktanul nevelte. Több mint hatvanezer frank jövedelméből Goriot papa magára alig ezerkétszázat költött, abban lelte hát örömét, hogy kielégítse két lánya szeszélyeit. A legkiválóbb tanítókat bízta meg, hogy ismertessék meg lányait a jólneveltség elemeivel. Társalkodónőt fogadott melléjük, aki szerencsájukra okos, jó ízlésű nő volt. Hátaslovuk, hintójuk volt, úgy éltek, mint valami dús-gazdag öregúr szeretői. Csak egy szavukba került, apjuk azonnal teljesítette legköltésesebb kívánságaikat is; mindazért, amit adott nekik, csak kedvességet kívánt cserébe. Goriot az angyalok közé, így szükségképpen önmaga fölé emelte leányait. Szegény feje még azt a bánatot is szerette, amit okoztak neki. Amikor eladósorba kerültek, ízlésük szerint választhattak maguknak férjet: mindegyikükre apjuk vagyonának fele esett hozományul. Anastasienak Restaud gróf udvarolt. A feltűnően szép lányt arisztokratikus hajlamai arra bírták, hogy az

²⁷ Choudard Desforges vígjátékának szereplője, aki már-már belekényszeríti lányát egy rossz házasságba, de még idejében feleszmél, s a lányt mégis odaadja választottjának

apai házból a magas társadalmi szférákba emelkedjék. Delphine a pénzt szerette. Hozzáment hát Nucingenhez, a német származású bankárhoz, akiből szentbirodalmi báró lett. Goriot megmaradt tésztagyárosnak. Leányai és vői csakhamar megütköztek azon, hogy tovább is kereskedik. Élete volt ez a foglalkozás. Öt éven át állta unszolásukat, míg végül rászánta magát, hogy üzletének eladási árával és az utolsó évek hozamával visszavonuljon. Ebből a tőkéből Vauquer-né becslése szerint, akihez beköltözött, nyolc-tízezer frank évi jövedelme volt. Kétségbeesésében vetődött ebbe a penzióba, amikor látta, hogy a vejei nemcsak attól tiltják el lányait, hogy őt magukhoz vegyék, hanem azt sem engedik, hogy mások jelenlétében fogadják.

Ennyit tudott Goriot-ról az a bizonyos Muret úr, aki az üzletét megvásárolta. Ezek az adatok megerősítették a kósza föltevéseket, amelyekről Langeais hercegnőtől hallott Rastignac. Itt végződik ennek a homályos, de megrendítő párizsi tragédiának az expozíciója.

December első hetének vége felé Rastignac két levelet kapott, az egyiket anyjától, a másikat idősebb húgától. Megörült, de meg is rémült az ismerős írások láttára. Ez a két vékony papírlap dönt reményeinek életéről vagy haláláról. Míg egyfelől némi szorongás fogta el, ahogy eszébe jutott szüleinek szűkös helyzete, másfelől sokkal jobban ismerte iránta való szeretetüket, semhogy ne félt volna attól, hogy utolsó csepp vérüket is képesek neki adni. Anyja levele így szólt:

Édes fiam, itt küldöm a pénzt, amit kértél tőlem. Használd fel jól, mert ha az életed megmentéséről lenne szó, akkor sem tehetnék szert még egyszer ily tekintélyes összegre úgy, hogy apád ne tudjon róla, márpedig ez megzavarná családi életünk összhangját. Hogy megszerezhessük, kénytelenek lennénk biztosítéskul lekötni a birtokunkat. Nem ítélem meg olyan tervek értékét, amelyeket nem ismerek, de miféle tervek azok, amelyekbe engem nem mersz beavatni? Nem kellett volna kötetekre menő magyarázat, elég lett volna egy szó is, egy bizalmas szó anyádhoz, ez megkímélt volna engem a bizonytalanság aggodalmaitól. Nem titkolhatom előtted, hogy leveled fájdalmas hatást tett rám. Édes fiam, minő érzés kényszerít rá, hogy ilyen rémületet olts a szívembe? Nagyon szenvedhetél írás közben, mert én nagyon szenvedtem, mialatt soraidat olvastam. Miféle útnak vágsz neki? Hogy olyannak lássanak, amilyen nem vagy, vagy olyan társaságban forogj, ahol a kötelező költekezést nem győződ pénzzel, s ahol elvesztegeted a tanulmányaidhoz szükséges drága időt? Jó fiam, hallgass anyádra, hidd el, a tekervényes utak nem vezetnek jóra. A te helyzetekben levő fiatalembernek erénye a türelem és lemondás. Nem korhollak, nem szeretném, ha keserű szájjal fogadnád küldeményünket. Szavaim a bizó, de előrelátó anya szavai: te tudod, mik a kötelezettségeid, én viszont tudom, mily tiszta a szíved, s mily kitűnőek a célkitűzéseid. Félelem nélkül mondom hát: menj, szeretett fiam, járd az utadat! Reszketek érted, mert anya vagyok, de jókívánságaink és áldásaink kísérik minden léptedet. Légy megfontolt, mert férfi vagy, és őt embernek, akit szeretsz, rajtad áll sorsa. Igen, tőled függ a szerencsénk, ahogy a te boldogságod a miénk is. Mindannyian kérjük a jóistent, segítsen meg vállalkozásaidban. Marcillac nénéd páratlan jóságról tett tanúságot ez alkalommal: még azt is helyben hagyta, amit a kesztyűidről írtál nekem. Nem tehet róla, gyengéje ez az elsőszülött, mondta vidáman. Eugène, szeresd a nénédet, majd csak akkor mondom el, mit tett érted, ha már révbe értél; máskülönben égetné ujjaidat a pénze. Ti, gyermekek, nem tudjátok, mit jelent földlodozni emléktárgyainkat. De mi az, amit érted fel nem áldoznánk? Azt izeni általam, hogy csókolja a homlokodat, s ezzel a csókkal erőt akar adni neked, hogy légy nagyon boldog. A derék, kitűnő asszony maga is megírta volna ezt, ha kezét nem gyötörné a csúz. Apád jól van. Az 1819-es szüret jobb, mint reméltük. Isten veled, édes fiam, húgocskáidról nem mondok semmit, Laure ír neked. Neki engedem át az örömet, hogy apróbb családi eseményekről pletykáljon. Adja ég, hogy sikered legyen! Igen, legyen sikered, Eugène, a fájdalom, amiben részeltettél, sokkal metszőbb, sem-

hogy még egyszer el tudnám viselni. Megtudtam, mi az, ha az ember szegény, amikor azért kívántam magamnak vagyont, hogy gyermekemnek adhassam. Isten veled hát. Ne hagyj bennünket hír nélkül, és vedd a csókot, melyet szívből küld neked

anyád

Eugène sírva fakadt, amikor végére ért a levélnek. Eszébe jutott Goriot papa, hogy összetörte az ezüstjét, és eladta, hogy kifizethesse leánya váltóját. „Anyád összetörte az ékszereit - mondta magában -, nagynénéd bizonyára sírt, amikor eladta néhány kedves ereklyéjét! Mi jogon kárhoznád Anastasie-t? Te a jövőd érdekében teszed ugyanazt, amit ő a szeretőjéért tett! Melyiktek különb a másiknál?” A diák úgy érezte, mintha túrhetetlen forráság mardosná bensőjét. Le akart mondani a világról, nem akarta elvinni ezt a pénzt. Azt a nemes és szép lelkipurdalást érezte, amelyet ritkán méltányolnak érdeme szerint az emberek, amikor megítélik felebarátaikat, de amelyért az ég angyalai feloldoznak nem egy bűnöst, akit a földi bírák elítélnek. Rastignac most húga levelét nyitotta fel. Szívét felüdítették az ártatlanul bájos mondatok.

Leveled kapóra jött, drága bátyám. Agathe és én oly sok különféle módon akartuk felhasználni pénzünket, hogy nem tudtuk eldönteni, mit vásároljunk. Úgy csináltál, mint a spanyol király inasa, amikor feldöntötte felséges gazdája óráit: egyetértést teremtettél köztünk. Mondom, folyton azon veszekedtünk, hogy melyik kívánságunk előbbre való, és képzeld, kedves Eugène, nem jutott eszünkbe a pénznek az a felhasználása, amely minden óhajunkat magába foglalná. Agathe táncolt örömeiben. Egész nap olyanok voltunk, mint a bolondok, olyannyira (mondaná a néni), hogy anyánk komolyan ránk szólt: „Mi lelte a kisasszonyokat?” Ha picikét összeszid, azt hiszem, még jobban örültünk volna. Milyen öröme lehet egy nőnek abban, ha szenvedhet azért, akit szeret! Csak én estem gondolkodóba, és szomorodtam el nagy örömem közepette. Bizonyára rossz feleség lesz belőlem. Túlságosan költekező vagyok. Két övet vettem nemrég, meg egy csinos kis szerszámot, amellyel a fűzőimet lyukasztgatom, csupa haszontalanságot, úgyhogy kevesebb pénzem volt, mint annak a dundi Agathe-nak, aki takarékos, és egymásra rakja a tallérjait, mint a szarka. Kétszáz frankja volt. Nekem, szegénykém, nincs csak százötven. Úgy kell nekem, juj, szeretném kútba dobni az övemet, mindig kínszenvedés lesz hordanom. Téged loptalak meg vele. Agathe édes volt. Azt mondta nekem: „Tudod mit? Küldjük el kettőnk nevében a háromszázötven frankot?” De nem állhatom meg, hogy el ne meséljem, hogyan estek a dolgok. Tudod, mit csináltunk, hogy megtartsuk a parancsaidat? Magunkhoz vettük dicső pénzünket, sétálni mentünk, s ahogy kiértünk az országútra, egyenesen Ruffecbe siettünk; ott se szó, se beszéd, átadtuk az összeget Grimbert királyi postamesternek! Hazamenet könnyűek voltunk, mint a fecskék. „Talán a boldogság tesz könnyűvé?” - kérdezte Agathe. Száz- meg százfélét beszélünk még, de nem akarom elismételni, mert túl sok szó esett önről, párizsi uraság. Ó, kedves bátyám, nagyon szeretünk, ezzel megmondtam mindent. Ami a titkot illeti, nagynéném szerint olyan jó kis firmák, mint mi vagyunk, mindenre képesek, még arra is, hogy hallgassanak. Anyám a nénivel nagy titokzatosan Angoulêmebe utazott, és mindketten hallgatásba burkolták útjuk politikai célját. Indulásukat hosszas tanácskozások előzték meg, amelyekből azonban mi ki voltunk zárva, úgyszintén a báró úr is. Nagy tervezgetések foglalkoztatják Rastignac állam szellemi kiválóságait. Az áttört muszlinruha, amelyet az infánsnők hímeznek ki virágokkal a királynő öfelsége számára, a legnagyobb titokban készül. Már csak kétarasznyi van hátra. Határozatba ment, hogy Verteuil felé nem építenek kőkerítést, csak élő sövény lesz ott. Igaz, hogy a népesség így kárt szenved majd gyümölcsben, szőlőben, de legalább a vendégek szép kilátásban gyönyörködhetnek. Ha a trónörökösnek szüksége lenne zsebkendőkre, tudatjuk vele, hogy Marcillacné nagyasszony Pompeji és Herculánium néven ismeretes kincsesládáiban és lomtáraiban kutatva fölfedezett egy vég szép hollandi vásznat, amelyről nem tudott. Agathe és Laure hercegisasszonyok

rendelkezésre bocsátják cérnájukat, tűjüket, és kissé mindig vörös kezüket. A két hercegúrfinak, don Henriknek és don Gabrielnek még megvan az a gyászos szokásuk, hogy teleeszik magukat szőlőlekvárral, bosszantják nővéreiket, tanulni nem akarnak, leszedik a madárfészkeket, örökké zajonganak, és bár tiltják az állam törvényei, fűzfavesszőket nyesnek sétatálcának. A pápai nuncius, vagy ahogy közönségesen mondják, a plébános úr, kiközösítéssel fenyegeti őket, ha a nyelvtan szent szabályait továbbra is elhanyagolják a bodzapuska kedvéért. Isten veled, kedves bátyám, még soha levél nem vitt annyi őszinte, szívből fakadó jókívánságot, mint ez. Lesz sok mesélnivalód, ha hazajössz! Mindent nekem mondj el ám, én vagyok az idősebb. Nagynéném sejtette velünk, hogy sikereid vannak a társaságban:

„Egy hölgyről van szó, csitt a többiről!” A csitt persze nekünk szól. Nézd, Eugène, mi nélkülözhetnénk a zsebkendőket, helyett inkább ingeket varrnánk neked. Erre gyorsan válaszolj. Ha sürgős szükséged lenne jól megvarrott, szép ingekre, rögtön neki kellene látnunk, és ha Párizsban most olyan szabás a divat, amelyeket nem ismerünk, küldhetnél mintát, különösen a kézelőkhöz. Pá, pá! Csókolom a bal homlokodat, amely kizárólag az enyém. A másik lapot Agathe-nak hagyom, aki megígérte, hogy nem olvassa el, amit írtam, de hogy biztos legyek benne, mellette maradok, mialatt ír. Szerető húgod

Laure de Rastignac

Igen, igen - mondta magában Eugène -, gazdagságot mindenáron! Kincsekkel sem lehetne meghálálni ezt az odaadást. Szeretném őket elhalmozni minden boldogsággal. Ezerötszáz frank! - mondta kis szünet után. - Minden franknak fiadzania kell. Laure-nak igaza van, bizony csak durva vászonból való ingeim vannak. Adta csitrije! Másnak a boldogságáért tud ravesz lenni, mint egy tolvaj. Ő maga igénytelen, de ha rólam van szó, mindennel törődik. Olyan, mint az ég angyala, aki látatlanban megbocsátja a földi halandók vétkeit.

Övé volt a világ! Már elhívta, kikérdezte, lerohanta a szabóját; Trailles úr láttára ráeszmélt, mennyire befolyásolják a szabók a fiatalemberek életét. A szabó vagy halálos ellenség, vagy jó barát a számla révén, a két véglet közt, sajnos, nincs középút. Eugène a magáéban olyan emberre talált, aki apai szerepnek fogta fel a mesterségét, mintegy összekötő kapocsnak tekintette magát a fiatalember jelene és jövője között. Rastignac később hálából megalapította ennek az embernek a szerencsését híressé vált jó mondásai egyikével. „Két nála készült nadrágot ismerek - mondta - melyekben évi hússzezer frankos házasságot kötöttek.”

Ezerötszáz frankja van, kedvére ruházkozhat! A szegény délvidéki fiú már biztosnak látta a jövőt. A reggelihez már azzal a meghatározatlan arckifejezéssel ment le, melyet olyankor öltenek fel a fiatalemberek, ha van valamicske pénzüik. Egy diák, mihelyt pénz üti a markát, képzeletbeli oszlopot emel magának, arra támaszkodik, biztosabban jár, mint azelőtt, szilárd talajt érez a lába alatt, tekintete nyílt, egyenes, mozdulatai fürgék, tegnap még alázatos, félénk volt, el is verhettek volna, ma már ő verne el akár egy miniszterelnököt is. Tüneményes változások mennek végbe benne: mindent akar, mindenre képes, vágyai összevissza csapongnak, víg, nagylelkű, közlékeny. A szárnyaszegett madár szárnyra kapott. A pénztelen diák úgy kap egy szemernyi gyönyör után, ahogy a kutya ezer veszély közt futtában elcsen egy csontot, szétrágja, kiszívja belőle a velőt; míg a fiatalember, ha néhány röpke arany csörög a zsebében, apránként élvezi örömeit, elgyönyörködik bennük, mintha a felhők közt lebegne, feledi, mit jelent ez a szó: *nyomor*. Egész Párizs az övé. Tündöklő életkor ez, csupa láng és csillogás, a ficáncoló erő kora, amikor az ifjú, akár férfi, akár nő, nem a hasznót lesi! Adósságokat csinál, és ha van mitől féljen, csak azért is kétszeresen élvezi az életet. Aki nem ismerős a Szajna bal partján, a Saint-Jacques és a Saints-Pères utcák közt, annak sejtelve sincs az emberi életről. Ó, ha Párizs női tudnák ezt! - mondta magában Rastignac, miközben a kétfülleres aszalt körtéket falta Vauquer-né asztalánál. - Idejönnének szerelmeskedni.

Megszólalt a rácsos kapu csengője, s a következő percben belépett az ebédlőbe a királyi posta levélhordója, Eugène de Rastignac urat kereste, átadott neki két zakót, és aláíratta vele a kézbesítőkönyvet. Vautrin átható pillantása úgy sújtotta Rastignacot, mint valami ostorcsapás.

- Lesz miből fizetnie a vívóleckéket és a céllövészeti gyakorlatokat - sziszegte Vautrin.

- Pénz állt a házhoz - jegyezte meg Vauquer-né, a zacskóra pillantva.

Michonneau kisasszony nem mert odanézni, félt, hogy arcán meglátszik a pénzsóvárság.

- Jó anyja van kegyednek - szólt Couture-né.

- Rastignac úrnak jó anyja van - visszhangozta Poiret.

- Igen, a mama eret vágott saját magán - mondta Vautrin. - Most aztán a fiacskája üzheti kis játékait, járhat társaságba, hozományra vadászhat, táncolhat grófnékkal, akik barackvirággal díszítik a hajukat. De hallgasson rám, fiatalember, gyakorolja magát a céllövésben.

Vautrin olyan mozdulatot tett, mint mikor valaki célba veszi ellenfelét. Rastignac borravalót akart adni a postásnak, de nem talált pénzt a zsebében. Vautrin kivett a magából egy frankot, és odadobta az embernek.

- Van hitele - hunyorított a diákra.

Rastignac kénytelen volt megköszönni, pedig attól a naptól fogva, amikor Beauséant-nétől hazajövet összeszólalkoztak, ki nem állhatta ezt az embert. Azóta, teljes egy hete, szót sem váltottak, de figyelték egymást. A diák hasztalan kutatta ennek okát. Az eszmék kétségkívül olyan erővel lövellnek ki, amilyenekkel keletkeznek, s ott csapnak le, ahová az elme küldi őket, olyasféle matematikai törvény szerint, mint amely a mozsárágyúból kilőtt golyóbist irányítja. De az eszmék különféleképpen hatnak. Ha gyengéd természetekbe fészkelik be magukat, ott dúlnak, pusztítanak. Viszont vannak erősen vértezett természetek, ércfalú koponyák, amelyek szétlapul az idegen akarát, és lehull, mint a golyó a kőbástyáról. Vannak aztán petyhüdt, vattaszerű természetek, amelyekbe elvesznek mások eszméi, ahogyan a golyók belesüppednek a vársánc puha talajába. Rastignacnak afféle puskaporos feje volt, amely a legkisebb ütésre robban. Fiatalsága sokkal elevenebb volt, semhogy ne lett volna fogékony a kívülről támadó eszmék iránt, s ne kapta volna el az érzelmek ragályát, amelynek oly sok furcsa tünete lep meg tudtunkon kívül. Erkölcsei tekintetben is hiúzszerű volt. Megvolt az a képessége, amelyet felsőbbrendű embereknél csodálunk, egyes bajvívóknál, akik a vértezet minden hézagát meglátják: hatodik érzékével távoli dolgokat is megsejtett, és volt ebben valami titokzatos, eleven kölcsönhatás. Egy hónap óta egyébként ugyanannyi jó tulajdonság fejlődött ki Eugène-ben, mint hiba. Hibáit a társasági élet és növekvő igényeinek kielégülése okozta. Jó tulajdonságai közé tartozott az a mozgékonykodás, amellyel a délvidék szülöttje egyenest nekivág a megoldandó nehézségeknek, s amely a Loire-on túli embernek nem enged semminemű tétovázást. Ezt a tulajdonságot hibának mondják az északiak; szerintük ebből származott ugyan Murat szerencséje, de ez okozta halálát is. Amiből az következne, hogy a délvidéki akkor lesz talpig ember, és akkor marad nyeregben, ha egyesíteni tudja magában az északiak agyafürtségét a Loire-on túliak merészségével.

Így hát Rastignac nem állta sokáig Vautrin ütegeinek tüzet, nem tudván, barátja-e ez az ember vagy ellensége. Időnként azt érezte, mintha ez a különös lény belelátna szenvedélyeibe, és olvasna a szívében. Vautrin viszont mindent oly mélységesen magába zárt, mint a mozdulatlan szfinx, amely mindent tud, mindent lát, és semmit nem árul el. Eugène most, hogy teli erszényt érzett a zsebében, fellázadt.

- Legyen szíves várni egy kicsit - mondta Vautrinnak, aki távozni készült, miután kiitta kávéját.

- Miért? - kérdezte a negyvenéves férfi, fejébe nyomva széles peremű kalapját, és megmarkolva vasbotját, amelyet gyakran megpörgetett az ujjai közt, mint aki mutatni akarja, hogy négy rabló támadásától sem ijedne meg.

- Megadom a tartozásomat - felelte Rastignac. Gyorsan kibontotta az egyik zacskót, és leolvasott száznegyven frankot Vauquer-nénak. - Kiegyenlített számla a jó barátság alapja - mondta az özvegynek. - Szilveszterig kvittek vagyunk. Váltsa fel, kérem, ezt az ötfrankost.

- A jó barátság alapja a kiegyenlített számla - motyogta Poiret Vautrinra sandítva.

- Tessék a frankja - fordult Rastignac a parókás szfinxhez.

- Úgy látom, nem mer adósom maradni! - kiáltott Vautrin, s a fiatalember lelke mélyéig hatoló pillantását azzal a kihívó diogenészi mosollyal kísérte, amely már számtalanszor kis híján felbőszítette Eugène-t.

- Hát... igen - válaszolta a diák. Fogta a két zacskót, és felállt, hogy a szobájába menjen.

Vautrin a szalonba nyíló ajtón át ment ki, míg a diák a lépcsőház felé tartott.

- Hallja-e, Rastignacoráma márki úr, amit nekem mondott, az nem volt valami udvarias - mondta Vautrin. Bevágta maga mögött a szalonajtót, és a diákhoz ment, aki hidegen nézett rá.

Rastignac betette az ebédlő ajtaját, és a lépcső aljához, az ebédlőt a konyhától elválasztó térségre vitte magával Vautrint. Itt a kertre nyíló deszkaajtó volt, fölötte hosszúkás, négyszögű nyílás, vasráccsal. Sylvie füle hallatára, aki éppen kijött a konyhából, így szólt:

- Vautrin úr, én nem vagyok márki, és a nevem nem Rastignacoráma.

- Párbajozni fognak - mondta közönyös arccal Michonneau kisasszony.

- Párbajozni! - ismételte Poiret.

- Dehogyan - válaszolta Vauquer-né, oszlopba rakott tallérjait simogatva.

- De ott vannak, mennek a hársfák alá! - kiáltott Victorine kisasszony, aki felállt, és kinézett a kertbe. - Pedig annak a szegény fiúnak igaza van.

- Menjünk fel, kicsikém - szólt Couture-né -, ezek a dolgok nem tartoznak ránk.

Mikor Couture-né és Victorine az ajtóhoz értek, elállta útjukat a kövér Sylvie.

- Mik nem történnek! - mondta. - Azt mondja Vautrin úr Eugène úrnak: „Vigyük az ügyet lovagias útra?” Aztán karon fogta, és most itt sétálnak az articsókáink közt.

Ebben a pillanatban megjelent Vautrin.

- Ne ijedjen meg, Vauquer mama - szólt mosolyogva -, csak kipróbálom a pisztolyaimat a hársak alatt.

- Ó, uram - mondta Victorine, összekulcsolva kezét -, miért akarja megölni Eugène urat?

Vautrin két lépést hátrált, és ránézett Victorine-ra.

- Ez már egészen más! - kiáltott fel ingerkedve, úgy, hogy a szegény lány belepirult. - Tetszik magának az a fiatalember? Adott egy ötletet, szép kislány. Boldoggá teszem mindkettőjüket.

Couture-né karon fogta gyámoltját, és magával vonszolva, a fülébe sugdosta közben: „Érthetetlenül viselkedsz ma, Victorine.”

- Énnálam ugyan ne lövöldözzenek - tiltakozott Vauquer-né. - Még csak az kellene, hogy föllármázzák a szomszédságot, és a nyakamra hozzák a rendőrséget, nézze meg az ember!

- Csak nyugalom, Vauquer mama - csitította Vautrin. - Majd elmegyünk a lövöldébe.

Eugène-hez lépett, és bizalmasan karon fogta.

- Ha bebizonyítanám, hogy harmincöt lépésről ötször egymás után eltalálok egy pikk ászt - mondta neki -, önnek az sem venné el a bátorságát. Úgy látom, kissé hirtelen haragú, s képes lenne ostobán lelővetni magát.

- Meg akar hátrálni?

- Ne forralja az epémet - vágott vissza Vautrin. - Ma nincs hideg, üljünk le - mutatott a zöldre festett székekre. - Ott nem hall bennünket senki. Beszédem van önnel. Ön jóra való fiatalember, én csak a javát akarom. Szeretem önt. Úgy igaz, ahogy Vasf... (ezer mennykő), ahogy Vautrin a nevem. Majd elmondom, miért szeretem. Egyelőre úgy ismerem, mintha a tulajdon apja volnék, ezt be is fogom bizonyítani. Tegye le ide a zacskókat.

Rastignac letette a pénzét a kerek asztalra, és leült. Kíváncsiságát a végsőkig csigázta, hogy ez az ember, aki az imént meg akarta ölni, most hirtelen változással pártfogójának csapott fel.

- Ugye, szeretné tudni, ki vagyok, mit csináltam, vagy mit csinálok? - folytatta Vautrin. - Túlságosan kíváncsi, fiacskám. Legyen nyugodt, még különbeket is fog hallani! Bajokon estem át. Hallgasson meg előbb, aztán válaszoljon. Íme, az életem néhány szóban. Hogy ki vagyok? Vautrin. Mit csinálok? Ami jólesik. Hagyjuk. Érdekli a jellemem? Jó vagyok azokhoz, akik jók hozzám, vagy akiknek szíve a szívemhez szól. Az ilyennek mindent szabad, bokán rúghat, és még csak azt se mondom: „Vigyázz!” De a keservit! Ördögien gonosz vagyok azokhoz, akik terhemre vannak, vagy nem kedvemre valók. És jó, ha tudomásul veszi, hogy nekem egy embert megölni annyi, mint ez itt! - és köpött egyet. - Csak éppen igyekszem szépszerével ölni, ha okvetlenül muszáj. Az vagyok, akire azt szokás mondani, művész. Olvastam Benvenuto Cellini²⁸ emlékiratait, mégpedig olasz eredetiben! Ettől a fenelegénytől megtanultam utánozni a gondviselést, amely halomra öldös minket, és megtanultam szeretni a szépet, akárhol található. És vajon nem szép szerep-e, ha egyedül állunk szemben mindenkivel, és mégis minket biztat a siker? Sokat gondolkoztam a társadalmi egyenlőtlenség mostani szerkezetén. Fiacskám, a párbaj gyerekes játék, ostobaság. Amikor két élő közül az egyiknek el kell tűnnie az élők sorából, hülyeség a vakvéletlenre bízni a dolgot. A párbaj? Fej vagy írás, semmi egyéb! Én ötször egymás után keresztüllövök egy pikk ászt úgy, hogy ugyanazon a helyen éri mind az öt golyó, mégpedig harmincöt lépés távolságból! Akinek megvan ez a kis képessége, azt hihetné, biztosan leteríti ellenfelét. És bizony megesett velem, hogy húsz lépésről céloztam valakire, és elvétettem. Az ipsének soha életében nem volt pisztoly a kezében. Nézze! - mondta a rendkívüli ember, azzal kigombolta a mellényét, és megmutatta a mellét, mely szőrös volt, mint a medve háta, de a rőt szőrzet undok volt rajta, s egyben ijesztő is. - Az a tejfözlösszájú megpörkölte a bőrömet - tette hozzá, Rastignac ujját a mellén levő forradáshoz illesztve. - De gyerek voltam, huszonegy éves, mint ön most. Még hittem valamiben, egy nő szerelmében, egy csomó számárságban, aminőkbe ön majd ezután fog belegabalyodni. Majdnem hogy párbajoztunk, nemde? Ön meg is ölhetett volna. Mondjuk, hogy én a föld alatt vagyok, hol volna akkor ön? Kénytelen lenne kereket oldani, elutazni Svájcba. Fölnné a papa pénzét, pedig neki sincs. Majd fölvilágosítom a helyzetéről, mégpedig az olyan ember fölényével, aki miután alaposan megvizsgálta a világ dolgait, belátta, hogy csak kétféle állásfoglalás lehetséges: a buta engedelmesség vagy a lázadás. Én semminek

²⁸ Cellini, Benvenuto (1500-1571) - olasz szobrász és ötvösművész, sokáig élt Franciaországban is

sem engedelmeskedem, ez csak világos, nem? Tudja-e, mire van szüksége önnek abban az iramban, amelybe belelendült? Egymillióra, mégpedig sürgősen. Mert anélkül megeshet, fiacskám, hogy a saint-cloud-i hálókban²⁹ lebegve törőd majd a fejecskédet azon, vajon létezik-e egy legfelsőbb lény. Ezt a milliót én megadom önnek.

Elhallgatott, és Eugène-re nézett.

- Hahaha, erre a szóra mindjárt jobb szemmel nézi Vautrin papuskát. Olyan, mint az esti légyottra készülő lányka, amikor cicomázkodik, és nyalja a szája szélét, akár a tejet ivó cica. Hát jó, gyerünk! Lássuk a mérlegét, fiatal barátom. Otthon a papa, a mama, a nagynéni, a két hűg (tizennyolc és tizenhét évesek), a két öccse (tizenöt és tízévesek), ez a teljes létszám. A nagynéni neveli a lányokat. A fiúkat a plébános úr tanítja latinra. A család több főtt gesztenyét eszik, mint fehér kenyeret, a papa kíméli a nadrágjait, a mama alig engedélyez magának egy téli és egy nyári ruhát, a lányok úgy segítenek magukon, ahogy tudnak. Mindent tudok, hisz jártam én a délvidéken. Így állnak a dolgok odahaza, ha önnek ezerkétszáz frankot küldenek évente, holott a földcske mindössze háromezret jövedelmez. Szakácsnő és inas van a háznál, meg kell óvni a külszínt, mert a papa báró. A család diák fia viszont nagyravágyó fiatalember. Rokoni kapcsolatok fűzik Beauséant-ékhoz, de gyalog jár, meg akar gazdagodni, de nincs egy garasa sem, Vauquer mama kotyvalékait eszi, pedig szereti a Saint-Germain negyed pompás lakomáit, priccsen alszik, és palotába vágyik! Nem kárhoztatom a törekvéseit. Nem mindenkinek adatott meg, szívecském, hogy becsvágyó legyen. Kérdezze meg a nőket, nem a becsvágyó férfiakhoz vonzódnak-e leginkább. A becsvágyók válla erősebb, vérük dúsabb vastartalmú, szívük forróbb, mint más férfiaké. És a nő, amikor erős, boldognak és szépnek érzi magát, ilyenkor minden férfi közül az erőben tobzódót kívánja magának, vállalva azt a veszélyt is, hogy összeroppan a karjai közt. Sorra veszem a vágyait, hogy föltegyem a nagy kérdést. A kérdés így hangzik: farkasétvágyunk van, szemfogaink élesek, miként lássunk hozzá, hogy megteljen a bendő? Falhatjuk mindenekelőtt a törvénykönyvet, de az se nem mulatságos, se nem tanulságos, csak éppen szükséges. Mondjuk. Ügyvédnek készülünk, hogy elnöke lehessünk az esküdtszéknek, amely gályarabságra ítéli azokat a szegény ördögöket, akik a vállukra sültött bélyeggel is különbek, mint mi, meg kell ugyanis győzni a gazdagokat: alhatnak békén. Nem kellemes dolog, amellet soká tart. Először is két évig kell rostokolni Párizsban, nézni a sokféle nyalánkságot, mert hozzányúlunk nem szabad, pedig nagyon ráéheztünk. Fárasztó mindig csak kívánni, és soha ki nem elégülni. Ha sápadt volna és puhány természetű, semmitől sem kellene félnie: ám önben az oroszlan tüzes vére pezseg, és olyan étvágya van, hogy egy nap húsz ostobaságot is elkövet. Ez a sors vár hát önre, a legszörnyűbb bűnhődés, amelyet a jóisten poklában valaha tapasztaltunk. Feltéve, hogy jól viseli magát, tejet iszik, és elégiákat költ; akármily nemesek is a törekvései, tömérdék kínlódás és nélkülözés után, amitől egy kutya is megveszne, azzal kell kezdenie, hogy beáll helyettesnek egy hólyag mellé valamilyen eldugott városban, ahol a kormány úgy lök oda önnek ezer frank fizetést, ahogy a moslékot lötytyentik a mészároskutya elé! Ugasd meg a tolvajokat, szónokolj a gazdagok védelmében, üttesd le a bátrak fejét. Nesze neked! Ha nincs protekciója, megpenészedhet azon a vidéki törvényszéken. Harmincéves kora körül kinevezik bírónak ezerkétszáz frank fizetéssel, ha ugyan még nem dobta szemétre a talárt. Mire eléri a negyvenedik évét, elveszi egy molnár leányát, aki körülbelül évi hatezer frank jövedelmet hoz a házhoz. Köszönöm! Ha protekciója van, harmincéves korára királyi ügyész lesz háromezer frank fizetéssel, és feleségül veszi a polgármester lányát. Ha elkövet valamilyen kis politikai

²⁹ Saint-Cloud-nál hálókat feszítettek ki a Szajrán, hogy az öngyilkosok tetemét felfogják

aljasságot, például a szavazócéduláról Villèle nevét olvassa fel Manuelé³⁰ helyett, s melleleg megnyugtatta a lelkiismeretét azzal, hogy a két név rímel, akkor negyvenéves fővel főügyész lesz, és még képviselő is lehet. Jegyezze meg, fiacskám, hogy addigra jócskán beszennyezi a lelkiismeretét, húsz éven át sok mérget nyel le, sok titkos gyötrelmen esik át, s a húgai pártában maradnak. Bátorkodom továbbá arra föl hívni a figyelmét, hogy Franciaországban mindössze húsz főügyész van, és húszezren pályáznak erre az állásra, köztük olyan csirkefogók, akik eladnák egész családjukat, hogy egy rangosztállyal előbbre jussanak. Ha ez a mesterség nincs ínyére, nézzünk más után. Talán gyakorló ügyvéd akar lenni, Rastignac báró? Nem rossz. Tíz évig kell kínlódnia, kiadni havonta ezer frankot, könyvtárral, irodával rendelkezni, társaságba járni, csókolgatni az ügyészek talárját, nyelvvel feltörölni a törvényszéket, hogy perekhez jusson. Egy szót se szólnék, ha ez a mesterség jóra vezetne. De tud nekem mutatni Párizsban öt olyan ügyvédet, aki ötvenéves korában évente ötvenezer franknál többet keres? Eh! Inkább lennék kalóz, semhogy így összezsugorítsam a lelkemet. Különben is, honnét venné a tallérokat? Keserves dolgok ezek. Maradna még segélyforrásnak egy jó zsiros hozomány. Meg akar nősülni? Akárcsak követ kötne a nyakára. Meg aztán, ha pénzért nősül, mi lesz a becsületérzéssel, a fennkölt gondolkodással? Akár ma elkezdhetne lázadozni az emberi konvenciók ellen. Hagyján, hogy kígyó módjára fetrengene egy nő előtt, hízelegne az anyósnak, és olyan aljasságokra vetemedne, pfuj! melyektől egy disznó is megundorodna - ha ezen az áron legalább megtalálná a boldogságát. De megette a fene házastársi boldogságát azzal a nővel, akit így vett el feleségül. Akkor még jobb férfiakkal csatározni, mint hogy a saját feleségével viaskodjon az ember. Íme, ez az élet keresztútja, fiatalember, válasszon. Ön már választott: elment rokonaihoz, Beauséant-ékhoz, és belekóstolt a fényűzésbe. Elment Restaud-néhoz, Goriot papa leányához, és beszippantotta a párizsi dáma illatát. Aznap, amikor onnan hazajött, ez a szó volt homlokára írva, tisztán leolvastam: *Célt érni!* Célt érni mindenáron. „Bravó! - mondtam magamban. - Ez kedvemre való fickó.” Pénzre volt szüksége. Honnan vegye? Megvágta a húgait. Többé-kevésbé ezt teszi a legtöbb fivér: kizsebeli a leánytestvéreit. Az ezerötszáz frankja, amit a jó ég tudja, hogy kapartak össze olyan vidéken, ahol több a gesztenye, mint az ötfrankos, egykettőre szét fog széledni, mint a fosztogató katonák. Aztán mihez kezd majd? Dolgozni fog? A munka, olyan értelemben, ahogy ön most fölfogja, öreg napjaira Vauquer mamánál juttat lakást a Poiret-szabású legényeknek. A gyors meggazdagodás problémáját e pillanatban ötvenezer fiatalember igyekszik megoldani, akik valamennyien az ön helyzetében vannak. Ön csak egy pont a nagy tömegben. Mérje föl, mekkora erőfeszítést kell tennie, s mily elkeseredett a küzdelem. Fel kell falniuk egymást, mint az egy fazékba zárt pókoknak, tekintve, hogy nincs ötvenezer jó állás. Tudja, hogyan lehet itt utat törni? A lángész erejével vagy a korrupció ügyességével. Csapjon bele az embertömegbe, mint az ágyúgolyó, vagy lopakodjék közé, mint a dögvész. Tisztességgel semmire sem megy. Az emberek meghajolnak a lángész hatalma előtt, gyűlölik, iparkodnak megrágalmazni, mert osztozkodás nélkül harácsol, de ha kitart, meghajolnak előtte. Szóval térden állva imádják, ha nem ránthatták sárba. A korrupció burjánzik, a lángész gyéren virul. Így hát a korrupció a túlsúlyban levő középszerűség fegyvere, amely mindenütt elevenbe vág. Láthat asszonyokat, a férjüknek mindössze hatezer frank a jövedelme, s ők mégis több mint tízezer frankot költenek öltözködésre. Láthat tisztviselőket ezerkétszáz frank fizetéssel, akik birtokot vásárolnak. Láthatja, hogy a nők prostituálják magukat, csak azért, hogy egy francia főrend fiának kocsijába ülhessenek, mert

³⁰ Villèle, Joseph, gróf (1773-1854) - szélsőséges legitimista politikus, 1821-28-ig miniszterelnök, ő küldött sereget Spanyolországba az ottani liberális megmozdulások elfojtására, VII. Ferdinánd abszolút uralmának visszaállítására. Manuel, Jacques-Antoine (1775-1827) - baloldali képviselő, 1822-ben igen erélyesen sikrázott a spanyolországi expedíció ellen. Az egyik viharos képviselőházi ülésről karhatalommal vezették ki

az a középső úton roboghat Longchamps-ban. Láta, hogy az a szegény, bárgyú Goriot papa kénytelen volt kifizetni leánya váltóját, pedig a vejének ötvenezer frank évjáradéka van. Nem tehet két lépést Párizsban, hogy ne bukkanna pokoli mesterkedésekre. A fejemet teszem egy fej saláta ellenében, hogy darázsfszékbe fog nyúlni az első nőnél, aki megtetszik önnek, lehet akármily gazdag, szép és fiatal az illető. A törvény kordában tartja őket, de mindenben hadilábon állnak a férjükkal. Vége-hossza nem lenne, ha fel akarnám tárni, miféle üzelmek folynak szeretőkért, cifra rongyokért, gyermekekért, háztartásért vagy hiúságért, de higgye el, legtöbbször nem az erény útján. Ezért van, hogy a becsületes ember a közös ellenség. De mit gondol, ki a becsületes ember? Párizsban az a becsületes ember, aki hallgat, és nem kíván osztozkodni. Nem beszélek a nyomorult helótákról³¹, akik folyton robotolnak, és sohasem nyerik el a munkájuk jutalmát, s akikre én a jóisten papucshőseinek céhe nevet akasztanám. Ott van erény, hogyne lenne, butaságának teljes virágjában. De ott a nyomor is. Szinte látom ezeknek az embereknek keserves fintorát, ha az Úristen azt a rossz tréfát üzné velünk, hogy távol maradna a végítélet napján. Ha tehát gyorsan meg akar gazdagodni, máris gazdagnak kell lennie, vagy annak kell látszania. A vagyonszerzéshez nagy tetteket kell kockáztatnia, mert különben babra megy a játék, akkor pedig alászolgája! Ha ma tíz ember akad, aki boldogul azokban a foglalkozásokban, amelyeket üzni lehet, a közönség rájuk fogja, hogy tolvajok. Mindebből következtethet. Ez az élet, ilyen a valóságban. Nem szebb, mint a konyha, ugyanolyan bűdös, és aki főzni akar benne, bizony bepiszkítja a kezét, az a fontos, hogy utána meg tudjon mosakodni: ez korunk erkölce. Jogom van, hogy így beszéljek a világról, mert ismerem. Azt hiszi, ócsárlom? Szó sincs róla. Ilyen volt mindenkor. A moralisták sohasem fogják megváltoztatni. Az ember tökéletlen lény. Néha többé-kevésbé képmutató, s az együgyűek ilyenkor azt mondják, hogy erkölcsös vagy erkölcstelen. Nem vádolom a gazdagokat a szegények kedvéért: az ember ugyanaz fönt, lent, középen. E magasrendű állatok közt millióként akad tíz kemény legény, aki fölébe helyezkedik mindennek, a törvénynek is; én közéjük tartozom. Ön, ha felsőbbrendű ember, menjen egyenest és emelt fővel előre. De meg kell majd küzdenie az irigységgel, a rágalommal, a középszerűséggel, az egész világgal. Napóleon annak idején szembekerült valami Aubry nevű hadügyminiszterrel, aki majdnem hogy elküldte a gyarmatokra. Tapogassa meg magát! Vajon képes lesz-e minden reggel erősebb akarattal fölkelni, mint előző nap? Ha úgy érzi, igen, akkor teszék önnek egy ajánlatot, amelyet senki sem utasítana vissza. Figyeljen jól. Van egy tervem. Azt tervezem, hogy patriarkális életet fogok élni egy nagy, mondjuk, százezer holdas birtokon az Egyesült Államok délvidékén. Fölcsapok ültetvényesnek, rabszolgákat tartok, összeszedek néhány milliócskát ökreim, dohányom, fám eladásából, közben kényem-kedvem szerint élek, akár egy fejedelem, olyan életem lesz, amilyenről senkinek sejtelve sincs itt, ahol kietlen odúkban húzódnak meg az emberek. Nagy költő vagyok. Költeményeimet nem írom le, azok tettekből és érzésekből állnak. Jelenleg ötvenezer frankom van, amiből jó, ha negyven négerre futná. Kétszázezer frankra van szükségem, mert kétszáz négert akarok vásárolni, hogy kielégíthessem a patriarkális életre való hajlamomat. A négerék, látja, olyan senki fiai. Azt csináljuk velük, amit akarunk, anélkül hogy egy kotnyeas államügyésznek eszébe jutna számon kérni. Ezzel a fekete tőkével tíz év alatt három- vagy négymillióm lesz. Ha sikerül, senki sem kérdi majd tőlem: „Ki vagy?” Mister Négymillió leszek, az Egyesült Államok polgára. Ötvenéves koromra még nem penészedem meg, a magam módján fogok szórakozni. Hogy rövid legyek: ha milliós hozományt szerzek önnek, ad-e nekem kétszázezer frankot? Talán bizony sokallja a húsz százalék jutalékot? Meg fogja szerettetni magát kis feleségével. Ha már a férje lesz, két héten át nyugtalanságot, lelkifurdalást színlel, úgy tesz, mintha szomorkodna. Ilyen alakoskodások után egy éjjel, két csók közt, bevallja neki: „Szerelmem!

³¹ A helóták rabszolgák voltak az ókori Spártában, itt: elnyomott, jogfosztott ember

Kétszázezer frank adósságom van.” Ezt a komédiát nap nap után eljátsszák a legjobb házból való fiatal emberek. Egy fiatalasszony sohasem tagadja meg erszényét attól, aki a szívét meghódította. Fél, hogy rajtaveszt? Ne higgye. Lesz rá módja, hogy egy üzlettel visszaszerezze a kétszázezer frankját. Az ön pénzével, az ön eszével olyan tekintélyes vagyont harácsol majd össze, amilyent csak akar. *Ergo* fél esztendő leforgása alatt boldoggá teszi önmagát, imádandó hitvesét és Vautrin papát, nem is szólva becses családjáról, melynek tagjai télen, tűzifa híján, a körmüket fűjják. Ne lepődjék meg ajánlatomon, sem azon, amit öntől kérek! Hatvan jó házasság közül, amit Párizsban kötnek, negyvenhét ad alkalmat ehhez hasonló tárgyalásokra. A közjegyzői kamara arra kötelezte uraságodat...

- Mi a teendőm? - kérdezte mohón Rastignac, félbeszakítva Vautrint.

- Majdnem semmi - mondta emez. Olyanféle mozdulatot tett, mint mikor a halász megőrül, mert érzi, hogy a hal bekapta a horgot. - Hallgasson ide! Egy szegény, szerencsétlen, nyomorult lány szíve az a spongya, amely a legmohóbban telik meg a szerelemmel, száraz spongya, rögtön megdagad, mihelyt az érzés egy csöppje hull reá. Udvarolni egy fiatal nőnek, aki az elhagyatottság, a kétségbeesés, a szegénység állapotában leledzik, és nem sejti leendő gazdagságát, annyi, mint kézben tartani az összes adut, ismerni a lutriszámokat, vagy biztos értesülések birtokában játszani a tőzsdén. Sziklaszilárd házasságot építhet ezekre a cölöpökre. Ha ennek a lánykának ölébe hullnak a milliók, úgy dobja majd azokat az ön lába elé, mint holmi kavicsokat. „Nesze, kedvesem! Nesze, Adolphe! Nesze, Alfred! Nesze, Eugène!”, mondja majd, aszerint, hogy Adolphe-nak, Alfrednak vagy Eugène-nek volt-e elég esze ahhoz, hogy feláldozza magát. Áldozaton azt értem, hogy elad egy régi ruhát, hogy elmehessen a lánnyal a Kék Órába gombás pástétomot enni, majd utána az Ambigu színházba, vagy zálogba csapja az óráját, hogy egy sálát vehessen neki ajándékba. Nem beszélek a szerelmi irkafirkákról meg azokról a számárságokról, amelyekkel oly nagyra vannak a nők, mint például az, hogy vízcseppeket hullat könny gyanánt a levélpapírosra a távol levő udvarló. Úgy látom, ön tökéletesen ismeri a szerelem tolvajnyelvét. Tudja, Párizs olyan, mint az Újvilág őserdeje, ahol az illinoisok, a huronok törzse meg még húszféle vad törzs tanyázik, vadászterületük a társadalom, s különféle zsákmányból élnek. Ön milliókra vadászik, és csapdákat, kelepceket, lépvesszőket használ kézrekerítésükre. Sokféle vadászat van. Némelyek hozományra vadásznak, mások csödtömegekre. Van, aki lelkiismereteket hálóz be, van, aki gúzsba kötve adja el az előfizetőit. Aki tömött tarisznával tér haza, azt üdvözlik, ünneplik, befogadják az előkelő társaságba. Meg kell adni, vendégszerető föld ez, a világ legelőzékenyebb városa. Míg Európa többi fővárosának gögös arisztokratái a világért be nem fogadnának maguk közé holmi hitvány milliommot, addig Párizs feléje tárja karjait, tódul az estélyeire, étkezik az asztalánál, vígan koccintgat Öhitványságával.

- De hol talállok arra való lányt? - kérdezte Eugène.

- Az ön é itt van az orra előtt!

- Victorine kisasszony?

- Ó hát!

- Hogy gondolja?

- Máris szerelmes önbe a leendő kis Rastignac bárónő.

- Egy garasa sincs! - álmélkodott Eugène.

- Helyben vagyunk! - kapott a szón Vautrin. - Néhány szóval tisztázok mindent. Taillefer papa vén gazember, köztudomás szerint megölte egy barátját a forradalom alatt. Az én emberem ő, olyan fickó, akinek független nézetei vannak. Egyébként bankár, a Taillefer és Társa cég

főnöke. Van egy fia, arra akarja hagyni a vagyonát, kisemmizve Victorine-t. Én ellenzem az ilyen igazságtalanságokat. Akárcsak Don Quijote, szeretem megvédeni a gyengéket az erősekkel szemben. Ha Taillefer az Úristen akaratából fiát elveszítené, visszafogadná leányát, mert mindenáron örököst akar, bárki legyen az, természetében rejlik ez az ostobaság. És gyermekei már nem lehetnek, tudom biztosan. Victorine, amilyen szelíd és kedves, hamarosan behálózza majd az apját, és úgy megforgatja az érzelem ostorával, mint egy nürnbergi bűgőcsigát! Sokkal fogékonyabb az ön szerelme iránt, semhogy el tudná feledni. A felesége lesz. Vállalom a Gondviselés szerepét, irányítani fogom az úristen akaratát. Van egy barátom, akit különféle szolgálatokkal lekötöztettem. A Loire-hadsereg ezredese volt, most a királyi testőrség tisztje. Hallgat a szómra, szélsőséges királypárti lett. Nem tartozik a hülyék közé, akik mereven kitartanak nézeteik mellett. Magának is csak azt tanácsolhatom, lelkem, hogy ne ragaszkodjék erősebben a nézeteihez, mint a szavaihoz. Adja el meggyőződését, ha akad rá vevő. Aki azzal dicsekszik, hogy sohasem változtatja meg a véleményét, az úgy tesz, mintha arra vállalkozna, hogy mindig nyílegyenes vonalban fog haladni. Együgyű az ilyen, hisz a csalhatatlanságban. Márpedig nincsenek elvek, csak események vannak; nincsenek törvények, csak körülmények vannak. A felsőbbrendű ember elfogadja az eseményeket és helyzeteket, hogy irányíthassa őket. Ha volnának szilárd elvek és törvények, a népek nem változtatnák azokat úgy, ahogy mi inget váltunk. Az egyén nem köteles bölcsőbb lenni egy egész nemzetnél. Azt a férfit, aki a legrosszabbul szolgálja Franciaországot, fétisként tisztelik, mert mindent vérbe borult szemmel látott, holott legfeljebb arra jó, hogy múzeumba tegyék, a gépek közé, La Fayette³² címkével; míg azt a herceget³³, aki eléggé megveti az emberiséget, mert annyi esküt köpött az arcába, amennyit csak kívánt, mindenki kövel dobálja meg, holott a bécsi kongresszuson megakadályozta Franciaország felosztását; ezért koszorú illetné meg, és ahelyett sárral hajigálják. Ó, én ismerem a dürgést, sok ember titkába beelátok! Elég. Akkor lesz megingathatatlan véleményem, amikor találok három embert, akik egyetértenek egy elv alkalmazásában, de erre aztán várhatok! Nem akad a törvényszéken három bíró, aki valamely törvénycikkről egyféleképpen vélekedne. Visszatérek az emberemre. Jézus Krisztust keresztre feszítené, ha én mondanám neki. Vautrin papa egy szavára beleköt abba a fickóba, aki szegény hűgának öt frankot sem küld, és... - Vautrin felállt, vívóállásba dobbant, és olyan mozdulatot tett, mint mikor a vívó támad. - És volt, nincs! - tette hozzá.

- Iszonyú! - szólt Eugène. - Tréfál, Vautrin úr?

- Nono, csak hidegvér! Ne legyen gyerek. De ha jólesik, haragudjék, háborodjon fel! Mondja azt, hogy bitang gazember, hitvány bandita vagyok. De tolvajnak, kémnek ne nevezzen! Mondja ki bátran, ami a szívét nyomja! Megbocsátom, az ön korában ez oly természetes! Jómagam is ilyen voltam. De vegye fontolóra. Fog valamikor rosszabbat is csinálni. Udvarol majd egy szépasszonynak, és pénzt fogad el tőle. Már gondolt is rá! Mert hogy akar révbe jutni, ha nem számítolja le szerelmét? Az erényt, kedves diák uram, nem lehet fölaprózni; az vagy van, vagy nincs. Prédikálják, hogy tartsunk bűnbocsánatot a vétkeinkért. Szép módszer, mondhatom, töredelem által meg nem történtté tenni a bűnt! Elcsábítani egy nőt, hogy a társadalmi rangsor erre vagy arra a fokára léphessen a csábító, egyenletlenséget szítani egy család gyermekei közt, egyszóval önös érdekből vagy élvezetből, suttyomban vagy nyíltan

³² *La Fayette, Marie-Joseph*, márkí (1751-1834) - tábornok és politikus, az alkotmányos monarchiáért küzdő nemesség képviselője. 1777-ben részt vett az amerikai függetlenségi háborúban. A forradalom kezdetén a Nemzeti Gárda főparancsnoka, de 1792-ben, amikor tiltakozott a király trónfosztása ellen, s a Konvent el akarta fogatni, emigrált. A császárság alatt visszavonultan élt, a restauráció idején azonban az ellenzékhez csatlakozott, s egyike lett az 1830-as forradalom előkészítőinek

³³ *Talleyrand-ról*, a híres külügyminiszterről van szó, aki minden gazdáját elárulta ugyan, de az országnak nagy szolgálatokat tett

elkövetni a szokásos aljasságokat - azt hiszi, barátom, ezek a hit, remény, szeretet cselekedetei? Miért kap két hónapot a dandy, aki egy éjszaka alatt vagyona felétől foszt meg egy gyermeket, és miért küldik gályarabságra azt a szegény ördögöt, aki, mint mondják, súlyosbító körülmények közt ellop egy ezrest? Ezek a ti híres törvényeitek. Nincs az a törvénycikk, amely ne vezetne képtelenségre. A sárga kesztyűs, kiélt arcú ficsúr úgy gyilkolt, hogy nem ontott vért, sőt új életet adott; a másik gyilkos tolvajkulcsával kinyitott egy ajtót. Éjjel működnek mindketten. Az, amit én javaslok, s az, amit ön egyszer meg fog tenni, végeredményben ugyanaz, a vért leszámítva. Azt hiszi, van szilárd pont ezen a világon? Vesse meg hát az embereket, és keresse meg a törvény hálóján a rést, amelyen át ki lehet bújni. A látható ok nélkül keletkezett nagy vagyonok titka olyan bűn, mely feledésbe ment, mert ügyesen követték el.

- Hagyja abba, uram, nem akarom többet hallani, a végén magam felől is kétségbe ejt. E pillanatban az érzés minden tudományom.

- Ahogy tetszik, szép úrfi. Erősebbnek hittem, nem szólok többet. Csak még valamit. - Vautrin merőn nézett a diákra. - A titkom most az öné.

- Az, aki önt visszautasítja, el is tudja felejtetni a titkot.

- Ezt szépen mondta, ez tetszik nekem. Más az ön helyében nem lenne ilyen lelkiismeretes. Emlékezzék arra, amit az ön érdekében tenni akarok. Adok két hetet. Vagy belemegy, vagy nem.

Micsoda kemény koponya! - gondolta Rastignac Vautrint nézve, ahogy nyugodtan eltávozott, sétapálcával a hóna alatt. - Nyersen mondta meg nekem ugyanazt, amit Beauséant-né burkolt formában mondott. Acélkarmokkal mart a szívembe. Miért akarok Nucingennéhoz menni? Kitalálta céljaimat, alighogy megszülettek bennem. Elég az hozzá, ez a lator többet mondott nekem az erényről, mint az emberek és a könyvek. Ha az erény nem tűr megalkuvást, akkor hát megloptam a húgaimat? - mondta magában, s az asztalra dobta a zacskót.

Leült, és kába töprengésbe merült.

Ragaszkodni az erényhez magasztos vértanúság! Eh, mindenki hisz az erényben, de ki gyakorolja? A népek bálványa a szabadság; de hol él szabad nép a földön? Ifjúságom még felhőtlen kék égbolt. Ha nagyságra vagy gazdagságra török, nem kell-e akarva, nem akarva hazudnom, hunyászkodnom, hason csúsznom, talpra állnom, hízelegnem, alakoskodnom? Azok uszályába szegődnöm, akik hazudtak, hunyászkodtak, hason csúsztak? Hogy cinkostársuk lehessenek, szolgálnom kell őket. De nem, azért sem! Dolgozni akarok szent becsületességgel; dolgozni éjjel-nappal, hogy vagyonomat csak munkámnak köszönhessem. Ez lesz a vagyonszerzés leglassúbb módja, de esténként gyötrő gondolatok nélkül hajthatom nyugovóra a fejem. Van-e szebb, mint végignézni életünkön, és azt látni, hogy tiszta, mint a lilium? Én és az élet úgy vagyunk egymással, mint vőlegény a menyasszonyával. Vautrin megmutatta, mi történik tízévi házasság után. Az ördögét neki! Megszédülök. Nem akarok gondolni semmire, a szív a legjobb kalauz.

Fölriadt merengéséből, amikor a kövér Sylvie jelentette, hogy itt a szabója. Ez úgy találta, hogy éppen két pénzeszacskóját tartotta a kezében. A diák nem bosszankodott emiatt. Előbb felpróbálta estélyi ruháit, aztán délelőtti öltönyét vette fel. Olyan lett benne, mintha kicserélték volna.

Vagyok olyan elegáns, mint Trailles gróf - mondotta magában. - Végre meglátszik a külsőmön, hogy nemesember vagyok!

- Uram - állított be Goriot apó Eugène-hez -, azt kérdezte, tudom-e, kikhez szokott járni Nucingenné.

- Úgy van!

- Hát jövő hétfőn Carigliano marsall báljába megy. Ha ön is hivatalos lesz, majd mondja el nekem, jól mulattak-e lányaim, hogyan voltak öltözve, szóval mindent.

- Honnan tudja, amit tud, Goriot apó? - kérdezte Eugène, és helyet kínált neki a tűz mellett.

- A komornájától. Thérèse és Constance révén mindent megtudok, amit a lányaim csinálnak - mondta vígan. Az öreg Goriot olyan volt, mint egy szerelmes, aki még tud örülni, ha valamilyen fortélyos hadművelet révén összeköttetésbe kerülhet kedvesével anélkül, hogy az sejtene.

- Ön látni fogja őket! - mondta Goriot, naivul elárulva fájó irigységét.

- Még nem tudom - felelte Eugène. - Majd fölkeresem Beauséant-nét, megkérdezem, bemutathat-e a marsallnénak.

Eugène valami belső örömmel gondolt arra, hogy már új öltözékben jelenhet meg a vikomtnénál.

Amit a moralisták az emberi szív mélységeinek neveznek, voltaképpen csalóka gondolatok, az egyéni érdek önkéntelen rezdülései. Ezek a lelki bonyodalmak, amelyekről annyi üres szó esik, ezek a hirtelen pálfordulások nem egyebek élvezeteink javára végzett számításoknál.

Rastignac, amikor szép ruhával, szép kesztyűvel, szép cipővel látta el magát, megfeledezett erényes szándékairól. Az ifjúság, amikor az igazságtalanság felé hajlik, nem meri megnézni magát a lelkiismeret tükrében, míg az öregség már látta ezt a tükörképet: ez a különbség az élet e két korszaka közt. A két szomszéd, Eugène és Goriot, néhány nap óta összebarátkozott. Titkos barátságuk lélektani okai épp ellenkező érzelmeket váltottak ki Vautrin és a diák közt. Az a filozófus, aki nagy merészen meg akarja határozni, minő hatást gyakorolnak érzéseink a fizikai világra, kétségkívül nem egy bizonyítékot fog találni e hatás kézzelfoghatóságára abban a kapcsolatban, amelyeket köztünk és az állatok közt idéznek elő. Van-e tudós arcismerő, aki gyorsabban fölismer egy jellemet, mint ahogy egy kutya meglátja egy ismeretlen arcán, szereti-e vagy sem? A *horgas atomok* közkeletű kifejezése egyike a maradandó nyelvi jelenségeknek, amelyek megcáfolják a szavak eredeti jelentésén nyargalászó, szócséplő filozófusok együgyűségeit. Megérezzük, ha valaki szeret bennünket. Az érzés mindenén áthatol, és bejárja a végtelenséget. Egy levél maga a lélek, oly hű visszhangja az élőszónak, hogy finom lelkek a szerelem legnagyobb kincsei közé sorozzák. Goriot apó, aki ösztönös érzésével elérte a kutyatermészet magaslatát, megszimatoalta a diák szívében őiránta támadt részvétet, jóságot, fiatalos rokonérzést. Ez a kezdődő barátság azonban egyelőre nem vezetett bizalmas közlésekhez. Eugène nem azért említette neki, hogy szeretné látni Nucingennét, mintha arra számított volna, hogy az öreg fogja bevezetni hozzá, de remélte, hogy hasznát veheti egy-egy elejtett szavának. Goriot csak azzal kapcsolatban beszélt leányairól, amit a diák jónak látott két látogatás alkalmából szóvá tenni.

- Kedves uram - mondta másnap Goriot apó -, hogy is hihette, hogy Restaud-né neheztel önre, amiért kiejtette a nevemet? A lányaim nagyon szeretnek. Boldog apa vagyok. Csak a vőim viselkedtek velem csúnyán. Nem akartam, hogy ez a két drága teremtség szenvedje meg, hogy a férjeikkel nem vagyok jóba, azért inkább titokban járok hozzájuk. Ez a titokzatosság igen sok olyan örömhöz juttat, amiben nincs részük más apáknak, akik akkor láthatják lányaikat, amikor akarják. Nekem nem szabad, érte? Ezért szép időben ki szoktam menni a Champs-Élysées-re, de előbb megtudakolom a szobalányoktól, elmennek-e hazulról a lányaim. Meg-

várom őket, dobog a szívem, mikor kocsin elrobognak mellettem, megcsodálom őket szép ruhájukban, és ha elhaladtukban rám mosolyognak, aranyos tündöklésben látom a természetet, mintha hirtelen kisütött volna a nap. Aztán várok, hiszen vissza kell jönniük. Megint látom őket! Jót tett nekik a friss levegő, mily rózsás az arcuk! Mondják is körülöttem: „Nézd azt a gyönyörű nőt!” Csak úgy ugrál a szívem, ha hallom. Hisz az én véreim! Szeretem a lovat, amely húzza őket, szeretnék ölbeli kiskutyájuk helyén lenni. Az örömeikből élek. Mindenki a maga módján szeret, én a magaméval senkinek sem ártok, mit törődnek hát velem? Boldog vagyok a magam módján. Talán tiltja a törvény, hogy elmenjek megnézni a lányaimat este a kapuban, mikor bálba indulnak? Hogy fáj, ha néha elkésem, és hallom a cselédségtől, hogy úrnőjük már elment hazulról. Egyszer hajnali háromig vártam, hogy láthassam Nasie-t, mert két napja nem láttam. Majd meghaltam a boldogságtól. Kérem önt, ha beszél rólam valakivel, ne mondjon mást, csak azt, hogy mily jók hozzám a lányaim. Elhalmozának ajándékkal, de én nem engedem. „Tartsátok meg a pénzeteket! - mondom nekik. - Mit is csinálnék vele? Semmire sincs szükségem.” Csakugyan, kedves uram, mi vagyok én? Hitvány porhüvely, melynek lelke mindig ott van, ahol a lányaim. Majd ha megismerkedett Nucingennével, mondja meg, melyikük tetszett jobban - mondta a jó ember pillanatnyi hallgatás után, látva, hogy Eugène indulni készül, sétára a Tuilériákba, míg eljön az ideje, hogy meglátogathassa Beauséant-nét.

Ez a séta lett a diák végzete. Több nő figyelmét magára vonta. Oly szép volt, oly fiatal, oly ízlésesen elegáns! Mikor észrevette, hogy majdnem csodáló figyelem középpontjába került, nem gondolt többé húgaira és nagynénjére, akit kifosztott; erényes utálkozásairól is megfeledkezett. Látta feje fölött elrepülni a démont, akit oly könnyű angyalnak nézni, a csillogó szárnyú sátánt, aki drágaköveket hajigál, aranynyilait a paloták homlokzatára lövelli, bíborba öltözteti a nőket, és ostoba fénnel árasztja el az eredetileg oly egyszerű trónokat: hallgatta a hiúság istenének rikoltozását, akinek hamis csillogása mintha a hatalmat jelképezné. Vautrin szava, bármily cinikus volt is, úgy befészkelte magát a szívébe, ahogy egy szűz lány emlékezetébe bevésődik a vén kerítőnő ocsmány profilja, aki fülébe súgta, hogy „dúskálhatsz aranyban és szerelemben”.

Gondtalan sétája végeztével öt óra tájt megjelent Beauséant-nénál, s ott érte ama kínos csapások egyike, amelyekkel szemben a fiatal szívek védtelenek. Mindeddig a vikomtné részéről azt a sima kedvességet, azt a mézesházas jó modort tapasztalta, amely a főúri nevelés adománya, de csak akkor tökéletes, ha szívből jön.

Mikor belépett, Beauséant-né kelletlen arccal, kurtán ennyit mondott:

- Rastignac úr, sajnos, nem fogadhatom, legalábbis most nem. Dolgom van...

Jó megfigyelő számára (és Rastignac egyszerre az lett) ez a mondat, ez a mozdulat, ez a pillantás, ez a hanglejtés a kaszt jellemének és szokásainak foglalata volt. Fölismerte a vaskezet a bársonykesztyű alatt, az egyéni önzést a külső formák alatt, a fát a máz alatt. Hallotta a gőgös királyi szót, amely a trón baldachinja alól az utolsó nemes sisakdíszéig röppen. Az asszony első szavára Rastignac túl könnyen elhitte, hogy fennkölt nővel van dolga. Mint minden szerencsétlen flótás, jóhiszeműen aláírta azt a gyönyörű megállapodást, amely a jótevőt összefüzi lekötöztettségével, s amelynek első pontja két nagy szív tökéletes egyenlőségét szentesíti. A jó cselekedet, amely két lényt eggyé forraszt, ugyanolyan rejtelmes és ritka égi szenvedély, mint az igaz szerelem. Ez is, az is a széplelkek tékozlása.

Rastignac mindenképpen el akart jutni Carigliano hercegné báljára, lenyelte hát az indulat-kitörést.

- Asszonyom - mondta elfogódva -, ha nem lenne fontos az, amiről szó van, nem alkalmatlankodnék önnek. Legyen kegyes megengedni, hogy később láthassam, addig várok.

- Jó, hát jöjjön vacsorára - mondta a vikomtné, kissé restelkedve iménti szavainak ridegsége miatt, mert alapjában éppoly jó volt, amilyen előkelő.

Eugène-t meghatotta ez a hirtelen visszakozás, de azért elmenőben ezt gondolta: „Hunyáskodj meg, tűrj el mindent. Milyen lehet a többi nő, ha az, aki a legjobb köztük, egyszer csak feled, hogy barátságot ígért, és úgy otthagy, mint egy viseltes cipőt? Hát mindenki csak önmagával törődik? Igaz, hogy a háza nem kocsma, s az én bajom, hogy rászorulok. Jól mondta Vautrin: »Légy ágyúgolyó.«”

A diák keserű töprengéseit csakhamar eloszlatta az öröm, hogy a vikomtnénál vacsorázhat. Valami végzetszerűséget sejtett abban, hogy élete legapróbb eseményei mintegy összejátszva arra az útra terelik, ahol, a Vauquer-ház rettenetes szfinxének megjegyzései szerint, mint a bajvívás porondján, ölnie kell, hogy meg ne öljék, csálnia kell, hogy meg ne csalják; ahol a sorompónál le kell tennie a lelkiismeretét, érző szívét, maszkot öltenie, irgalmat nem ismerve játszania embersorsokkal, és mint egykor Spártában, látatlanul megragadnia a kínálkozó szerencsét, hogy elnyerje a győztes babérkoszorúját.

A vikomtné, mikor visszament hozzá, ugyanolyan nyájas jósággal fogadta, mint eddig minden alkalommal. Bementek az ebédlőbe, ahol a vikomt már várt feleségére. Az asztal pazar fényben csillogott, hisz mindenki tudja, hogy a restauráció alatt ebben mérhetetlen pompát fejtettek ki. Beauséant vikomt, mint sok fásult ember, alig talált másban élvezetet, mint a dúslakodásban. Ingyenség dolgában csakugyan XVIII. Lajos és Escars herceg³⁴ követője volt. Asztala így kettős fényűzést nyújtott: a tartalomét és a foglalatét. Soha még ilyen látványban nem volt része Eugène-nek, először étkezett olyan házban, ahol örökletes a társadalmi előkelőség. A császárság korában a bálakat vacsora fejezte be, mert a katonáknak erőt kell gyűjteniük a harcokra, amelyek kívül is, belül is vártak rájuk. Ezek a bál utáni vacsorák kimentek a divatból, Eugène pedig eddig csak bálokon vett részt. Már volt benne valami a föllépés biztonságából, amely utóbb kitűnő jellemvonása lett, ez most meggátolta az együgyű álmélkodásban. De a díszes ezüstmű és az asztal ezer finomsága láttán a tüzes képzeletű ifjúnak, aki a zajtalan kiszolgálást is először csodálta meg, nehezeire esett, hogy ne inkább ezt az állandóan elegáns életet válassza a sanyarú nélkülözés helyett, amelyre reggel elszánta magát. Gondolatban egy pillanatra visszacsöppent a polgári penzióba; oly mélységes undor fogta el, hogy szentül megfogadta magában, újévkor otthagyja, egyrészt azért, hogy rendes házba kerüljön, másrészt, hogy megszabaduljon Vautrintól, akinek széles markát a vállán érezte. Ha arra gondolunk, mily számtalan alakban jelentkezik Párizs-szerte a nyílt vagy lappangó romlottság, józan ésszel fel kell vetni a kérdést, miféle eltévelyedés folytán létesít az állam Párizsban iskolákat, miért csődíti ide az ifjakat, mi menti meg a szép nőket tisztetlen közeledésektől, s a pénzváltók által kirakatba tett aranypénzeket attól, hogy varázsszárnyakon ki ne repüljenek a fatálkákból? De ha fontolóra vesszük, mily kevés példa akad fiatal emberek által elkövetett bűnökre, sőt vétségekre, mekkora megbecsülés illeti a türelmes Tantaloszo-
kat³⁵, akik önmagukkal tusakodnak, és majdnem mindig győznek. Ha valaki híven ábrázolná a szegény diáknak Párizssal folytatott küzdelmeit, ez a diák a modern civilizáció legdrámaibb témája lenne.

³⁴ A herceg a főétek mestere és „evőtársa” volt a gyomrát mindenekfelett szerető királynak

³⁵ Tantalosz görög mitológiai királyt gyermekei meggyilkolásáért Zeusz azzal büntette, hogy az alvilágban ízletes ételek és italok voltak körülötte, de amint utánuk nyúlt, azok eltűntek előle

Beauséant-né hasztalan igyekezett tekintetével szólásra bírni Eugène-t, ez nem akart beszélni a vikomt jelenlétében.

- Elvisz ma este az Olasz Operába? - kérdezte férjét a vikomtné.

- Képzelteri, mily szívesen tekinteném óhaját parancsnak - válaszolt a vikomt gúnyos udvariassággal, amely megtévesztette Eugène-t -, de találkoznom kell valakivel a Variétésben.

A szeretőjével - mondta magában az asszony.

- Ajuda nem jön el ma este? - kérdezte a vikomt.

- Nem - válaszolt ingerülten a vikomtné.

- Nos, ha feltétlenül szükség van lovagra, Rastignac úr bizonyára szívesen felajánlaná a karját.

A vikomtné mosolyogva nézett Eugène-re.

- Nem fél, hogy kompromittálom magát? - kérdezte.

- *A francia szereti a veszélyt, mert abban találja meg dicsőségét*, mondotta Chateaubriand³⁶ úr
- válaszolta Rastignac könnyed meghajtással.

Kisvártatva kocsin robogott Beauséant-né oldalán a divatos színház felé. Mintha tündéri varázslat történt volna: amikor egy középpáholyba lépve, a pompásan kiöltözött vikomtnéval együtt a látcsövek keresztüzébe került, egyik elragadtatásból a másikba esett.

- Valamit akart nekem mondani - emlékeztette őt Beauséant-né. - Ah, nézze csak, tőlünk a harmadik páholyban ott ül Nucingenné. A túlsó oldalon a nővére és Trailles úr.

E szavak közben a vikomtné azt a páholyt figyelte, ahol Rochefide kisasszonynak kellett lennie, s mivel nem látta ott Ajuda urat, az arca fölragyogott.

- Gyönyörű teremtés - szölt Eugène Nucingennéra célozva.

- Fehérek a szempillái.

- De milyen szép karcsú a termete!

- A kezei nagyok.

- De a szeme szép!

- Hosszú az arca.

- A hosszú arc az előkelőség jele.

- Na, köszönöm szépen azt az előkelőséget. Nézze, hogy emeli szeméhez és veszi el lornyóját! Minden mozdulatán kiütözik a Goriót-vér - mondta a vikomtné Eugène megütkezésére.

Beauséant-né úgy lornyozta a nézőteret, mintha ügyet sem vetne Nucingennére, pedig valójában minden mozdulatát figyelte. Válogatottan szép közönség volt. Delphine de Nucingennek nem kismértékben hízelgett, hogy teljesen leköti Beauséant-né szép, elegáns, fiatal unokafivérét, aki csakis őt nézte.

- Ha tovább ostromolja pillantásaival, botrány lesz belőle, Rastignac úr. Semmit sem fog elérni, ha így ajtóstul ront a házba.

³⁶ Chateaubriand, François-René, vikomt (1768-1848) - író, a francia romantika egyik képviselője. A restauráció alatt nagykövet és miniszter is volt

- Kedves rokon - mondta Eugène -, már eddig is eredményesen pártfogolt. Ha be akarja tetőzni művét, most olyan szívességre kérem, amely kevés fáradságba kerül, nekem pedig igen sokat jelent. Szerelmes vagyok.

- Máris?

- Igen.

- Ebbe a nőbe?

- Számíthatnék másnál meghallgatásra? - szólt Eugène, átható pillantást vetve unokanővérére.

- Carigliano hercegné Berry hercegné udvarhölgye - folytatta kis szünet után. - Ha beszél vele, legyen olyan jó, mutasson be neki, és vigyen el hétfői báljára. Ott majd találkozom Nucingennével, és megkezdhetem az előcsatározást.

- Szívesen - mondta a vikomtné. - Ha máris megtetszett magának, akkor remélhet. De Marsay-t ott látom Galathionne hercegné páholyában. Nucingenné kínokat szenved dühében. A legalkalmasabb pillanat egy nő megközelítésére, kivált, ha az illető bankárfeleség. A Chaussée-d'Antin hölgyei szeretik megbosszulni magukat.

- És mit tenne ön az ő helyében?

- Csöndben szenvednék.

Ebben a pillanatban Ajuda belépett a vikomtné páholyába.

- Félbehagytam a dolgaimat, hogy itt lehessenek - mondta -, de nem azért hozom tudomására, hogy áldozatnak tekintse.

A vikomtné arca fölragyogott, és Eugène láthatta, milyen az igazi szerelem kifejezése, melyet nem szabad összetéveszteni a párizsi kacérkodás komédiázásaival. Csodálta unokanővérét, és szótlanul, sóhajtva engedte át helyét Ajudának. „Mily nemes, fennkölt lélek, hogy így tud szeretni! - mondta magában. - És ez az ember elárulná egy babáért? Hogyan lehet ezt a nőt elárulni?” Gyerekes dühöt érzett. Szeretett volna Beauséant-né lába előtt heverni, démoni erőt kívánt magának, hogy szívéhez emelhesse unokanővérét, ahogy a sas fellegebírodalmába ragadja a mezőről a csecsszopó fehér gödölyét. Szégyellte, hogy itt van a szépség nagy tárházában, ahol csak neki nincs féltett kincse, szeretője. „Ha valakinek szeretője van, annak majdnem királyi a helyzete - mondta magában. - A szerető a hatalom jele.” És úgy nézett Nucingennére, mint ellenfelére a férfi, akit megsértettek. A vikomtné odafordult hozzá, s egy szemrebbenéssel adta tudtára háláját, amiért oly tapintatosan adta át helyét a márkinak. Véget ért az első felvonás.

- Van olyan ismeretségben Nucingennével, hogy bemutatthassa neki Rastignac urat? - fordult a vikomtné Ajudához.

- A báróné el lesz ragadtatva, ha megismerkedhet Rastignac úrral.

A szép portugál felállt, és karon fogta a diákot, aki egykettőre ott volt Nucingenné páholyában.

- Báróné - mondta a márki -, van szerencsém bemutatni Eugène de Rastignac lovagot, Beauséant vikomtné rokonát. Kegyed rendkívüli benyomást tett rá. Teljessé akartam tenni a boldogságát azzal, hogy elhoztam bálványához.

Volt a szavaiban némi tréfás nyomaték, amely enyhítette a bennük foglalt kissé durva gondolatot; efféle gondolat megfelelő csomagolásban sohasem visszatetsző a nőknek. Nucingenné mosolygott, és helyet mutatott maga mellett, azon az oldalon, ahonnét férje az imént kelt fel.

- Nem merem ajánlani, uram, hogy maradjon nálam - mondta Nucingenné. - Ha valakit az a szerencse ér, hogy Beauséant-né mellett lehet, ott marad.

- Úgy hiszem, akkor teszek kedvére unokanővéremnek - szólt halkán Eugène -, ha önnél maradok. A márki úr érkezéséig önről és egész lényének előkelőségéről beszélgettünk - tette hozzá fennhangon.

Ajuda magukra hagyta őket.

- Csakugyan itt marad? - kérdezte a báróné. - Akkor hát összeismerkedünk. Restaud-né már egészen felcsigázta a kíváncsiságomat ön iránt.

- Ha így van, akkor nem őszinte, hiszen bezárta előttem az ajtaját.

- Hogyhogy?

- Asszonyom, becsületesen megmondom az okokat, de kérem szíves elnézését, hogy ilyen titkot bízok önre. Az ön atyjaura a szomszédom. Nem tudtam, hogy Restaud grófné az ő lánya. Voltam olyan vigyázatlan, hogy egész ártatlanul említést tettem a szomszédomról, és ezzel magamra haragítottam az ön tisztelt nővérét és sógorát. Nem is hiszi, mily visszaszítónak találta Langeis hercegné és unokanővérem, Beauséant-né, a leánygyermeknek ezt a hűtlen elpártolását atyjától. Mikor elmondtam nekik a jelenetet, jót nevettek rajta. Ez alkalommal párhuzamot vontak ön és nővére között. Beauséant-né igen szépen beszélt önről, elmondta, mily nagyszerűen viselkedik a szomszédom iránt. De hát hogy is ne szeretné Goriot urat, aki önt oly szenvedélyesen imádja, hogy máris féltékeny vagyok rá? Ma reggel két óra hosszat beszélgettünk önről. Aztán, még egészen annak a hatása alatt, amit édesapjától hallottam, vacsora közben azt találtam mondani unokanővéremnek, hogy ön nem lehet olyan szép, mint amilyen jóságos. Beauséant-né nyilván tüzes bámulatomnak akart kedvezni, mikor idehozott, és szokott kedvességével biztatott, hogy látni fogom önt.

- No lám - mondta a bankárné -, máris hálával tartozom önnek? Hamarosan úgy leszünk egymással, mint régi barátok.

- Ön mellett a barátság sem lehet köznap érzés - mondta Rastignac -, de azért nem szeretnék pusztán csak barátja lenni.

Az ilyen egy kaptafára szabott csacsiságok egy kezdő szájából sohasem kellemetlenek a nőknek, és csak hideg fejjel olvasva szegényesek. Mérhetetlenül emeli értéküket a fiatalember gesztusa, hanglejtése, nézése. Nucingenné elbájolóan találta Rastignacot. Aztán, mert nem tudott felelni olyan unszoló kérdésekre, amilyenek a diákéi, női szokás szerint másra válaszolt.

- Igen, a nővérem árt magának azzal, ahogy szegény apánkkal viselkedik, aki igazán gondviselőnk volt. Nucingen úrnak a leghatározottabban rám kellett parancsolnia, hogy apámat csak délelőtt fogadjam, különben nem engedtem volna a kívánságának. De sokáig szerencsétlen voltam miatta. Sokat sírtam. Ez az erőszakosság, mely nyomon követte a férji durvaságokat, ez zavarta meg leginkább házasesetemet. A világ szemében Párizs legboldogabb asszonya vagyok, a valóságban a legboldogtalanabb. Bolondnak fog tartani, hogy így beszélek. De ismeri apámat, ez elég ahhoz, hogy ön ne legyen előttem vadidegen.

- Soha senkivel nem találkozhat - szólt Eugène -, aki több hévvel vágyakozna arra, hogy egészen az öné legyen. Mit keresnek maguk, nők, mindannyian? A boldogságot - folytatta lélekhez szóló hangon. - Nos, ha egy nő azt érzi boldogságnak, hogy van egy barátja, aki szereti, imádja, akivel bizvást közölheti vágyait, szeszélyeit, örömét, bánatát, aki előtt megmutatkozhat lelke meztelenségében, csinos hibáival és szép erényeivel, anélkül hogy

árulástól kellene tartania, higgye el, ezt az odaadó, mindig lángoló szívet csak egy illúziókkal eltelt fiatallemberről találhatja meg, aki egy intésére képes meghalni, aki mit sem tud és nem is akar tudni a világról, mert számára ön a világ. Gondolja meg, és nevéssen a naivságon, én teljesen újoncként jöttem vidékről, ahol csak szép lelkeket ismertem, és nem számítottam rá, hogy találkozásom lesz a szerelemmel. Úgy esett, hogy megismerkedtem unokanővéremmel, aki szívébe fogadott, s megsejtette velem a szenvedély ezer titkát. Olyan vagyok, mint Cherubin³⁷, szerelmese minden nőnek mindaddig, amíg közülük egynek nem szentelhetem magam. Amikor önt megláttam, amikor ide beléptem, úgy éreztem, áramlat sodor önhöz. Mennyit gondoltam önre! De nem álmodtam oly szépnek, amilyen a valóságban. Beauséant-né rám szólt, ne nézzem folyton. Ő nem tudja, mekkora vonzóereje van annak, hogy láthatom szép piros ajkát, hófehér arcát, szelíd tekintetét. Tudom, örülségeket mondok, de engedje mondanom.

Semmi sem esik olyan jól a nőnek, mint az ilyen édes szóáradat. Szívesen hallgatja az is, akinek szigorú vallásossága tiltja, hogy válaszoljon rá. A szerencsés kezdet után Rastignac kacérul tompított hangon folytatta mondókáját. Nucingenné egy-egy mosollyal bátorította, de időnként Marsay-t figyelte, aki nem hagyta el Galathionne hercegné páholyát. Rastignac ott maradt Nucingenné mellett, amíg csak a férje érte nem jött.

- Asszonyom - mondta Eugène -, lesznek bátor önt meglátogatni Carigliano hercegné bálja előtt.

- *Mifel felesésem meghita* - szólt a vaskos elzászi báró, akinek kerek ábrázata veszedelmes ravaszságra vallott -, *piszdos lehet afelől, hogy szívesen ládják.*

Jól áll az ügyem, mert az asszony alig hökkent meg, amikor azt kérdeztem tőle: fog-e szeretni? A zabla paripám szájában van, pattanjunk fel rá, és irányítsuk - mondta magában Eugène, mialatt elköszönt Beauséant-nétől, aki éppen felállt, hogy Ajuda társaságában távozzon. A szegény diák nem tudta, hogy a báróné alig figyelt rá, mert levelet várt Marsay-tól, sorsdöntő levelet, amely a lélekbe hasít. Vélt sikerétől boldogan, Eugène elkísérte a vikomtnét az oszlopos főbejáratig, ahol a kocsik várták gazdáikat.

- Nem lehet ráismerni az unokatestvérére - mondta nevetve a portugál a vikomtnénak, amikor a diák elköszönt tőlük. - Még majd fölrobbantja a bankot. Hajlékony, mint az angolna, azt hiszem, sokra fogja vinni. Csak maga tálalhatta föl neki ezt a nőt épp akkor, amikor a hölgynek vigasztalásra van szüksége.

- Csakhogy az a kérdés, szereti-e még azt, aki elhagyja - jegyezte meg Beauséant-né.

A diák gyalog ment az Olasz Operától a Neuve-Sainte-Geneviève utcáig, a legédesebb terveket kovácsolva útközben. Észrevette, hogy Restaud-né mind a vikomtné, mind Nucingenné páholyában állandóan figyelte őt, és föltételezte, hogy a grófné ajtaja ezentúl nem lesz zárva előtte. Számított rá, hogy a marsallné tetszését is elnyeri, így hát már négy elsőrendű kapcsolata lesz a párizsi előkelő társaság szívében. Nemigen firtatva az eszközöket, eleve kitalálta, hogy a világ érdekeinek bonyolult játékában meg kell ragadnia egy kereket, hogy a gép tetejére lendülhessen, s úgy érezte, van ereje a kerék megfékezéséhez. „Ha Nucingenné érdeklődik irántam, megtanítom, hogyan kormányozza férjét. Ez a férj aranyat érő üzleteket csinál, segíthet majd nekem, hogy egy csapásra vagyont szerezzek.” Nem mondta ezt magában ilyen nyersen, még nem volt eléggé politikus, hogy egy helyzetet mérlegelni, kiszámítani, értékelni tudjon. Gondolatai könnyű felhőkként lebegtek szemhatárán, és bár nem volt meg

³⁷ Beaumarchais *Figaró házassága* című darabjának egyik szereplője, fiatal fiú, aki még nem egy nőbe, hanem az egész női nembe szerelmes

bennük Vautrin eszméinek ridegsége, a lelkiismeret próbakövén éppenséggel nem bizonyultak volna tisztáknak. Az ilyenféle megalkuvások során az emberek eljutnak ahhoz a laza erkölcsi felfogáshoz, amelyet korunk magáénak vall. Hiszen manapság gyéribben akadnak, mint bármikor, azok a kemény gerincű, tiszta szándékú emberek, akik sohasem vonzódnak a rosszhoz, és akiknek szemében az egyenes vonaltól való legcsekélyebb elhajlás is bűn. A becsületesség nagyszerű mintaképei ezek, két remekművű emberábrázolást köszönhetünk nekik: Molière Alceste-jét³⁸, újabban pedig Walter Scott regényében Jenny Deanst és atyját³⁹. Ezzel szemben talán nem kevésbé szép és kevésbé drámai egy olyan mű, mely azt ábrázolja, hogy egy nagyra törő világfi tekervényes észjárással elaltatja lelkiismeretét, igyekezve óvatosan elkövetni a rosszat, hogy megőrizze a külszínt, és célt érjen.

Mikorra a penzió küszöbére ért, Rastignac már fülig szerelmes volt Nucingennébe, úgy látta maga előtt, mint egy karcsú, kecses röptű fecskét. Mindent maga elé idézett: mámorítóan édes tekintetét, finom, selymes bőrét, melyen szinte áttetszik lüktető vére, hangjának varázsos csengését, haja szőkeségét. Lehet, hogy a vérét megmozgató gyalogséta még fokozta ezt a bűvöletet. A diák keményen megzörgette Goriot apó ajtaját.

- Szomszéd, együtt voltam Delphine bárónéval.

- Hol?

- Az Olasz Operában.

- Ő jól mulatott? Jöjjön be.

Az öreg egy ingben kikelt az ágyból, ajtót nyitott, és gyorsan visszabújt a takaró alá.

- Beszéljen róla, kérem.

Eugène, aki első ízben volt Goriot apónál, nem bírta leküzdeni megdöbbenését az odú láttán, amelyben az apa élt, miután az imént megbámulta a leány öltözékét. Az ablakon nem volt függöny. A falakra ragasztott papírkárpit több helyen levált a nedvességtől, felkunkorodott, és kilátszott alóla a füsttől megsárgult vakolat. A jó ember hitvány ágyon hevert, csak egy vékony takarója volt, meg egy vattázott lábmelegítője. Vauquer-né régi ruháinak ép darabjaiból összetoldott huzattal. A padló nyirkos volt és porlepett. Az ablakkal szemközt régimódi, öblös hasú rózsafa komód, fiókjain levél- vagy virágdíszes, venyigeszerű rézfogantyúkkal, az ócska bútor tetején mosdótálban vizeskancsó, mellette borotválkozáshoz való eszközök. Egy sarokban cipők heverték. Az ágy fejénél éjjeliszekrény állt, ajtó és márványlap nélkül, a kandallónál, amelyben tűznek nyoma sem volt, az a négyszögletes diófa asztal, amelynek keresztrúdján Goriot összelapította az ezüsttálat. Rozoga íróasztal, rajta a jó ember kalapja, barnás szalmafonatú, alacsony karosszék és két szék egészítette ki a nyomorúságos bútorzatot. Az ágy mennyezetéről, amely fönt valami rongydarabbal volt megerősítve, vörös-fehér kockás, silány szövetfüggöny lógott. Bizony, a legszegényebb hordár padlásszobája is jobban volt berendezve, mint az öreg Goriot szállása itt, Vauquer-né házában. Dermesztő, szívszorító látvány volt ez a szoba, a legkomorabb börtönre emlékeztetett. Goriot szerencsére nem látta Eugène arckifejezését, amikor ez gyertyáját letette az éjjeliszekrényre. A jó ember állig betakarózva fordult látogatója felé.

- Nos, melyik tetszik önnek jobban, Restaud-né vagy Nucingenné?

- Többre tartom Delphine bárónét, mert jobban szereti önt.

³⁸ Molière *Az embergyűlölő* című darabjának főszereplője, a gerincesség, a megalkuvást nem ismerő becsületesség és szókimondás megtestesítője

³⁹ Walter Scott *Az edinburghi börtön* című regényének szereplői

A diák őszinte melegséggel hangzó szavaira az öreg kidugta karját a takaró alól, és kezét szorította a diákkal.

- Köszönöm, nagyon köszönöm - szólt meghatottan. - Mit mondott rólam?

A diák szépítve tolmácsolta a báróné szavait, az öreg úgy hallgatta, mint az evangéliumot.

- Drága gyermek! Igen, igen, nagyon szeret engem. De ne higgye el, amit Anastasie-ról mondott. Tudja, a két nővér féltékenykedik egymásra, ez éppen a gyöngédségük bizonyítéka. Restaud-né is nagyon szeret. Én tudom. Egy apa úgy van a gyermekeivel, mint Isten velünk, emberekkel. A szívek mélyére lát, és megítéli a szándékokat. Ők mindketten szerető szívűek. Ó, ha jó vőim lennének, nagyon is boldog volnék. Hiába, nincs tökéletes boldogság a földön. Hiszen ha náluk élhetnék! Már attól is, hogy a hangjukat hallom, hogy a közelemben tudom, jönni-menni látom őket, mint egykor, repesne a szívem. Szépen volt öltözve?

- Igen - felelte Eugène -, de Goriot úr, amikor oly pazarul ellátott lányai vannak, hogy lakhat ön ilyen disznóólban?

- Ugyan, kérem - mondta látszólagos nemtörődőséggel az öreg -, mire kellene nekem jobb lakás? Nem tudom ezt önnek annak rendje-módja szerint kifejtetni, két szót ésszerűen fűzni is nehezemre esik. Itt rejlik minden - mondta szívére ütve. - Az én életem egy leányaim életével. Ha ők mulatnak, ha boldogok, ha szépen öltözködnek, puha szőnyegen járnak, mit számít, milyen posztóból van az én ruhám, és milyen ágyban fekszem? Nem fádom, ha náluk fűtve van, nem unatkozom, ha ők vidámak. Nincs más bánatom, mint az ő bánatuk. Ha majd ön is apa lesz, ha gügyögő gyermekeit látva azt mondja: „Ezek az én sarjaim!” - ha úgy érzi, minden csepp vérével ragaszkodik az apróságokhoz, szíve virágaihoz - mert azok! -, akkor azt fogja hinni, teste egy az övékkel, lépteik önt is hordozzák. Bárhol vagyok, az ő hangjuk cseng a fülemben. Egyetlen szomorú pillantásuk megfagyasztja a vérem. Majd megtudja valamikor, hogy az ő boldogságuk jobban boldogít a magunkénál. Nem tudom ezt önnek megmagyarázni, ezek a belső indulatok egész testemre jó érzést árasztanak. Vagyis hát én háromszorosan élek. Mondjak valami különöset? Nos, amikor apa lettem, megértettem Istent. Ő mindenütt jelen van, mert az ő műve a teremtés, így vagyok én, uram, a leányaimmal. Csakhogy én jobban szeretem leányaimat, mint Isten a világot, mert a világ nem olyan szép, mint Isten, de leányaim szebbek, mint én vagyok. Lélekben annyira egy vagyok velük, hogy megsejtettem: ma este látni fogja őket. Istenem, ha egy férfi oly boldoggá tenné a kis Delphine-emet, amilyen az a nő, akit igazán szeretnek! Annak az embernek én a cipőjét is kitisztítanám, a hordárja lennék. Szobalánya révén tudom, hogy az a Marsay nevű ficsúr hitvány kutya. Kedvem lenne kitekerni a nyakát. Hogy lehet nem szeretni ezt a remek nőt, ezt a fülemüle-hangú, szobortermetű teremtet! Hová tette a szemét, hogy hozzámert ahhoz az elászi fatuskóhoz? Mindkettőjüknek szeretetre méltó, kedves férj kellett volna. De hát a maguk feje után mentek.

Goriot apó felmagasztosult Eugène szemében, aki még sohasem látta őt így, az apai szenvedély tüzétől megvilágítva. Figyelemre méltó az érzelmek hatalmas befolyása az emberi természetre. Lehet valaki bármily közönséges, mihelyt erős és igazi érzést fejez ki, a belőle áradó különös fluidum megváltoztatja arckifejezését, élénkíti mozdulatait, színessé teszi hangját. A szenvedély hatása alatt gyakran a legostobább ember az ékesszólás legnagyobb magaslatára lendül, ha beszédben nem is, de gondolatban, s olyan lesz, mintha valami tündöklő szférában lebegne. Goriot hangjában, mozdulataiban most megvolt az a sugallatos erő, amely a nagy színészek sajátja. De hát szép érzéseinkben nem az akarat költészete nyilvánul-e meg?

- Nos, talán nem esik önnek rosszul, ha megtudja - mondta Eugène -, hogy leánya bizonyosan szakítani fog Marsay gróffal. Ez a csinos ficsúr elhagyta, hogy Galathionne hercegnéhez szegődjön. Magamról elmondhatom, hogy ma este beleszerettem Delphine-be.

- Ejha! - mondta az öreg Goriot.

- Úgy van. És ő nem idegenkedik tőlem. Egy álló óráig szerelemről beszélgettünk, és holnapután, szombaton, meglátogatom.

- Ó, mennyire szeretném önt, kedves uram, ha megtetszene neki! Ön jó ember, ön nem kínozná szegényt. Ha megcsálná, nyomban elválnám a nyakát. Egy nőnek nincs két szerelme, tudja-e? Jaj, de hiszen ostobaságot beszélek, Eugène úr! Itt megfázhat. Istenem, hát beszélt vele! Mit üzent nekem?

Semmit - gondolta Eugène. Aztán fennhangon ezt válaszolta :

- Azt mondta, hogy gyermeki csókját küldi önnek.

- Isten vele, szomszéd! Aludjék jól, szép álmokat. Az én szép álmaimat már meghozta ez az üzenet. Isten segítse minden óhajában. Ma este angyalomat láttam önben, aki felidézte előttem leányom arcát.

Szegény ember! - mondta magában Eugène, mikor aludni tért. - A köszívet is megindítaná. Leánya éppoly kevésbé gondolt rá, mint a török szultánra.

Ez után a beszélgetés után Goriot meghitt emberét, igaz barátját látta Eugène-ben. Más mód nem is volt arra, hogy az aggastyán valakivel emberi kapcsolatba kerülhessen. A szenvedély sohasem téved számításában. Goriot apó most úgy vélte, közelebb jut Delphine leányához, jobb fogadtatást remélhet, ha Eugène elnyeri a báróné szívét. Egyébként szomszédjának elárulta egyik nagy keservét, azt, hogy Nucingenné, akinek ő naponta ezerszer kívánt boldogságot, nem ismerte a szerelem édességét. Eugène-ről úgy vélekedett, hogy egyike a legkedvesebb fiatalembereknek, akiket valaha látott, s olyannak tűnt fel előtte, mint aki megadná lányának mindazon örömeket, amelyeket eddig nélkülözött. A jó ember tehát barátságot kezdett érezni szomszédja iránt. Ez a barátság nőttön-nőtt, és enélkül nem ismerhetné meg az olvasó történetünk végső fejleményeit.

Másnap reggelinél meglepte az asztaltársakat az öreg Goriot érzelmessége, ahogy a mellette ülő Eugène-re nézett, ahogy egy-egy szót intézett hozzá, miközben rendszerint gipszlárvához hasonló arcának kifejezése egészen megváltozott. Vautrin, aki beszélgetésük óta először látta a diákot, most mintha olvasni akart volna a lelkében. Eugène este felmérte az eléje táruló széles távlatot; Vautrin tervét emlékezetébe idézve, most szükségképpen Taillefer kisasszony hozományára gondolt, és nem állhatta meg, hogy ne úgy nézzen Victorine-ra, ahogy a legerényesebb fiatalember is néz az olyan lányra, akire dús örökség vár. Pillantásuk véletlenül találkozott. A szegény lánykának persze tetszett Eugène az új ruhájában. Sokatmondóan összevillanó tekintetük Rastignacot meggyőzte arról, hogy Victorine azzal a tétova vágyódással vonzódik hozzá, amely minden lányban felébred, amikor az első csábító külsejű férfin megakad a szeme. Megszólalt benne egy hang: „Nyolcszázezer frank.” De hirtelen visszatért előző esti emlékeihez, és az járt az eszében, hogy az előre megfontolt szenvedély, amely Nucingennéhez fűzi, jó ellenszere akaratlan rossz gondolatainak.

- Rossini *Sevillai borbélyát* adták tegnap. Sohasem hallottam még ilyen gyönyörű muzsikát - mondta. - De boldog is, akinek páholya van az Olasz Operában!

Goriot apó röptében kapta el ezt a mondatot, ahogy egy kutya kapja el gazdája intését.

- Maguk, férfiak, minden jóból kiveszik a részüket - mondta Vauquer-né -, mindent megtehetnek, amit csak akarnak.

- Hogy jött haza? - kérdezte Vautrin.

- Gyalog.

- Én - folytatta a kísértő - nem érném be félörömmel. Saját kocsimban szeretnék színházba menni, saját páholyomban ülni, és kényelmesen hazajönni. Jelszavam: mindent vagy semmit!

- Nem rossz - jegyezte meg Vauquer-né.

- Gondolom, ma meglátogatja Nucingennét - szólt Eugène halkán Goriot-hoz. - Bizonyára tárt karokkal fogadja önt, és tömérdek apró részletet akar majd megtudni rólam. Azt hallottam, a világon mindent megtenne azért, hogy unokanővérem, Beauséant vikomtné fogadja. Ne felejtse el tudatni vele, sokkal jobban szeretem, semhogy ne igyekeznék megszerezni neki ezt az elégtételt.

Rastignac sebtiben elment a jogi fakultásra. A lehető legrövidebb időt akarta eltölteni ebben a gyűlöletes épületben. Majdnem egész nap kószált, a gondolatoknak abban a lázában, amelyet jól ismernek a túlzott reményektől följazott fiatalok. Vautrin okoskodásának hatása alatt éppen a társadalmi életről elmélkedett, amikor a Luxembourg-kertben összeakadt Bianchon barátjával. Az orvostanhallgató karon fogta, hogy a palota előtt sétáljanak.

- Miért vágsz ilyen komoly arcot? - kérdezte.

- Rossz gondolatok gyötörnek.

- Mifélénk? Könnyű kigyógyulni a gondolatokból.

- Mi a módja?

- Az, hogy engedünk nekik.

- Nevetsz, pedig nem tudod, miről van szó. Olvastad Rousseau-t?

- Olvastam.

- Emlékszel arra a helyre, ahol azt kérdi az olvasótól, mit tenne, ha meggazdagodhatna azáltal, hogy pusztá akarásával, anélkül hogy Párizsból kimozdulna, Kínában megöl egy mandarint?

- Emlékszem.

- Nos?

- Eh, én már a harmincharmadik mandarinnál tartok.

- Ne tréfálj. Hadd hallom, ha biztos lennél benne, hogy ez lehetséges, és csak egy fejbólintásodba kerülne, mit tennél?

- Nagyon öreg az a mandarin? De akár fiatal, akár öreg, akár agyalágyult, akár makk-egészséges, én bizony... A fenébe! Szóval hát: nem!

- Derék fiú vagy, Bianchon. De ha úgy szeretnél egy nőt, hogy el tudnál kárhozni érte, és neki pénz kellene, sok pénz, ruházkodásra meg kocsitartásra, szóval minden szeszélyének kielégítésére?

- Eszemet veszed, és azt akarod, hogy ésnél legyek.

- Nos, Bianchon, bolond vagyok, kérlek, gyógyíts meg. Van két húgom, angyali szépek és szelídek, azt akarom, hogy boldogok legyenek. Honnan vegyek nekik mátol öt éven belül

kétszázezer frank hozományt? Látod, vannak az életben körülmények, amikor nagyban kell játszani, és nem szabad filléres nyereségekre felhasználni a szerencsénket.

- Mindenki előtt fölmerül ez a kérdés, aki az életbe lép, és te karddal akarod elválni a gordiuszi csomót. Pajtás, Nagy Sándor kell ehhez, különben gályára kerül az ember. Én örülök annak a kis egzisztenciának, amelyet vidéken teremtek magamnak, ha majd egyszerűen apám örökébe lépek. Az ember a legszűkebb körben ugyanúgy kielégítheti hajlamait, mint a legtágabb területen. Napóleon sem ebédelt kétszer egy nap, és nem lehetett több szeretője, mint egy medikusnak, aki a Kapucinus-kórházban gyakornokoskodik. A boldogság, kedvesem, mindenkor a talpunk és a fejünk búbja közt lakozik, és akár egymillióba kerül évente, akár száz aranyba, lelki életünkre gyakorolt hatása ugyanaz. Én a kínai életbenmaradása mellett döntök.

- Köszönöm, Bianchon, jót tettél velem! Mindig jó barátok leszünk.

- Ide figyelj! - folytatta az orvosnövendék. - Amikor Cuvier⁴⁰ előadása után kimentem a Fűvészkertbe, ott láttam Michonneau kisasszonyt és Poiret urat. Egy padon ültek, nagy beszélgetésben egy úrral, akit a tavalyi zavargások alkalmával a képviselőház tájékán láttam. Úgy szemre afféle járadékból élő kispolgárnak látszik, de az a gyanúm, hogy titkosrendőr. Tartsuk szemmel ezt a kompániát, majd elmondom, miért. Szervusz, ott kell lennem a négyórai névsorolvasásnál.

Mikor Eugène hazament, Goriot apó ezzel fogadta:

- Nézze, levelet hoztam tőle; ugye, szép írása van?

Eugène fölbontotta a levelet. Így szólt:

Uram, apámtól hallom, hogy szereti az olasz zenét. Szívesen látom szombat este a páholyomban. Joséphine Fodor és Félix Pellegrini lép fel. Biztosra veszem, hogy nem utasít vissza. Nucingen úr velem együtt kéri, jöjjön hozzánk aznap vacsorára, minden ceremónia nélkül. Ha elfogadja a meghívást, férjem örülni fog, hogy felmentve őt házastársi kötelessége alól, elkísér engem az Operába. Ne is válaszoljon, csak jöjjön. Szívélyes üdvözzel

D. deN.

- Mutassa - mondta a jó ember, amikor Eugène végigolvasta a levelet. - Ugye, elmegy? - kérdezte, a levelet szagolgatva. - Milyen finom illata van! Persze, mert ujjai érintették.

Egy nő nem akaszkodik ok nélkül egy férfira - mondta magában a diák. - Fel akar használni, hogy visszaszerezze Marsay-t. Csak a harag készítheti ilyesmire.

- Na - mondta Goriot -, mire gondol?

Eugène nem ismerte a hiúság tébolyát, amely akkoriban annyi nőt megszállt. Nem tudta, hogy egy bankárné, ha utat akar nyitni magának a Saint-Germain negyedbe, semmilyen áldozattól nem riad vissza. Abban az időben kezdte a divat az összes nők fölé helyezni azokat, akiket befogadtak a Saint-Germain negyed szűkebb társaságába, a Petit-Château hölgyei közé, akik közt Beauséant-né vezetett, egy sorban két barátnőjével, Langeais hercegnével és Maufrigneuse hercegasszonnyal. Csak Rastignac nem tudta, mily dühös elszántsággal törtetnek a Chaussée-d'Antin hölgyei ebbe a főrangú körbe, ahol a női nem elsőrendű csillagzatai ragyogtak. De a gyanakvás hasznára vált. Hideggé tette, és megadta neki a szomorú hatalmat, hogy ő szabhat feltételeket, ahelyett hogy feltételeket kellene elfogadnia.

⁴⁰ Cuvier, Georges, báró (1769-1832) - az összehasonlító anatómia és az őslénytan egyik alapvetője

- Igen, elmegyek - mondta.

Így a kíváncsiság vonzotta Nucingennéhez, míg ha az asszony keresztülnézett volna rajta, talán a szenvedély hajtotta volna hozzá. Mindamellettt türelmetlenül várta a másnapot és az indulás óráját. Egy fiatalemberre első cselszövénye talán ugyanolyan varázssal hat, mint első szerelme. A siker biztos tudatából tömérdek boldogságérzet fakad, a férfiak nem vallják be maguknak, de némelyik nő attól szépül meg. A vágy egyformán születhet a diadal nehézségéből és könnyűségéből. Ez a két ok osztja fel a szerelem birodalmát, a férfiak minden szenvedélyét vagy az egyik, vagy a másik szítja fel, vagy tartja fenn. Ez a felosztás talán a vérmérsékletek nagy kérdéséből következik, amely, bármit mondjanak is, a társadalom döntő kérdése. Míg a melankolikusok kívánják a kacérkodás izgatószerét, addig az idegesek vagy szangvinikusak földadják a harcot, ha az ellenállás túl soká tart. Más szóval, az elégiának ugyanúgy lényege a vértelen sápadtság, mint a ditirambusznak a tüzes hév. Öltözködés közben Eugène élvezhette a fiatalemberek hiúságát, a csiklandó, apró gyönyöröket, amelyekről nem szokás beszélni, nehogy gúny érje őket. Mialatt haját igazgatta, arra gondolt, hogy egy szép-asszony pillantása éri majd ezeket a fekete fürtöket. Gyerekesen illegette magát, akár egy bálba készülő leányka. Elégedetten nézte, milyen jól feszül karcsú testén a frakk. „Annyi bizonyos - mondta magában -, hogy vannak rosszabb termetűek is!” Amikor lement, a penzió törzsvendégei mind az asztalnál ültek, ő derülten fogadta a bolondos hűhót, amit elegáns megjelenése váltott ki. A polgári penziók légköréhez tartozik, hogy megbámulják a választékos öltözetet. Aki új ruhát vesz fel, nem ússza meg, hogy ki-ki meg ne tegye rá a maga megjegyzését.

- C, c, c - kezdte Bianchon, nyelvével poccentgetve a szájpadrólását, mintha lovat noszogatna.

- Főúri megjelenés! - mondta Vauquer-né.

- Uraságod hódításra indul? - kérdezte Michonneau kisasszony.

- Kukurikú! - rikkantotta a festő.

- Tiszteletteljes üdvözetemet a becses nejének - szólt a múzeumi ember.

- Rastignac úrnak van neje? - kérdezte Poiret.

- De van ám, parti-áru, vízálló, garantáltan színtartó, legújabb divatú kockás minta, ára huszonöt és negyven között, jól mosható, kellemes tapintású, félig gyapjú, félig pamut, félig cérna, gyógyítja a fogfájást és a Királyi Orvosakadémia által jóváhagyott egyéb bajokat! Pláne kitűnő gyermekeknek! Még jobb fejfőrcs, felfűvódás, továbbá a nyeldekklő, a szem és a fül betegségei ellen! - kiabált Vautrin a csepűrágók komikusan pergő beszédével és hangsúlyával.

- Mi az ára ennek a csodaszernek? Kérdik az urak? Két sou? Nem. Ingyen kapható. A nagymogul számára rendelt szállítmány egyik legértékesebb darabja, amelyet Európa valamennyi uralkodója látni akart, köztük a badeni nagyherceg! Lehet, urak, lehet! Jobbra a pénztár! Zene! Csin, csin, bum, bum, bum! Klarinétos, falsot fogtál! - folytatta rekedten. - Majd a körmödre ütök.

- Istenem, milyen kellemes ember! - mondta Vauquer-né Couture-nének. - Sohasem unatkoznék a társaságában.

Ez a komikus szónoklat nagy hahotára és tréfálkozásra adott jelt. Közbe Eugène észrevette, hogy Taillefer kisasszony lopva ránéz, majd Couture-néhoz hajolva a fülébe súg valamit.

- Itt a kocsi - jelentette Sylvie.

- Hol vacsorázol? - kérdezte Bianchon.

- Nucingen bárónénál, Goriot úr leányánál - felelte a diák.

E név hallatára minden szem a volt tézstagyáros felé fordult, aki irigy pillantással nézte Eugène-t.

Rastignac a Saint-Lazare utcában egy könnyed stílusban épült házba lépett. Igazi bankárház volt, azok közül való, amelyek vékony oszlopaikkal, hitvány csarnokaikkal, költséges alkatrészek fölösleges halmazával, stukkókkal, mozaikdíszítésű lépcsőházzal Párizsban a *csinos* fogalmát fedik. Nucingennét olaszosan kifestett kis szalonban találta, amelynek díszítése kávéházra emlékeztetett. A báróné szomorú volt. Titkolni igyekezett bánatát, s erőfeszítése annál inkább érdekelte Eugène-t, minthogy nem volt benne színészkedés. Azt hitte, jelenlétével felvidít egy nőt, és csüggedtnek találta. Ez a csalódás bántotta önérzetét.

- Nincs sok jogom a bizalmához, asszonyom - szólt, miután incselkedő modorban célzást tett az asszony levertségére. - De mondja meg nyíltan, ha terhére vagyok, számítok az őszinteségére.

- Kérem, maradjon. Ha elmenne, egyedül lennék. Nucingen a városban vacsorázik, nem szeretnék magamra maradni, szükségem van szórakozásra.

- Mi baja van?

- Ön volna az utolsó, akinek elmondanám.

- Tudni akarom. Ha nem mondaná el, azt kellene hinnem, én is okozója vagyok titkos bánatának.

- Talán az. De nem házassági bajok ezek, jobb az ilyesmit a szív mélyére temetni. Hiszen megmondtam tegnapelőtt, nem vagyok boldog. Az aranybilincsek a legsúlyosabbak.

Ha egy szellemes, jól öltözött fiatalembernek, akinek ezerötszáz frank ára semmittevés van a zsebében, egy nő bevallja, hogy boldogtalan, az elbízta magát, és azt gondolja, amit Eugène mondott magában.

- Mi kívánnivalója volna? - válaszolt a diák. - Ön szép, fiatal, gazdag, van, aki szeresse.

- Ne beszéljünk rólam - mondta az asszony bánatos fejmozdulattal. - Kettesben fogunk vacsorázni, együtt hallgatjuk majd a leggyönyörűbb zenét. Tetszem magának? - kérdezte, megmutatva magát elegáns, perzsa mintákkal díszített fehér kasmírruhájában.

- Elragadó. Szeretném, ha egészen az enyém lenne.

- Rosszul járna velem - szólt az asszony keserű mosollyal. - Itt semmi sem vall bajra, pedig a látszat csal, a kétségbeesés határán vagyok. A bánat elveszi álmomat, megcsúnyulok.

- Lehetetlen - mondta a diák. - De kíváncsi vagyok, milyen fájdalom az, amit az odaadó szerelem ne szüntetne meg?

- Ó, ha elárulnám magának, menekülne tőlem. Most még csak a férfiak szokásos udvarló ösztönével szeret; ha igazán szeretne, szörnyen kétségbeesne miattam. Láthatja, hallgatnom kell. Nagyon kérem - folytatta -, beszéljünk másról. Jöjjön, nézze meg a lakosztályomat.

- Nem, maradjunk itt - ellenkezett Eugène. Leült a tűz előtt álló kis kerevetre Nucingenné mellé, és elszántan megfogta a kezét.

Az asszony engedte, sőt megszorította a fiatalember kezét, olyan hévvel, mely erős felindulásra vallott.

- Hallgasson ide - szólt Rastignac -, ha bánata van, el kell mondania nekem. Be akarom bizonyítani, hogy saját magáért szeretem. Vagy beszél, és elmondja fájdalmait, hogy eloszlassam azokat, még ha hat embert kellene is megölnöm, vagy elmegyek, és többé nem lát.

- Jó - kiáltott fel az asszony, egy kétségbeesett gondolat hatása alatt a homlokára ütve -, rögtön próbára teszem. - „Igen, mondta magában, nincs más mód.”

Csengetett.

- A báró úr kocsija be van fogva? - kérdezte a belépő komornyiktól.

- Igenis, báróné.

- Azzal megyek el. A báró úrnak adja majd az én fogatomat. A vacsorát csak hét órára szolgálja fel.

- Jöjjön - szólt Eugène-hez. Az ifjú azt hitte, álmodik, amikor Nucingen báró kocsijában, a báróné oldalán találta magát.

- A Palais-Royalhoz - szólt az asszony a kocsishoz -, a Théâtre-Français mellé.

Útközben izgatottnak látszott, és nem válaszolt Eugène szapora kérdéseire. A fiatalember nem tudta, mire vélje ezt a konok hallgatást.

Egyszer csak megszökik mellőlem - gondolta.

Mikor a kocsi megállt, a báróné olyan arccal nézett a diákra, hogy belefojtotta esztelen ömlengéseit.

- Igazán szeret? - kérdezte Delphine.

- Igen - felelte Eugène, hirtelen támadt nyugtalanságát palástolva.

- Nem fog rólam rosszat gondolni, akármit kérek is?

- Nem.

- Kész nekem engedelmeskedni?

- Vakon.

- Játszott valaha? - kérdezte remegő hangon.

- Soha.

- Hála az égnek! Szerencséje lesz. Itt az erszényem. Fogja! Száz frank van benne, ennek a boldog asszonynak egész vagyona. Menjen fel a játékházba. Nem tudom, hol vannak, de tudom, hogy az egyik itt van a Palais-Royalban. Tegye fel a száz frankot a ruletten. Vagy veszítse el az egészet, vagy hozzon nekem hatezer frankot. Amikor visszajön, elmondom a bánatomat.

- Vigyen el az ördög, ha egy mukkot is értek az egészből, de szót fogadok önnek - mondta örömmel, mert ezt gondolta: „Kompromittáltatja magát velem, semmit sem tagadhat meg tőlem ezután.”

Eugène elveszi a csinos erszényt, szalad a kilences szám alá, miután egy ruhakereskedőtől megtudakolta, hol a legközelebbi játékház. Felmegy, odaadja valakinek a kalapját, belép, és megkérdi, melyik a rulett. A törzsvendégek csodálkozása közben a teremszolga egy hosszú asztalhoz vezeti. Valamennyi néző füle hallatára, restelkedés nélkül megkérdi, hova kell rakni a tétet.

- Ha egy aranyat tesz egyre a harminchat szám közül, s az a szám jön ki, harminchat aranyat nyer - magyarázza neki egy ősz hajú, tekintélyes aggastyán.

Eugène az életkorát jelző számra, a huszonegyesre dobja az egész száz frankot. Még fel sem ocsúdott, amikor csodálkozó felkiáltást hallott.

Tudtán kívül nyert.

- Vonuljon el a pénzével - tanácsolta az öregúr. - Kétszer nem lehet nyerni ezzel a rendszerrel.

Az öregúr gereblye alakú lapátot nyújt neki, Eugène elveszi, besöpri vele a háromezer-hatszáz frankot, és még mindig mit sem tudva a játékról, az egészet a vörösre teszi fel, a karzat irigykedve nézi, hogy tovább játszik. Megperdül a kerék, újra nyer, és a bankár még egyszer háromezerhatszáz frankot vet neki oda.

- Hétezer-kétszáz frankja van - súgta neki az öregúr. - Hallgasson rám és tűnjön el, a vörös már nyolcszor kijött. Ha van szíve, hálából a kapott jó tanácsért, segítsen Napóleon egykori meggyefőnökén, aki végínséget szenved.

Rastignac kábán tűri, hogy az ősz ember elvegyen tőle tíz aranyat, és még mindig nem értve a játékot, de elképedve szerencséjétől, lesiet a hétezer frankkal.

Amikor a kocsi ajtaja becsukódott, megmutatta a pénzt Nucingennének.

- Tessék! És most hova visz? - kérdezte.

Delphine őrjöngve magához szorította, és hevesen, de szenvedély nélkül megcsókolta. „Megmentett!” Örömkönnyek peregetek végig az arcán.

- Mindent elmondok, barátom. Ugye, barátom lesz? Gazdagnak tart engem, úgy látja, mindenben bővelkedem, semminek híjával nem vagyok! Nos hát, tudja meg, Nucingen egy garast sem ad rendelkezésemre. Fizeti a háztartásomat, a kocsimat, a páholyaimat; amit ruházkodásomra engedélyez, nem elég, szántszándékkal titkos nyomorba juttat. Sokkal büszkébb vagyok, semhogy könyörögjek neki. Hiszen az utolsók közt is az utolsó volnék, ha azon az áron szerezném meg a pénzét, amit kíván érte! Miért türtem el a kifosztásomat, én, akinek hétszázezer frankom volt? Büszkeségből, sértődöttségből! Mi nők, oly naivak vagyunk, amikor elkezdjük a házasságot! A szó, amellyel pénzt kell kérnem a férjemtől, fölsebezte volna a számát; sosem mertem kiejteni. Mikor elfogyott a megtakarított pénzem, meg az, amit szegény apámtól kaptam, eladósodtam. A házasság számomra a legszörnyűbb csalódás. Beszélni sem bírok róla. Elég, ha annyit tud, hogy kiugranék az ablakon, ha másképp kellene élnem Nucingennel, mint így, hogy mindegyikünknek megvan a külön lakosztálya. Kínszenvedés volt, amikor be kellett neki jelentenem fiatalasszony koromban ékszerekért, apró szeszélyekért csinált adósságaimat. (Szegény apám ahhoz szoktatott bennünket, hogy semmit se tagadjunk meg magunktól.) Végre összeszedtem a bátorságomat, bevallottam. Hiszen nekem is volt vagyonom! Nucingen dühbe jött, azt mondta, tönkreteszem, szörnyű dolgokat mondott! Százlábnyira kíváncsoztam a föld alá! Minthogy elvette hozományomat, fizetett; de azontúl oly összeget szabott meg személyes igényeimre, amibe csak azért nyugodtam bele, hogy békeségem legyen. Aztán eleget akartam tenni egy férfi hiúságának, akit ön is ismer. Ha megcsalt is, nem lenne szép, ha nem szolgáltatnék igazságot nemes jellemének. De végül mégiscsak méltatlanul elhagyott! Nem szabadna, hogy *valaki* elhagyjon egy nőt, akinek szorult helyzetében egy marék aranyat dobott oda! Örökké szeretnie kellene annak a *valakinek*! Ön huszonegy éves, szép lelkű, tiszta szívű fiatalember, azt fogja kérdezni tőlem, hogyan fogadhat el egy nő férfitől pénzt? Istenem, hát nem természetes, hogy mindenünket megosztjuk azzal, akinek boldogságunkat köszönjük? Amikor mindent odaadtunk egymásnak, kit érdekel ennek a mindennek egy részecskéje? A pénz csak akkor jelent valamit, amikor már

megszűnt az érzés. Nem egész életre szól-e kapcsolatunk? Ki látná előre a szétválást, amíg abban a hitben él, hogy a másik igazán szereti? Hogy lehetnének külön érdekei annak, aki nekünk örök szerelmet esküdött? Nem tudja, mit szenvedtem ma, amikor Nucingen kereken megtagadott tőlem hatezer frankot, holott ugyanannyit ad havonta barátnőjének, valami kis balerinának! Azt hittem, menten megölöm magam. Tébolyult gondolatok kavargtak a fejemben. Voltak pillanatok, hogy irigyeltem a cselédek, a szobalányom sorsát. Fölkeressem apámat? Örülség! Anastasie és én már kiszívtuk a vérét. Eladta volna magát, ha megérne hatezer frankot. Csak hiába ejtettem volna kétségbe szegényt. Ön mentett meg a gyalázattól és a haláltól. Már egészen megszédített a fájdalom. Uram, tartoztam önnek ezzel a magyarázattal, hiszen látszólag oktalantul bolondosan viselkedtem önnel. Amikor az imént elment mellőlem, és én elvesztettem szem elől, gyalog akartam futni... hová? Nem tudom. Minden második párizsi nőnek ilyen az élete: kifelé fényűzés, a lélek mélyén kegyetlen gondok. Ismerek szegény teremtetéseket, akik nálam is szerencsétlenebbek. Hány asszony kényszerül rá, hogy hamis számlákat állíttasson ki szállítóival? Mások kénytelenek meglopni férjüket: némelyik férj azt hiszi, hogy a kétezer frankos kasmír ötszáz frankért kapható, másik meg azt, hogy kétezer frankot ér az ötszáz frankos. Vannak szerencsétlen asszonyok, akik éhezteszik gyermekeiket, és élére rakják a garast, hogy ruhájuk legyen. Én nem mocskolom be magam ilyen undok ámitásokkal. Még csak az kellene! Más nők eladják magukat a férjüknek, hogy uralkodjanak rajta. Én legalább szabad vagyok! Ha akarnám, Nucingen elhalmozna arannyal, de én inkább sírok, olyan férfi keblére hajtva a fejem, akit becsülök. Ó, ma este Marsay-nak nem lesz joga, hogy úgy nézzen rám, mint olyan nőre, akit megfizetett.

Arcát két kezébe temette, hogy elrejtse könnyeit. Eugène elvette kezét, hogy arcába nézhessen: fenségesnek látta.

- Pénzt keverni az érzelmekbe, nem borzasztó? Ön sohasem szerethet engem - mondta az asszony.

Eugène megdöbbenve tűnődött el: hogyan vegyülnek a nőkben az őket nagyra tevő jó érzések azokkal a hibákkal, amelyeket a társadalom mai szerkezete kényszerít rájuk. Szelíd, vigasztaló szavakat mondott, és elámult, mily gyermekes oktalanság nyilatkozott meg a szépasszony fájdalmas kitörésében.

- Ígérje meg, hogy ezt nem fogja ellenem fegyverül használni.

- Ó, asszonyom, képtelen volnék rá.

Delphine megragadta Rastignac kezét, és hálálkodó, hízelgő mozdulattal szívéhez szorította.

- Most ismét szabad és vidám vagyok, s ezt önnek köszönhetem. Valami vaskéz nyomása alatt éltem. Most egyszerűen, tékozlás nélkül akarok élni. Tetszem-e majd önnek, barátom, ha ilyenné leszek? Ezt tartsa meg - mondta, és csak hat bankjegyet vett el. - Tulajdonképpen adósa vagyok ezer tallérrel, mert úgy gondoltam, mintha felesben játszanánk.

Eugène szemérmesen szabadkozott. De amikor a báróné azt mondta neki: „Ha nem akar cinkosom lenni, ellenségemnek tekintem” - elvette a pénzt.

- Jó lesz tartaléknak baj esetére.

- Ettől a szótól féltem - mondta elhalványodva a báróné. - Ha azt akarja, hogy jelentsek valamit magának, esküdjék meg, hogy soha többé nem játszik. Szent isten! Hogy én legyek a megrontója! Megölne a bánat!

Megérkeztek.

A nyomor és a bővelkedés kiáltó ellentéte elkábította a diákot. Újból fülébe csengtek Vautrin baljós szavai.

- Üljön ide - szólt a báróné, mikor beléptek a szobájába, és a kandalló mellett álló kis kerevetre mutatott. - Nagyon nehéz levelet kell megírnom. Adjon tanácsot!

- Ne írjon! Tegye borítékba a pénzt, címezze meg, és küldje el a szobalányával.

- Maga nagyszerű ember, uram! Ez az, ha jó nevelést kapott valaki. Szintiszta Beauséant-gondolkodás - szólt mosolyogva a báróné.

Elragadó teremtés - gondolta Eugène. Egyre jobban tetszett neki az asszony. Körülnézett a szobában, ahol egy gazdag kurtizán kéjes eleganciája élt és lélegzett.

- Tetszik? - kérdezte Delphine, és csengetett a szobalánynak.

- Thérèse, vigye ezt a levelet Marsay úrhoz, adja saját kezébe. Ha nem találja otthon, hozza vissza.

A lány az ajtóból gúnyos pillantást vetett Eugène-re. Jelentették, hogy tálalva van. Rastignac karját nyújtotta Nucingennének. Az ebédlőben ugyanaz a fényűzés tárult elé, amelyet unokanővérénél megbámult.

- Az Olasz Opera napjain - mondta a báróné - hozzám jön vacsorára, aztán elkísér.

- Úgy megszoknám ezt a kellemes életet, mintha örökké tartana. De én szegény diák vagyok, meg kell alapoznom a jövőmet.

- Meglesz az is - nevetett Delphine. - Látja, milyen szépen rendbe jön minden. Nem hittem volna, hogy ilyen boldog leszek.

A nők természetében rejlik, hogy lehetségesnek tartják a lehetetlent, és a tényeket sejtelmekkel nyomják el. Mikor Rastignac társaságában belépett a páholyba, Nucingenné oly szép volt a belső elégedettségtől, hogy az emberek rögtön lecsaptak rá azokkal a kis rágalmakkal, amelyek ellen a nők védtelenek, s amelyeknek gyakran merő kitalálás az alapjuk. Ha ismerjük Párizst, semmit sem hiszünk el abból, amit a párizsiak beszélnek, és semmit sem mondunk el abból, amit csinálnak. Eugène megfogta a báróné kezét, és többé-kevésbé erős szorítások jelbeszéde útján közölték egymással a zene hatására támadt érzelmeiket. Mámorba ringatta őket ez az est. Együtt távoztak, és Nucingenné egész az Új Hídig el akarta vinni Eugène-t. De egész úton megtagadott tőle egy csókot, holott a Palais-Royalnál még hévvel összeviSSza csókolta. Eugène szemére vetette, hogy miért ily következetlen.

- Akkor az hála volt nem remélt készségeikért - mondta Delphine -, most azonban ígéret volna.

- És semmit sem akar nekem ígérni, hálátlan.

Meg volt bántva. Delphine a férfiakat elbájoló türelmetlen mozdulattal nyújtotta csókra kezét, és mulatott Eugène rosszkedvén, ahogy ezt a mozdulatot fogadta.

- Hétfőn, a bálban - mondta búcsúzóul.

Eugène gyalog bandukolt tovább a szende holdvilágban, és komoly töprengésbe merült. Boldog volt, de ugyanakkor elégedetlen. Boldog a kalandja miatt, mert ennek valószínű fejleményeitől remélte, hogy elnyeri vágyai tárgyát, Párizs egyik legszebb, legelegánsabb asszonyát, de elégedetlen, mert úgy látta, hogy vagyonszerzésre irányuló tervei felborulnak. Ekkor érezte, hogy tétova gondolatainak, melyekbe két nappal előbb elmerült, valóságos alapja van. A sikertelenség mindig fokozza törekvéseink erejét. Mennél jobban élvezte Eugène a párizsi életet, annál inkább ki akart emelkedni az ismeretlenségből és szegény-

ségből. Zsebében gyűrögette az ezres bankót, és nyakatekert okoskodásokat eszelt ki, hogy megtarthassa magának. A Neuve-Sainte-Geneviève utcában, mikor már a lépcsőn haladt fölfelé, világosságot látott. Goriot apó nyitva hagyta az ajtaját, gyertyáját nem oltotta el, nehogy a diák elfelejtse neki - mint mondotta - *elmesélni a leányát*. Eugène semmit sem titkolt előtte.

- Úgy, azt hiszik, tönkrementem - tört ki Goriot papából a féltékenység. - Pedig még van ezerháromszáz frank jövedelmem! Istenem! Miért nem jött hozzám szegény kicsikém! Eladtam volna a papírjaimat, elvettünk volna a tőkéből, és a maradékból vásároltam volna magamnak évjáradékot. Kedves szomszéd, miért nem értesített a leányom pénzzavaráról? Volt szíve kockára tenni a nyomorult száz frankocskáját? Meg kell a szívnek hasadni! Ó, azok a vők! Hej, csak kapnám a kezem közé, de megszorogatnám a nyakukat! Ó, istenem! Sírt szegénykém, sírt?

- Mellényemre borulva.

- Ó, adja nekem azt a mellényt! Csakugyan leányom könnyei áztatták, drága Delphine-em könnyei, aki kiskorában sohasem sírt? Másikat veszek önnek helyette, ne hordja többé, adja nekem! A házassági szerződés szerint vagyonának hasznélvezete őt illeti. Holnap fölkeresem Derville ügyvédet. Megbízást adok neki, hogy emeljen kifogást a vagyon kezelése ellen. Ismerem a törvényeket. Vén farkas vagyok már, de ha kell, vannak még fogaim.

- Itt van ezer frank, amit leánya a nyereségünkből nekem akart adni. Tegye el az ő számára a mellényzsebébe.

Goriot ránézett Eugène-re, megszorította a kezét és könnyet hullatott rá.

- Sikere lesz az életben - mondta az öreg. - Higgye el, Isten igazságos! Én tudom, mi a becsületesség, merem mondani, önhöz hasonló becsületes ember kevés akad. Akar ön is az én drága gyermekem lenni? Menjen aludni. Még alhat, mert még nem apa. Azt kell hallanom, hogy ő sírt, én pedig hülye fejemmel nyugodtan ettem itt, mialatt ő szenvedett. Én, én, aki eladnám a Szentháromságot, hogy lányaimat egy könnytől megkíméljem!

Igaz hitemre - gondolta Eugène lefekvés közben -, azt hiszem, tisztességes ember maradok egész életemben. Tiszta gyönyörűség lelkiismeretünk sugallatára hallgatni.

Talán csak azok cselekszenek titokban jót, akik hisznek Istenben, és Eugène istenhívó volt. Másnap a bál órájában Rastignac elment Beauséant-néhoz, aki magával vitte, hogy bemutassa Carigliano hercegnének. A legnyájasabb fogadtatásban részesült; a marsallnénál viszontlátta Nucingennét. Delphine azzal a szándékkal csípte ki magát, hogy mindenkinek tessék, s ezáltal csak még jobban tessék Eugène-nek; türelmetlenül leste a fiatalember pillantását, abban a hiszemben, hogy türelmetlensége senkinek sem tűnik fel. Gyönyörrel teljes az ilyen pillantás annak, aki ki tudja találni egy nő érzéseit. Ki ne lelte volna gyakran a kedvét abban, hogy halogatja megnyilatkozását, kacérul leplezi saját gyönyörét, vallomást keres az általa földézett nyugtalanságban, élvezi a szorongást, amelyet egyetlen mosolyával eloszlathat?

A bálon a diák egyszerre felfogta helyzetének jelentőségét. Ráeszmélt, hogy ér valamit ebben a társaságban, mint Beauséant-né elismert unokatestvére. Az emberek elintézettnak vették, hogy Nucingen bárónét meghódította. Ez annyira kiemelte, hogy a fiatalemberek mindig irigy pillantásokat vetettek rá, s őbenne az önteltség gyönyöre ébredezett, amikor elkapott egy-egy ilyen pillantást. Ahogy átment egyik szobából a másikba, és csoportokon tört keresztül, hallotta, hogy szerencsáját emlegetik. A nők mind sikerrel biztatták. Delphine, mivel félt, hogy elveszíti, erre az estére megígérte neki azt a csókot, amelyet két nappal előbb a világért sem akart megadni. Rastignac a bál folyamán több meghívást kapott. Unokanővére bemutatta

néhány hölgynek, akik mind elegánsnak számítottak, és közismerten kellemes otthonnal rendelkeztek. Eugène azon vette észre magát, hogy felkapták Párizs legelőkelőbb és legszebb társaságában. Ez az estély tehát a ragyogó kezdet varázsával nyűgözte le, és még öreg napjaiban is visszaemlékezett rá, ahogyan egy leány sem felejtí el azt a bált, amelyen diadalt aratott.

Mikor másnap reggeli közben a penzió lakóinak füle hallatára elbeszélte sikereit Goriot apónak, Vautrin ördögien elmosolyodott.

- És még azt hiszi - kiáltotta a kérlelhetetlen logika embere -, hogy egy divatba jött fiatalember lakhat a Neuve-Sainte-Geneviève utcában, a Vauquer-házban, amely minden tekintetben nagyon tiszteletreméltó penzió, de éppenséggel nem mondható elegánsnak! Takaros hely, sokféle népségben bővelkedik, büszke lehet rá, hogy pillanatnyilag egy Rastignac úri hajléka, de mégiscsak a Neuve-Sainte-Geneviève utcában van, és nem ismeri a fényűzést, mert tisztára *patriarkaloráma*. Fiatal barátom - folytatta Vautrin gúnyos apai fölénnel -, ha Párizsban valaki akar lenni, kell, hogy három lova legyen, délelőtt kis bricskában, este hintóban mutatkozzék, ez összesen kilencezer frank csak a járművekért. Méltatlan volna a sorsára, ha csupán háromezer frankot költene a szabónál, hatszázat az illatszerésznél, száz tallért a cipésznél, százat a kalaposnál. Egyedül a mosónője ezer frankba fog kerülni. Egy divatos fiatalember nem lehet meg bőséges fehérneműkészlet nélkül, hiszen azt nézik rajta a leggyakrabban. A szerelem, akárcsak a templom, szép terítöket kíván az oltáira. Tizennégyezernél tartunk. Nem beszélek arról, amit a játékasztalnál, a turfon, ajándékozásban fog veszíteni, és legkevesebb kétezer frankot kell számítani zsebpénzre. Én éltem ilyen életet, tudom, mik a költségei... Ezekhez az elsőrendű szükségletekhez járul háromszáz arany a kosztért, ezer frank a kvártélyért. Így hát, fiacskám, vagy évi huszonötezer frankocska van a zsebünkben, vagy szégyenszemre a sárba pottyanunk, s bottal üthetjük a jövőnk, a sikereink, a szeretőink nyomát! Megfeledkeztem a komornyikról és a groomról! Talán Christophe-fal akarja küldözgetni a szerelmes leveleit? És olyan papirosra írná azokat, aminőt most használ? Kész öngyilkosság lenne. Higgyen egy tapasztalt, öreg rókának! - mondta, mély hangjának *rinforzando*⁴¹ nyomatékával. - Vagy erényes manzárdszobába számúzi magát, és a munkával házasodik össze, vagy más útnak vág neki.

És Vautrin ráhunyorított Taillefer kisasszonyra, hogy ezzel a célzatos pillantással eszébe juttassa Eugène-nek a csábító okoskodásokat, amelyeket a szívébe plántált, hogy megrontsa.

Több nap telt el így, mialatt Rastignac a legziláltabb életet élte. Majdnem naponta Nucingen-nél vacsorázott, aztán társaságba ment vele. Reggel három-négy óra tájt került haza, délig aludt, akkor felkelt, felöltözött, szép időben sétálni ment Delphine-nel a Bois-ba. Így tékozolta idejét, nem törődve az értékével, és oly mohón áhította a fényűzés minden csábos tapasztalatát, ahogy a datolyapálma virágkelyhe várja a termékenyítő hímport. Nagyban játszott, sokat vesztett vagy nyert, végül nyakig elmerült a párizsi fiatalemberek szertelen életmódjába. Első nyereményeiből hazaküldött ezerötszáz frankot anyjának és húgainak, csinos ajándékokkal toldva meg a visszafizetett adósságot. Folyton hangoztatta, hogy elköltözik a Vauquer-házból, de még január végén is ott lakott, és nem tudta, hogyan szabaduljon. Majdnem minden fiatalember rabja egy törvénynek, amely látszólag megmagyarázhatatlan, pedig az oka éppen a fiatalságukban rejlik, és abban a dühös elszántságban, ahogy a gyönyört hajszojják. Akár gazdagok, akár szegények, az életszükségletekre soha sincs pénzük, ám szeszélyeik kielégítésére mindig akad. Tékozlók mindabban, ami hitelre kapható, de fősvények mindabban, amit készpénzzel kell megfizetni, s mintegy bosszúból azért, amijük nincs, elfecsérelnek mindent,

⁴¹ Megerősített (olasz)

amihez hozzájutnak. Vagyis hát úgy áll a dolog, hogy a diáknak mindig nagyobb gondot okoz a kalapja, mint a ruhája. A busás haszon miatt a szabó született hitelező, míg a kalapos, éppen mert áruja szerény összegbe kerül, a legnehezebben kezelhető azok közül, akikkel a diák alkudozni kénytelen. A színház erkélyén ülő fiatalember kápráztató mellényben feszít a lornyettező hölgyek előtt, holott kérdés, van-e a lábán harisnya: a rövidárus sincs kímélettel zsebe iránt. Rastignacnál is ez volt a helyzet. Hívságos szükségletekre olyankor is tellett neki, ha Vauquer-nének adós maradt, erszénye hol a telihold, hol meg a fogyatkozás állapotában volt, elsőrendű fizetnivalóra ügyet sem vetett. Hogy hagyja el a búzhöd, ronda penziót, ahol igényei nap nap után megaláztattak, ha nem fizet ki egyhavi ellátást a szállásadónőjének, és nem vásárol bútorokat gavallérszállásának berendezésére? E problémát továbbra is lehetetlen volt megoldania. Hogy a szerencsejátékhoz pénze legyen, Rastignac hitelre vásárolt az ékszerésznél aranyórákat és láncokat - később nyereségéből busásan törlesztette -, amelyeket a fiatalok sötét és titoktartó barátjához, a zálogházi becsüshöz vitt el. De tanácstalan és bátortalan lett, mihelyt arról volt szó, hogy élclmezését, lakását fizesse, vagy az elegáns életmód szükséges kellékeit beszerezze. A mindennapos szükségletek, a kielégített igények miatt csinált adósságok már nem érdekelték. A vaktában élők legtöbbjének megrögzött szokása szerint mindig az utolsó pillanatban rötta le a polgár szemében szent tartozásokat, akár csak Mirabeau, aki csak akkor fizetett kenyérszámlát, amikor az a váltó gyötrelmes alakjában jelentkezett. Ekkoriban Rastignac nyakára hágott a pénzének, és eladósodott. Kezdte belátni, hogy rendszeres bevételek nélkül ezt az életmódot tovább nem folytathatja. De bármennyire nyögte is szorult helyzetének kínzó nyomását, képtelen volt lemondani a túlhaltott élvezetekről, és mindenáron ragaszkodott eddigi életmódjához. A szerencsés véletlenek, amelyekre számított, hiú ábrándoknak bizonyultak, a valóságos nehézségek ellenben fokozódtak. Bepillantván a Nucingen házaspár életének kulisszatitkaiba, ráeszmélt, hogy aki a szerelmet vagyonszerzés eszközéül akarja fölhasználni, annak le kell nyelnie minden szégyent, és cserben kell hagynia azokat a nemes eszméket, amelyek az ifjúság tévelygéseit megbocsáthatóvá teszik. Külsőleg ragyogó volt az életmód, amelyhez kötötte magát, de a lelkifurdalás férgei örölték, és ő keservesen vezekelt állandó szorongásaival a röpke örömkért. Úgy hányódott ebben az életben, ahogyan La Bruyère⁴² *Szórakozottja* csinált magának vackot az árok sárában, de mint a *Szórakozott*, eleddig ő is csak a ruháját szennyezte be.

- Megöltük talán a mandarint? - kérdezte egy nap ebéd után Bianchon.

- Még nem, de már hörög.

A medikus tréfának fogta fel ezt a mondást, pedig nem volt az. Eugène, aki hosszú idő után először vacsorázott a penzióban, egész étkezése alatt magában merengett. Ebéd után nem ment ki az ebédlőből, hanem ott maradt Taillefer kisasszony mellett, és időnként sokatmondó pillantásokat vetett rá. Néhány vendég még az asztalnál ült, és diót evett, mások sétálgatva folytatták a megkezdett beszélgetést. Mint majdnem minden este, ki-ki tetszése szerint távozott, aszerint hogy mennyire érdekelte a társalgás, vagy ahogy éppen az emésztése megkívánta. Télen ritkán ürült ki az ebédlő nyolc óra előtt, ilyenkor a négy nő magára maradt, és kárpótolta magát a hallgatásért, amelyre a nők ebben a férfítársaságban kárhoztatva voltak. Vautrinnak feltűnt Eugène töprengése, ezért az ebédlőben maradt, holott az imént még úgy látszott, mintha sietősen távozni akarna, de ügyelt rá, hogy Eugène, aki azt hitte, már elment, ne vegye észre ottlétét. Az utoljára távozókhoz sem csatlakozott, hanem ravaszul a szalonban húzódott meg. Olvasott a diák lelkében, és döntő fordulatot remélt. Rastignac valóban oly kusza helyzetben volt, amilyent sok fiatalember átélhetett. Akár szerelemből, akár kacérság-

⁴² La Bruyère, Jean (1645-1696) - moralista, *Jellemek* című művében hű képét adja korának

ból, Nucingenné végigvitte Rastignacot egy igazi szenvedély minden válságán, és a Párizsban használatos női diplomácia minden módszerét igénybe vette, hogy magához kösse Beauséant-né unokafivérét. Előbb nyilvánosan kompromittáltatta magát vele, azután habozott, hogy tényleg részesítse-e lovagját azokban a jogokban, amelyeket az látszólag már birtokolt. Egy hónap óta annyira izgatta Eugène érzékeit, hogy végül a szívét támadta meg. Míg viszonyuk kezdetén a diák azt hihette, ő az erősebbik fél, utóbb Nucingenné kerekedett felül azzal a mesterkedéssel, amely Eugène-ben megmozgatta annak a két-három férfinak jó vagy rossz érzelmeit, akik egy párizsi fiatalember lényében lakoznak. Pusztá számításból tette? Nem. A nők mindig igazak, mert még legnagyobb hamisságaikban is természetes érzésük parancsának engedelmeskednek. Delphine úgy látta, hogy egy csapásra túlságos hatalmat engedett maga fölött a fiatalembernek, és túlságos vonzalmat mutatott iránta, s talán méltóságérzetére hallgatott, amikor visszavonta vagy fölfüggesztette a neki tett engedményeket. Oly természetes, hogy egy párizsi nő, amikor elragadja a szenvedély, még akkor is tétovázik az elbukásban, és próbára teszi annak a férfinak a szívét, akihez jövőjét kötni készül! Nucingenné az első alkalommal - Marsay-t szeretve - minden reményében csalódott, a fiatal önzőhöz való hűsége nem talált méltánylásra. Így hát minden oka megvolt a bizalmatlanságra. Eugène viselkedésében, akit gyors sikere elbizakodottá tett, talán némi jelét vette észre a helyzetük furcsaságából eredő lebecsülésnek. Mindenesetre tiszteletet akart kelteni a fiatalemberben, fel akart magasztosulni előtte, miután olyannyira lealacsonyodott az előtt, aki elhagyta. Éppen mert Eugène tudta, hogy Marsay gróf kedvese volt, az asszony nem akarta, hogy könnyű prédának tekintsék. És végül, miután egy fenevad megalázó kéjvágyát kellett elszenvednie, oly jólesett most andalognia a szerelem virágos országában; kétségkívül varázsos élmény volt számára elmerülni tájainak csodálatában, minél tovább figyelni halk rezdüléseit, minél tovább élvezni szűzies fuvalmának cirógatását. Az igazi szerelemnek kell fizetnie a balul sikerültért. Ez a fonákság, sajnos, mindaddig gyakori lesz, amíg a férfiak rá nem eszmélnek, mennyi virágot kaszálnak le a nők szívében az első hűtlenkedéssel. Egyre megy, milyen okai voltak. Delphine játszott Rastignackal, és tetszelgett ebben a játékban, nyilván mert tudta, hogy Eugène szereti, s mert biztos volt benne, hogy megszüntetheti szerelmese szívfájdalmát, ha királynői kegyének úgy tetszik. Eugène már pusztá önérzetből sem szeretne volna, hogy első csatája kudarccal végződjék, és folytatta az üldözést, mint a vadász, aki az első Szent Hubertus-ünnepen, amelyen részt vesz, mindenáron el akar ejteni egy foglyot. A szorongó érzések, a hiúságán esett sérelmek, a valódi vagy hamis kétségbeesések egyre szorosabban hozzáláncolták ehhez a nőhöz. Egész Párizs az övének tudta Nucingennét, amikor ő még egy lépéssel sem jutott közelebb hozzá, mint ismeretségük első napján. Mivel nem tudta még, hogy egy nő kacérsága néha több előnyt nyújt, mint amennyi gyönyört a szerelme adhat, ész nélkül dühöngött. Ha az az időszak, amely alatt a nő védekezik a szerelem ellen, meg is ajándékozta Rastignacot zsenge gyümölcseivel, ezek ugyanolyan költségesek lettek számára, mint amilyen zöldek és mégis kellemesen csípős zamatúak. Néha, mikor garas nélkül volt, és jövőjét reménytelennek látta, hiába szólalt meg a lelkiismerete, mikor arra gondolt, amit Vautrin megcsillantott előtte: hogy meggazdagodhat, ha feleségül veszi Taillefer kisasszonyt. E pillanatban oly kiáltó volt a nyomora, hogy szinte akaratlanul csapdájába került a rettenetes szfinxnek, aki gyakran lenyűgözte tekintetével. Mikor Poirer és Michonneau kisasszony fölmentek szobájukba, Rastignac, abban a hiszemben, hogy nincs körülötte más, mint Vauquer-né meg Couture-né, aki a kályha mellett bóbiskolva pamutkézelőt kötött magának, oly gyöngéden nézegette Taillefer kisasszonyt, hogy a leányka lesütötte a szemét.

- Valami bánata van, Eugène úr? - kérdezte Victorine egy kis hallgatás után.

- Kinek nincs bánata? - válaszolta Rastignac. - Ha egy magamfajta fiatalember biztos lehetne benne, hogy valaki igazán szereti, hogy odaadó szeretettel jutalmazza az áldozatért, amelyet bármikor kész meghozni, akkor talán sohasem lenne bánata.

Taillefer kisasszony olyan pillantással felelt, amelyet nem lehetett félreérteni.

- Kegyed, kisasszony, ma biztosnak hiszi magát az érzelmeiben. De kezeskedne-e érte, hogy utóbb nem változik meg?

Mosoly játszott a szegény leányka ajkán, mint lelkéből fakadt fénysugár, s úgy megvilágította arcát, hogy Eugène ijedten látta, mily heves érzelmi kitörést idézett fel.

- Ha máról holnapra gazdag és boldog lenne, ha óriási vagyon hullana az ölébe, akkor is szeretné a fiatalembert, aki a szűkölködés napjaiban megtetszett önnek?...

Victorine kecsesen bólintott.

- Azt a nagyon szerencsétlen fiatalembert?

Újabb fejbólintás.

- Miféle csacsiságot beszélnek? - szólalt meg Vauquer-né.

- Hagyja csak - felelte Eugène -, mi értjük egymást.

- No tóm, Eugène de Rastignac lovag és Victorine Taillefer kisasszonyok jegyesek? - kérdezte öblös hangján Vautrin, hirtelen megjelenve az ebédlő ajtajában.

- Jaj de megijesztett! - mondta egyszerre Vauquer-né és Couture-né.

- Rosszabbul is válaszolhatnék - válaszolt Eugène, és elnevette magát, pedig Vautrin hangja oly kegyetlen benyomást tett rá, aminőt még sohasem tapasztalt.

- Hagyjuk a rossz tréfákat, uraim! - mondta Couture-né. - Leányom, menjünk fel!

Vauquer-né is felment velük, hogy az estét náluk töltse, gyertyát és tüzelőt takarítson meg. Eugène kettesben maradt Vautrinnal.

- Tudtam, hogy itt fog kikötni - mondta Vautrin rendíthetetlen hidegvérrel. - De hallgasson ide! Bennem is van annyi tapintat, mint akárki másban. Ne döntsön most, amikor nincs rendes hangulatában. Adósságai vannak. Azt akarom, hogy ne a szenvedély, a kétségbeesés hozza az én utcámba, hanem a józan megfontolás. Gondolom, szüksége van néhány ezer tallérra. Tetszik? Itt van.

A démon pénztárcát húzott elő zsebéből, kivett három bankjegyet, és meglengette a diák szeme előtt. Eugène a legkínosabb helyzetben volt. Száz arannyal tartozott Ajuda márkinak és Trailles grófnak, kártyaveszteség volt, becsületszóra. Nem volt miből megfizesse, nem mert este elmenni Restaud-néhoz, ahová várták. Afféle fesztelen estély volt, teával, aprósüteménnyel, de lehetett veszteni hatezer frankot is whisten.

- Uram - mondta Eugène, alig tudva leplezni görcsös remegését -, azután, amit velem közölt, beláthatja, nem lehetek önnek lekötözöttje.

- Helyes! Rosszul esett volna, ha másképpen beszél - folytatta a kísértő. - Ön csinos, finom fiatalember, büszke, mint az oroszán, és ártatlan, mint egy ifjú hajadon. Szép zsákmánya lenne az ördögnek. Szeretem az ilyenfajta fiatalembereket. Még két-három magas politikai fejtegetés kell, s olyannak látja majd a világot, amilyen. A felsőbbrendű ember, ha a világ színpadán eljátssza az erény néhány kis jelenetét, minden szeszélyét kielégítheti a földszint ostoba nézőinek tapsai közben. Néhány nap múlva ön a miénk. Ó, ha beáll tanítványomnak,

mindent elérhet. Nem támadhat olyan vágya, amely rögtön bőségesen ki nem elégülne, kívánhat bármit: rangot, vagyont, nőket. Az istenek eledelévé változtathatnánk az ön számára az egész civilizációt. A mi elkényeztetett gyermekünk lenne, a mi Benjáminunk, mindnyájan örömet elpusztulnánk önért. Minden akadályt elhárítanánk az útjából. Talán vannak még aggályai, gonosztevőnek néz engem? Nos, Turenne⁴³, aki volt olyan becsületes, amilyenek ön még mindig tartja magát, apró üzleteket kötött haramiákkal, és nem érezte magát kompromittálva. Azt mondja, nem akar lekötöztetnem lenni? Ezen ne múljon a dolog - mondta mosolyogva Vautrin, és váltóúrlapot vett elő. - Itt ez a papírrongy, írja alá, itt keresztbe: *Elismervény háromezer-ötszáz frankról, fizetendő mához egy évre*. És keltezze! A kamat elég magas ahhoz, hogy eloszlassa minden aggályát. Nyugodtan lezsidózhat, és felmentve érezheti magát minden hála alól. Nem bánom, ha ma még megvet, biztos vagyok benne, hogy utóbb szeretni fog. Megtalálja majd bennem azokat a feneketlen örvényeket, azokat a sűrített, nagy érzéseket, amelyeket az együgyűek bűnnek mondanak, de gyávának vagy hálátlannak sem fog látni. Mert hát én nem vagyok sem paraszt, sem futó a sakktáblán, én bátya vagyok, öcsém.

- Miféle ember ön? - kiáltotta Eugène. - Arra született, hogy engem kínozzon.

- Dehogyan! Jó ember vagyok, be akarom sározni magam, hogy ön egész életén át ment legyen a sártól. Azt kérde, miért ez a szolgálatkészség? Nos, majd egy szép nap a fülébe súgom. Első ízben megleptem azzal, hogy megmutattam önnek a társadalmi rend harangjátékát és a szerkezet működését, de első ijedelme úgy el fog múlni, mint az újonc a harctéren, hozzá fog szokni a gondolathoz, hogy az embereket katonáknak tekintse, akik nem haboznak elpusztulni ama kevesek szolgálatában, akik saját magukat avatják királlyá. Az idők nagyon megváltoztak. Régen azt mondták egy elszánt fickónak: „Nesze pénz, öld meg ezt vagy azt az urat”, és nyugodtan vacsoráztak, miután egy igenért vagy nemért az árnyékvilágba küldtek egy embert. Ma én följajnlom önnek, hogy egy főbólintás ellenében, amely egyáltalán nem kompromittálhatja, szép vagyonhoz juttatom, és ön habozik. Gyatra században élünk.

Eugène aláírta a váltót, és odaadta cserébe a bankjegyekért.

- Nos hát, beszéljünk értelmesen - folytatta Vautrin. - Néhány hónap múlva el akarok utazni Amerikába dohányt termelni. Majd küldök önnek ajándék szivarokat. Ha meggazdagszom, segíteni fogom. Ha nem lesznek gyermekeim (ami valószínű, mert nem szándékszem a fajtámat szaporítani), tudja, mit? Önre hagyom a vagyonomat. Mi ez, ha nem barátság? De én szeretem önt. Szenvedélyem, hogy másnak szenteljem magam. Már megtettem. Nézze, fiacskám, én magasabb szférákban élek, mint más emberek. A tetteket eszközöknek tekintem, csak a célt látom magam előtt. Mi nekem egy ember? Ennyi! - és hüvelykujja körmét elpattintotta a foga szélén. - Egy ember vagy minden, vagy semmi. Kevesebb a semminél, ha Poirot a neve: el lehet taposni, mint egy poloskát, hiszen lapos és bűdös. De egy ember isten lehet, ha olyan, mint ön: akkor már nem bőrrel borított gépezet, hanem színház, ahol a legszebb érzések viaskodnak, én pedig csak az érzelmek által élek. Mi az érzés, ha nem egy gondolatba zárt világ? Nézze Goriot apót, a két lánya neki a mindenséget jelenti, a fonalat, amellyel eligazodik a világban. Nos, az én szememben, aki nagyon is elmélyedtem az életben, csak egy igazi érzélem van: a barátság férfi és férfi közt. Pierre és Jaffier, ez a szenvedélyem. Könyv nélkül is tudom a *Megmentett Velencét*.⁴⁴ Vajon sok olyan embert látott-e, aki, ha egy

⁴³ Turenne, Henri (1611-1675) - hadvezér, a harmincéves háború és XIV. Lajos hadjáratainak számos győzelme fűződik a nevéhez

⁴⁴ Thomas Otway (1651-1685) angol író tragédiája. Vautrint nyilván a főszereplő, Jaffier velencei nemes és Pierre, a francia katona barátsága ragadta meg, bár ez a műnek csak melléktémája

cimborája azt mondja: „Gyere, temessünk el egy hullát!” - szó nélkül indul, és nem papol erkölcsöt? Én megtettem. Nem beszélnek így akárkihez. De ön felsőbbrendű ember, akinek mindent el lehet mondani, aki mindent megért. Nem fog sokáig tocsogni a mocsárban varangyok között. Nos, amit mondtam, megmondtam. Meg fog nősülni. Ki-ki használja a maga szerszámát. Az enyém vasból van, és nem fog meglágyulni soha, hehehe!

Vautrin nem várta meg a diák válaszát, hanem kiment, hogy átsegítse zavarán. Nyilván ismerte a kis ellenállásokat és tusakodásokat, amelyekkel az emberek önmaguk előtt parádéznak, s amelyek kifogásolható cselekedeteik igazolására valók.

Csinálhat, amit akar, én bizony nem veszem el Taillefer kisasszonyt! - mondta magában Eugène.

Lázás belső rosszsullét fogta el arra a gondolatra, hogy ezzel az emberrel paktál, akitől iszonyodik, akit éppen a cinizmusa növelt meg a szemében, és a vakmerősége, ahogyan a társadalomra tör. Felöltözött, kocsit hozatott, és Restaud-néhoz hajtatott.

Ez a hölgy néhány nap óta kettőzött figyelemmel viseltetett Rastignac iránt, mert úgy látta, hogy minden lépéssel előbbre jut a nagyvilágban, s a befolyása idővel félelmissé válhat. Rastignac megadta tartozását Trailles és Ajuda uraknak, az éj egy részét átkártyázta, és visszanyerte, amit veszített. Babonás volt, mint a legtöbben, akik előtt nagy út van, s akik többé-kevésbé fatalisták. Így hát szerencséjét úgy fogta föl, mint megérdemelt jutalmat állhatatosságáért, hogy nem tért le a jó útról. Másnap reggel első dolga volt megkérdezni Vautrintól, megvan-e még a váltója. Az igenlő válasza érthető örömmel adta vissza neki a háromezer frankot.

- Minden rendben van - szólt Vautrin.

- De nem vagyok az ön cinkosa - mondta Eugène.

- Jó, jó, tudom - vágta el a szavát Vautrin. - Megint gyerekeskedik. Minden semmiségen fennakad.

Harmadnap Poiret és Michonneau kisasszony a Fűvészkert egyik néptelen fasorában sütkérezett egy padon, s azzal az úrral beszélgetett, akire nem ok nélkül gyanakodott az orvosnövendék.

- Kisasszony - mondta Gondureau -, nem értem, miért aggályoskodik. Őexcellenciája, a királyi államrendőrség minisztere...

- Őexcellenciája, a királyi államrendőrség minisztere - ismételte Poiret.

- Úgy van, őexcellenciája foglalkozik ezzel az üggyel - mondotta Gondureau.

Ki tartaná valószínűnek, hogy Poiret, aki mint egykori tisztviselő, tökfilkó létére is a polgári erények képviselője volt, tovább hallgatta az állítólagos Bouffon utcai tőkepenzest azután is, hogy ez kiejtette száján a „rendőrség” szót, amivel elárulta, hogy becsületességének árca alatt a Jeruzsálem utca ügynöke rejtőzik? Pedig mi sem természetesebb. Mindenki jobban megérti azt a különleges fajtát, amelyhez Poiret az együgyűek nagy családjában tartozott, ha megismeri egyes kutatóknak már kiérlelt, de még nyilvánosságra nem hozott megállapításait. A pennarágók nemzetsége be van szorítva a költségvetésben az ezerkétszáz frank fizetéssel járó szélességi fok, a közigazgatási Grönland s a harmadik fok közé, mely utóbbi már mérsékelt égöv, ahol a valamivel melengetőbb, háromtól hatezer frankig terjedő illetmények kezdődnek, sőt mégél és virágzik a külön jutalom is, bár ennek termesztése nehézségekkel jár.

Ennek az alsóbbrendű fajzatnak egyik gyarlóságról és korlátoltságról tanúskodó jellemvonása, hogy önkéntelenül, gépiesen és ösztönösen hajbókol a minisztérium élén uraskodó nagymogul előtt. A tisztviselő egy olvashatatlan aláírásból és az *őexcellenciája, a miniszter úr* címzésből ismeri a nagy főnököt. Ez a négy szó fölér a *Bagdadi kalifából*⁴⁵ ismert *Il Bondo Cani* szavakkal, és e hunyászkodó népség előtt a megfellebbezhetetlen, szentséges hatalmat jelképezi. Miként a hívő katolikusok a pápát, a tisztviselők közigazgatási vonatkozásban csallhatatlannak tekintik őnagyméltóságát. A róla kisugárzó fény átszarmazik tetteire, szavaira, sőt a nevében elszajkózott szavakra is. Paszományos díszöltönyével mindent beföd, és törvényesíti az általa elrendelt cselekedeteket. Az excellenciás cím szavatolja szándékainak tisztaságát és akaratának szentségét, és a legelfogadhatatlanabb eszméknek is szabad utat nyit. Amit ezek a szegény ördögök a maguk szakállára nem tennének meg, az *őexcellenciája* szó hallatára hanyatt-homlok teljesítik. A hivatalnak, akár a hadseregnek, megvan a maga passzív engedelmessége. Ez a rendszer elfojtja a lelkiismeretet, felőrli az embert, és idővel csavarnak használja fel a kormányzati gépezetben. Így Gondureau, aki nyilván jó emberismerő volt, azonnal fölismerte Poiret-ban a bürokrácia balekját, és *deus ex machináként*⁴⁶ abban a pillanatban sütötte el az *őexcellenciája* varázsigt, amikor ütegeinek fölfedésével el kellett kápráztatnia Poiret-t, akit afféle hímnemű Michonneau kisasszonynak nézett, mint ahogy Michonneau kisasszonyban a nőnemű Poiret-t látta.

- Hja úgy, *őexcellenciája...* *őexcellenciája*, a miniszter úr... az már egészen más! - mondta Poiret.

- Tetszik hallani, mit mond Poiret úr, akinek ítéletében ön bizonyára megbízik - folytatta az áltókepenzes, Michonneau kisasszonyhoz fordulva. - Nos, *őexcellenciájának* biztos értesülése van arról, hogy az állítólagos Vautrin, aki a Vauquer-házban lakik, azonos a Toulonból megszökött fegyencel, akit ott Vasfejű néven ismernek.

- Ó, Vasfejű! - szólt Poiret. - Szerencsés fickó lehet, ha ezt a nevet megérdemelte.

- Valóban! - bólintott az ügynök. - A szerencséje miatt ragadt rá ez a név, mert legvakmerőbb vállalkozásaiban sem vesztette életét. Veszedelmes ember! Rendkívüli tulajdonságai vannak. Még az elítéltetésével is nagy megbecsülést szerzett a maga körében...

- Eszerint becsületes ember? - kérdezte Poiret.

- A maga módján. Önként magára vállalta egy másik ember bűnét. Hamisításról volt szó, egy igen szép fiatalember követte el. Nagyon szerette a fiatal olaszt, aki vakmerő házárdjátékos volt, de azóta katonai szolgálatba lépett, és ott kifogástalanul viselkedett.

- De ha *őexcellenciája* annyira biztos benne, hogy Vautrin úr a Vasfejű, mi szüksége van rám? - kérdezte Michonneau kisasszony.

- Csakugyan - szólt Poiret -, ha a miniszter, ahogy ön volt szíves velünk közölni, biztos benne, hogy...

- No, nem éppen biztos, de alaposan gyanakszik. Mindjárt megértik, miről van szó. Jacques Collin, más néven a Vasfejű, mindhárom fegyházban a rabok teljes bizalmát élvezi, úgyhogy a fegyencek megtették pénzügynököknek és bankárjuknak. Sokat keres ezekkel az ügyletekkel, s ez a foglalkozása szükségképpen jeles embert követel meg.

⁴⁵ Boieldieu híres vígoperája (1801)

⁴⁶ Isteni beavatkozás (*latin*)

- Haha! - nevetett Poirot. - Érti a szójátékot, ugye, kedves kisasszony? *Jeles* embernek mondja az úr az illetőt, mert megjelölték.

- Az ál-Vautrin - folytatta a rendőrügynök - átveszi a fegyenc urak tőkéit, elhelyezi, megóvjaa számukra, és rendelkezésükre bocsátja, ha megszöknek, vagy ha végrendeletileg úgy intézkedtek, családjuknak vagy szeretőjüknek szolgáltatja ki az összeget.

- Szeretőjüknek? Talán feleséget akart mondani?

- Nem, uram. A fegyencek legtöbbjének törvénytelen házastársa van, akit mi ágyasnak mondunk.

- Eszerint ágyasságban élnek?

- Úgy van.

- Akkor hát - mondta Poirot - ezek olyan szörnyűségek, amelyeket önagyméltóságának nem szabad eltűnnie. Ön abban a szerencsés helyzetben van, hogy beszélhet öexcellenciájával, s amint látom, emberbaráti nézeteket vall. Az ön dolga tehát fölvilágosítani a miniszter urat ezeknek az embereknek erkölcstelen magatartásáról, amely a társadalom többi részének igen rossz példát mutat.

- De uram, a kormány a gonosztevőket nem azért csukhatja le, hogy az erény mintaképei legyenek.

- Ez igaz, de mégis, engedje meg...

- Hagyja már szóhoz jutni az urat, szívecském - szólt közbe Michonneau kisasszony.

- Ön megérti, kisasszony - folytatta Gondureau -, a kormánynak fontos érdeke, hogy rátegye kezét erre a törvénytelen pénzkészletre, amely hír szerint elég nagy összegre rúg. Vasfejú jelentékeny értékeket szed be, és nemcsak néhány cimborája tulajdonát rejtegeti, hanem azokat a pénzeket is, amelyek a *Tízezres Társaság*tól erednek.

- Tízezer tolvaj! - kiáltott fel ijedten Poirot.

- Nem, a *Tízezres Társaság* előkelő tolvajok szövetsége, olyanoké, akik nagyban dolgoznak, és nem ártják magukat olyan ügybe, amely nem kecsegtet legalább tízezer frank haszonnal. Ez a társaság csupa válogatott gazemberből áll. Ezek ismerik a törvénykönyvet, és ha el is csípi őket, az esküdtbíróság előtt mindig kibújnak a halálbüntetés alól. Collin a bizalmasuk, a tanácsadójuk. Hatalmas pénzforrásai segítségével ez az ember meg tudta szervezni saját rendőrségét, s nagyon kiterjedt összeköttetéseit kifürkészhetetlen titok palástjával leplezi. Már egy éve kémhálózattal vettük körül, de még nem tudtunk belemélyedni kártyáiba. Pénztára és tehetsége arra jó, hogy állandóan pénzelje és támogassa a bűnözők világát, és egész hadsereget tartson fenn a gazemberekből, akik szüntelenül harcban állnak a társadalommal. Elfogni Vasfejűt, és megkaparintani titkos bankját annyi volna, mint gyökerében elválni a bajt. Ezért ez a feladat állami és politikai jelentőséget kapott, és becsületet szerez azoknak, akik sikeres végrehajtásában közreműködnek. Ön is, uram, újból alkalmazást kaphatna a közigazgatásban, valamelyik rendőrfelügyelői titkárságon, s amellet zavartalanul élvezhetné nyugdíját is.

- De miért nem lép meg Vasfejú a pénztárral? - kérdezte Michonneau kisasszony.

- Akárhová menne, nyomon követné egy ember, akinek az a megbízatása, hogy ölje meg, ha meglopja a fegyenceket. Meg aztán egy pénztárt nem olyan könnyű megszöktetni, mint egy jó házból való hajadont. Különb is Collin nem olyan legény, hogy ilyesmit elkövetne; azt hinné, elveszti a becsületét.

- Igaza van, uram - szólt Poirot -, végképp elvesztené a becsületét.

- Mindez nem magyarázza meg, miért nem fogják el egész egyszerűen - jegyezte meg Michonneau kisasszony.

- Erre rögtön válaszolok, kisasszony... De - folytatta sűgva - intézze el, hogy ez az úr ne szóljon folyton közbe, különben sose végzünk. Sokkal gazdagabbnak kellene lennie ahhoz, hogy az ember mindig meghallgassa... Amikor tehát Vasfejű idejött, becsületes ember színében jelent meg, derék párizsi polgárrá lett, és egy jelentéktelen penzióban szállt meg. Nagy ravasz ökelme, nem lehet csak úgy egyszerűen elfogni. Így hát Vautrin úr tekintélyes ember, és komoly üzleteket bonyolít le.

- Természetesen - motyogott Poiret.

- A miniszter úr nem akarja magára zúdítani a párizsi kereskedőket és a közvéleményt azzal, hogy véletlenségből egy valódi Vautrint tartóztatnának le. A rendőrfőnök helyzete nem a legszilárdabb, vannak ellenségei. Ha tévedés történne, azok, akik az állására pályáznak, a nagy zenebonát és a liberálisok felhördülését kihasználnák a megbuktatására. Óvatosan kell eljárunk, olyanféleképpen, mint annak idején Coignard az ál-Sainte-Hélène gróf esetében; ha történetesen ő lett volna az igazi Sainte-Hélène gróf, nem vittük volna el szárazon. Ezért kell most meggyőződünk a tényállásról.

- Igen, de ahhoz egy szép nőre lenne szükség - mondta élénken Michonneau kisasszony.

- Vasfejűt nő nem környékezhets meg - mondta az ügynök. - Eláruljak egy titkot? Ki nem állhatja a nőket.

- Akkor nem értem, mi hasznomat vennék egy ilyen bizonyítási eljárásnál, feltéve, hogy kétezer frankért vállalnám a dolgot.

- Mi sem könnyebb - mondta az ismeretlen. - Majd kap tőlem egy kis üveg folyadékot, amely vértolulást okoz. A rosszullét hasonlít a gutaütéshez, de egyáltalán nem veszélyes. A szert borba vagy kávéba keverheti. Emberünket azonnal ágyra fekteti és levetkőzteti, hogy megtudja, nincs-e halálán. Mihelyt egyedül lesz vele, puff, ráüt a vállára, és meglátja, előtűnnek a betűk.

- Hiszen ez gyerekjáték - mondta Poiret.

- Nos, vállalja? - kérdezte Gondureau a vénlánytól.

- De megkapom a kétezer frankot abban az esetben is, ha nincsenek ott a betűk?

- Nem.

- Akkor mit kapok?

- Ötszáz frankot.

- Kevés. A lelkiismeretem ugyanúgy megsínyli, márpedig meg kell nyugtatnom a lelkiismeretemet.

- Tanúsítom - szólt Poiret -, hogy a kisasszonynak igen érzékeny lelkiismerete van, amellet, hogy szeretetre méltó és értelmes hölgy.

- Jó - mondta Michonneau kisasszony -, adjon háromezer frankot, ha az illető a Vasfejű, és ne adjon semmit, ha rendes polgár.

- Rendben van! - mondta Gondureau. - De azzal a feltétellel, hogy holnap meglesz a dolog.

- Még nem, kedves uram, előbb meg kell kérdeznem a gyóntatómat.

- Kis hamis! - mondta az ügynök, és felállt. - A holnapi viszontlátásra. Ha sürgősen beszélni óhajt velem, jöjjön a Sainte-Anne sikátorba, ott van a Sainte-Chapelle udvarának végében. Csak egy ajtó nyílik a kapualjból. Keresse Gondureau-t.

Bianchon éppen Cuvier előadásáról jött, amikor megütötte fülét a Vasfejű szokatlan neve, és meghallotta a hírhedt rendőrkapitány szavát: „Rendben van!”

- Miért nem állapodott meg vele véglegesen? - kérdezte Poiret Michonneau kisasszonytól. - Ez háromszáz frank évjáradékot jelentene.

- Hogy miért? Meg kell fontolni a dolgot. Ha Vautrin úr csakugyan a Vasfejű, akkor talán előnyösebb vele megállapodni. Csakhogy pénzt kérni tőle annyi volna, mint fölhívni a figyelmét a veszélyre, ő pedig képes rá, hogy *potyára* kereket oldjon. Csúnya felsülés lenne.

- Ha meg is neszelne valamit - jegyezte meg Poiret -, nem azt mondta ez az úr, hogy figyelik? De ön, ön persze mindent elveszítene.

Különben éppenséggel ki nem állhatom azt az embert - gondolta Michonneau kisasszony. - Csak kellemetlen szavai vannak hozzám.

- Pedig - folytatta Poiret - jobb lenne, ha megtenné. Ahogy ez az úr mondta; ő pedig jóra való embernek látszik, amelletten igen rendesen van öltözve; a törvényeknek engedelmeskedünk, ha a társadalmat megszabadítjuk egy bűnöstől, bármily erényesnek mutatja is magát. Kutyából nem lesz szalonna. Hátha egyszer csak kedve szottyán, hogy mindnyájunkat legyilkoljon? Teringettét, még majd a mi hibánkból történnek ezek a gyilkosságok, arról nem is szólva, hogy mi lennénk az első áldozatok.

Michonneau kisasszony nagy töprengésében nem hallotta meg ezeket a szavakat, amelyek egyenként potyogtak Poiret szájából, ahogyan egy rosszul elzárt kút csapjából szivárognak a vízcseppek. Ha ez a vénember belefogott a mondókájába, és Michonneau kisasszony nem akasztotta meg, folyvást beszélt, mint egy felhúzott óramű. Elkezdett valamilyen témát, aztán a közbevetett mondatok homlokegyenest ellenkező tárgyakra terelték, úgyhogy sose jutott a végére. A Vauquer-házba visszamenet mindenféle elbeszélésekbe és visszaemlékezésekbe bonyolódott, és oda lyukadt ki, hogy miféle vallomást tett mint mentőtanú Ragouilleau úr és bizonyos Morin nevezetű hölgy perében. Michonneau kisasszony, ahogy belépett, nyomban észrevette, hogy Eugène de Rastignac úr meghítt beszélgetésbe merült Taillefer kisasszonnyal, s az oly izgalmasan érdekes lehetett, hogy a fiatal pár oda se figyelt, mikor a két öreg lakó átment az ebédlőn.

- Tudtam, hogy ez lesz a vége - szólt Michonneau kisasszony Poiret-hoz. - Egy álló hete olyan szemeket meresztettek egymásra, mintha a lelkük szakadna ki.

- Igen - válaszolta Poiret. - El is ítélték.

- Kik?

- Morinnét.

- Én Victorine kisasszonyról beszélek - mondta Michonneau kisasszony, aki anélkül, hogy észrevette volna, Poiret szobájába lépett -, maga meg holmi Morinnével válaszolt. Ki az az asszony?

- Miben hibás hát Victorine kisasszony? - kérdezte Poiret.

- Abban, hogy szereti Eugène de Rastignac urat, és a szegény ártatlan meggy vaktában ezen az úton, melyről nem tudja, hová vezet.

Eugène a délelőtt folyamán kétségbe volt esve Nucingenné miatt. Szíve mélyén teljesen átadta magát Vautrinnak, és nem akarta mérlegelni sem e rendkívüli ember iránta való barátságának indítóokait, sem azt, ami egy ilyen szövetezésből származhat. Csak valami csoda menthette meg az örvénytől, melyben fél lábbal már egy órája benne volt, mikor a legédesebb ígéreteket cserélte ki Victorine kisasszonnyal. Victorine azt hitte, angyal hangját hallja. Megnyílt fölötte az égbolt, a Vauquer-ház oly fantasztikus színekben pompázott, mint a díszletfestők színpadi palotái. Szerelmes volt, és viszontszerették, ő legalább azt hitte! És melyik nő ne hitte volna ezt úgy, mint ő, aki teljes egy óra hosszat, amikor a ház árgus szemei nem figyelték, látta és hallotta Rastignacot. Eugène küszködött a lelkiismeretével, tudta, hogy rosszat cselekszik, és szántszándékkal cselekedett rosszat, azzal biztatva magát, hogy bocsánatos bűnét egy nő boldogságával teszi jóvá. Kétségbeesett lelkiállapotában arca szinte még szebb lett, és csak úgy ragyogott a szívében lángoló gyehenna tüzétől. Szerencséjére bekövetkezett a csoda: vidáman belépett Vautrin, és olvasott a fiatalok lelkében, akiket ő boronált össze pokoli géniuszának fondorlatával, de örömeiket hirtelen megzavarta, mikor öblös hangján dalolni kezdett:

*Bájos lány az én Fanchette-em,
Szíve olyan egyszerű...*

Victorine elmenekült, és annyi boldogságot vitt magával, amennyi boldogtalanság volt addigi életében. Szegény leány! Egy kézszorítás, Rastignac haja, mely arcát érintette, egy szó, melyet füléhez oly közel hajolva súgott el a diák, hogy érezte ajkai melegét, a derekát átölelő kar remegése, a nyakára lehelt csók, ezek voltak szenvedélyének zálogai. Sylvie közelléte, az a körülmény, hogy a kövér szakácsnő minden pillanatban beléphetett a ragyogó ebédlőbe, forróbbakká, elevenebbekké, vonzóbbakká tette őket az odaadás legszebb tanújeleinél, melyekről a leghíresebb szerelmi regények beszélnek. Ezek az *édes semmiségek* - hogy elődeink kecses kifejezésével éljünk - mind bűnnek rémlettek az istenfélő leányka előtt, aki kéthetenként gyónt! Ez alatt az óra alatt lelkének több kincsét tékozolta el, mint amennyit később, amikor már gazdag és boldog volt, énjének teljes odaadásával nyújthatott.

- Kész a lovagias ügy - mondta Vautrin Eugène-nek. - A két ficsúr összeakaszkodott. Madarunk megsértette az én sólymomat. Annak rendje-módja szerint folyt le az egész nézeteltérés. Folytatása következik holnap a clignancourt-i sáncban. Fél kilenckor Taillefer kisasszony egyedüli örököse lesz apja vagyonának és szeretetének, mialatt itt nyugodtan mártogatja kávéba a vajjas kenyerét. Gondolja csak el, nem érdekes? Az ifjabb Taillefer kitűnő vívó, és oly magabiztos, mint egy kártyás, akinek minden tromf a kezében van. Mégis el fog vérezni egy olyan vágás következtében, amely az én találmányom. Abból áll, hogy a fölfelé irányított törrel egyenest a homlokába szúrunk. Megmutatom majd önnek is, mert roppantul hasznos csel.

Rastignac kábultan hallgatta, nem tudott válaszolni. Ebben a pillanatban érkezett Goriot apó, Bianchon és még néhány törzsvendég.

- Ilyennek akartam látni önt! - szólt hozzá Vautrin. - Tudja, hogy mit csinál. Jól van, kis sasfőkom! Kormányozni fogja az embereket, mert erős, merész, vakmerő. Becsülöm érte.

Meg akarta fogni a kezét, de Rastignac gyorsan visszahúzta, és elhalványodva egy székre roskadt; úgy rémlett neki, vértócsát lát.

- Úgy, van még néhány erényfoltos pelenkánk? - mondta halkan Vautrin. - D'Oliban papának hárommilliója van, ismerem a vagyoni helyzetét. A hozomány tisztára mossza önt, olyan hófehér lesz még saját szemében is, mint egy menyasszonyi ruha.

Rastignac nem habozott tovább. Elhatározta, hogy este elmegy Tailleferékhez, figyelmeztetni fogja az apát és fiút. Mikor Vautrin magára hagyta, abban a pillanatban Goriot apó a fülébe súgta:

- Szomorúnak látom önt, gyermekem! Jöjjön csak, majd felvidítom.

Az öreg tésztagyáros az egyik lámpán meggyújtotta a maga tolvajmécst. Eugène kíváncsian követte.

- Menjünk be önhöz - mondta a jó ember, aki Sylvie-től előzőleg elkérte a diák kulcsát. - Ma reggel, ugye, azt hitte, hogy a lányom nem szereti? - folytatta. - Ridegen elküldte, és ön haragosan, csüggedten távozott. Kis csacsi! ő engem várt. Érti? El kellett mennünk, hogy befejezzük egy remek kis lakás berendezését, mert ön három nap múlva odaköltözik. Ne áruljon el. Meg akarja lepni önt, de én nem bírom tovább magamban tartani a titkot. Az Artois utcában lesz a lakása, pár lépésnyire a Saint-Lazare utcától. Hercegi sora lesz. Olyan bútorokat szereztünk, mint egy menyasszonynak. Sok mindent intéztünk egy hónap alatt, de önnek nem szóltunk róla. Jogtanácsosom sorompóba lépett, leányom évi harminchatezer frankot kap hozománya kamatai fejében, és én rajta leszek, hogy nyolcszázezer frankját elsőrendű értékpapírokba fektessék.

Eugène keresztbe font karokkal, szótlanul járt fel és alá rendetlen, szegényes szobájában. Goriot egy óvatlan pillanatban, mikor a diák hátat fordított neki, piros szattyánbőr dobozt tett a kandallóra. A doboz tetején arannyal rápréselve a Rastignac-címer díszlett.

- Kedves gyermekem - mondta a szegény öreg -, nyakig benne vagyok ebben a dologban. De, tudja, részemről jó adag önzés is közrejátszott, érdekem fűződik az ön átköltöztetéséhez. Valamit kérek öntől, ugye, nem tagadja meg?

- Mit óhajt?

- Új lakása fölött, az ötödik emeleten van egy szoba, amely hozzá tartozik. Abban lakom majd én, jó? Öregszem, s túl messze lakom most a leányaimtól. Nem fogom önt zavarni. Csak épp hogy ott leszek. Majd minden este beszél nekem öróla. Ugye, nem lesz ellenére? Ha hazajön, és én már ágyban fekszem, majd így szólok magamban: „Az én kis Delphine-emnél volt. Elkísérte a bálba, s ő boldog az oldalán.” Ha netán megbetegszem, gyógyító balzsam lenne szívemre, hogy hallom hazajönni, mozogni, járkálni. Oly sok lenne önben a leányomból! Egy ugrásnyira lennék a Champs-Élysées-től, ahol ők naponta kocsikáznak, mindig láthatnám őket, míg most néha elkésem. Meg aztán Delphine talán eljönne önhöz! Hallanám a lépteit, látnám, ahogy délelőtti otthonkájában kedvesen tipeg, mint egy cica. Egy hónap óta megint olyan, mint volt, leányos, vidám, ragyogó. Lelke gyógyulóban van, boldogságát önnek köszönheti. A lehetetlent is megtenném önért! Az imént, hogy eljöttem tőle, ezt mondta nekem: „Papa, nagyon boldog vagyok!” Amikor szertartásosan *atyámnak* szólítanak, megdermedek. De ha azt mondják: *papa*, olyannak látom őket, mint kiskorukban, minden emlékemet visszaidézik. Inkább apjuknak érzem magam ilyenkor. Azt hiszem, még senki máshoz nem tartoznak.

Az öregember szemét törölgette, sírt.

- Olyan rég nem hallottam a szájából ezt a mondatot, oly rég nem nyújtotta nekem a karját. Igen, igen, megvan már tíz éve is, hogy egyik leányom oldalán sem jártam. Pedig mily jó a ruhájához érni, lépést tartani vele, érezni a melegét! Ma reggel mindenüvé magammal vittem Delphine-t. Betértem vele a boltokba. Aztán hazakísértem. Kérem, tartson magánál! Olykor szüksége lehet valakire, aki szolgálatára álljon; én ott leszek. Ó, ha az a nagy fatuskó elzászi meghalna, ha köszvényének lenne annyi esze, hogy a gyomrára menjen, mily boldog lenne

szegény leányom! Ön lenne a férje Isten és a világ előtt, ön lenne a vőm! Ó, a boldogtalannak oly kevés része volt a világ örömeiből, hogy minden bűne alól feloldozom. A jóisten bizonyára pártját fogja a nagyon szerető apáknak. Leányom túlságosan szereti önt - mondta rövid hallgatás után, fejét csóválva. - Útközben önről beszélgettünk. „Ugye, apám - mondotta -, milyen helyes ember! És milyen jószívű! Szokott-e rólam beszélni?” Mennyi mindent mondott, amíg az Artois utcából a Panorámák közéig értünk, kötetekre valót! Végre-valahára kiöntötte előttem a szívét. Egész délelőtt nem éreztem magam öregnek, szinte súlyom se volt. Elmondtam neki, hogy ön ideadta az ezer frankot. Könnyekig meg volt hatva a drágám! Nicsak, mi van ott a kandallón? - kiáltott fel végül az öreg Goriot, akin Rastignac mozdulatlanságának láttára halálos türelmetlenség vett erőt.

Eugène egészen kábultan, zavarodott arccal nézett szomszédjára. A párbaj, melyet Vautrin másnapra bejelentett, rossz álmoként rémlett fel előtte, annyira éles ellentétben volt legdrágább reményeinek megvalósulásával. Odafordult a kandallóhoz, meglátta a kis négyszögletes dobozt, kinyitotta, és papírszeletet talált benne, mely egy Breguet-féle órát takart el. A papírról ezeket a szavakat olvasta:

Szeretném, hogy a nap minden órájában rám gondoljon, mert...

Delphine

Az utolsó szó, mely nyilván célzás volt valamely kettejük közt lejátszódott jelenetre, elérzékenyítette Eugène-t. Az arany tokban belül ott volt zománcozott címere. Régóta vágyott ilyen dísz tárgyra, a lánc, a kulcs, az óra alakja és ékítménye kívánsága szerint való volt. Goriot apó sugárzott. Bizonyára megígérte lányának, hogy beszámol a meglepődés minden legkisebb jeléről, amit az ajándék megpillantása Eugène-ből kivált. Kivette részét a fiatalok érzelmeiből, és ki tudja, hármuk közül nem ő volt-e a legboldogabb. Már is szerette Rastignacot, nemcsak leánya kedvéért, hanem önmagáért is.

- Menjen el hozzá ma este, ő várja önt. A kövér elászi a táncosnőjénél vacsorázik. Haha! Hogy meg volt rökönyödve, amikor az ügyvédem megmondta neki a magáét. És még azt meri állítani, hogy az imádatig szereti leányomat. Csak nyúljon hozzá, én megölöm. A pusztá gondolat, hogy Delphine erre a... - sóhajtott - bűnre tudna vinni; de nem is lenne emberölés, hiszen csak egy borjúfejű disznóról van szó. Ugye, magához vesz?

- Igen, jó Goriot apó, hiszen tudja, hogy kedvelem...

- Tudom, ön nem szégyell engem. Hadd öleljem meg. - És karjaiba zárta a diákot. - Ígérje meg, hogy nagyon boldoggá teszi őt. Ma este, ugye, elmegy hozzá?

- Persze. Különben is el kell mennem hazulról, halaszthatatlan ügyekben.

- Lehetnék valamiben szolgálatára?

- Hopp, csakugyan! Mialatt én Nucingennénál leszek, menjen el idősebb Taillefer úrhoz, kérje meg, jelöljön ki számomra egy órát még ma este, rendkívül fontos beszéltnivalóm van vele.

- Hát csakugyan igaz lenne, fiatalember? - kiáltott Goriot apó, s az arca elváltozott. - Ön valóban udvarol a leányának, amint odalenn azok a hülyék beszélnek? Teremtuccse! Még nem tudja, mi az, ha Goriot lesújt. És ha megcsal bennünket, az öklömmel gyűlik meg a baja. De nem, ez lehetetlen.

- Esküszöm, csak egy nőt szeretek a világon - mondta a diák -, csak néhány pillanat óta tudom, mennyire.

- Ó, milyen boldog vagyok! - szólt Goriot.

- De Taillefer fia holnap megverekszik, és úgy tudom, meg akarják ölni.
 - Mit törődik vele?
 - Értesítenem kell őt, hogy akadályozza meg a fiát, nehogy elmenjen!... - kiáltott Eugène.
- Ebben a pillanatban megszólalt Vautrin hangja az ajtóból. Énekelt:

*Richárd, királyom! elhagyott
Téged az egész világ...*

- Brum! brum! brum! brum!

*Hetedhét országot bejártam,
Ismertek engem...*

- Tralalala! Tralala...

- Uraim - jelentette Christophe -, a leves tálalva van, már mindenki az asztalnál ül.

- Hé! - szólt oda neki Vautrin. - Hozz egy butéliával a bordeaux-i boromból.

- Tetszik önnek az óra? - kérdezte Goriot apó. - Ugye, jó ízlése van a drágámnak?

Vautrin, Goriot és Eugène együtt mentek le, úgyhogy késésük folytán egymás mellé kerültek az asztalnál. Étkezés közben Eugène a legnagyobb hidegséget mutatta Vautrin iránt, jóllehet ez az ember, akit Vauquer-né annyira kedvelt, még sohasem volt oly szellemdús, mint most. Csak úgy sziporkázott, és a vendégeket mind felvillanyozta. Magabiztossága, hidegvére mehökkentette Eugène-t.

- Mi ütött magába? - kérdezte Vauquer-né. - Olyan vidám, mint egy pintyőke.

- Mindig vidám vagyok, amikor jó üzleteket csinálok.

- Üzleteket? - kérdezte Eugène.

- Úgy bizony! Leszállítottam egy tétel árut, melyből szép jutalékom lesz. Mondja, Michonneau kisasszony - szólt, észrevéve, hogy a vénlány figyel -, talán nem tetszik önnek valami az arcomon, hogy olyan vizslaszemekkel nézi? Miért nem szól? Szívesen megváltoztatom a kedvéért... Ugye, Poiret, azért nem veszünk össze? - mondta az öreg hivatalnokra kacsintva.

- Fékomadta! Önnek modellet kellene ülnie egy tréfás Herkuleshez - szólt Vautrinhoz a fiatal festő.

- Rendben van! Feltéve, hogy Michonneau kisasszony hajlandó ülni a *temetői Vénuszhoz* - vágott vissza Vautrin.

- Hát Poiret?

- Poiret csak Poiret-hoz ülhet. Ő a poharazásunk istene. Neve kétségkívül a *pohárból* ered.

- Mi a macska? Középen Herkules, jobb felől a *vén hús*, bal felől a pohár.

- Elég a bolondozásból - szólt Vauquer-né. - Jobban tenné, ha megkínálna minket a bordeaux-i borából, látom, ott nyújtogatja a nyakát a palack. Az majd jókedvre derít, arról nem is szólva, hogy jól tesz a *gyomornak*.

- Uraim - szólt Vautrin -, elnökasszonyunk rendreutasít. Couture-né úrnő és Victorine kisasszony nem veszik zokon az önök pajkos beszédeit, de kímélik Goriot apó ártatlanságát.

Javaslok egy *flaskoráma* bordeaux-i borocskát, amelyet a Lafitte⁴⁷ név, minden politikai célzás nélkül, kétszeresen nevezetessé tesz. Lódulj, kuli - szólt rá Christophe-ra, aki nem mozdult. - Ide hozzám, Christophe! Mi az, nem érted a nevedet? Kuli, hé, gyerünk azzal az itókával!

- Tessék, uram - szólt Christophe, és átadta neki az üveget.

Vautrin színig töltötte Eugène és Goriot poharát, azután lassan magának öntött néhány cseppet; mialatt két szomszédja ivott, megkóstolta. Hirtelen elfintorította az arcát.

- Ördög vinné el, dugóíze van. Nesze, ez a tiéd. Christophe, hozz nekünk másikat. Jobboldalt van a java, tudod? Tizenhatan vagyunk, hozz le nyolc üveggel.

- Ha ön így kitesz magáért, én fizetek száz gesztenyét - szólt a festő.

- Ó, ó!

- Buuuu!

- Brrr!

Pattogtak mindenfelől a kiáltások, mint mikor rakétákat eregetnek.

- Vauquer mama, szálljon be két üveg pezsgővel! - kiáltott Vautrin.

- Még mit nem? Miért nem mindjárt az egész házamat? Két üveg pezsgő! Üvegje tizenkét frank! Mikor keresem azt meg? De ha Eugène úr fizeti, felajánlok egy üveg ribiszkelikört.

- A ribiszkelikörje úgy purgál, akár a manna-cukor - mondta halkán az orvosnövendék.

- Ne is emlegesd, Bianchon - szólt rá Eugène. - Ha csak hallok a manna-cukorról, a gyomrom... A pezsgőt, azt én fizetem - jelentette ki a diák.

- Sylvie - szólt Vauquer-né -, add ide a piskótát meg az aprósüteményt.

- Vauquer mama aprósüteményének már szakálla nőtt - szólt Vautrin. - De a piskóta jöhet.

Egy perc alatt körbejárt a bordeaux-i, a vendégek fölélénkültek, a vígság nőttön-nőtt. Hatalmas kacagás közben különféle állathangok hallatszottak. A múzeumi alkalmazott a párizsi házalók kandúrvisításra emlékeztető kiáltását utánozta, mire rögtön nyolcan kezdtek egyszerre bömbölni: „Késeket köszörülök!... Madáreledelt tessék!... Hölgyek öröme!... Fazekat foltozni!... Ruhaporoló, asszonynak is való!... Ócska cipőket, ócska ruhákat!... Édes a cseresznye!” A pálmát Bianchon vitte el orrhangú rikkantásával: „Esernyőcsináló!” Pillanatok alatt fülsiketítő lett a láрма, a zenebona. Vautrin vezényelte ezt a zagyva operát, állandóan szemmel tartva Eugène-t és Goriot apót, akik már részegnek látszottak. Székükön hátradőlve, komoly arccal szemlélték a szokatlan zűrzavart, és keveset ittak. Mai tennivalóikra gondoltak mind a ketten, de képtelenek voltak fölállni. Vautrin, aki egy-egy oldalpillantással figyelte arcuk elváltozását, észrevette, hogy kezdenek pislogni, és a szemük már-már leragad. Odahajolt Rastignac füléhez, és ezt suttogta:

- Fiacskám, nem vagy te elég ravasz ahhoz, hogy kikezdhes Vautrin papával, és ő sokkal jobban szeret téged, semhogy megengedné, hogy szármarságokat csinálj. Ha én valamit elhatároztam, csak az Úristen elég erős ahhoz, hogy utamat állja. Ugye, el akartál menni Taillefer papához, hogy figyelmeztess! Ilyen diákcsínyen járt az eszed! A kemence forró, a

⁴⁷ *Lafitte. Jacques* (1767-1844) - francia bankár és politikus, 1814-19-ig a Francia Bank kormányzója. 1816-tól a Bourbon-restauráció politikájával elégedetlen nagyburzsoázia parlamenti képviselője. 1830-ban részt vett Lajos Fülöp trónra juttatásában

tészta megdagasztva, a kenyér a lapáton; holnap akkorát haraphatsz belőle, hogy a bajsod is csupa morzsa lesz, és te megakadályoznád, hogy megsüssék?... Nem, nem, meg fog sülni! Ha még holmi kis lelkifurdalásaid lennének, sebj, majd elmúlnak emésztés közben. Mialatt szunnyadozol, gróf Franchessini a kardja hegyével megnyitja számodra Michel Taillefer örökségét. Victorine mint fivérének örököse csekély tizenötezer frank évi jövedelemhez jut. Már tájékozódtam, tudom, hogy az anyai hagyaték több mint háromszázezret tesz ki.

Eugène csak hallgatta a szavakat, de válaszolni nem tudott. Úgy érezte, nyelve a szápadlásához tapadt, leküzdhetetlen álmosság vett rajta erőt; már csak fénylő ködön át látta az asztalt és a körülötte ülőket. Csakhamar elhalkult a lárma, a kosztosok egyenként távoztak. Mikor már csak Vauquer-né, Couture-né, Victorine kisasszony, Vautrin és Goriot apó volt ott, Rastignac mintegy álmában látta, hogy Vauquer-né a maradék borokból összetöltöget egy palackra valót.

- Fiatalság bolondság - mondta az özvegy.

Ez volt az utolsó mondat, amit Eugène még megértett.

- Csak Vautrin úr képes ilyen csínyekre - szólalt meg Sylvie. - Nini, Christophe javában horkol.

- Na, én megyek, mama - szólt Vautrin. - Megyek a körútra, hogy megcsodáljam Marty urat a *Hegyi vadonban*, a *Remete* című regényből írt nagyszabású színdarabban. Ha akarja, magammal viszem, és önöket is, hölgyeim.

- Köszönöm, mi nem megyünk - mondta Couture-né.

- Ejnye, szomszédasszony! - kiáltott Vautrin. - Nem akarja megnézni a *Remete* színpadi változatát, Atala de Chateaubriand művét? Emlékszik, hogy szerettük a *Remetét*, hogy megkönnyeztük múlt nyáron a *hársfák* alatt. Igazán szép könyv, hozzá még erkölcsös is, a kisasszony épülésére való.

- Nekünk tilos színházba járni - válaszolt Victorine.

- Na, ezek elbóbiskoltak - mondta Vautrin, és komikusan ide-oda mozgatta Goriot és Eugène fejét.

A diák fejét úgy helyezte a szék támlájára, hogy kényelmesen alhasson, hévvel homlokon csókolt, közben így dalolt:

*Aludjatok, ti kedvesek,
Én virrasztok fölöttetek.*

- Félek, hogy beteg - mondta Victorine.

- Akkor maradjon vele és ápolja - felelt rá Vautrin. - Ez a hűséges nő kötelessége - súgta a fülébe. - Ez a fiú imádja, és megjósolom, ön a felesége lesz. Igen - mondta fennhangon -, *országszerte nagy volt a becsületük, boldogan éltek, sok gyermekük lett.* Így végződik minden szerelmi történet. Gyerünk, mama - fordult Vauquer-néhez, megszorongatva a derekát -, vegye fel a grófnéval vásárolt kalapját, szép virágos ruháját és vállkendőjét. Mindjárt magam hozok fiáért.

És dalolva távozott:

*Napfény, isteni napmeleg,
Mely az uborkát érleled.*

- Mit szól hozzá, Couture-né, ezzel az emberrel a háztetőn is szívesen élnék. Nézze csak - mondta a téstagyárosra mutatva -, Goriot apót elnyomta a buzgóság. Ennek a fukar

vétségnek bezzeg sohasem jut eszébe, hogy elvigyen valahová. Jaj, istenem, mindjárt leesik. Mégse járja, hogy egy ilyen öregember így elveszítse az esztét! Ön erre azt mondhatja, hogy mindenki csak azt veszítheti el, amije van. Sylvie, vidd fel a szobájába!

Sylvie a hóna alatt fogta meg Goriot apót, úgy vezette föl a lépcsőn, és ruhástul lelökte az ágyra, mint valami batyut.

- Szegény fiú - szólt Couture-né, félresimítva Rastignac szemébe lógó fürtjeit -, olyan, mint egy leány, nem tudja, mi a kicsapongás.

- Bizony, elmondhatom, hogy a harmincegy év alatt, mióta megvan a penzióm - mondta Vauquer-né -, sok fiatalember ment át a kezemen, ahogy mondani szokás, de még sohasem láttam olyan kedveset, olyan finomat, mint Eugène úr. Hát nem szép így, mikor alszik? Támassza a fejét a maga vállához, Couture-né. Ejha, hát nem Victorine kisasszony vállára hanyatlik! Hiába, a gyermekeknek saját külön gondviselésük van. Kicsi híja, hogy a szék karfájának gombján szét nem loccsant a feje. Szép pár lenne kettejükből.

- Ugyan, hallgasson már, szomszédasszony! - kiáltott Couture-né. - Olyanokat mond...

- Eh! - mondta Vauquer-né. - A fiú nem hallja. Gyere, Sylvie, öltöztess fel. A magas fűzőmet veszem fel.

- Hogyisne, a magas fűzőjét evés után! Keressen az asszonyság másvalakit, aki beleszorítja, én nem akarok a gyilkosa lenni. Ez a könnyelműség az életébe kerülhet.

- Mindegy, ki kell tennem magamért Vautrin úr előtt.

- Annyira szereti leendő örököseit?

- Indulás, Sylvie, ne okoskodj - mondta az özvegy, és már indult.

- Az ő korában! - szólt a szakácsnő Victorine-hoz, úrnőjére mutatva.

Couture-né magára maradt az ebédlőben gyámleányával, akinek vállához támaszkodva aludt Eugène. Christophe horkolása visszhangzott a csendes házban. Annál békésebb volt a gyermeki bájjal szendergő Eugène álma. Victorine arcán valamilyen anyáskodó, büszke kifejezés jelent meg. Boldog volt, hogy megengedheti magának az irgalmasság olyan cselekedetét, amelyben szabadon kiáradhat minden érzelme, s hogy büntetlenül érezhette szíve fölött a fiatalember szívdobogását. A lelkében ébredő ezer gondolat közt viharosan tört elő a gyönyörűség, amelyet a fiatal és tiszta test melegének árama idézett föl benne.

- Szegény, drága leánykám - szólt Couture-né, megszorítva Victorine kezét.

Az öreg hölgy megcsodálta az ártatlan és szenvedő leányarcot, mely fölött a boldogság dicsfénye lebegett. Victorine olyan volt, mint egy naiv középkori festmény, amelyen a művész minden mellékes részletet elhanyagolt, s nyugodt, biztos ecsetjének varázslatával úgy emelte ki a sárgás tónusú arcot, mintha az égbolt arany sugárzása tükröződne rajta.

- Pedig nem ivott meg többet két pohárnál - mondta Victorine, ujjait végigsiklatva Eugène haján.

- Ha szokva lenne a dorbézoláshoz, leányom, ugyanúgy bírná az italt, mint a többiek. A részegsége dicséretére válik.

Az utcáról kocsirobogás hallatszott.

- Anyus - mondta a leányka -, Vautrin úr jön. Kérem, vegye át Eugène urat. Nem szeretném, hogy ez az ember így találjon. Olyan a szavajárása, hogy bemocskolja vele a lelket, s a nézésével úgy zavarba hoz egy nőt, mintha levetkőztetné.

- Nincs igazad - mondta Couture-né. - Vautrin derék ember, kissé olyanfajta, mint boldogult férjem volt, indulatossága ártalmatlan, gorombasága jó szándékú.

Ekkor lépett be halkan Vautrin, és meglátta a két gyermeket a lámpa cirógató fényében.

- No lám - mondta, keresztbe fonva karjait -, ez a jelenet szép lapok írására ihlette volna Bernardin de Saint-Pierre-t,⁴⁸ a *Pál és Virginia* kitűnő szerzőjét. Mily szép is a fiatalság, Couture-né asszonyom! Aludj csak, szegény fiú - szólt, Eugène-t nézegetve -, néha alvás közben jön a szerencse. Asszonyom - fordult az özvegyhez -, az a tudat vonz ehhez az ifjúhoz, és az hat meg, hogy lelkének szépsége teljes összhangban van arcának szépségével. Nézze őket, hát nem egy kerub feje hajlik egy angyal vállára? Ez a fiú megérdemli, hogy szeressék! Ha nő volnék, meghalni (nem, ez ostobaság lenne), élni akarnék érte. Ahogy elnézem - mondta sűgva az özvegynek -, arra kell gondolnom, hogy az Isten is egymásnak teremtette őket. A gondviselésnek rejtett ösvényei vannak, szeme a test és a lélek mélyére lát! - kiáltott fennhangon. - Amidőn így egyesülve látlak, gyermekeim, a tisztaság, az emberi érzések egységében, azt mondom magamban: lehetetlen, hogy az igazságos Isten valaha szétválasszon benneteket. És önnél mintha szerencsevonalat láttam volna - mondta a leánykának. - Adja csak ide a kezét, Victorine kisasszony, értek a tenyérjósáshoz, sokszor jósoltam már tenyérből szerencsés jövőndöt. No, ne féljen. Mit látok? Esküszöm, hamarosan Párizs egyik leggazdagabb örökösnoje lesz. Boldogítani fogja azt, aki szereti. Apja magához veszi. Hitvese lesz egy nemes, fiatal, szép férfinak, aki imádja.

Vautrin jóslatait félbeszakították a lépcsőn lefelé haladó kacér özvegy nehézkes lépteit.

- Á, itt van Vauquer mama. Szép, mint a telihold, és ebben a fűzőben karcsú, mint a májas-hurka. Nem fulladozik egy pindurkát? - mondta, ujjával a halcsontfűző domborulatára bökve. - A duzzanatok alaposan be vannak préselve. Ha sírni talál, abból robbanás lesz. De én gondos régész módján összeszedem majd a maradványokat.

- Ez aztán tud francia mód bókolni! - sűgta az özvegy Couture-nénak.

- Pa, pá, gyerekek - mondta Vautrin, Eugène-hez és Victorine-hoz intézve a szót. - Áldásom rátok - szólt, és fejük fölé tartotta két kezét. - Higgye el, kisasszony, egy becsületes ember jókívánsága ér valamit, szerencsét hoz, meghallgatja a jóisten.

- Viszontlátásra, kedvesem - szólt Vauquer-né a lakónőjéhez. - Gondolja - folytatta sűgva -, hogy Vautrinnak komoly szándékai vannak velem kapcsolatban?

- Ej, ej!

Couture-né magára maradt gyámleányával.

- Ó, drága anyám - sóhajtott Victorine, a kezeit nézegetve -, ha igaz lenne, amit a jó Vautrin úr jövőndöt!

- Nem sok kell hozzá - válaszolt az öreg hölgy -, csak annyi, hogy az a gonosz fivéred leessen a lóról.

- De anyus!

- Istenkém, talán bűn, ha rosszat kívánunk ellenségeinknek - folytatta az özvegy. - Jó, majd penitenciát tartok. De őszintén szólva, szívesen vinnék virágot a sírjára. Rossz ember az! Nincs mersze szót emelni az anyjáért, akinek örökségét a te károdra fondorlatosan magának

⁴⁸ A regény két gyermek megható szerelmét mondja el, a Mauritius-sziget idilli tájait festve köréjük. Rousseau-val együtt (*Új Héloïse*) nagy szerepe volt abban, hogy az irodalomban ismét megjelent a természet

tartja. Unokanővéremnek szép vagyona volt. Elég baj az neked, hogy a házassági szerződésben nem esett szó a hozományról.

- Boldogságomat gyakran lidércnyomásnak érezném, ha valakinek élete volna az ára - mondta Victorine. - És ha ahhoz, hogy boldog legyek, fivérem halála kell, inkább maradok itt, ahol vagyok.

- Ez a derék Vautrin is a jóistenről beszélt. Látod, milyen vallásos ember, én örültem neki, hogy nem hitetlen, mint a többiek, akik Istent kevesebb tisztelettel emlegetik, mint az ördögöt. Ki tudja, mily utakon kíván vezetni bennünket a gondviselés?

Sylvie segítségével a két nő végül felvitte Eugène-t a szobájába. Ágyára fektették, és a szakácsnő megoldotta ruháját, hogy kényelembe tegye. Távozás előtt, amikor Couture-né háttal állt neki, Victorine homlokon csókolta Eugène-t; boldog volt, hogy ezt a tilalmas dolgot elkövette. Visszament a szobájába, egyetlen gondolatban mintegy összefoglalta a nap ezernyi örömét, soká elgyönyörködött az így alkotott képben, és Párizs legboldogabb teremtéseként aludt el.

A tivornya, amelynek során Vautrin kábítószerrel kevert bort itatott Eugène-nel és Goriot apóval, eldöntötte a különös ember sorsát. Bianchon, félig részegen, elfelejtette megkérdezni Michonneau kisasszonytól, ki az a Vasfejű. Ha történetesen kiejti ezt a nevet, bizonyára óvatosságra intette volna Vautrint, vagy hogy valódi nevén nevezzük: Jacques Collint, a fegyházak csillagát. Így aztán Michonneau kisasszony, a ráaggatott gúnynév, a „temetői Vénusz” hatása alatt eltökélte, hogy kiszolgáltatja a fegyencet, holott Collin bőkezűségében bízva már azt számítgatta, nem ér-e többet, ha figyelmezteti, hogy még az éjjel megszökessen. Poirer társaságában elment a Sainte-Anne sikátorba a híres rendőrfőnökhöz, szentül hitte, hogy még mindig egy Gondureau nevű magas rangú tisztviselővel van dolga. A bűnügyi rendőrség feje igen nyájasan fogadta. Miután mindent töviről hegyire megbeszéltek, Michonneau kisasszony elkérte az italt, amelynek segítségével meg kellett bizonyosodnia a fegyenbélyeg létéről. A kis Sainte-Anne utca nagy emberének elégedett mozdulatáról, ahogy az íróasztal fiókjából kivette az üvegcsét, Michonneau kisasszony ráeszmélt, hogy Vautrin elfogatása többet jelent a közönséges fegyenc letartóztatásánál. Addig törte a fejét, amíg gyanítani kezdte, hogy a rendőrség áruló fegyencek vallomása alapján reméli, hogy még idejében jelentékeny értékeket foglalhat le. Mikor feltevését közölte a ravasz rókával, ez mosolyogva el akarta terelni a vénlány gyanúját.

- Téved - felelte. - Collin a legveszedelmesebb *káptalan*, aki a betörők közt valaha is akadt. Mindössze erről van szó. A gazemberek jól tudják ezt, ő a zászlajuk, a támaszuk, szóval a Bonapartéjuk. Szeretik is mindannyian. Ez a fickó sohasem hagyja ott nekünk a *csutakját* a Grève téren.

Minthogy Michonneau kisasszony nem értette a tolvajnyelvből vett két szót, Gondureau megmagyarázta neki: *káptalan* és *csutak* egy-egy erőteljes kifejezés a tolvajok nyelvében, akik először látták szükségesnek, hogy két különböző szemszögből tekintsék az emberi fejet. A *káptalan* élő ember feje, tanácsadó, gondolkodó szerve. A *csutak* megvető jelentésű szó, azt fejezi ki, hogy milyen keveset ér a fej, ha elválasztották a törzstől.

- Collin játszik velünk - folytatta Gondureau. - Ha effajta emberekkel van dolgunk, akik kemények, mint az angol módra edzett acél, van rá lehetőségünk, hogy megöljük őket, ha letartóztatás közben a legcsekélyebb ellenállással próbálkoznak. Ilyen esetre számítunk, hogy holnap reggel megölhessük Collint. Így elkerüljük a pert, az őrizet, az élelmezés költségeit, ami nagy könnyebbség a társadalomnak. A törvényes eljárások, a tanúk beidézése és kártalanítása, a kivégzés, mindaz, ami törvényes úton szabadít meg a csirkefogóktól, többbe kerül az

ezer tallérnál, amit ön kap. Időt is megtakarítunk azzal, hogy szuronnyal hasba döfjük Vas-fejűt, amellett így megakadályozunk száz bűnt, és visszatartunk a bűnözéstől ötven gazfickót, akik nagy bölcsen óvakodnak majd a büntető törvény korlátainak áthágásától. Így dolgozik a jó rendőrség. Az igaz emberbarátok szerint az ilyen eljárás a legjobb módja annak, hogy megelőzzük a bűnöket.

- És így szolgáljuk a hazát - szólt Poiret.

- No lám - jegyezte meg a rendőrtiszt -, ma este milyen értelmesen beszél. Igen, hogyne, a hazát szolgáljuk. Bizony, a világ igazságtalan hozzánk. Nem vesz tudomást a társadalomnak tett nagy szolgálatainkról. A felsőbbrendű ember azonban felül tud emelkedni az előítéleteken, a keresztény pedig beletörődik a bajokba, amelyeket minden jó cselekedet maga után von, ha éppen nem is egyezik az elfogadott elvekkel. Párizs csak Párizs marad, nem igaz? Ez a mondat életem magyarázata. Volt szerencsém, kisasszony, magamat ajánlom. Holnap a Fűvészkertben leszek embereimmel. Küldje el Christophe-ot a Bouffon utcába, keresse Gondureau urat abban a házban, ahol voltam. Uram, szíves szolgálatára állok, ha egyszer ellopnak öntől valamit, forduljon hozzám bizalommal, majd visszaszerzem a holmiját.

- No, tessék - szólt Poiret Michonneau kisasszonyhoz. - És még akadnak ostobák, akiket a rendőrség pusztá említése kihoz a sodrúkból. Ez az úr igen szeretetreméltó, és amit öntől kíván, olyan egyszerű, mint egy pofon.

A következő nap egészen rendkívüli jelentőséget kapott a Vauquer-ház történetében. Mindeddig ennek a békés életnek legizgalmasabb eseménye az ál-l'Ambermesnil grófné üstökösszerű feltűnése volt. De minden elhalványodott e nagy nap válságos eseményei mellett, amelyeket Vauquer-né utóbb állandóan szóba hozott társalgás közben. Goriot és Rastignac tizenegy óráig aludt. Vauquer-né, aki éjfélkor jött haza a Gaîté színházból, fél tizenegyig maradt ágyban. Christophe, aki kiitta a Vautrin palackjában maradt bort, szintén elaludta a rendes fölkelés idejét, amiatt a kiszolgálás késedelmet szenvedett. Poiret és Michonneau kisasszony nem panaszkodott a villásreggeli eltolódása miatt. Victorine és Couture-né még késő délelőtt is az igazak álmát aludta.

Vautrin nyolc óra előtt elment hazulról, és a villásreggeli felszolgálásának pillanatában érkezett vissza. Így hát senki sem szólalt fel amiatt, hogy Sylvie és Christophe csak negyed tizenkettőkor zörgetett be minden ajtón, jelentve, hogy kész a villásreggeli, Michonneau kisasszony elsőnek ment le, és Sylvie és Christophe távollétében a folyadékot beleöntötte Vautrin ezüstserlegébe, amelyben a kávéjához való tejszín a többiek kávéjával együtt forró víz fölött melegedett. A vénlány ismerte a házirendet, és ezt használta ki tervének megvalósításához. Üggyel-bajjal verődött össze a hét lakó. Amikor Eugène legutolsóként, még nyújtózkodva lement, egy küldönc levelet hozott neki Nucingennétől. A levél így szólt:

Sem sértett hiúság, sem harag nem diktálja soraimat, barátom. Éjfél után kettőig vártam. Hiába várni valakit, akit szeretünk! Aki ezt a gyötrelmet valaha érezte, nem kényszerít rá mást. Látom, hogy életében először szerelmes. Mi történt? Nyugtalan vagyok. Ha nem féltem volna, hogy kiszolgáltatom szívem titkát, elmentem volna, hogy megtudjam, mi jó vagy rossz történt magával. De vesztembe rohantam volna, ha éjnek idején akár gyalog, akár kocsin elmegyek hazulról! Szerencsétlennek éreztem magam, hogy nő vagyok. Nyugtasson meg, magyarázza meg, miért nem jött, azok után, amiket apámtól hallott. Ha most fáj is, meg fogok bocsátani. Talán Beteg? Miért is lakik oly messze? Egy szóért esedezem. Ugye, hamarosan látom? Ha el van foglalva, egy szó is elég. Írja azt, hogy rohan hozzám, vagy azt, hogy beteg. De hiszen, ha nem lenne jól, apám értesített volna. Mi történt hát?...

- Igen, mi történt? - kiáltott Eugène, s berontott az ebédlőbe. Kezében az összegyűrt levél, melyet végig sem olvasott. - Hány óra van?

- Fél tizenkettő - mondta Vautrin, cukrot téve a kávéjába.

A szökött fegyenc hidegen lenyűgöző pillantást vetett, Eugène-re; kiválóan delejes képességű emberek, mint mondják, a tébolydák dühöngő örültjeit is lecsillapítják ilyen pillantással. Eugène egész testében reszketett. Az utcáról kocsirobogás hallatszott, és rémült arccal berohant a libériás inas, akiben Couture-né nyomban ráismert Taillefer úr lakájára.

- Kisasszony! - kiáltotta. - Apjaura hívja. Borzalmas szerencsétlenség történt. Frédéric úr párbajozott, megsebesült a homlokán, az orvosok lemondtak életéről. Önnek alig lesz annyi ideje, hogy elbúcsúzzon tőle, már nincs eszméleténél.

- Szegény fiatalember! - kiáltott Vautrin. - Minek is hepciáskodik valaki, akinek jó harmincezer frank jövedelme van? Igazán, a fiatalság nem fér a bőrébe.

- Uram! - kiáltott Eugène.

- No, mi az, maga nagy gyerek? Talán nem párbajoznak minden reggel Párizsban? - mondta Vautrin, miután nyugodtan kiitta kávéját. Michonneau kisasszony oly feszülten figyelte a mozdulatát, hogy még a mindenkit megdöbbenítő, rendkívüli esemény sem hatott rá.

- Veled megyek, Victorine - mondta Couture-né.

A két nő sál és kalap nélkül sietett el. Távozásuk előtt Victorine könnyezve nézett Eugène-re, pillantása azt fejezte ki: „Nem hittem volna, hogy boldogságunk meg fog ríkatni.”

- No lám, hát ön csakugyan próféta, Vautrin úr? - kérdezte Vauquer-né.

- Én minden vagyok - szólt Jacques Collin.

- Különös - folytatta Vauquer-né, s egy sor semmitmondó szentenciát fűzött az esethez. - A halál úgy ragad el, hogy meg sem kérdez bennünket. A fiatalok gyakran az öregek előtt távoznak el az élők sorából. Mi nők, szerencsések vagyunk, hogy nem kell párbajoznunk, viszont vannak más nyavalyáink, amelyektől a férfiak mentesek. Mi hozzuk a gyermekeket, és az anyák szenvedése hosszan tartó! Victorine kvinternót⁴⁹ ütött! Az apja most már kénytelen lesz elismerni.

- No, tessék! - mondta Vautrin, Eugène-re pillantva. - Tegnap annak a lánynak egy lyukas garasa sem volt, ma reggel óta több milliója van.

- Hallja, Eugène úr! - kiáltott Vauquer-né. - Jó helyen tapogatózott.

Ezt az egyenes célzást hallva, Goriot apó a diákra nézett, és meglátta kezében az összegyűrt levelet.

- Végig sem olvasta! Mit jelentsen ez? Maga is olyan lenne, mint a többiek? - kérdezte.

- Asszonyom, sohasem veszem feleségül Victorine kisasszonyt - jelentette ki Eugène, Vauquer-néhez fordulva. Irtózó, utálkozó arckifejezése mehökkentette a jelenlevőket.

Goriot megragadta a diák kezét. Majdhogy meg nem csókolta.

- Hohó! - mondta Vautrin. - Van az olaszoknak egy jó mondása: *Col tempo*.⁵⁰

- Várok a válasza - szólt Rastignachoz Nucingenné küldönce.

⁴⁹ Ötös találat, főnyeremény (olasz)

⁵⁰ Itt: lassan a testtel! (olasz)

- Üzenem, hogy odamegyek.

Az inas távozott. Eugène oly fölhevült, izgatott lelkiállapotban volt, hogy megfedkezett az óvatosságról.

- Mit tegyek? - mondta, mintegy hangosan gondolkozva. - Nincsenek bizonyítékok!

Vautrin elmosolyodott. Ebben a pillanatban hatni kezdett gyomrára a kábítószer. A fegyencnek azonban volt annyi ereje, hogy fölálljon. Rastignacra nézett, és ezt hörögte:

- Fiatalember, alvás közben ér bennünket a szerencse.

És holtra váltan összerogyott.

- Van isteni igazságszolgáltatás! - mondta Eugène.

- Szent isten, mi lelte szegény Vautrin urat?

- Szélütés! - mondta Michonneau kisasszony.

- Sylvie, menj, hívj orvost! - kiáltott az özvegy. - Rastignac úr, szaladjon el Bianchon úrért, megeshet, hogy Sylvie nem találja otthon Grimpel urat, az orvosunkat.

Rastignac örült, hogy elhagyhatja ezt a borzalomtanyát. Sietve távozott.

- Christophe, ugorj át a patikába, hozz valamit szélütés ellen.

Christophe szedte a lábát.

- Goriot apó, segítsen felvinni a szobájába.

Megfogták Vautrint, fölcipelték a lépcsőn, és ágyára fektették.

- Úgysem vehetik itt hasznomat, megyek a leányomhoz - mondta Goriot.

- Menj csak, önző vénség! - kiáltott utána Vauquer-né. - Kívánom, hogy úgy halj meg, mint egy kutya.

- Nézzen utána, van-e éter a háznál - mondta Vauquer-nénak Michonneau kisasszony. Poiret segítségével levetköztette Vautrint.

Vauquer-né lement a lakásába, így Michonneau kisasszony maradt odafönn a helyzet ura.

- Húzza le róla az inget, és fordítsa gyorsan hasra! Legalább annyi hasznát vegyem, hogy megkímél a meztelenség látványától - förmedt rá Poiret-ra. - Ne álljon itt tátott szájjal!

Miután Vautrint megfordították, Michonneau erősen rácsapott a vállára, és a vörös folt közepén fehéren tűnt elő a végzetes két betű.

- Ami azt illeti, elég gyorsan megkereste a háromezer frankját! - kiáltott Poiret, aki ülő helyzetben tartotta Vautrint, mialatt Michonneau kisasszony ráadta az inget. - Hű, de nehéz! - szólt és lefektette.

- Csitt. Hátha itt van a pénztár! - szólt élénken a vénlány. Mohón fürkészte a szoba minden kis bútordarabját, szeme szinte keresztülhatolt a falakon. - Mi lenne, ha valami ürüggyel fölnyitnánk azt az íróasztalt?

- Az talán nem lenne helyes - válaszolt Poiret.

- Ugyan, dehogy - mondta a vénlány. - A lopott pénz mindenkié volt, így hát most már senkié. Csakhogy nincs időnk. Hallom jönni Vauquer-nét.

- Itt az éter - mondta Vauquer-né. - Micsoda kalandos nap ez a mai! Úristen, ez az ember nem lehet beteg, olyan sápadt, mint egy csirke.

- Csirke? - motyogta Poiret.

- A szíve szabályosan ver - mondta az asszony, Vautrin szívére téve a kezét.

- Szabályosan? - kérdezte meglepődve Poiret.

- Kutya baja.

- Úgy találja?

- Persze! Olyan, mintha aludna. És Sylvie orvosért ment. Nézze csak, Michonneau kisasszony, szuszog az éterszagra. Múló rosszullét. Bikaerős ember ez. Jó a *purzusa*. Nézze, kisasszony, milyen szőrös a mellkasa. Száz évig élél! Aztán a parókája el sem mozdult. Nini, oda van ragasztva, hamis haja van, mert egyébként vörös. Azt mondják, a vörös hajúk vagy egészen jók, vagy egészen rosszak. Mit gondol, ő jó?

- Jó arra, hogy lógjon - mondta Poiret.

- Egy szépasszony nyakán, nemde, így akarta mondani! - kiáltotta élénken Michonneau kisasszony. - Most menjen ki, Poiret úr. A betegápolás nők dolga. Úgyse vehetjük hasznát, mehet bátran sétálni. Mi ketten majd vigyázunk a kedves, jó Vautrin úrra.

Poiret hang nélkül elsompolygott, mint egy megvert kutya. Rastignac elrohant, hogy levegőt szívjon, mert majd megfulladt.

Előző nap meg akarta akadályozni az előre kitervelt büntényt. Mi történt? Mitévő legyen? Remegett arra a gondolatra, hogy cinkosságba keveredett. Vautrin hidegvére még most is iszonyattal töltötte el.

Mi lesz, ha Vautrin meghal, anélkül hogy beszélne? - töprengett.

Úgy bolyongott a Luxembourg-kert útjain, mintha vérebek üldöznék, szinte hallotta a falka csaholását.

- Olvastad a *Pilotot*? - kiáltott rá Bianchon.

A *Pilot* radikális újság volt, Tissot szerkesztette, s néhány órával a reggeli lapok után a vidék számára olyan kiadást jelentetett meg, amelyben benne voltak az aznapi hírek, úgyhogy vidéken huszonnégy órával megelőzte a többi lapot.

- Óriási szenzáció - mondta a Cochín-kórház gyakornoka. - Az ifjabb Taillefer párbajt vívott Franchessini gróffal, a régi gárda ezredesével, aki kétujjnyira kilyukasztotta a homlokát. Így most a kis Victorine Párizs egyik leggazdagabb örökösője. Ki hitte volna? Micsoda hazard-játék a halál! Igaz, hogy Victorine jó szemmel nézett téged?

- Ne beszélj erről, Bianchon. Sosem veszem feleségül. Egy gyönyörű asszonyt szeretek, ő is szeret engem, én...

- Úgy mondod ezt, mintha sanyargatnád magad, nehogy hűtlenné válj. Mutass egy nőt, aki megérné, hogy feláldozd érte Taillefer uraság vagyionát.

- Hát minden démon engem üldöz? - kiáltotta Rastignac.

- Kivel van bajod? Megbolondultál? Mutasd a pulzusodat. Lázas vagy.

- Menj inkább Vauquer mamához - szólt Eugène -, az a gaz Vautrin összeesett, mint egy halott.

- Úgy! - szólt Bianchon. - Ez megerősít gyanúmban. De megyek, hogy végleg meggyőződjem. Egyedül hagyta Rastignacot.

A jogász ünnepélyes hangulatban tette meg hosszú sétáját. Vizsgálta a lelkiismeretét. Tépelődött, töprengett, tétovázott, de becsületessége megedződve került ki ebből a kemény és kegyetlen lelki harcból, mint a vasrúd, amely minden próbát kiáll. Visszagondolt Goriot apó előző napi bizalmas közléseire, eszébe jutott a lakás, melyet Delphine-hez közel, az Artois utcában szereztek neki. Elővette a levelet, újra elolvasta, megcsókolta.

Ez a szerelem a mentsváram - tűnődött. - Szegény öregnek mennyi szívfájdalma lehetett. Sohasem beszél a bánatról, de ki ne találná ki! Gondját fogom viselni, mintha az apám lenne, annyi örömet szerzek neki, amennyit csak tudok. Ha Delphine szeret, gyakran eljön majd hozzám, apja közelében tölti majd a napját. Az a nagyzoló Restaud grófné gyalázatos teremtés, portást csinálna az apjából. Az én drága Delphine-em jobb szívvel van az öreghez, megérdemli, hogy szeressék. Ó, ma este boldog leszek!

Elővette a zseborát, gyönyörködve nézte.

Minden kedvezett nekem! Ha ketten örökre szólóan szeretik egymást, segíthetnek egymáson, és én elfogadhatom ezt az ajándékot. Egyébként egészen biztosan révbe jutok, s akkor százszorosán visszaadhatok mindent. Ebben a viszonyban nincs bűn, nincs semmi olyan, amit a legszigorúbb erény rosszalhatna. Senkit sem csalunk meg, csak a hazugság lealacsonyító. Akkor hazudnánk, ha lemondanánk egymásról. Ő már rég elszakadt a férjétől. Egyébként meg is mondom majd annak az elzászinak, engedje át nekem az asszonyt, akit ő nem tud boldogítani.

Rastignac soká vívódott magában. Ámbár végül fiatalos erénye győzedelmeskedett, leküzdhetetlen kíváncsisága alkonyatkor, fél öt körül mégis visszavitte a Vauquer-házba, pedig magában megesküdt, hogy örökre elhagyja a penziót. Tudni akarta, meghalt-e Vautrin. Bianchon hánytatót adott be neki, aztán amit Vautrin kiadott magából, elküldte a kórházba vegyelemzés végett. Láta ugyanis, mily buzgón igyekszik Michonneau kisasszony eltüntetni a nyomokat, s ez megerősítette gyanújában. Vautrin egyébként sokkal hamarabb tért magához, semhogy Bianchon ne gyanított volna valamilyen cselszövést a penzió vidám tréfamestere ellen. Amikor Rastignac hazaért, Vautrin már a kályhánál állt az ebédlőben. A Taillefer fiú párbajának híre a szokottnál korábban összehozta a penzió törzsvendégeit. Kíváncsiak voltak a részletekre, s hogy miképpen befolyásolta az ügy Victorine sorsát. Goriot apó kivételével már mind együtt voltak, és nagyban tárgyalták az esetet.

Amikor Eugène belépett, szeme találkozott a rettenthetetlen Vautrin tekintetével. Ez a tekintet oly mélyen fúródott a szívébe, és oly erősen rezdített meg benne néhány rossz húrt, hogy megremegett tőle.

- No, fiacskám - mondta neki a szökött fegyenc -, a Nagy Kaszás még sokáig nem fog ki rajtam. A jelenlevő hölgyek szerint olyan vértolulást álltam ki győzelmesen, amely egy ökröt megölt volna.

- Mondhat bátran bikát is! - kiáltott özvegy Vauquer-né.

- Talán nincs ínyére, hogy életben lát? - súgta Vautrin Rastignac fülébe, mert kitalálni vélte titkos gondolatát. - No, nézd csak, micsoda kemény legény!

- Szavamra - szólt Bianchon -, Michonneau kisasszony tegnapelőtt egy Vasfejű nevezetű úrról beszélt. Önre jól ráillene ez a név.

Ez a szó úgy hatott Vautrinra, mint a mennykőcsapás: elsápadt, megingott, delejes pillantása a tűző napfény erejével érte Michonneau kisasszonyt. Akaratának kisugárzásától a vénlány megrogyant, s egy székre roskadt. Poirot eléje állt, hogy elválassza Vautrintól, mert úgy látta, barátnője veszélyben forog, oly kegyetlen kifejezés jelent meg a fegyenc arcán; egyszerre lehullt róla a való természetét leplező nyájasság álarca. A penzió lakóit megdöbbenetette a jelenet, bár még nem értették a mögötte lappangó drámát.

Ebben a pillanatban több ember lépteinek és a kövezethez ütődő puskatusoknak zaja hallatszott be az utcáról. Collin az ablakokat és a falakat nézte, gépiesen kereste a menekülés útját, amikor négy férfi jelent meg a szalon ajtajában. A bűnügyi rendőrség főnöke volt három rendőrtiszttel.

- A törvény és a király nevében! - mondta az egyik tiszt. Hangja szinte elveszett a csodálkozás morájában.

Rögtön csend lett az ebédlőben, a lakók utat nyitottak a három férfinak, akik töltött pisztolyt markoltak a zsebükben. Két csendőr jött a rendőrök után, elálltak a szalon ajtaját, két másik pedig a lépcsőházra nyíló ajtóban tűnt fel. A homlokzat hosszában húzódó kavicsos útról katonák lábdobaja és puskáik zörgése hallatszott. A menekülés minden reménye megszűnt tehát Vasfejű számára. Minden pillantás ellenállhatatlanul részegeződött. A főnök egyenest hozzálépett, akkora erővel vágta fejbe, hogy a parókája lerepült, és egész borzalmas mivoltában előtűnt Collin koponyája. Ez a fej, ez az arc, hozzá a téglavörös, rövid haj, mely a ravaszsággal párosult erő félelmes jellegét adta neki, összhangban volt a testtel, s valamilyen pokoli fényben ragyogott. Mindenki megértette Vautrin lényét, múltját, jelenét, jövőjét, könyörtelen tanait, hatalmaskodó természetét, zsarnoki gögjét, mely cinikus gondolataiból, tetteiből és mindenre alkalmas szervezetéből eredt. Arcába szökött a vér, és szemei villogtak, mint a vadmacskaszemek. Oly szilaj energiával rugaszkodott előre, és akkorát üvöltött, hogy a penzió valamennyi lakójából a rémület kiáltása tört ki. Erre az oroszlánmozdulatra és az általános lármára a rendőrök pisztolyt rántottak. Collin, ahogy megvillanni látta a fegyverek kakasát, megértette, hogy veszélyben forog, és hirtelen a legnagyobb önuralomnak adta tanújelét. Iszonyatos és felséges látvány volt! Arcának elváltozása olyan tünemény volt, mely csak a gőzzel telített kazánhoz hasonlítható, mikor a gőz hegyeket mozgatna meg, ha egy cseppnyi hideg víz egy szempillantás alatt el nem oszlatná. Az a vízcsepp, amely Vautrin dühét lehűtötte, egy villámgyors meggondolás volt. Elmosolyodott, és a parókáját nézte.

- Ma nincs valami udvarias napod - szólt a bűnügyi rendőrség főnökéhez. Egy fejmozdulattal magához intette a csendőröket, és odanyújtotta nekik a két kezét.

- Csendőr urak, tegyék rám a karperecet vagy bilincseket. A jelenlevők a tanúim, hogy nem fejték ki ellenállást.

Oly elképesztő volt a gyorsaság, ahogy a láva és a tűz kitört ebből az emberi vulkánból, majd megint visszaáradt, hogy a csodálkozás moraja futott végig a termen.

- Beleköptem a levesébe, mi, főökos úr? - fordult a híres rendőrfőnökhöz.

- Levetköztetni! - rendelkezett megvetően a Sainte-Anne utcai ember.

- Minek? - kérdezte Collin. - Hölgyek is vannak itt. Semmit sem tagadok, megadom magam.

Szünetet tartott, és úgy nézett végig a gyülekezeten, mint egy szónok, aki meglepő kijelentésre készül.

- Írja, Lachapelle bácsi - szólt oda egy ősz hajú emberkének, aki már kivette irattáskájából a letartóztatási jegyzőkönyvet, és most leült az asztal végére. - Beismerem, hogy Jacques Collin

vagyok, másképpen Vasfejtű, akit húszévi kényszermunkára ítélték. Az imént bebizonyítottam, hogy nem ok nélkül viselem ezt a nevet. Hacsak a kezemet emeltem volna fel, ez a három pribék odamázolta volna az agyam Vauquer mama lebujának a padlójára. Ezek a pofák értik a módját, hogy hidegre tegyék az embert!

Vauquer-né ájuldozott e szavak hallatára.

- Szent isten! Mindjárt rosszul leszek - mondta Sylvie-nek. - Tegnap még vele voltam a színházban.

- Legyen filozófus, mama - folytatta Collin. - Miért baj az, hogy tegnap az én páholyomban ült? Mivel jobbak maguk, mint mi vagyunk? A mi vállunkat kevesebb gyalázat nyomja, mint a maguk szívét, maguk csak egy rothadó társadalom petyhüdt figurái. Aki maguk közt a legkülönb, még az sem áll nekem ellen. - Szeme Rastignacon állapodott meg, neki szánt szelíd mosolya sajátságos ellentétben volt arcának durva kifejezésével. - Ugye, angyalom, a mi kis alkunk áll, no persze, csak ha ráharap. Érti, mi? - És énekelni kezdett:

*Bájos lány az én Fanchette-em,
Szíve olyan egyszerű...*

- Sose féltsen engem - folytatta -, behajtom én a kinnlevőségeimet. Sokkal jobban félnek tőlem, semhogy átverjenek.

A fegyház világa, a fegyház erkölce és nyelve a maga hirtelen átváltásaival a tréfás hangnemből a rettentőbe, egész riasztó nagysága, bizalmatlansága és aljassága, egy csapásra meg elevenedett ennek az embernek a beszédében, aki már nem is egyén volt, hanem egy egész elfajult tömeg, egy vad és logikus, erőszakos és simulékony népség tipikus képviselője. Collin egy pillanat alatt pokoli költeménnyé vált, amelyben minden emberi érzés tükröződött, csak egy nem, a megbánás. Tekintete a bukott arkangyalé volt, aki mindig a harcot áhítozza. Rastignac lesütötte szemét, és a bűnözővel való cimborálást olybá vette, mint bűnhődést rossz gondolataiért.

- Ki árult el? - kérdezte Collin, és rettentő pillantását végigjártatta a gyülekezeten. Majd Michonneau kisasszonyra meredve, így folytatta: - Te voltál az, vén szuka, te okoztál nekem hamis vértolulást, álnok! Két szavamba kerülne, hogy egy héten belül elfürészeljék a nyakad. Megbocsátok neked, keresztény vagyok. Különbben nem is te adtál fel. Hát ki? Aha! Odafenn kutatnak az urak! - kiáltott, meghallva, hogy a rendőrtisztek nyitogatják a szekrényeiket, és összeszedik a holmiját. - Hát csak túrják fel a fészket, a madarak már tegnap kirepültek. Nem fognak megtudni semmit. Az én üzleti könyveim itt vannak - s a homlokára ütött. - Tudom már, ki volt az árulóm. Csak az a riherongy Cérna lehetett. Igaz-e, öreg fogdmeg? - mondta a rendőrfőnöknek. - Ez nagyon jól összevág azzal, hogy a bankói odafönn voltak. De most már nem találok semmit, szimatjancsik. Ami meg Cérnát illeti, két héten belül tömhetitek a pofáját agyaggal, még ha az egész csendőrséggel vigyáztok is rá. Mit adtatok ennek a Michonneau-nak? - kérdezte a rendőrfőnöktől. - Rongyos egy-két ezer tallért! Annál többet érek, te redves Ninon, te koszladt Pompadour, te gödörből kikelt Vénusz. Ha figyelmeztetsz, hatezer frank ütötte volna a markod! Persze ezt nem sejtetted, vén emberhúskofa, különben inkább velem álltál volna szóba. Igen, megadtam volna a hatezret, hogy ne kelljen megtennem egy utat, amelyhez semmi kedvem, s még hozzá rengeteg pénzt is veszítek rajta - mondta, miközben megbilincseltek. - Ezek az emberek abban lelik örömüket, hogy a végtelenségig *sétáltatnak*. Ha mindjárt visszaküldenének a nagyházba, ott csakhamar folytathatnám ügyleteimet, ha megpukkadnak is az Orfèvres rakpart szájatatói. A bélyeges barátok valamennyien szívvel-lélekkel elkövetnek majd mindent, hogy megszöktessék generálisukat, a jó Vasfejtűt! Van-e egy is köztetek, aki, mint én, tízezer mindenre elszánt cimborával

dicsekedhet? - kérdezte büszkén. - De ami itt van, az se utolsó! - mondta a szívére ütve. - Én még senkit be nem köptem. Nézz oda, te szuka - szólt a vénlányhoz. - Rám ők rémülettel néznek, de tőled hányhatnékjuk van. Ez a te béréd.

Elhallgatott, és végignézett a lakókon.

- Mit bámultok, ostobák! Még sose láttatok fegyencet? Az itt jelenlevő Collin, a keménykötésű fegyenc, nem olyan gyáva, mint embertársai, és tiltakozik a társadalmi szerződés⁵¹ sötét gazságai ellen, hogy a dicső Jean-Jacques-kal szóljak, akit büszkén vallok mesteremnek. Szóval én egyedül állok szemben a kormánnyal, az egész törvényszéki, csendőrségi pereputtyal, és kibabrálok velük.

- Teringettét - szólt a festő -, pompás rajzot lehetne készíteni róla.

- Hallod-e, hóhér csatlósa, Özvegy udvaronca (valami borzalmas költőiséggel Özvegynek nevezik a fegyencek a nyaktilót) - tette hozzá a rendőrfőnökhöz fordulva -, légy jó fiú, mondd meg, hogy Céna volt-e az árulóm! Nem szeretném, ha más helyett lakolna, ez nem volna igazságos.

A rendőrök, akik kinyitották a szekrényeit, és minden holmiját leltározták, most visszajöttek, és halk szóval jelentést tettek az osztag vezetőjének. Elkészült a jegyzőkönyv.

- Uraim - szólt Collin a penzió lakóihoz -, engem most elvisznek. Ittlétem alatt mindnyájan nagyon szeretetreméltók voltak hozzám, hálás leszek érte. Búcsúzom önöktől. Engedelmeükkel majd küldök provence-i fűgét.

Néhány lépés után megfordult, és Eugène-re nézett.

- Isten veled, Eugène - mondta. Szelíd és szomorú hangja különös ellentétben volt eddigi indulatos beszédével. - Hagytam itt neked egy odaadó barátot arra az esetre, ha bajba jutnál.

Bilincsei ellenére vívóállásba dobbant, vívómesteri hangon kiáltotta:

- Egy, kettő! - és törszúrást mímelt. - Baj esetén fordulj hozzá. Pénz és ember, minden rendelkezésedre áll.

Ez a különös ember annyi bohóckodást vitt utolsó szavaiba, hogy csak ő és Rastignac érthette, mire céloz. Amikor már se katona, se csendőr nem volt a házban, Sylvie, aki ecettel dörzsölte úrnője halántékát, végignézett a megdöbbszent lakókon.

- Mégiscsak talpig férfi volt!

Ez a mondata megtörte a varázst, mely a jelenet által felkavart érzések tömegével és sokféleségével mindannyiukat lenyűgözte. Összenéztek, azután egyszerre meglátták Michonneau kisasszonyt, aki szikáran, szárazon, hidegen, mint egy múmia, lesütött szemmel lapult a kályha mellett, mintha attól félne, hogy szemellenzője nem rejt elég tekintetének kifejezését. Egy csapásra mindent leolvastak erről az arcáról, amely régóta ellenszenves volt nekik. Tompa morgásuk tökéletes összhangja egyértelmű undorról tanúskodott. Michonneau kisasszony megértette, de nem mozdult. Bianchon szólalt meg elsőnek.

- Én elmegyek - mondta félig hangosan, a szomszédjához hajolva -, ha ez a nőszemély velünk ebédel.

⁵¹ Utalás Jean-Jacques Rousseau művére, *A társadalmi szerződésre*, mely azt a tételt fejtegeti, hogy a közösség élete szerződésen alapszik: az egyén alárendeli magát a köznek. A szerződés azonban fel is bontható, persze nem úgy, ahogy Vautrin elképzei

Az egy Poiret kivételével mindenki abban a pillanatban csatlakozott a javaslatához. Az általános helyesléstől támogatva az orvosnövendék odament az öreghez.

- Ön jóban van Michonneau kisasszonnyal - mondta neki -, beszéljen vele, értesse meg, hogy rögtön távoznia kell.

- Rögtön? - csodálkozott Poiret.

A vénlányhoz lépett, és valamit súgott a fülébe.

- A lakbérem ki van fizetve, ugyanolyan joggal vagyok itt, mint akárki - mondta Michonneau kisasszony, gyilkos pillantást lövellve a lakókra.

- Azon nem fog múlni, majd összeadjuk a pénzt, hogy ne érje veszteség - mondta Rastignac.

- Az úr Collint pártolja - szólt a vénlány, dühös, fürkésző szemmel nézve a diákra -, nem nehéz kitalálni, miért.

Erre a szóra Eugène fölugrott, mintha neki akarna rohanni, hogy megfojtsa. Teljes álnokságát felfogta ennek a pillantásnak, melynek rémséges sugara bevilágított a lelkébe.

- Ugyan hagyja! - kiáltották a lakók.

Rastignac keresztbe fonta karját, és szótlan maradt.

- Végezzünk Júdás kisasszonnyal - mondta a festő, Vauquer-néhez fordulva. - Asszonyom, ha nem teszi ki Michonneau kisasszony szűrét, valamennyien itthagyjuk a viskóját, és mindenütt elmondjuk, hogy csupa spion és fegyenc lakik benne. Ellenkező esetben hallgatunk erről az eseményről, mely végtére a legjobb társaságban is előfordulhat, amíg a fegyenceknek nem a homlokukra sütik a bélyeget, és ilyen módon meg nem akadályozzák, hogy párizsi polgárnak álcázva, ugyanolyan bután viselkedjenek, mint a többiek.

Erre a szónoklatra Vauquer-né csodálatos módon makkegészséges lett, keresztbe font karral fölemelkedett, tágra nyílt szemében nyoma sem volt a könnyeknek.

- De drága uram, csak nem akarja a házam romlását? Vautrin úr... Jaj! - szakította félbe magát.

- Nem állhatom meg, hogy azon a néven ne nevezzem őt, amelyet mint becsületes ember viselt... Mondom - folytatta -, ő elment, így egy szobám megürült, és ön azt akarja, hogy még két szobám legyen kiadó ebben az évszakban, amikor mindenkinek van szállása.

- Uraim, szedelőzködjünk, menjünk ebédelni Flicoteauxhoz a Sorbonne térre - indítványozta Bianchon.

Vauquer-né egy szempillantás alatt kiszámította a legelőnyösebb sakkhúzást. Odagurult Michonneau kisasszonyhoz.

- Ugye, drága szépségem, nem kívánja, hogy tönkremenjen a vállalatom? Látja, mennyire sarokba szorítanak az urak. Kérem, menjen fel ma estére a szobájába.

- Hohó, nem addig van - kiáltották a lakók -, követeljük, hogy azonnal hagyja el a házat!

- De hiszen még nem is ebédelt szegényke - siránkozott Poiret.

- Ebédeljen ott, ahol akar! - kiáltotta több hang.

- Ki innen a spiclivél!

- Ki minden spiclivél!

- Uraim - szólalt fel Poiret, hirtelen nekibátorodva, mint egy szerelmes kos -, tiszteljék a kisasszonyban a gyengébb nemet.

- Spicliknek nincs nemük - mondta a festő.

- Nagyszerű nemoráma!

- Kotródjráma!

- Uraim, ez neveletlenség. Ha elküldünk valakit, be kell tartani a formákat. Fizettünk, maradunk - mondta Poiret. Fejére csapta a sapkáját, és leült Michonneau kisasszony mellé, akinek Vauquer-né a lelkére beszélt.

- Nyavalyás - mondta neki a festő viccesen -, eredj a fenébe.

- Jó, ha maguk nem mennek el, akkor mi megyünk - mondta Bianchon.

A lakók egy csomóban indultak a szalon felé.

- Mit akar hát, kisasszony?! - kiáltotta Vauquer-né. - Tönkremegyek egészen. Értse meg, nem maradhat itt. Képesek erőszakhoz folyamodni.

Michonneau kisasszony felállt.

- Elmegy!... Nem megy el!... Elmegy!... Nem megy el! - Ezek a felváltva mondott szavak és a neki szóló, egyre epésebb megjegyzések távozásra kényszerítették Michonneau kisasszonyt, de előbb néhány kikötését közölte halkán Vauquer-néval.

- Buneaud-néhoz megyek lakni - jelentette ki fenyegető hangon.

- Menjen, ahová akar - mondta Vauquer-né. Személyes sértésnek vette, hogy a vénlány olyan házat választott, amelynek tulajdonosnőjét utálta, mert konkurrens volt. - Menjen csak Buneaud-néhoz, kap nála olyan bort, amitől a kecske is megkegyül, és olyan ételt, amit az ócskapiacról hozat.

A penzióbeliek két sorban álltak, teljes csendben. Poiret oly gyengéden nézett Michonneau kisasszonyra, gyermekded határozatlanságában annyira nem tudta, vele menjen-e vagy maradjon, hogy a Michonneau távozásának örvendő lakók összenéztek és elnevelték magukat.

- Ksz, ksz, ksz, Poiret! - kiáltotta a festő. - Gyerünk, hoppla, hopp!

A múzeumi ember tréfásan rágyújtott egy ismert románcra:

Elindult Szíriába

Szép Dunois lovag...

- Menjen csak, hisz majd meghal a vágyódástól - mondta Bianchon. - *Trahit sua quemque voluptas!*⁵²

- Minden zsák megtalálja a foltját, Vergilius után szabadon - ékelődött az egyik vendég, egy házitanító.

Michonneau kisasszony Poiret-ra nézett. Olyan mozdulatot tett, mintha belé akarna karolni. Poiret nem bírta ellenállni a csábításnak, és karját nyújtotta neki. Lett erre nagy taps és kacagás.

- Bravó, Poiret!... Na lám, az öreg Poiret!... Milyen bátor!... Poiret-Apolló!... Poiret-Mars!

Küldönc lépett be, levelet adott át Vauquer-nénak. Az özvegy elolvasta, és a székére hanyatlott.

- Nincs más hátra, magamra kell gyűjtanom a házam, beütött a ménkü! A fiatal Taillefer három órákor meghalt. Alaposan megbűnhődöm azért, hogy jót kívántam a hölgyeknek a

⁵² Mindenkit önnön szenvedélye vonsszol! (*latin*)

szegény ifjú rovására. Couture-né és Victorine elvitetik tőlem a holmijukat, az öreg Taillefer-hez mennek lakni. Az apa megengedi leányának, hogy özvegy Couture-nét magánál tartsa mint társalkodónőt. Négy üres szoba, öt lakóval kevesebb! - Ültében majdnem elsírta magát. - A balsors költözött a házamba - kesergett.

Kocsi állt meg a ház előtt.

- Megint valami galiba! - kiáltott Sylvie.

Goriot jelent meg örömtől sugárzó, kipirult arccal, mintha újjászületett volna.

- Goriot fiákeren - mondták a lakók -, itt a világ vége!

Az öreg egyenest odament Eugène-hez, aki tűnődve ült egy sarokban. Karon fogta.

- Jöjjön - mondta neki vidáman.

- Hát nem tudja, mi történt? - kérdezte Eugène. - Vautrinról kiderült, hogy fegyenc, az imént tartóztatták le. A fiatal Taillefer meghalt!

- Hát aztán, mi közünk hozzá? - válaszolt Goriot apó. - Leányommal vacsorázom az ön lakásán, érti? Várja önt, jöjjön!

Karon ragadva hurcolta magával Eugène-t, mintha kedvesét szöktette volna.

- Együnk - indítványozta a festő.

Ki-ki fogta a székét, és asztalhoz ült.

- Az áldóját, egyik baj a másik után - mondta a kövér Sylvie -, az ürühússal főtt babom is odaégett. Sebaj, majd megeszik kozmáson.

Vauquer-nének még beszélni sem volt kedve, mert tizenennyolc személy helyett csak tízet látott az asztal körül; de mindenki igyekezett vigasztalni, fölvidítani. Eleinte Vautrinról és a nap eseményeiről beszélgettek, de csakhamar más tárgyra kanyarodott a társalgás, párbajról, kényszermunkáról, bíraskodásról, megújításra váró törvényekről, börtönökről folyt a szó. Végül már ezer mérföld messzeségben volt tőlük Collin, Victorine meg a bátyja. Csak tízen voltak, de úgy kiabáltak, mintha húszan lettek volna, többen, mint egyébkor; csak ebben különbözött az aznapi ebéd az előző napitól. Ebben az önző népségben, mely napról napra habzsolnivalót talál Párizs mindennapi eseményei közt, fölülkerekedett a szokott léhaság. Még Vauquer-né kedélye is megenyhült, mert a kövér Sylvie jó kilátásokkal biztatta.

E nap eseményei egész estig lidércnyomásként nehezedtek Eugène agyára. Erős jelleme és jó feje sem tudta elrendezni gondolatait a kocsiban, az öreg Goriot mellett. Szokatlan öröm csendült ki az öreg beszédéből, és Eugène fülében úgy hangzott a sok izgalom után, mintha álmában hallaná.

- A mai naptól minden egészen másképp lesz. Hármásban fogunk vacsorázni, hármásban! Érti? Négy éve már, hogy nem vacsoráztam együtt Delphine-nel, az én kis Delphine-emmel. Ma egész este vele leszek. Reggel óta az ön lakásában vagyunk. Úgy dolgoztam, mint egy napszámos, ingujjra vetkőzve segítettem cipelni a bútorokat. Ó, ön nem tudja, milyen kedves ő az asztalnál, hogy fog törődni velem: „Tessék, papa, egyék ebből is, nagyon finom.” És olyankor nem tudok enni! Milyen rég nem voltam vele oly nyugodtan, ahogy ma leszünk!

- Hát ma az egész világ fejtetőre áll!

- Fejtetőre? Sohasem állt még oly szilárdan, mint most. Csupa vidám arcot látok az utcán, az emberek egymás kezét szorongatják, ölelkeznek, boldogok, mintha mind a leánykájukhoz

mennének, hogy finom kis vacsorát lakmározzanak. Delphine a jelenlétemben rendelte meg az Angol-kávéház főszakácsánál. De hát övele még az öröm is édes lenne, mint a méz.

- Úgy érzem, mintha a halálból térnék vissza - mondta Eugène.

- Gyorsabban, kocsis! - kiáltott Goriot, kinyitva a fiáker elülső ablakát. - Öt frank borraalót adok, ha tíz perc alatt odaér, ahova mondtam.

Az ígéret hallatára a kocsis csak úgy röpítette kocsiját Párizs utcáin.

- Nem halad ez a kocsis - elégedetlenkedett Goriot.

- Hová megyünk? - kérdezte Rastignac.

- Az ön lakására.

A kocsi megállt az Artois utcában. Az öreg szállt ki elsőnek, és tíz frankot nyomott a kocsis kezébe, mint aki szertelen örömeben se lát, se hall.

- Menjünk fel - szólt, és az udvaron keresztül egy szép külsejű, új ház harmadik emeleti lakása ajtajához vezette Rastignacot. Nem kellett becsöngetnie, Thérèse, Nucingenné szobalánya rögtön ajtót nyitott. Eugène elragadó legénylakásba lépett, mely előszobából, kis szalonból, háló- és dolgozószobából állt. A kertre nyíló kis szalonban, melynek bútorgyűjteménye és díszítése oly csinos és vonzó volt, hogy különben nem is lehetett volna, megpillantotta Delphine-t, gyertyák fényében, a tűz mellett. Az asszony felkelt a pamlagról, az ellenzőt a kandallóra helyezte, és gyengéd hangon így szólt hozzá:

- Ejnye, uram, de nehéz a felfogása, úgy kellett érte menni.

Thérèse kiment. A diák karjába zárta Delphine-t, hévvel magához szorította, és sírt örömeben. A szélső ellentét aközött, amit egyetlen napon látott és átélt, annyi izgalommal töltötte el a szívét és agyát, hogy végsőkig fokozott érzékenységet váltott ki Rastignacból.

- Tudtam, hogy szeret téged - szólt Goriot halkán a leányához, mialatt Eugène félig alétan hevert a kereveten, egy szót sem bírt kiejteni, és nem volt képes számot adni magának erről az utolsó csodás fordulatról.

- De jöjjön, és nézzen körül - mondta Nucingenné, és kézen fogva vezette be egy szobába, mely bútoraival, szőnyegeivel és minden apró részletével kicsiben Delphine szobájára emlékeztetett.

- Innét hiányzik egy ágy - mondta Rastignac.

- Igen - szólt Nucingenné, és elpirulva szorította meg a kezét.

Eugène ránézett, és fiatal fejjel is megértette, mennyi igazi szemérem lakozik egy szerető nő szívében.

Most ezt súgta a fülébe az asszony:

- Maga imádni való ember. Igen, minthogy ily jól megértjük egymást, ki merem mondani: mennél elevenebb és őszintébb a szerelem, annál fátyolozottabbnak, rejtelmesebbnek kell lennie. Ne bízzuk a titkunkat akárkire.

- Ó, én nem vagyok akárkire - dörmögte Goriot.

- Papa tudja, hogy maga és *mi* egyek vagyunk...

- Épp ezt akartam. Ugye, nem fogtok törődni velem? Jövök, megyek majd, mint a jó szellem, aki mindenütt jelen van, s akiről tudjátok, hogy veletek van láthatatlanul. Látod, Delphinette,

Ninette, Dedel! Nem volt igazam, amikor azt mondtam neked: van egy csinos lakás az Artois utcában, bútorozzuk be neki? Te nem akartad. Ó, én szereztem neked az örömet, ahogy az életet is tőlem kaptad. Az apák akkor boldogok, ha adhatnak. Mi adunk, mi apák, éppen mert apák vagyunk.

- Hogy értsem ezt? - kérdezte Eugène.

- Igen, ő nem akarta, félt a világ szájától. Mintha a világ fölérne a boldogsággal! De hiszen minden nőnek ábrándja, hogy azt tehesse, amit ő tesz...

Goriot apó már önmagának beszélt, mert Nucingenné a dolgozószobába vezette Eugène-t. Kihallatszott onnét egy csók cuppanása, noha csak leheletnyi volt. Ez a szoba semmiben sem ütött el az egész lakás hiánytalan eleganciájától.

- Jól eltaláltuk a kívánságait? - kérdezte az asszony, mikor visszamentek a szalonba, hogy asztalhoz üljenek.

- Túlságosan is. Ó, sokkal jobban átérzem ezt a tökéletes fényűzést, a szép álmok megvalósulását, a fiatal, elegáns élet költészetét, semhogy ne akarnék méltó lenni rá, de nem fogadhatom el öntől, én még nagyon szegény vagyok ahhoz, hogy...

- Ó, ó, máris ellenkezik - mondta Delphine kissé gunyoros fölénnel, bájos arcfintort vágva, ahogyan a nők ki szoktak csúfolni valamely aggályt, hogy végleg eloszlassák.

Eugène sokkal szigorúbban vizsgálta önmagát ezen a napon, és Vautrin letartóztatása, mely föltárta előtte az örvényt, melybe kis híján belezuhan, sokkal jobban megerősítette nemes és finnyás érzéseiben, semhogy meghajolt volna önérzetes felfogásának e kedveskedő cáfolata előtt. Mélységesen elszomorodott.

- Mi az? Visszautasít? - szólt Nucingenné. - Tudja, mit jelent ez a visszautasítás? Azt, hogy nem bízik a jövőjében, és nem meri hozzám kötni az életét. Attól fél talán, hogy elárulja a vonzalmamat? Ha szeret, ha én... szeretem, miért riadna vissza ily csekély kötelezettségektől? Ha tudná, mennyi gyönyörűségem telt abban, hogy ezzel a legénylakással foglalkozhattam, nem tétovázna, és bocsánatot kérne tőlem. Jól használtam fel a nálam levő pénzét, ennyi az egész. Nagynak hiszi magát, pedig kicsinyes. Sokkal többet kíván... Ah! - mondta, elfogva Eugène szenvedélyes pillantását - ...és semmiségek miatt kényeskedik. Ha nem szeret, az más, akkor ne fogadja el... Sorsom egy szavától függ. Miért nem beszél? Apám, mondjon már néhány okos érvet - fordult az apjához rövid szünet után. - Úgy látszik, azt hiszi, kevésbé vagyok kényes a becsületünkre, mint ő?

Goriot apó egy ópiumszívó átszellemült mosolyával figyelte és hallgatta a kedves civódást.

- Gyermek! Az élet küszöbén áll - folytatta Delphine, és megfogta Eugène kezét. - Olyan korlát előtt, mely sokak számára áthághatatlan. Egy asszony keze elhárítja az akadályt, és ön visszatorpan? De hiszen célt fog érni, ragyogó jövő várja, szép homlokára van írva a siker. Akkor majd megtérítheti nekem, amit most kölcsönadok, nem gondolja? Nem adtak-e hajdan a hölgyek vértet, kardot, sisakot, páncélinget, paripát lovagjuknak, hogy nevükben küzdhessen a lovagi tornán? Nos, Eugène, mindaz, amit én magának felajánlok, nem más, mint korunk fegyverzete, szükséges felszerelés annak, aki győzni akar. Gyönyörű lehet, mondhatom, az a padlásszoba, ahol mostanáig lakott, ha hasonlít az apáméhoz! No de sose vacsorázunk? Meg akar szomorítani! Feleljen már! - szólt, megrázva a fiú kezét. - Jaj, papa, beszélje rá, különben úgy itthagynom, hogy soha többé nem lát.

- Majd rábeszélem - szólt Goriot apó, fölcusdva önkívületéből. - Ugyebár, kedves Eugène uram, zsidóktól akar kölcsön venni pénzt?

- Kénytelen vagyok...

- Helyben vagyunk - folytatta az öreg, és kopott, hitvány bőrtárcát vett elő. - Fölcsaptam zsidónak, kifizettem valamennyi számlát, itt vannak. Egy fillérrel sem tartozik mindazért, amit itt lát. Nem valami nagy összeg, legfeljebb ötezer frank az egész. Ezt én adom önnek kölcsön! Engem nem fog visszautasítani, én nem vagyok nő. Ha akarja, ír róla egy elismervényt, és majd valamikor megadja.

Eugène és Delphine könnybe lábadt szemmel, meglepetten néztek egymásra. Rastignac kezét szorította a jó emberrel.

- Ugyan mit! Talán bizony nem vagytok a gyermekeim? - szólt Goriot.

- Szegény apuskám - mondta Nucingenné. - Hogy csinálta ezt?

- Elmondom - válaszolt az öreg Goriot. - Amikor rávettelek, hogy hozd a közeledbe őt, és láttam, hogy úgy költekezel, mintha menyasszonyi kelengyét vásárolnál, arra gondoltam, hátha pénzzavarba jutsz. Az ügyvédem azt mondta, ha férjedtől visszaköveteled a vagyonodat, a per fél évnél tovább is elhúzódhat. Jó. Eladtam ezerháromszázötven frank örökös járadékot, tizenötezer frankért jól biztosított ezerkétszáz frank életjáradékot vásároltam magamnak, és a tőke fennmaradt részéből kifizettem a számláitokat, gyermekeim. Odafele a szobám évi ötven tallérba kerül, napi két frankból úgy élek, mint egy herceg, még marad is belőle. Semmit sem hordok el, ruhára alig van szükségem. Két hét óta a markomba nevetek: „Milyen boldogok lesztek!” Hát nem vagytok boldogok?

- Ó, apám! Apám! - kiáltott Nucingenné. Nyakába ugrott apjának, ez a térdére ültette. Össze-csókolta az öreget, orcáit szőke fürtjeivel cirógatta, könnyeket hullatott az örömtől sugárzó, ráncos ábrázatra. - Drága apám, maga igazi apa! Nincs több ilyen a földkerekségen. Eugène már eddig is szerette, hát még most!

- De gyermekeim - mondta Goriot papa, aki tíz év óta nem érezte szíve fölött dobogni lánya szívét -, édes Delphine-em, azt akarod, hogy meghaljak örömben? Mindjárt meghasad a szívem. Úgy bizony, Eugène úr, mi ketten máris kvittek vagyunk. - És az aggyasztán oly őrzöngő vadsággal szorította magához leányát, hogy az fölsikított: „Fáj!” - Fájdalmat okoztam neked? - szólt elsápadva Goriot. Emberfölötti szenvedés kifejezésével nézett leányára. Hogy ábrázolni tudjuk az apai szeretet e krisztusi arckifejezését, az ecset fejedelmeinek mester-művei között kellene keresni hasonlót azokon a képeken, melyek a világ Megváltójának kínszenvedését ábrázolják. Goriot apó gyengéd csókot lehelt az övre, melyet ujjai túlságosan megszorítottak.

- Nem, ugye, nem én okoztam neked fájdalmat? - kérdezte mosolyogva. - Te okoztál nekem fájdalmat a sikolyoddal. Jóval többbe került - súgta leányának, és óvatosan megcsókolta -, de el kellett őt ámitanom, különben megharagudott volna.

Eugène valósággal kövé dermedt az aggyasztán határtalan önfeláldozása láttára. Azzal a naiv ámulattal csodálta, mely fiatal emberekénél ugyanaz, mint a hit.

- Méltó akarok lenni mindehhez! - kiáltotta.

- Ó, Eugène-em, mily szépen mondta ezt... - És Nucingenné homlokra csókolta a diákot.

- Teérted visszautasította Taillefer kisasszonyt és a millióit - mondta Goriot. - Igen, a kislány szerelmes volt önbe, és fivére halála után most mérhetetlenül gazdag.

- Minek ezt elmondani? - restelkedett a diák.

- Eugène - súgta a fülébe Delphine -, ma este bánkódni fogok emiatt. Ó, nagyon fogom szeretni... örökre!

- Ez a legszebb napom azóta, hogy férjhez mentetek! - kiáltott Goriot. - Akármennyi szenvedést küld rám a jóisten, hacsak nem általatos küldi, mindig ezt fogom mondani: „Ez év februárjában egy pillanatig boldog voltam, mint amilyen boldog egész életén át lehet valaki.” Nézz rám, Fifine! - szólt leányához. - Nézze csak, ugye, milyen szép? Mondja, uram, sok ilyen üde, ilyen gödröcskés arcú nőt látott életében? Egyet sem igaz? Nos, ez a tündéri asszony az én gyermekem. Ezentúl még ezerszerre szebb lesz, mert ön boldoggá teszi. Én nem bánom, ha a pokolba kerülök is, szomszéd, ha akarja, átengedem önnek a magam helyét a paradicsomban. Együnk, együnk - folytatta, azt se tudva már, mit beszél -, minden a miénk.

- Szegény papa!

Goriot felállt, odalépett leányához, és csókot nyomott a hajfűrtjei közé.

- Ha tudnád, gyermekem, mily csekély áldozatba kerül, hogy boldoggá tégy! - mondta. - Látogass meg néha, ott fönnek lakom, csak pár lépést kell tenned. Ígérd meg!

- Megígérem, édesapám.

- Mondd még egyszer.

- Megígérem, drága jó apám.

- Köszönöm. Ha a szívemre hallgatnék, százszor is elmondatnám. Együnk.

Az egész este gyerekségekkel telt el, és hármuk közt nem Goriot papa volt a legkevésbé bolondos. Lefeküdt lánya elé, lábait csókolgatva; hosszan szemébe nézett; ruhájához simult a fejével; szóval olyan bohóságokat művelt, mint egy ifjú, gyengéd szerelmes.

- Látja? - szólt Delphine Eugène-hez. - Ha apám velünk van, egészen magának követel. Pedig ez néha kényelmetlen volna.

Ez a mondat a hálátlanság netovábbja volt. Eugène mégsem rosszhallhatta, hiszen már nemegyszer megmozdult benne a féltékenység.

- Mikorra készül el a lakás? - kérdezte Eugène, szétnézve a szobában. - Ma éjszakára el kell hagynunk egymást?

- Igen, de holnap nálam vacsorázik - mondta Nucingenné sejtelmesen. - Este az Olasz Opera játszik.

- Én majd a földszintre megyek - szólt Goriot.

Éjfél lett. Nucingennét várta kocsija. Goriot és a diák gyalog mentek haza a Vauquer-házba. Útközben fokozódó lelkesedéssel beszélgettek Delphine-ről. Szenvedélyük hevében vetelkedve áradoztak róla. Eugène nem titkolhatta önmaga előtt, hogy az apa teljesen önzetlen, érdek nélküli szeretete nemcsak állhatatosság, de nagyság dolgában is túltesz az ő szerelmén. Az apa szemében a bálványkép mindig tiszta és szép maradt, a múlt és a jövő egyaránt fokozta imádatát.

Vauquer-nét egyedül találták a kályha mellett, Sylvie és Christophe közt. Az öreg penziósne úgy ült ott, mint Marius Karthágó romjain.⁵³ Két megmaradt lakójára várt, és Sylvie-vel együtt

⁵³ *Marius* (i. e. 156-86) - római vezér és politikus, a néppárt vezetője. 88-ban menekülni kényszerült ellenfele, Sulla elől. Afrikába ment, itt mondta a híres szavakat egy követnek: „Eredj, és mondd el, hogy láttad Mariust száműzötten bolyongani Karthágó romjai között.”

sopánkodott. Lord Byron elég szép sirámokat adott Tasso szájába, de ezek meg sem közelítették Vauquer-né lamentálásának megrázó valóságát.

- Holnap reggelre már csak három csészére lesz szükség, Sylvie. Így elárvult a házam, hát nem szívet tépő? Mit ér az élet a lakóim nélkül? Semmit. Elmentek a falak közül az emberek. Velük együtt az élet is. Mit vétettem az ég ellen, hogy ennyi baj zúdult rám? Babból, burgonyából húsz emberre való készletünk van. És rendőrség járt a házamban! Most már majd csak krumplit eszünk. El fogom küldeni Christophe-ot.

A szavojai fiú fölébredt álmából.

- Tessék? - kérdezte.

- Szegény fiú - mondta Sylvie -, olyan, mint egy hűséges komondor.

- Itt a holt idény, mindenkinek van szállása. Honnan a csudából veszek lakókat? Bele kell bolondulni. És ez a boszorka Michonneau még Poiret-t is magával viszi! Ugyan mivel bővílhette el ezt az embert, hogy úgy megy utána, mint egy kutyas?

- Hát persze! - csóválta a fejét Sylvie. - Ezek a vénlányok értik a csíziót.

- Arra a szegény Vautrin úrra csak ráfoghatták, hogy fegyenc - folytatta az özvegy. - Nem tehetek róla, Sylvie, én még most sem hiszem. Egy ilyen vidám ember, aki havonta tizenöt frank ára kávépuncsot ivott, és sohasem volt hátralékban a bérrel!

- És milyen bőkezű volt! - sóhajtotta Christophe.

- Valami tévedés lehet - jegyezte meg Sylvie.

- Sajnos nem, hiszen mindent beismert - sóhajtott Vauquer-né. - S ha elgondolom, hogy mindez nálam történt, ebben a városrészben, ahol a madár se jár! Szavamra, azt hiszem, álmodom az egészet. Mert látod, átéltük XVI. Lajos balesetét, láttuk elbukni, visszatérni, majd újból elbukni a császárt. Mindez a lehetséges dolgok rendjében történt. Ám a polgári penziókat nem szokták érni ilyen sorsfordulatok: ellehetünk király nélkül, de enni mindig kell, és mikor egy tisztességes asszony, leánynevéen de Conflans, mindenféle jót ad enni, hacsak el nem jön a világ vége... De hiszen itt a világ vége.

- És mit szólnunk ahhoz, hogy Michonneau kisasszony, aki ön ellen mindezt elkövette, állítólag ezer tallér járadékot kap? - szörnyülködött Sylvie.

- Ne is emlegesd azt a gonosz bestiát! - mondta Vauquer-né. - És ráadásul ahhoz a Buneaud-néhoz megy lakni! De képes is az mindenre, szörnyűségeket művelhetett annak idején, talán gyilkolt is, meg rabolt. Ő az igazi börtöntöltelék, nem az a szegény, drága ember...

Ebben a pillanatban csengetett Eugène és Goriot apó.

- Itt az én két hű emberem - sóhajtott az özvegy.

A két hű ember már alig emlékezett a polgári penzió balvégzetére. Köntörfalazás nélkül bejelentették a háziasszonynak, hogy a Chaussée-d'Antinra mennek lakni.

- Ó, Sylvie, ez volt az utolsó ütőkártyám. Uraim, megadták nekem a kegyelemdöfést! Ez a csapás a gyomromra ment, mintha rudat nyeltem volna. Tíz évvel megöregített ez a mai nap. Szavamra, megőrülök! Mit csináljak a rengeteg babbal? Ha így magamra maradok, holnap már mehetsz is, Christophe. Jó éjt, uraim!

- Mi baja van? - kérdezte Sylvie-től Eugène.

- Hát csak az, hogy a történetek következtében mindenki elment a házból. Az zavarta meg a fejét. Úgy hallom, sír. Jót fog tenni neki, ha egy kicsit kibőgi magát. Mióta nála szolgál, most először üríti ki könnyzacskóit.

Másnapra Vauquer-né, ahogy mondta, *észre tért*. Még látszott rajta, hogy le van sújtva, hiszen minden lakóját elvesztette, és ettől felborult az élete. De most már emelt fővel viselte a fájdalmat, az igazi mély fájdalmat, amelyet a sértett érdekek, a megzavart szokások okoznak. Egy szerelmes nem búcsúzhat a hajlékától, melyet kedvese elhagyott, szomorúbb pillantással, mint amilyent Vauquer-né vetett az üres ebédlőasztalra. Eugène azzal vigasztalta, hogy Bianchon kórházi bennlakása pár nap múlva lejár, s akkor bizonyosan átveszi az ő szobáját, a múzeumi tisztviselő pedig többször említette, hogy szeretne Couture-né szobájában lakni, a lakók létszáma így rövidesen teljes lesz.

- Adja Isten, hogy igaza legyen, kedves uram! De itt a balsors ütött tanyát. Meglátja, tíz nap sem telik bele, eljön a halál - mondta, és gyászos pillantást vetett az ebédlőre. - Vajon kit ragad el?

- Jó lesz kiköltözni - súgta Eugène Goriot apónak.

Sylvie lélekszakadva berohant.

- Asszonyom, három napja nem láttam a cicánkat.

- No, ha a macskám is elpusztult, ha elhagyott, én...

A szegény özvegy nem fejezte be mondatát. Összezsapta a kezét, és hátradőlt a karosszékekben. Ez a rémhír végképp lesújtotta.

Délfelé, amikor a levélhordók a Panthéon környékét járják, Eugène levelet kapott. Az elegáns boríték a Beauséant család pecsétjével volt lezárva. Nucingen bárónak és becses nejének címzett meghívót tartalmazott a vikomtnénál tartandó nagy bálra, melyet már egy hónapja beharangoztak. A meghívóhoz csatolt néhány sor Eugène-nek szólt:

Úgy gondolom, Uram, szívesen lenne érzelmeim tolmácsa Nucingenné előtt. Itt küldöm a kért meghívót, nagyon örülnék, ha megismerhetném Restaud-né húgát. Kísérje hát hozzám a szépasszonyt, de oly módon tegye, hogy vonzalma ne kötődjék teljességgel őhöz, mert sokkal tartozik nekem viszonzásul azért, amit ön iránt érzek.

Beauséant vikomtné

Hm - gondolta Eugène, mikor másodszor is elolvasta a levelet. - Beauséant-né világosan értésemre adja, hogy nem kér Nucingen báróból.

Azonnal elsietett Delphine-hez. Boldog volt, hogy örömet szerezhet neki, és biztosan számított a jutalomra. Nucingenné éppen fürdött. Rastignac a budoárban várakozott. Türelmetlen volt, ami természetes. Lobogó, fiatal szívével két esztendeje vágyott szeretőre, most már mielőbb bírni akarta. Ilyen érzések kétszer nem lángolnak fel a fiatalember életében. Az első nőnek, az első igazi nőnek, aki lenyűgözi a férfit, aki a párizsi társaság ragyogásában lép az életbe, az ilyen nőnek nem lehet vetélytársa.

A párizsi szerelem merőben különbözik minden másfajta szerelemtől. Sem a férfiak, sem a nők nem ülnek fel ott a közhelyekkel fölcicomázott külsőségeknek, amelyekkel csupa illemből az úgynevezett önzetlen érzelmeket palástolni szokás. Párizsban a nőnek nem csupán a szívet és az érzékeket kell kielégítenie. Jól tudja, hogy sokkal többel tartozik az ezernyi hiúságnak, ami itt az élet lényegét teszi. A párizsi szerelem alapjában véve kérkedő, arcátlan, tékozló, szemfényvesztő és pompaszerető. Ha XIV. Lajos udvarának valamennyi hölgye meg-

irigyelte volna La Vallière kisasszonytól⁵⁴ azt a szenvedélykitörést, amikor eltépte csipke-kézelőit, mit sem törődve vele, hogy egyenként ezer tallérba kerültek, csak hogy megkönnyítse Vermandois hercegnek a világ színpadára lépését, mit várhatunk akkor a többi embertől? Légy fiatal, gazdag és előkelő, vagy még annál is több, ha tudsz; mennél több tömjént égetsz bálványod oltárán, annál kegyesebb lesz hozzád, ha ugyan van bálványod. A szerelem vallás, kultusza alighanem többbe kerül minden más vallásnál; gyorsan elillan, és akár a vásott gyerkőc, pusztítással jelzi útját. A túlradó érzelem a padlásszobák költészete; e nélkül a gazdagság nélkül mivé lenne a szerelem? Ha vannak kivételek a párizsi törvénykönyv e drákói szabályai alól, akkor azok a magányban találhatók, oly lelkeknél, akik nem kerültek a társadalmi tanok sodrába, akik valamely tiszta, gyors, de szakadatlan áramlású forrás mellett élnek; akik hívek zöld lombjaihoz, boldogan hallgatják a végtelenség beszédét, mely mindenben hozzájuk szól, s melyet önmagukban is föllelnek, mialatt, a földi halandókat szánva, türelmesen várják, hogy szárnyra kaphassanak. Rastignac azonban, mint a legtöbb olyan fiatalember, aki túl korán belekóstolt az élet szépségeibe, teljes fegyverzetben akart a világ harci porondjára lépni; együtt lendült a világ lázas ütemével, talán erőt érzett magában, hogy úrrá legyen fölötte, de ennek a becsváagnak sem célját, sem eszközeit nem ismerte. Az életet betöltő tiszta, szent szerelem híján szép lehet ez a mohó hatalomvágy; de csak akkor, ha nem fűti semmiféle önös érdek, ha valamely ország nagyságában találja meg tárgyát. De a diák még nem jutott el arra a pontra, ahonnan a férfi áttekintheti és megítélheti az életet. Még nem szabadult meg teljesen az üde és zsenge eszmék varázsától, amelyek zöld lombozatként borítják el a vidéken nevelkedett gyermekek ifjúságát. Még habozott, átlépje-e a párizsi Rubicon.⁵⁵ Bár szenvedélyes vágyak hajszolták, még volt benne holmi elképzelés arról a boldog életről, amelyet a vérbeli nemes él ősi kastélyában. De utolsó aggályai is eloszlottak tegnap, amikor belecsöppent új lakásába. Élvezte a gazdagság anyagi előnyeit, ahogy már régóta élvezte a születés adta erkölcsi előnyöket. Levetközte a vidéki ember bőrét, és csendben elfoglalta azt a helyet, ahonnan szép jövő távlata nyílt meg előtte. És ahogy most kényelmesen üldögélt a csinos budoárban, ahol félig-meddig otthon volt, oly távolinak látta magától a tavaly Párizsba érkezett Rastignacot, hogy a képzelet látcsövén át szemlélve azt kérdezte magától, vajon e pillanatban hasonlít-e korábbi önmagához.

- A báróné a szobájában van - jelentette Thérèse. Eugène összereszt.

Üdén, kipihenten találta Delphine-t a tűz mellett, elnyújtózva a kereveten. A könnyű muszlin-fellegek közt olyan volt, mint azok a pompás indiai növények, amelyeknek gyümölcse a virágkehelyben érlelődik.

- No látja, itt vagyunk - szólt meghatva Delphine.

Eugène leült mellé, megfogta a karját, hogy kezét csókoljon neki.

- Találja ki, mit hoztam - mondta.

Nucingenné elolvasta a meghívót, látszott, hogy megörült neki.

Nedvesen csillogó szemmel nézett Eugène-re, átkarolta a nyakát, hogy a kielégült hiúság mámorában magához vonja.

⁵⁴ XIV. Lajos egyik kedvese, négy gyermekkel ajándékozta meg a királyt. Az említett Vermandois herceg 1667-ben született

⁵⁵ Kis folyó, amely Itáliát Galliától elválasztotta. A római szenátus kimondta, hogy aki fegyveres erővel átkel a Rubiconon, hazaárulónak tekintendő. Julius Caesar azonban megtette, serege élén Róma ellen vonult, s szinte kardcsapás nélkül elfoglalta a fővárost

- És éppen maga az (te vagy az - súgta a fülébe -, de Thérèse az öltözőfülkémben van, vigyáznunk kell!) maga az, akinek ezt a boldogságot köszönhetem. Igen, merem mondani, hogy boldogság. És mert a maga révén jutottam hozzá, több hiúságom diadalánál. Senki sem akart bevezetni ebbe a társaságba. Talán kicsinyesnek, léhának, könnyelműnek tart most, mint afféle párizsi nőt. De gondoljon arra, barátom, hogy kész vagyok magának mindent feláldozni, és csak azért vágyódom forróbban, mint valaha, hogy a Saint-Germain negyedbe járhasak, mert ott magával találkozhatok.

- Beauséant-né úgy ír, mintha tudatni akarná velünk, hogy Nucingen bárót nem óhajtja látni a bálján. Nem gondolja? - kérdezte Eugène.

- Hát persze - mondta a báróné, visszaadva a levelet. - Ezek az asszonyok remekül tudják éreztetni a lenézésüket. Mindegy, én elmegyek. Nővérem is ott lesz, tudom, hogy gyönyörű ruhát rendelt. Eugène - folytatta halkán -, ő azért megy oda, hogy szörnyű gyanút oszlasson el. Maga nem tudja, mi mindent pletykálnak róla! Nucingen azt mondta reggel, hogy tegnap a klubban tartózkodás nélkül szapulták. Istenem, min múlik nők és családok becsülete! Úgy éreztem, mintha engem sértettek, támadtak volna szegény nővérem személyében. Azt mondták, Trailles gróf lejárt váltókat írt alá százezer frank értékben, emiatt üldözni fogják. Ebben a szorult helyzetben nővérem állítólag egy zsidónak adta el a gyémántjait, azokat a szép gyémántokat, amelyeket maga is látott. Ez az ékszer Restaud gróf anyjáié volt. Szóval két napja csak erről beszélnek. Megértem, hogy Anastasie csillámdíszes ruhát csináltat magának, és minden figyelmet magára akar vonni Beauséant-nénál, ahol teljes pompájában, összes gyémántjaival jelenik meg. De én nem akarok elmaradni mögötte. Mindig igyekezett elnyomni, sohasem volt jó hozzám; pedig mennyi mindent tettem érte, mindig kisegítettem, amikor nem volt pénze. De hagyjuk a világot, ma egészen boldog akarok lenni.

Éjfél után egykor Rastignac még Nucingennénál volt. A szerelmes búcsúzkodás közben, mely mindig eljövendő örömeket ígér, Delphine bánatosan mondta:

- Olyan félénk vagyok, oly babonás, nevezze balsejtelmeknek, aminek akarja, de reszketek, hogy valami rémes katasztrófával kell fizetnem a boldogságomért.

- Gyermek! - mondta Eugène.

- Úgy, tehát ma este én vagyok a gyermek - mondta nevetve a báróné.

Eugène azzal a szilárd eltökéléssel tért vissza a Vauquer-házba, hogy másnap elhagyja. Útközben elringatózott azokban a szép álmokban, amelyeket minden fiatalember szövöget, amikor megérzi ajkán a boldogság ízét.

- Nos? - kérdezte Goriot apó, amikor a diák elhaladt az ajtaja előtt.

- Holnap mindent elmondok - felelte Eugène.

- Mindent, ugyebár? - kiáltott az öreg. - Feküdjön le. Holnap kezdődik a mi boldog életünk.

Másnap Goriot és Rastignac már csak hordárra várt, hogy elköltöztesse őket a polgári penzióból, amikor délfelé kocsí gördült végig a Neuve-Sainte-Genève utcán, és a Vauquer-ház előtt állt meg. Nucingenné szállt ki belőle, és megkérdezte, apja a penzióban van-e. Sylvie igenlő válaszára könnyed léptekkel felsietett a lépcsőn. Eugène a szobájában volt, de szomszédja erről nem tudott. Reggelinél ugyanis megkérte Goriot apót, vigye el a holmiját, és megbeszélték, hogy négy órakor az Artois utcában találkoznak. Mialatt azonban a jó ember hordárért ment, Eugène az egyetemen gyorsan letudta a névsorolvasást, aztán észrevétlenül hazajött, hogy elszámoljon Vauquer-néval. Ezt nem akarta Goriot-ra bízni, mert az öreg túlbuzgóságból biztosan érte is fizetett volna. A háziasszony nem volt otthon. Eugène

felment a szobájába megnézni, nem felejtett-e ott valamit. Megörült, hogy gondolt erre, mert az asztala fiókjában megtalálta a Vautrin nevére szóló elismervényt, amelyet aznap, mikor kifizette, hanyagul oda dobott be. Mivel tűz nem égett a kályhában, éppen apró darabokra akarta tépni az írást, amikor ráismert Delphine hangjára. Megállt, hogy ne üssön zajt, és figyelni kezdett, gondolva, hogy az asszonynak előtte nem lehetnek titkai. Az első szavak után sokkal érdekesebbnek találta az apa és leánya közt folyó beszélgetést, semhogy ki ne hallgatta volna.

- Ó, apám - mondta Delphine -, talán még idejében kérte számon a vagyonomat. Adja az ég, hogy úgy legyen, nehogy tönkremenjek. Beszélhetek?

- Igen, a ház üres - mondta Goriot elváltozott hangon.

- Mi baj, apám?

- Amit mondtál, úgy érte a fejemet, mint egy taglóütés. Isten bocsásson meg neked, gyermekem! Nem tudod te, mennyire szeretlek, különben nem riasztanál meg ilyesmivel, kivált ha még semmi sincs elveszve. Mi történt, mi olyan sürgős, hogy idejöttél, holott tudtad, hogy néhány perc múlva találkozunk az Artois utcában?

- Jaj, apám, hát tud az ember uralkodni magán, ha hirtelen rászakad a katasztrófa? Megörülök! A maga jogtanácsosa kissé korábban értesített bennünket a szerencsétlenségről, amely később úgyis kiderült volna. Szükségünk lesz a maga régi kereskedői tapasztalatára. Úgy siettem ide magához, ahogy fuldokló a szalmaszálba kapaszkodik. Mikor Derville úr látta, hogy Nucingen mindenféle kibúvót keres, perrel fenyegette meg, és közölte vele, hogy hamarosan megkapja a felhatalmazást a törvényszék elnökétől. Nucingen ma reggel azt kérdezte tőlem, akarom-e az ő és a magam romlását. Azt feleltem, hogy én mindehhez nem értek, csak azt tudom, hogy volt vagyonom, s hogy annak birtokába akarok jutni, egyébként az egész ügy kibogozása a jogtanácsosomra tartozik, mert én teljesen járatlan és tájékozatlan vagyok ezekben a dolgokban. Azt hiszem, úgy beszéltem, ahogy maga utasított, nem?

- De igen - válaszolt Goriot.

- Erre ő beavatott az ügyei állásába - folytatta Delphine. - Egész vagyont és az enyémet is még alig megindult vállalatokba fektette, amelyek miatt nagy összeget kellett piacra dobni. Ha arra kényszerítem, hogy adja ki a hozományomat, kénytelen lesz csődöt kérni önmaga ellen; míg ha várok egy évig, becsületére kötelezi magát, hogy kétszeresen, háromszorosan visszaadja, ami az enyém, mert akkor mezőgazdasági vállalatokban forgatja meg a tőkémet, úgy, hogy a végén a vagyonommal szabadon rendelkezhetek. Édesapám, ő őszinte volt, megijesztett. Kért, hogy bocsássam meg neki az eljárást, visszaadta a szabadságomat, megengedte, hogy úgy éljek, ahogy kedvem tartja, de kikötötte, hatalmazza fel őt, hogy az én nevem alatt intézhessen az ügyeket. Jóhiszeműségének igazolására megígérte, hogy Derville úr bármikor betekinthesse a könyvekbe, és ellenőrizheti, rendben vannak-e azok az okiratok, amelyek tulajdonjogomat biztosítják. Szóval kényre-kegyre kiszolgáltatta magát nekem. Azt óhajtja, hogy még két évig tartsuk fenn a közös háztartást. Könyörgött, hogy ne költsek többet magamra, mint amennyit ő engedélyez. Bebizonyította, hogy minden a külszín megóvásán fordul meg. A táncosnőjét elküldte, és szigorú, de feltűnés nélküli takarékoskodással lesz kénytelen élni, hogy hitelének megrendülése nélkül várhassa meg spekulációinak lebonyolódását. Én komiszkodtam vele, minden szavát kétségbe vontam, csak azért, hogy kihozzam a sodrából, és még többet megtudjak. Megmutatta az üzleti könyveit, végül sírt is. Még nem láttam férfit ilyen állapotban. Elvesztette a fejét, öngyilkos akart lenni, valósággal őrjöngött. Megsajnáltam.

- És te elhiszed, amit összefecseg? - kiáltott fel Goriot. - Komédia az egész! Voltak üzleti ügyeim németekkel. Látszólag csaknem mindig jóhiszeműek, tiszta kezűek. De amikor az őszinteség és jóindulat leple alatt agyafúrt üzelmekbe fognak, akkor szélhámosságban felülmúlnak mindenkit. A férjed visszaél veled. Úgy érzi, szorul körülötte a hurok, hát adja a csődbejutottat. A te neved alatt szabadabban akar garázdálkodni, mint a saját neve alatt. Ki akarja használni ezt a körülményt, hogy az üzleti kockázattól biztonságban legyen. Éppen annyira ravasz, mint amilyen galád. Aljas fráter. Nem, nem akarok úgy meghalni, hogy leányaimat mindenből kifosztva hagyjam itt. Még konyítok valamicskét az üzlethez. Azt mondja, hogy tőkéit holmi vállalatokba fektette? Nos, az ő részesedését értékpapírok, elismervények, szerződések fedezik! Mutassa fel azokat, és számoljon el veled. Mi majd kiválasztjuk a legbiztosabb papírokat, viseljük a kockázatot, és a jogokat biztosító értékeket *Delphine Goriot, báró Nucingen vagyoniilag különvált felesége* nevén fogjuk kezelni. Hát hülyének néz bennünket? Azt hiszi, két napig el tudnám viselni azt a gondolatot, hogy te vagyon, kenyér nélkül maradj? Egy napig, egy éjszaka, két óra hosszat sem bírnám ki! Ha ez valóra válna, nem élném túl. Negyven esztendeig dolgoztam, zsákot hordtam; verejtékeztem egész életemben, mindenről lemondtam értetek, angyalkáim, ti minden munkát, minden terhet könnyűvé tettetek számomra; és most vagyonom, életem minden eredménye füstbe menjen? Még mit nem! Meg is halnék a dühtől. Mindenre, ami szent a földön és az égben, tiszta helyzetet teremtünk, ellenőrizzük a könyveket, a pénztárt, a vállalatokat! Nem alszom, le sem fekszem, egy falatot sem eszem, amíg biztosítékom nincs rá, hogy vagyoned teljes épségben megvan. Hál' istennek nem vagyonszövetségre kötöttél házasságot; jogtanácsosod Derville lesz, aki szerencsére tisztességes ember. Isten a tanúm, a milliódát, ötvenezer frank évi jövedelmedet meg fogod tartani életed végéig, vagy olyan patáliát csapok Párizsban, hogy na! Ha a törvényszéken elgáncsolnának, fellebbezek a parlamentig. Minden bajomat enyhítette, minden bánatomban vigasztalt, hogy téged pénzügyi tekintetben nyugodtnak és boldognak tudtalak. A pénz élet. A pénz hatalom. Mit hazudik össze nekünk az az otromba elzászi? Delphine, egy fél fitying erejéig se tégy engedményt annak az állatnak, aki téged láncra vert, és boldogtalanná tett! Ha szüksége lesz rád, majd úgy fog táncolni, ahogy mi fűtyülünk. Istenem, tüzel a fejem, valami ég az agyamban. Az én Delphine-em koldussorban! Fífine-em, drágám! Ejnye, no, hol a kesztyűm? Indulás! Menjünk, mindent meg akarok nézni, a könyveket, az üzleteket, a pénztárt, a levelezést most rögtön! Csak akkor leszek nyugodt, ha saját szememmel győződöm meg róla, hogy egész vagyoned megvan, és nem forog kockán.

- Édesapám, csak óvatosan!... Ha a legkisebb bosszúálló hajlandósággal lát a dologhoz, ha feltűnően ellenséges szándékot árul el, veszve vagyok. Ő ismeri magát, és egészen természetesnek találta, hogy a maga befolyása alatt törődöm a vagyonommal, de esküszöm, kezében tartja, kezében akarja tartani. Képes rá a nyomorult, hogy az egész vagyonnal megszökjön, és akkor hoppon maradunk. Jól tudja, hogy a nevet, melyet magam is viselek, nem gyaláznám meg azzal, hogy üldözöm őt. Ő erős, de gyáva is. Mindent fontolóra vettem. Ha a végsőkéig feszítjük a húrt, el vagyunk veszve.

- Hát csakugyan csaló, gazember?

- Igen, apám - mondta Delphine, és sírva rogyott egy székre. - Nem akartam magának bevalani, meg akartam kímélni a bánattól, hogy ilyen emberhez adott feleségül! Titkos szokásai, gondolkodása, teste-lelke mindenestül visszataszító! Gyűlölöm és megvetem. Úgy van, mindazok után, amit nekem mondott, nem becsülhetem többé ezt a hitvány Nucingent. Aki képes olyan üzleti manőverekre, abban nyoma sincs a jóérzésnek. Aggódok, mert beleláttam a lelkébe. Ő, a férjem, nyíltan felajánlotta nekem a teljes szabadságot. Tudja, mit jelent ez? Hogy baj esetén legyek készséges eszköz a kezében, egyezzem bele, hogy a nevemmel takarózhasson.

- De hát vannak törvények! Van még vesztőhely az effajta vők számára! - kiáltott Goriot. - Én magam nyakazom le, ha nem akad hóhér.

- Nem, apám, őellene nincs törvény. Hallgassa meg, mi a lényege szavainak, lehámozva róluk a sok mellébeszélést:

„Vagy mindene elvész, egy fityingje se marad, tönkremegy, mert cinkostársnak mást, mint magát, nem választhatok, vagy hozzájárul, hogy rendben lebonyolítsam a vállalkozásaimat.” Világos ez? Még ragaszkodik hozzám. Asszonyi becsületességem megnyugtatja. Tudja, hogy a vagyont neki hagyom, beérem a magaméval. Tisztességtelen, rabló szövetkezéshez kell tehát hozzájárulnom, ha nem akarok tönkremenni. Megvásárolja a lelkiismeretemet, és fizetesképpen megengedi, hogy Eugène szeretője legyek. „Megengedem, hogy félrelépj, te viszont egyezz bele, hogy bűntényeket követhessek el, és szegény embereket fosszak ki!” Ugye, érthető beszéd? Tudja, mit nevez ő üzleti tevékenységnek? Saját neve alatt üres telkeket vásárolt, s azokra megbízottaival házakat építtet. Ezek az emberek állapodnak meg a vállalkozókkal, hosszú lejáratú váltókkal fizetik ki őket, és csekély összegért hajlandók a házak tulajdonjogát férjemre átruházni. Aztán fizetésektelenséget jelentenek, és kiegyeznek a becsapott vállalkozókkal. A Nucingen-ház elkápráztatta a szegény építőmestereket. Erre rájöttem. Rájöttem arra is, hogy Nucingen nagy összegeket küldött Amszterdamba, Londonba, Nápolyba, Bécsbe, hogy szükség esetén óriási kifizetéseket tudjon igazolni. Hogy juthatunk hát mi a pénzeinkhez?

Eugène tompa zuhanást hallott, nyilván Goriot esett térdre a szobájában.

- Istenem, mit vétettem ellened? Leányom ki van szolgáltatva ennek a nyomorultnak, bármire kényszerítheti. Bocsáss meg, leányom! - kiáltott az aggastyán, kétségbeesetten, sírással küszködve.

- Igen - szólt Delphine -, talán maga is hibás benne, hogy ilyen örvénybe kerültem. Oly tapasztalatlanok vagyunk, mikor férjhez megyünk! Mit tudunk a világról, az üzletekről, az emberekről, az erkölcsről? Az kellene, hogy apánk gondolkodjék helyettünk. Bocsásson meg ezért a szóért, drága apám, nem teszek szemrehányást. Egyedül én vagyok a hibás. Ne sírjon, papa. - Megcsókolta apja homlokát.

- Te ne sírj, kis Delphine-em. Jer, hadd szárítsam fel a szemedet csókjaimmal. Majd csak összeszedem az eszemet, és valahogy kibogozom férjed szövevényes üzleti ügyeit.

- Nem, bízsa rám, én tudok vele bánni. Ő szeret engem. Nos, majd arra használok fel rajta való hatalmam, hogy ráveszem, fektessen be számomra tőkéket ingatlanokba. Talán vissza vásároltatom vele az én nevemre az Elzászban fekvő Nucingent. A családi birtok a szívéhez nőtt. Maga azonban jöjjön el holnap, vizsgálja át az üzleti könyveit. Derville nem ért a kereskedelmi ügyekhez. Mégse, ne jöjjön holnap. Nem akarom felizgatni magam. Holnapután lesz Beauséant-né bálja, kímélnem kell magam, hogy szép és pihent legyek, s hogy becsületére váljak drága Eugène-emnek! Szeretném megnézni a szobáját.

Ebben a pillanatban kocsi állt meg az utcán, és a lépcsőházból behallatszott Restaud-né hangja.

- Otthon van apám? - kérdezte Sylvie-től. Ez megmentette Eugène-t, aki már éppen arra gondolt, hogy gyorsan ágyba fekszik, és alvást színlel.

- Ó, apám, nem hallott valamit Anastasie-ról? - kérdezte Delphine, amikor felismerte nővére hangját. - Úgy rémlik, az ő házasságában is különös dolgok történnek.

- Jaj, ne mondd! Ebbe belepusztulnék. Szegény fejem nem bírna ki kettős szerencsétlenséget.

- Jó reggelt, apám! - ezzel állított be a grófné. - Nini, te vagy, Delphine?

Nővérének jelenléte láthatóan zavarba hozta.

- Jó reggelt, Nasie - mondta a báróné. - Meglep, hogy itt vagyok? Én mindennap meglátogatom apámat.

- Mióta?

- Ha gyakrabban itt járnál, tudnád.

- Jaj, ne gyötörj, Delphine - siránkozott a grófné. - Nagyon szerencsétlen vagyok, apám, el vagyok veszve. Most aztán menthetetlenül el vagyok veszve!

- Mi bajod, Nasie? - kiáltott Goriot. - Mondj el mindent, drágám! Nézd, Delphine, elfehéredik. Siess, segíts rajta, légy jó hozzá, még jobban foglak szeretni, ha ugyan ez lehetséges.

Nucingenné leültette nővérét.

- Szegény Nasie-m - mondta -, beszélj! Nézd, mi ketten úgy szeretünk, mint senki más, mindent megbocsátunk neked. Semmiben sem bízhatasz úgy, mint a családtagjaid szeretetében.

Illó sötét szagoltatott vele, s a grófné magához tért.

- Végem van - mondta Goriot apó. Megpiszkálta a paraszat. - Jöjjetek közelebb, fázom. Mi bajod, Nasie? Mondd el gyorsan, halálosan féltetek...

- Férjem mindent tud - lihegte a szegény asszony. - Képzeld, apám, Maxime váltójáról van szó... emlékszik? Nemrég volt. Nos, nem az volt az első. Már előbb is jó néhányat kifizettem. Már január elején nagyon levertnek láttam Trailles-t. Nem szólt semmit, de oly könnyű annak a szívében olvasni, akit szeretünk, egy röpke jel áruló lehet. Meg aztán vannak előérzetek. Szóval szerelmesebb, gyengédebb volt, mint valaha, és én napról napra boldogabb lettem. Szegény Maxime! Gondolatban búcsúzott tőlem, ő maga mondta nekem: föbbe akarta löni magát. Addig faggattam, addig könyörögtem neki térden állva két óra hosszat, míg végül elmondta, hogy százezer frankkal tartozik! Ó, papa! Százezer frank! Majd megbolondultam. Magától nem kérhettem, hiszen már mindent elszedtem...

- Bizony, nem tudtam volna előteremteni - szólt Goriot -, hacsak lopni nem megyek. De megvettem volna, Nasie! Meg is teszem.

Erre a szóra, mely gyászos volt, mint a haldokló hörgése, s a tehetetlen apai érzés gyötrelméről adott hírt, a két nővér elhallgatott. Nincs az a rideg önzés, amely közönyös maradt volna e kiáltás hallatára, amely mint a szakadékba dobott kő, a kétségbeesés feneketlen mélységét visszhangozta.

- Én előteremtettem a pénzt, úgy, hogy idegen tulajdonhoz nyúltam - mondta könnyek között a grófné.

Delphine megrendülten, nővére nyakába borulva zokogott.

- Így hát minden igaz - mondta.

Anastasie lehajtotta fejét, Nucingenné magához ölelte, gyöngéden megcsókolta, és szívéhez szorította.

- Itt mindig szeretetre találsz, én nem ítélek el - mondta.

- Angyalkáim - szólt gyenge hangon Goriot apó -, miért csak olyankor találtok egymásra, ha baj van?

- Hogy megmentsem Maxime életét, hogy megmentsem boldogságomat - folytatta a grófné a forró és féltő részvételtől felbátorodva -, ahhoz az uzsoráshoz, akit apa jól ismer, ahhoz a pokolra való, kőszívű Gobseckhez elvittem a családi gyémántokat, amelyekhez férjem annyira ragaszkodik. Az övét, az enyémet, valamennyit eladtam neki. Eladtam! Érti? Őt megmentettem, de nekem végem van. Restaud mindent megtudott.

- Hogyan? Ki árult el? Hadd ölöm meg! - kiáltott Goriot.

- Tegnap a szobájába kéretett. Bementem. „Anastasie - szólt hozzám olyan hangon... (Ó, a hangjából mindent kitaláltam) -, hol vannak a gyémántjai?” „Nálam.” „Nem igaz - mondta átható pillantással -, itt vannak a fiókos szekrényemen.” - És megmutatta az ékszertokot, melyet zsebkendőjével takart le. - „Tudja, honnan kerültek elő?” - kérdezte. Térdre hulltam előtte... sírtam, azt kérdeztem tőle, mit akar, milyen halállal haljak meg.

- Ezt mondtad! - kiáltotta Goriot. - Isten szent nevére mondom, aki valamelyiktekben kárt mer tenni, amíg én élek, biztos lehet felőle, hogy lassú tűzön égetem el! Ízekre szaggom, mint...

Elhallgatott, a szavak torkán akadtak.

- Végül olyasmit kívánt tőlem, ami rosszabb a halálnál. Az ég óvjon meg minden asszonyt attól, hogy azt hallja meg, amit én hallottam!

- Meggyilkolom azt az embert - szólt higgadtan Goriot apó. - De csak egy élete van, és kettőért felelős nekem: Szóval? - kérdezte, merőn nézve Anastasie-ra.

- Szóval - folytatta a grófné -, rövid hallgatás után rám nézett. „Anastasie - mondta -, fátyolt borítok a történetekre, együtt maradunk gyermekeink miatt. Nem fogom megölni Trailles-t, még elhibázhatnám, ha pedig más módon tenném el láb alól, a törvénnyel gyűlne meg a bajom. Ha a maga karjai közt ölném meg, gyalázatot hoznék a gyermekekre. De hogy ne kelljen megérnie sem a gyermekei pusztulását, sem az apjukét, sem az enyémet, két feltételt szabok. Feleljen: van-e a gyermekek közt olyan, akinek én vagyok az apja?” Igennel feleltem. „Melyik az?” - kérdezte. „Ernest, a legidősebb.” „Helyes - felelte. - most esküdjék meg, hogy ezentúl egy pontban engedelmeskedni fog nekem.” Megesküdtem. „Aláírásával hozzá fog járulni vagyona eladásához, amikor kívánom.”

- Ne írd alá! - kiáltott Goriot. - Megtiltom, hogy aláírd. Hohó, Restaud úr, ön képtelen boldoggá tenni egy nőt, s amikor az a nő ott keresi a boldogságot, ahol találja, akkor ön megbünteti a saját bamba tehetetlensége miatt?... Itt vagyok, megálljt kiáltok, útját fogom állni... Légy nyugodt, Nasie! Úgy, a gróf úr ragaszkodik az örökséhez? Jó, jó. Majd én elragadom tőle a fiút, elvégre az unokám. A mennyköbe is, tán csak szabad látnom azt a kölyköt! Elviszem a falumba, gondját viselem, nyugodt lehetsz. Behódolásra akarom kényszeríteni a gróf urat. „Egyezkedjünk! - mondom majd neki. - Ha vissza akarod kapni a fiadat, add vissza a lányomnak, ami az övé, s hagyd, hogy kedvére éljen.”

- Apám!

- Igen, apád vagyok! Igazi apa. Azok a híres nagyurak ne merjék bántani leányaimat. Az istenit neki! Nem tudom, mi forr az ereimben. Tigrisvért érzek magamban, szét tudnám tépni azt a két embert. Ó, gyermekeim, hát ez a ti életetek? Nekem ez a halálom. Mi lesz veletek, ha én már nem leszek? Az apáknak addig kellene élniük, ameddig gyermekeik életben vannak. Úristen, mily rosszul rendezted be a világodat! Pedig úgy tanultuk, neked is van egyszülött fiad. Miért engeded, hogy gyermekeinkben szenvedjünk? Drága angyalkáim, csak a bájaitoknak köszönhetem, hogy most itt vagytok. Csak a könnyeiteket mutatjátok nekem. Ó, igen, látom, hogy szerettek engem, apátokat. Jertek, csak jertek, panaszkodjatok, szívem nagy,

mindent elbír. Tépjétek csak ízekre, minden darabja apai szív lesz. Bárcsak átvehetnem a kínjaitokat, bár helyettetek szenvedhetnék. Ó, be boldogok voltatok kiskorotokban!

- Csak akkor voltunk boldogok - mondta Delphine. - Hol vannak a gondtalan idők, amikor a nagy hombárban vígan csúszkáltunk le a zsákokról?

- Apám, még nem tudsz mindent - súgta Anastasie. Goriot meghökkent. - A gyémántok eladásából nem lett meg a százezer frank. Maxime ellen eljárás indult. Még tizenkétezer frank adósságunk van. Megígérte, hogy ezentúl vigyáz magára, nem játszik többé. Nincs egyebem a világon, mint az ő szerelme. Nagy árat fizettem érte, meghalnék, ha elveszteném. Vagyonomat, becsületemet, nyugalmamat, gyermekeimet áldoztam fel neki. Ó, tegyen meg mindent, hogy Maxime szabad maradjon, hogy ne veszítse el a becsületét, megmaradhasson a világban, ahol szép pozíciót vívhat ki magának. Most csak a boldogsággal tartozik nekem, de gyermekeink vannak, akik vagyon nélkül maradnának. Ha a Szent Pelágia-börtönbe kerül, minden elveszett.

- Nincs annyi pénzem. Nincs már semmim! Vége mindennek. Ég-föld ránk szakad. Meneküljtek, amíg nem késő! Ó, még megvannak az ezüstcsatjaim, megvan a hatszemélyes evőkészletem, az első, amit életemben szereztem. Ezenkívül más nincs, mint ezerkétszáz frank évjáradékom...

- Mit csinált az örökös járadékával?

- Eladtam, s csak ezt a kis jövedelmet biztosítottam magamnak. Szükségem volt tizenkétezer frankra, hogy lakást rendezhessek be Fifine-nek.

- Otthon, nálad, Delphine?

- Egyre megy! - kiáltott Goriot. - A tizenkétezer frankot felhasználtam.

- Tudom már - mondta a grófné. - Rastignac úrnak kellett. Ó, szegény Delphine-em, állj meg a lejtőn! Látod, én hova jutottam.

- Kedvesem, Rastignac nem az az ember, aki tönkreteszi a szeretőjét.

- Köszönöm, Delphine. Válságos helyzetemben nem ezt vártam tőled. De te sose szerettél.

- Dehogynem szeret! - kiáltott Goriot. - Az imént is mondta nekem. Rólad beszéltünk, és ő bizonyította, hogy te szép vagy, ő meg épp csak hogy csinos.

- Ő csinos? Inkább afféle hideg szépség.

- És ha úgy volna! - szólt Delphine, és a vér az arcába szökött. - Hogy viselkedtél te velem szemben? Megtagadtál, gondoskodtál róla, hogy azokban a házakban, melyekbe szerettem volna bejutni, zárt ajtókra találjak. Egyetlen alkalmat sem mulasztottál el, hogy nekem fájdalmat ne okozz. Talán én jöttem szegény apánkhöz, hogy egyik ezer frankot a másik után szedjem el tőle, amíg ebbe a nyomorúságos helyzetbe került? Ez a te műved, Anastasie. Én meglátogattam apámat, ahányszor csak tudtam, nem tettem ki az ajtón, és nem jöttem nyalni-falni a kezét, amikor szükségem volt rá. Arról se tudtam, hogy azt a tizenkétezer frankot az én kedvemért használta fel. Tudod jól, nekem rendben van a szénám. És ha kaptam is apától itt-ott ajándékot, sohasem kunyeráltam.

- Több szerencséd volt, mint nekem. Marsay gazdag ember, erről te is regélhetnél. Mindig piszkos voltál, akár az aranyaid. Megyek, nincs már se nővérem, se...

- Hallgass, Nasie! - kiáltott rá az apja.

- Szörnyeteg vagy. Csak egy olyan nővér, mint te, képes rá, hogy fölhánytorgassa azt, amit már rég nem hisz a világ - mondta Delphine.

- Gyermekeim, gyermekeim, hagyjátok abba, mert a szemetek láttára ölöm meg magam!

- Megbocsátok neked, Nasie - folytatta Nucingenné -, szerencsétlen nő vagy. De én jobb vagyok, mint te. Most mondasz nekem ilyesmit, most, amikor mindenre képes lettem volna, hogy segítek rajtad, még arra is, hogy átlépjem a férjem szobájának küszöbét, amit nem tennék meg sem magamért, sem... Ez méltó mindahhoz, amit kilenc év óta ellenem tettél.

- Gyermekeim, gyermekeim, csókoljátok meg egymást! - kérlelte őket az apa, - Két ilyen angyal...

Goriot karon ragadta a grófnét, de az elhárította magától apja ölelését.

- Hagyjon, papa! Delphine kevésbé szán engem, mint a férjem. De persze úgy tesz, mintha az erények mintaképe lenne.

- Még mindig szívesebben hallom azt, hogy pénzzel tartozom Marsay úrnak, mintsem be kelljen vallanom, hogy több mint kétszázezer frankot költöttem Trailles úrra - válaszolt Nucingenné.

- Delphine! - kiáltott a grófné, és egy lépést tett nővére felé.

- Én csak az igazságot mondom, de te rágalmazol - vágott vissza hidegen a báróné.

- Delphine, te...

Goriot odaugrott, elhúzta a grófnét, és kezével betapasztotta a száját.

- Jaj, papa! Mihez nyúlt ma reggel? - kérdezte Anastasie.

- Igazad van, ne haragudj - mondta szegény öreg, és nadrágjához törülte a kezét. - Nem tudtam, hogy jöttök, és javában hurcolkodtam.

Örült a szemrehányásnak, mert ezzel magára vonta leánya haragját. Leült, és nagyot sóhajtott:

- Jaj nekem, meghasad a szívem miattatok! Meghalok, gyermekeim! Úgy tüzel a koponyám, mintha lángolna belül. Legyetek jók egymáshoz, szeressétek egymást! Hiszen engem sebeztek halálra. Delphine, Nasie, mindkettőtöknek igazatok van, mindketten hibáztatok. Nézd, Dedel - könnyben ázó szemét a bárónéra szegezte -, neki szüksége van tizenkétezer frankra, próbáljuk előteremteni. Ne nézzetek úgy egymásra. - Térdre hullott Delphine előtt. - Kérj tőle bocsánatot - súgta neki -, az én kedvemért, hiszen látod, ő a szerencsétlenebb!

- Szegény Nasie-m - szólt Delphine, mert megrémült attól az őrjöngő kifejezéstől, amely a fájdalom hatására jelent meg apja arcán. - Hibáztam, béküljünk ki.

- Ó, ez balzsam a szívem sebére - ujjongott Goriot apó. - De honnét vegyünk tizenkétezer frankot? Talán ha személyi kezesnek ajánlkoznam?

- Ó, apám! - kiáltott a két nő, mintegy testével fedezve az öreget. - Nem, nem! Isten fogja megjutalmazni ezért a gondolatért, apám, a mi életünk kevés hozzá, igaz-e, Nasie? - mondta Delphine.

- Meg aztán, szegény papa, ez csak egy csepp lenne a tengerben - jegyezte meg a grófné.

- Hát a szívünk vére semmire sem jó? - tört ki a kétségbeesés az aggastyánból. - Testem-lelkem följánlom annak, aki téged megment, Nasie. Embert ölök érte, ha kell. Követem Vautrint a fegyenctelepre! Én...

Elhallgatott, mintha villám sújtotta volna.

- Nincs tovább! - mondta a haját tépve. - Ha tudnám, hova menjek lopni! De még olyan helyet is nehéz találni, ahonnét lopni lehet. Hogy kiraboljam a bankot, ahhoz emberek kellenek, ahhoz idő kell. Így hát meg kell halnom, nincs más hátra, mint a halál! Nem vagyok én már semmire sem jó, nem vagyok én már apa. Ő kér tőlem valamit, mert bajban van, és én nyomorult nem adhatom meg, mert semmim sincs. Ó, vén bűnös, életjáradékot szerezte magadnak, mikor leányaid vannak! Hát így szereted őket? Dögölj meg, mint egy kutya, hiszen az vagy! Még a kutyánál is alávalóbb vagyok, egy kutya nem így viselkedne. Jaj, a fejem, de forró!

- De papa! - kiáltott a két fiatalasszony. Közrefogták az aggastyánt, nehogy a fejét a falba verje. - Papa, térjen már észhez.

Goriot zokogott. Eugène rémülten elővette a Vautrinnak aláírt váltót, amelynek bélyegzése nagyobb összegről szólt; kijavította a számot, tizenkétezer frankról szóló szabályos váltót állított ki Goriot kezességére, azzal belépett a szomszéd lakásba.

- Itt a pénze, asszonyom - szólt, és átnyújtotta a papírt Restaud-nénak. - Aludtam, beszélgetésük felébresztett, és így megtudtam, mi az, amit meg kell tennem Goriot úrért. Tessék, itt a váltó, nyugodtan értékesítheti, becsületesen ki fogom egyenlíteni.

A grófné mozdulatlanul állt, kezében a papír.

- Delphine - szólalt meg sápadtan, reszketve a dühtől, a haragtól, a felháborodástól -, Isten a tanúm, mindent megbocsátottam neked, de ezt!... Hogyan? Ez az úr itt volt, és te tudtad! Voltál olyan aljas, hogy bosszúból kiszolgáltatad neki a titkaimat, életemet, gyermekeim életét, szegyenemet, becsületesemet! Menj, nem ismerlek többé, gyűlöllek, minden lehető módon ártani fogok neked, én téged...

Dühében elfúlt a szava, a torka kiszáradt.

- De hiszen ő a fiam, a mi gyermekünk, a te fivéred, megmentőd! - kiáltott Goriot. - Öleld meg, Nasie! Nézd, én megölelem - és szinte eszelős szenvedéllyel szorította magához Eugénét. - Ó, gyermekem, több szeretnék lenni számodra, mint apa. Családod akarok lenni. Bár lennék Isten, hogy lábad elé tehetném a mindenséget. Csókold meg hát, Nasie, ő nem ember, hanem angyal, valóságos angyal.

- Hagyja őt, apám, ilyenkor örült, nem lehet vele beszélni - mondta Delphine.

- Örült, örült! Hát te mi vagy? - kérdezte Restaud-né.

- Gyermekeim, meghalok, ha nem hagyjátok abba! - kiáltott az aggastyán, és ágyára hanyatlott, mintha golyó találta volna el. - Megölnek! - suttogta.

A grófné ránézett Eugène-re, aki mozdulatlanul állt ott, megdöbbenve a jelenet hevesességétől.

- Uram?... - kérdezte Anastasie mozdulattal, hanggal, pillantással. Nem törődött apjával, akinek mellényét Delphine gyorsan kigombolta.

- Asszonyom, fizetni és hallgatni fogok - válaszolt Rastignac, végig sem várva a kérdést.

- Megölted apánkat, Nasie! - mondta Delphine, az alélt aggastyánra mutatva.

Növére elrohant.

Az öreg felnyitotta szemét.

- Megbocsátok neki - szólt -, borzalmas a helyzete, erősebb fejet is megzavarhatna. Vigasztald Nasie-t, légy hozzá gyöngéd, ígérd meg haldokló apádnak - kérlelte Delphine-t, megszorítva a kezét.

- Mi baja van, papa? - kérdezte Delphine rémülten.

- Semmi, semmi - felelte az apa -, el fog múlni. Valami szorítja a homlokom, fejfőrcs kínoz. Szegény Nasie, mi vár rá!

Ebben a pillanatban visszajött a grófné, térdre borult apja előtt.

- Bocsáss meg! - kiáltotta.

- Hagyd - szólt Goriot -, ez még jobban fáj.

- Uram - fordult a grófné Rastignachoz könnyes szemmel -, a fájdalom igazságtalanná tett. Akar a testvérem lenni? - kérdezte, és kezét nyújtotta felé.

- Nasie - szólt Delphine, megfogva nővére kezét -, kis Nasie-m, felejsük el az egészet.

- Nem, én nem felejttem el!

- Angyalkám - kiáltott Goriot apó -, elvonjátok a szemeimet borító sötét függönyt, hangotoktól újjáéledek. Öleljétek meg újból egymást. Mondd, Nasie, megment ez a váltó?

- Remélem. Aláírja, papa?

- Én számár, megfeledkeztem róla! Ne haragudj, Nasie, rosszul voltam. Izenj majd, ha túl leszel a gondokon. Vagy én megyek el hozzád. De mégse, nem megyek el, nem nézhetem többé a férjedet, még megölném. De lesz rá gondom, hogy ki ne forgasson a vagyonodból. Siess, gyermekem, igyekezzél észretéríteni Maxime-ot.

Eugène elképedt attól, amit látott.

- Szegény Anastasie mindig hevülékeny volt, de a szíve jó - szólt Nucingenné.

- Az aláírás miatt jött vissza - súgta neki Eugène.

- Azt hiszi?

- Bár ne kellene hinnem! Ne bízzék benne - válaszolt Eugène, és égnek emelte a szemét, mintha Istennek akarná meggyónni gondolatait, melyeket kimondani nem mert.

- Igen, mindig színészkedett, szegény apám meg felült a komédiázásnak.

- Hogy érzi magát, Goriot bácsi? - kérdezte Rastignac az aggastyántól.

- Aludni szeretnék - válaszolt az öreg.

Eugène segített Goriot-nak a lefekvésnél. Az aggastyán Delphine kezét fogva hajtotta álmra fejét. Mikor elaludt, leánya felállt, hogy távozzon.

- Ma este az Olasz Operában - szólt Eugène-hez. - Ott majd tudósítasz hogylétéről. Holnap költözködöl. Hadd lám a szobádat. Rémes! - szólt, belépve Rastignac szobájába. - Rosszabb még, mint az apámé. Eugène, nemes gesztus volt magától! Most még jobban szeretem, ha ugyan lehetséges; de, drágám, ha meg akar gazdagodni, nem szabad ám tizenkétezer frankot csak úgy kidobni az ablakon. Trailles gróf vakmerő játékos. Nővérem ezt nem akarja belátni. A tizenkétezer frankját megszerezhetné volna ott, ahol halomszáma szokta nyerni vagy veszteni az aranyat.

Az ágy felől nyöszörgés hallatszott. Odamentek Goriot-hoz, látszólag alva találták, de mikor egészen közel hajoltak hozzá, ezeket a szavakat hallották: „Ők nem boldogok!” Akár alva,

akár ébren mondta ezt, hangsúlya szíven találta leányát. A nyomorúságos fekvőhely fölé hajolt, és homlokon csókolta apját. Az öreg kinyitotta szemét.

- Ez Delphine - suttogta.

- Hogy van? - kérdezte a báróné.

- Jól. Ne nyugtalankodj. Majd fölkelek és elmegyek. Menjetek csak, gyermekeim, legyetek boldogok.

Eugène hazáig kísérte Delphine-t, de mert nyugtalan volt Goriot állapota miatt, nem maradt ott vacsorára, visszament a Vauquer-házba. Goriot apó felkelt az ágyból, s éppen asztalhoz készült ülni. Bianchon úgy helyezkedett el, hogy megfigyelhesse a tésztagyáros arcát. Mikor látta, hogy az öreg fogja a kenyerét és szagolgatja, hogy milyen lisztből készült, az orvos-növendék ebben a mozdulatban teljes hiányát látta annak, amit tudatos cselekvésnek lehet mondani. Baljóslatúan intett.

- Gyere közelebb, cselédkönyves - mondta Eugène.

Bianchon szívesen odaült Rastignac mellé, mert így még jobban szemmel tarthatta az öreget.

- Mit látsz rajta? - kérdezte Rastignac.

- Ha nem tévedek, végét járja! Valami rendkívüli történhetett a szervezetében. Úgy rémlik, közvetlenül fenyegeti az agyszélhűdés. Az arc alsó fele ugyan meglehetősen nyugodt, de nézd, a felső vonások a homlok felé húzódnak. Szemei pedig abban a sajátos állapotban vannak, amely jelzi, hogy a vér az agyba tolul. Olyan a szeme, mintha finom porral volna behintve. Holnap reggel többet tudok majd.

- Van ez ellen orvosság?

- Nincs. Talán késleltetni lehet a halált, ha módot találunk a végtagok, a lábszárak felé irányuló reakció rögzítésére. De ha holnap estig nem szűnnek meg a tünetek, szegény öregnek vége. Nem tudod, milyen esemény idézte elő a betegségét? Valami kegyetlen csapás kellett, hogy érje, amitől lelkileg összeroppant.

- Úgy van - szólt Rastignac. Eszébe jutott, mily szakadatlanul sújtotta az apa szívét két leánya. Delphine legalább szereti az apját - gondolta magában.

Este az Operában Rastignac óvatosan beszélt, nehogy megjessze Nucingennét.

- Ne nyugtalankodjék - válaszolt az asszony Eugène szavaira -, apám erős természet. Csak éppen ma délelőtt kissé felizgattuk. Kettőnk vagyona forog kockán. Elképzeli, milyen nagy baj ez? Nem élnék már, ha a maga szerelme nem tenne érzéketlenné az iránt, ami azelőtt halálosan aggasztott volna. Ma csak egy félelmet, egy bajt ismerek: azt, hogy elveszthetem a szerelmét. Az élet minden örömét annak köszönhetem. Ezen az érzelmen kívül minden közömbös számomra, semmi mást nem szeretek a világon. Maga nekem mindent jelent. A gazdagságot is csak azért érzem boldogságnak, mert szeretnék magának még jobban tetszeni. Szégyellem, de a gyermeki szeretetnél is erősebb bennem a szerelem. Miért? Nem tudom. Egész életem a magáé. Szívemet apámtól kaptam, de maga dobogtatta meg. Gáncsolhat az egész világ, mit bánom én, ha maga, akinek nincs joga rám ezért neheztelni, felment a bűn alól, amelyre leküzdhetetlen érzés ragad! Ne higgye, hogy gyermeki érzelmeimben megromlottam. Ó, nem, hisz lehetetlen nem szeretni olyan jóságos apát, amilyen a miénk. Mit tehettem volna, hogy végül is ne tudja meg mindkettőnk szerencsétlen házasságának természetes következményeit? Miért nem akadályozta meg annak idején? Neki kellett volna helyettünk gondolkoznia. Tudom, ma éppúgy szenved, mint mi, de mit tehetünk? Vigasztalni?

Itt nem segít semmiféle vigasztalás. Beletörődésünk nagyobb fájdalmat okozna neki, mint szemrehányásaink és panaszaink. Vannak helyzetek, amikor fenéig keserű az élet.

Eugène szótlán maradt, meghatotta az igaz érzésnek ez a naiv megnyilatkozása. A párizsi nők gyakran hamisak, hiúak, önteltek, kacérok, hidegek. De ha igazán szerelmesek, bizonyára több igaz érzést áldoznak szenvedélyüknek, mint más nők. Kicsinyes gondolkozásuk megváltozik, hősiessé magasztosul. Eugène-t meglepte az is, hogy a nők milyen mélyreható ítélőképességgel tudják mérlegelni a legtermészetesebb érzéseket, ha egy különleges vonzalom sodrában kellő távolságba kerülnek tőlük. Nucingenné megütközött Eugène konok szótlanságán.

- Mire gondol? - kérdezte.

- Még a fülemben cseng, amit mondott. Mindeddig azt hittem, jobban szeretem magát, mint maga engem.

Delphine mosolygott, és vértette magát hirtelen támadt öröme ellen, hogy az illendőség szabta határok közt tartsa a társalgást. Még sohasem hallotta az őszinte, fiatal szerelem ily megnyilatkozását. Még egy szó, és nem fékezte volna magát tovább.

- Eugène - mondta, más tárgyra terelve a szót -, tudja, mi újság? Holnap egész Párizs ott lesz Beauséant-nénál. Rochefide-ék és Ajuda márki megegyeztek abban, hogy mindent teljes titokban intéznek. De a király holnap aláírja a házassági szerződést, és a maga szegény unokanővére még semmit sem tud. Nem vonhatja ki magát az alól, hogy megtartsa a fogadását, és a márki nem lesz ott a bálon. Mindenki csak erről az esetről beszél.

- És a világ mulat ezen az aljasságon, kéjeleg benne! Tudja-e, hogy Beauséant-né ebbe belehal?

- Dehogyan - mosolygott Delphine -, maga nem ismeri az effajta nőket. De egész Párizs ott lesz nála, én is elmegyek. És ezt a szerencsét magának köszönhetem.

- Lehet, hogy ez is csak afféle üres híresztelés, amilyen sok kering Párizsban - vélekedett Rastignac.

- Holnap megtudjuk a valót.

Eugène nem tért vissza a Vauquer-házba. Nem tudta megállni, hogy ne élvezze új lakását. Előző nap éjjel után egykor kénytelen volt távozni Delphine-től, most azonban Delphine két óráig nála maradt. Rastignac másnap elég soká aludt, délfelé várta Nucingennét, aki villásreggelire ígérkezett hozzá. A fiatalok mohón kapnak az ilyen kedves örömekön. Eugène is csaknem megfedkezett Goriot apóról. Hosszan tartó ünnep volt számára, amíg megszokta, hogy az elegáns tárgyak mind az övéi. Nucingenné ottléte különös értéket adott mindennek. Négy óra tájt a két szerelmesnek eszébe jutott Goriot papa. Arra gondoltak, milyen boldog volt, hogy ebbe a házba jöhet lakni. Eugène megjegyezte, jó lenne az öreget, ha beteg, azonnal ideszállítani.

Elbúcsúzott Delphine-től, és a Vauquer-házba sietett. Se Goriot apó, se Bianchon nem ült az asztalnál.

- Goriot papa bizony kidőlt - mondta a festő. - Bianchon fönn van nála. Az öregnél itt járt az egyik lánya, Restauráma grófné. Goriot aztán elment hazulról, és az állapota rosszabbodott. A társadalom el fogja veszíteni egyik legszebb díszét.

Rastignac szaladt fölfelé a lépcsőn.

- Hé, Eugène úr! Eugène úr, a naccsága hívhatja! - kiáltott utána Sylvie.

- Uram - szólt hozzá az özvegy -, Goriot úrnak és önnek február tizenötödikén kellett volna kiköltöznie. Azóta eltelt három nap, ma tizennyolcadika van. Önnek is, neki is egyhavi bért kell fizetni. Ha ön kezességet vállal Goriot apóért, megelégszem a szavával.

- Miért? Talán nincs bizalma?

- Bizalmam! Ha a jóember nem tér magához és elpatkol, a lányaitól egy fityinget sem kapok, és az egész cókókja nem ér meg tíz frankot. Ma reggel elvitte utolsó evőkészletét is, nem tudom, mit akarhatott vele. Uram bocsá', talán még ki is pirosította magát, olyan fiatalosnak láttam.

- Mindenről felelek - mondta Eugène. Megborzadt rémületében, katasztrófától tartott.

Bement Goriot apóhoz. Az aggastyán az ágyán hevert, Bianchon ült mellette.

- Jó estét, apus - köszönt Eugène.

A jó ember szelíd mosollyal emelte rá üveges szemét.

- Hogy van Delphine? - kérdezte.

- Jól. Hát maga?

- Meglehetősen.

- Ne fáraszd ki - figyelmeztette Bianchon Eugène-t, és a szoba egyik sarkába húzta.

- Mi van? - kérdezte Rastignac.

- Csak valami csoda menthetné meg. Az agyvérzés bekövetkezhet. Mustártapaszt tettem rá, az jót tesz, már érzi a hatását.

- El lehet szállítani?

- Lehetetlen. Meg kell kímélni minden mozgástól, minden izgalomtól...

- Kedves Bianchon - mondta Eugène -, majd mi ketten ápoljuk.

- Már elhívtam hozzá a kórházam főorvosát.

- Mit mondott?

- Holnap este fog nyilatkozni. Megígérte, ha túl lesz a napi munkáján, idejön. Ez a vén nyavalyás ma reggel valami esztelenséget művelt, nem akarja elárulni, mit. Csökönnyös, mint az öszvér. Ha szólok hozzá, úgy tesz, mintha nem hallaná, inkább alszik, csak hogy ne kelljen felelnie; ha meg kinyitja a szemét, nyöszörög. Dél előtt elment hazulról, gyalog kószált benn Párizsban, nem tudni, merre. Ami értékes dolga volt, magával vitte, holmi istenverte ügyben trafikált, ami teljesen kimerítette. Itt volt az egyik lánya.

- A grófné? - kérdezte Eugène. - Magas, barna nő, szép metszésű, tüzes szeme van, szép lába, karcsú termete.

- Az volt.

- Hagyj vele magamra egy percig - mondta Rastignac. - Majd én kivallatom, nekem mindent el fog mondani.

- Én ezalatt megebédelek. De vigyázz, ne izgasd fel túlságosan, még van némi reményünk.

- Légy nyugodt.

- Jól fognak mulatni holnap - szólt Goriot apó, mikor kettesben maradtak. - Nagy bálba mennek.

- Mit csinált ma délelőtt, apus, hogy estére rosszul lett, és ágyra esett?

- Semmit.

- Nem járt itt Anastasie?

- De igen.

- Hát csak ne titkoljon el semmit előttem. Mit kívánt még magától a grófné?

- Jaj - nyögött fel Goriot, és összeszedte minden erejét. - Ő bizony nagyon szerencsétlen volt, fiacskám. A gyémántok ügye óta Nasie-nak egy árva garasa sincs. Mármint a holnapi bálra csillámdíszes ruhát rendelt, gyönyörű lehet benne. Szabónője, a gyalázatos, nem akart neki hitelezni. A szobalány adott a ruhára ezer frank előleget. Szegény Nasie, hogy idáig jutott! Majd megszakadt a szívem. Mikor azonban a szobalány látta, hogy Restaud megvonta bizalmát Nasie-tól, megijedt, hogy végképp oda a pénze. Összejátszott a szabónővel, hogy ez csak úgy adja ki a ruhát, ha Nasie megadja az ezer frankot. Holnap lesz a bál, a ruha kész, Nasie kétségbe van esve. Kölcsön akarta kérni az evőkészletemet, hogy zálogba tegye. Férje akarta, hogy elmenjen ebbe a bálba, és egész Párizsban megmutassa a gyémántokat, amelyeket állítólag eladott. Mondhatja-e annak a szörnyetegnek: „Ezer frank adósságom van, fizesse ki!” Ugye, nem? Ezt én megértem. Delphine pompás ruhában megy el oda, Anastasie nem maradhat el a húga mögött. És mennyit sír szegénykém! Annyira restelltem, hogy tegnap nem volt még meg a tizenkétezer frankom, odaadtam volna hátralevő nyomorult életemet, csak hogy kiköszörüljem a csorbát. Látja, volt erőm, hogy mindent elviseljek, de az utolsó pénzhiány megtörte a szívemet. Hohó! Egykettőre rendbe szedtem, kicsíptem magam. Hatszáz frankért eladtam az evőeszközöket és csatokat, aztán Gobseck papánál elzálogosítottam egyévi járadékot négyszáz frank készpénz ellenében. Eh, majd megélek száraz kenyéren! Fiatalkoromban is beértem vele, jó lesz most is. Legalább szép estéje lesz az én Nasie-mnak. Tündérien fest majd. Itt van a párnám alatt az ezerfrankos bankjegy. Visszaadja az életkedvem, hogy van valamim, amivel örömet szerezhetek szegény Nasie-mnak. Kiteheti majd a szűrét annak a gonosz Victorine-nak. Ki látott olyat, hogy egy cseléd ne bízson meg a gazdájában? Holnapra jól leszek, Nasie tíz órakor eljön. Nem akarom, hogy betegnek higgyenek, nem mennének el a bálba, engem ápolnának. Nasie úgy fog holnap megölelni, mint anya a gyermekét, a csókjaitól meggyógyulok. Meg azután nem költöttem volna-e ezer frankot a patikusnál? Inkább adom Nasie-nak, az én csodadoktoromnak. Legalább vigaszt nyújtok neki szorultságában, és jóváteszem azt a hibámat, hogy évjáradékot szereztem magamnak. Ő örvénybe zuhan, és nekem már nincs erőm, hogy kihúzzam onnét. De majd megint kereskedni fogok. Elmegyek Odesszába gabonát vásárolni. A búza ott harmadrész annyiba kerül, mint nálunk. Igaz, hogy a kenyérmagvak behozatala tilos, de a derék törvényhozók nem gondoltak arra, hogy kitiltsák azokat a készítményeket, amelyeknek nyersanyaga a búza. Hehe... ma reggel eszembe jutott valami! Szép üzleteket lehet csinálni a keményítővel.

Meghibbant - gondolta Eugène.

- Maradjon nyugton, ne beszéljen - csitította az aggastyánt.

Mikor Bianchon feljött, Eugène ment le ebédelni. Aztán egész éjszaka felváltva virrasztottak a betegnél. Közben az egyik az orvosi könyveit olvasgatta, a másik levelet írt anyjának és nővérének. Másnap Bianchon úgy találta, hogy a kóros tünetekben javulás mutatkozik. De a beteg állandó ápolást igényelt. Erre csak a két diák volt képes, és az ápolás leírása beleütközött napjaink szemérmes szóhasználatába. Piócákat és mustárborogatást raktak az aggastyán legyöngült testére, lábfürdőket adtak neki, és olyan kezelésben részesítették, amely a két fiatalember egész erejét és odaadását igénybe vette.

Restaud-né nem jött el, küldönccel vitette el a pénzt.

- Azt hittem, ő maga jön el. De jobb így, csak nyugtalankodott volna - mondta az apa. Úgy látszott, mintha örülne, hogy a helyzet így alakult.

Hét órákor Thérèse levelet hozott Delphine-től:

Mit művel velem, barátom? Alighogy megszeretett, máris elhanyagol. Amikor meghitt együttlétben kitártuk egymás előtt a szívünket, oly szépnek mutatta a lelkét, hogy azt hittem, olyan férfi, aki mindig hű marad, látva az érzések sok-sok árnyalatát. Hogy is mondta, mikor Mózes imáját⁵⁶ hallgattuk a színházban? „Némelyeknek ez csupán egy dallam, másoknak a zene végtelensége!” Ne feledje el, ma estére várom magát, hogy együtt menjünk Beauséant-né báljára. Ajuda úr házassági szerződését ma délelőtt aláírták az udvarnál, és a szegény vikomtné csak két órákor tudta meg. Egész Párizs odagyűlik hozzá, ahogy a csöcselék lepi el a Grève teret, ha kivégzés készül. Azért mennek oda, hogy lássák, tudja-e leplezni fájdalmát ez az asszony, tud-e szépen meghalni. Nem rémes? Én bizony, barátom, nem mennék el, ha már lettem volna nála, de ezentúl aligha fogad majd társaságot, akkor pedig minden eddigi erőfeszitésem kárba veszne. Az én helyzetem egészen más, mint a többieké. De különben a maga kedvéért is megyek. Várom. Ha két órán belül nem lesz itt, nem tudom, megbocsátom-e ezt a szőszegést.

Rastignac tollat fogott, és így válaszolt:

Orvost várok, hogy megtudjam, az apja életben marad-e. Halálán van. Majd tudatom az orvos ítéletét. Félek, halálos ítélet lesz. Aztán meglátja, elmehet-e a bálba. Sok szeretettel.

Fél kilenckor érkezett meg az orvos.

Véleménye nem volt kedvező, de nem hitte, hogy a veszély közvetlenül fenyeget. Ismertette a jobbulás és a visszaesés változó tüneteit, melyektől az aggastyán élete és szellemi épsége függ.

- Jobb lenne, ha mielőbb meghalna - ezzel búcsúzott a doktor.

Eugène Bianchon gondjaira bízta Goriot bácsit, és elindult, hogy Nucingennének elvigye az aggasztó híreket. Még vérében volt a családi kötelességek tudata, úgy gondolkodott, hogy ilyenkor nem lehet szó szórakozásról.

Goriot már terjesen ernyedtnak látszott, de mikor Rastignac elindult, hirtelen felült az ágyában.

- Mondja meg neki, hogy azért csak mulasson jól! - kiáltott utána.

A fiatalember fájdalomtól feldúlt lelkiállapotban állított be Delphine-hez. Az asszony már megfésülködött, estélyi cipőt is húzott, úgyhogy már csak a báli ruhát kellett fölvennie. De úgy volt ezzel, mint a festők a kép befejezése előtt: az utolsó ecsetvonások több időt vesznek igénybe, mint maga a festmény.

- Mi az, nincs felöltözve? - kérdezte Delphine.

- De asszonyom, az apja...

- Megint az apám! - vágott a szavába az asszony. - Nem kell, hogy kitanítson, mivel tartozom neki. Elég régen ismerem az apámat. Egy szót se többet, Eugène. Csak akkor hallgatom végig, ha estélyi öltözetben lesz. A lakásában Thérèse mindent előkészített. A kocsim készen áll,

⁵⁶ Rossini Mózes című operájának (1818) legszebb áriája

üljön be, és siessen vissza. Majd a bálba menet beszélünk az apámról. Idejében kell indulnunk, mert ha bekerülünk a kocsisorba, jó, ha tizenegyre megérkezünk.

- Asszonyom!...

- Menjen, egy szót se! - mondta, és besuhant a budoárba, hogy feltegyen egy nyakéket.

- Menjen már, Eugène úr, a báróné komolyan haragszik - szólt Thérèse, és kituszkolta a fiatalembert, akit elremített ez az elegáns apagyilkosság.

Öltözködés közben a legszomorúbb, legcsüggesztőbb gondolatok gyötörték. Sártengernek látta a nagyúri világot: aki a lábát belemártja, nyakig elmerül benne.

- Itt csak hitvány bűnöket követnek el! - dörmögte. - Vautrin különb ezeknél.

Látta a társadalom három fő életmegnyilvánulását: az Engedelmisséget, a Küzdelmet és a Lázadást; a Családot, a Világot és Vautrint. Nem mert állást foglalni. Az engedelmisség unalmas volt, a lázadás lehetetlen, a küzdelem bizonytalan. Gondolatban visszatért családjá körébe. Eszébe jutottak az otthoni élet tiszta érzései, a szerettei közt eltöltött napok. Ezek a drága lények, akik a családi tűzhely természeti törvényeihez alkalmazkodtak, megtalálták a teljes, folytonos, zavartalan boldogságot. Bár rajzoltak benne a jó gondolatok, mégsem érzett magában elég erőt, hogy a tiszta lelkek hitével álljon Delphine elé, és a szeretet nevében intse őt erényre. Megkezdett nevelése már megtermette gyümölcseit. Már önző módon szeretett. Kitapintotta, megismerte Delphine szívének természetét. Sejtette, hogy akár apja holttestén át is képes elmenni a bálba. Ahhoz, hogy a bölcs tanácsadó szerepét játssza, gyenge volt, nem merte magára haragítani az asszonyt, s nem tudta volna magát rászánni, hogy elhagyja. „Sohasem bocsátana meg, hogy ezúttal vele szemben nekem volt igazam” - gondolta. Azután meghányta-vetette az orvosok kijelentéseit. Azzal áltatta magát, hogy az öreg Goriot nem olyan veszedelmesen beteg, mint hitte. Végül képtelen okoskodásokkal próbálta igazolni Delphine-t. Ő nem tudja, milyen állapotban van az apja. Az öreg is elküldené a bálba, ha meglátogatná. A társadalmi törvény a maga kérlelhetetlenségében gyakran elítél olyan bűnöket is, amelyekre mentségül szolgál az a számtalan változás, ami a jellemelek különbözőségénél, az érdekek és helyzetek eltérő voltánál fogva jelentkezik a családokban. Eugène álmítgatni akarta önmagát, kész volt lelkiismeretét is feláldozni szerelme oltárán. Két nap óta minden megváltozott életében. Az asszony felkavarta a lelkét, elsápasztotta családi érzését, mindent elharácsolott tőle a maga hasznára. Rastignac és Delphine olyan körülmények közt kerültek össze, hogy a legforróbb gyönyörökben dúskáltak. Szenvedélyüket megnövelte a gyönyör, pedig az rendszerint gyilkosa a szenvedélynek. Amikor övé lett a nő, Eugène ráeszmélt, hogy addig csupán kívánta, csak a boldogság beteljesülése után szerette meg. Talán nem is más a szerelem, mint hálaérzet a gyönyörért. Nem bánta, hogy hitvány-e az asszony vagy fennkölt. Eugène imádta a neki adott és tőle kapott kéjekért. Delphine is úgy szerette Rastignacot, ahogyan Tantalosz szerette volna az angyalt, aki csillapítja éhségét, és eloltja kiszáradt torkának szomját.

- Hogy van az apám? - kérdezte Nucingenné, mikor Eugène báli öltözékben visszatért hozzá.

- Nagyon rosszul. Ha szeret, akkor elmegyünk hozzá.

- Igen, de majd csak a bál után. Légy kedves, drága Eugène-em, ne tarts erkölcsprédikációt, hanem gyere.

Elindultak. Eugène útközben szótlan volt.

- Mi baja? - kérdezte Delphine.

- Hallom az apja halálhőrgését - válaszolt Eugène rosszálló hangszíval. És a fiatalság tüzes ékesszólásával kezdte elmondani, mily kegyetlen lépésre ragadta Restaud-nét a hiúság, mily halálos rohamot váltott ki az apából utolsó önfeláldozó cselekedete, s hogy milyen áron jutott Anastasie a tündöklő bál ruhához. Delphine elsírta magát.

Csúnya leszek, ha sírok - gondolta, és felszárította könnyeit.

- Ápolni fogom apámat, nem mozdulok el az ágya mellől - mondta azután.

- Látod, azt akartam, hogy ilyen légy! - kiáltott Rastignac.

Ötszáz kocsi lámpafényei világították meg a Beauséant-palota környékét. A kivilágított kapu mellett kétfelől egy-egy csendőrszobrász állt. Csak úgy özlött oda az előkelő világ, mindenki vetélkedve akarta látni ezt a nagy dámát bukása pillanatában. Nucingenné és Rastignac érkezésekor már zsúfolva volt a palota földszintje. Azóta, hogy az egész udvar összesereglett Montpensier kisasszonyánál, mert XIV. Lajos elszakította tőle kedvesét, nem történt szerelmi dráma, amely nagyobb feltűnést keltett volna, mint Beauséant-né esete. Most a majdnem királyi rangú Bourgoigne család utolsó lányasrja emelkedett fölül balsorsán, és az utolsó pillanatig uralkodott a társaságon, amelynek hívságait világleletében csak azért tette magáévá, hogy szenvedélyének diadalát szolgálják. Párizs legszebb női díszítették szalonjait öltözködés pompájával és mosolyuk derűjével. Az udvar legelőkelőbbjei, nagykövetek, miniszterek, mindenféle kitűnőségek nyüzsgtek a vikomtné körül, érdemkeresztek, rendjelek, szalagok ékes tarkaságában. Megszólalt a zenekar az aranytól tündöklő palotában. A ház úrnője azonban mindent sivárnak látott.

Beauséant-né az első szalon ajtajában állva fogadta úgynevezett barátait. Fehér ruhát viselt, egyszerűen fésült hajában semmiféle dísz. Nyugodtnak látszott, nem mutatott sem fájdalmat, sem büszkeséget, de jókedvet sem színlelt. Senki sem olvashatott a lelkében. Márvány Niobénak nézhette volna valaki. Mosolya, mellyel meghitt barátait üdvözölte, néha gúnyos volt. Egyébként mindenki olyannak látta, mint máskor, amilyen akkor volt, amikor a boldogság napfényében sütkezett, úgyhogy a legérzékenyebbek is megcsodálták, ahogyan a fiatal római nők tapsoltak a gladiátornak, aki mosolyogva tudott meghalni. A társaság mintha azért öltözött volna díszbe, hogy búcsút vegyen egyik fejedelemnőjétől.

- Félttem, hogy nem jön el - szölt Rastignachoz.

- Asszonyom - válaszolt Eugène megindultan, mert a vikomtné szavait szemrehányásnak vette -, azért jöttem, hogy utolsóként távozzam.

- Köszönöm - mondta Beauséant-né, megszorítva kezét. - Ön itt talán az egyetlen, akiben megbízhatok. Barátom, szeressen olyan nőt, akit sírig kell szeretni. És ne hagyja el soha azt, akit szeret.

Karon fogta Rastignacot, és a játékterembe, egy pamlaghoz vezette.

- Menjen el a márkihoz - mondta azután. - Jacques, a komornyikom, majd elkíséri, és átad önnek egy neki szóló levelet. Leveleimet kérem vissza tőle. Remélem, visszaadja valamennyit. Ha a levelek önnek lesznek, menjen fel a szobámba. Nekem majd jelenteni fogják.

Felállt, hogy üdvözölje legjobb barátnőjét, Langeais hercegnét, aki szintén eljött. Rastignac távozott, hogy fölkeresse Ajuda márkát. A Rochefide-palotában talált rá, mert ott töltötte az estét.

A márki elvitte saját lakásába, átadott neki egy dobozt, és így szölt: „Benne van mind.”

Úgy látszott, mintha beszélni akarna Eugène-nel, akár azért, hogy a bál eseményeiről és a vikomtnéről kérdezősködjön, akár azért, hogy bevallja neki, hogy talán máris megbánta házasságát, ami később úgy is lett. De aztán megvillant szemében a gőg, és szájalomra méltó bátorsággal eltitkolta legnemesebb érzéseit.

- Kedves Eugène, ne szóljon neki semmit rólam - csak ennyit mondott. Bánatos baráti indulattal megszorította Rastignac kezét, és intett neki, hogy menjen.

Eugène visszatért a Beauséant-palotába. A vikomtné szobájába vezették, ott utazásra való előkészületeket látott. Leült a tűz mellé, és mélységesen elszomorodva nézte a cédrusfa ládikót. Beauséant-né az *Iliász* istennőinek arányaira nőtt meg a szemében.

- Barátom! - szólt a szobába lépő vikomtné, és Rastignac vállára tette a kezét.

Eugène fölnézett. Unokanővére könnyezve, égnek emelt szemmel állt előtte. Hirtelen kinyújtotta egyik kezét, elvette a dobozt, a tűzbe dobta, és nézte a lángok közt hamvadó leveleket.

- Táncolnak! Eljöttek mind pontosan, ám a halál sokáig fog várni magára. Csitt, barátom! - szólt, és egyik ujját a megszólalni akaró Rastignac szájára tette. - Soha többé nem látom Párizst és a társaságot. Reggel ötkor utazom, hogy eltemetkezzem valahol Normandiában. Délután három óra óta kénytelen voltam útra készülni, okmányokat aláírni, függő ügyeket intézni, senkit sem küldhettem ahhoz a...

Elhallgatott.

- Biztos voltam benne, hogy ott lesz azoknál a...

Fájdalomtól bénultan megint elhallgatott. Ilyenkor kinszenvedés minden pillanat, és vannak szavak, amelyeket kimondani lehetetlen.

- Aztán meg - folytatta - számítottam rá, hogy megteszi nekem ezt az utolsó szolgálatot. Szeretném valami zálogát adni barátságomnak. Gyakran gondolok majd magára. Jónak és nemesnek, fiatalnak és tisztának ismertem meg ebben a világban, ahol oly ritkák ezek a tulajdonságok. Szeretném, ha én is eszébe jutnék olykor. Nézze - mondta körülpillantva -, itt van ez a ládikó, a kesztyűimet tartottam benne. Valahányszor kivettem belőle egy pár kesztyűt, mielőtt színházba vagy bálba mentem, úgy éreztem, szép vagyok, mert boldog voltam. Mindig kedves gondolatokkal nyúltam ehhez a ládikóhoz. Sok van benne a lényemből, szinte az egész Beauséant-né, aki nincs többé. Fogadja el emlékül. Lesz rá gondom, hogy elvigyék a lakására, az Artois utcába. Nucingenné gyönyörű ma este. Szeresse őt nagyon! Ha nem látnánk egymást többé, legyen meggyőződve, barátom, hogy szívből kívánom a javát, mert maga is jó volt hozzám. Menjünk le. Nem akarom, hogy azt higgyék, sírtam. Előttem az örökkévalóság, egyedül leszek, senki sem kéri számon könnyeimet. Hadd nézzek itt még egyszer körül.

Elhallgatott. Egy pillanatra eltakarta kezével a szemét, aztán megtörölte, megmosta hideg vízzel.

- Menjünk - mondta, és karon fogta a diákot.

Rastignac még sohasem érzett olyan megrendülést, mint ennek a nemesen türtőztetett fájdalomnak a láttára. Visszatértek a bálba, és Eugène körbesétált Beauséant-néval. Ez volt a bájos asszony utolsó, gyengéd figyelmessége.

Eugène csakhamar megpillantotta a két nőért, Restaud-né pompásan festett kirakatba tett gyémántjaival. Bizonyára égették a bőrét, utoljára viselte őket. Bármekkora erőt adott neki

gőgje és szerelme, nehezen állta férje tekintetét. Ez a látvány nem volt alkalmas arra, hogy felvidítsa Rastignacot. A két nővér gyémántjai alatt Goriot apó koldusnyoszolyáját látta. A vikomtné félreértette levertségét, és elhúzta tőle a karját.

- Menjen csak! Nem akarom megfosztani az élvezettől - mondta.

Eugène-t mindjárt magához intette Delphine. Boldog volt a sikerétől, és alig várta, hogy a diák előtt kitergethesse mindazt a hódolatot, amit ebben a társaságban aratott, ahová, remélte, most már majd befogadják.

- Milyennek találja Nasie-t? - kérdezte.

- Az apja halálát is leszámította - mondta Rastignac.

Reggel négy óra felé gyérülni kezdett a szalonokban hemzsegő tömeg. A zene elhallgatott. Langeais hercegné és Rastignac egyedül maradt a nagy szalonban. Abban a hiszemben, hogy csak a diákot találja ott, a vikomtné is bement, miután elbúcsúzott Beauséant-tól, aki, mielőtt aludni tért, többször is elismételte:

- Rosszul teszi, kedvesem, hogy ilyen fiatalon a magányba zárkózik. Maradjon inkább köztünk.

A hercegné láttára Beauséant-né nem bírta elfojtani meglepetését.

- Én értem magát, Clara - mondta a hercegné. - El akar menni, a soha viszont nem látásra. De mielőtt elmegy, meg kell hogy hallgasson engem. Meg kell értenünk egymást.

Karon fogta barátnőjét, bevezette a szomszéd szobába, könnyes szemmel nézett rá, megölelte, és kétfelől arcon csókolta.

- Nem akarok hidegen elválni magától, nagyon furdalna a lelkiismeret. Rám úgy számíthat, mint saját magára. Ma este nagy volt, úgy éreztem, méltó vagyok magához, és szeretném ezt bebizonyítani. Véttem maga ellen, nem mindig voltam magához jó, bocsásson meg, drágám. Sajnálom, ha megbántottam, szeretném visszavonni szavaimat. Kettőnk lelkét ugyanaz a fájdalom köti össze, és nem tudom, melyikünk lesz a boldogtalanabb. Montriveau ma nem volt itt, érti? Aki magát ebben a bálban látta, Clara, sohasem fogja elfelejteni. Én még egy utolsó kísérletet teszek. Ha nem sikerül, zárdába vonulok. Maga hová megy?

- Courcelles-be, Normandiába, megbékélni, imádkozni akarok, amíg Isten magához nem szólít. Jöjjön, Rastignac úr - szólt a vikomtné megindultan, mert eszébe jutott, hogy a fiatalember vár a hívására. A diák letérdelt unokanővére előtt, kezét csókolta neki. - Isten vele, Antoinette - folytatta Beauséant-né -, kívánom, legyen boldog! Magáról tudom, hogy boldog - szólt a diákhoz -, mert fiatal, és még hisz valamiben. Amikor most távozom ebből a világból, áhítatos gondolatok, őszinte érzelmek vesznek körül, mint némely kiváltságos haldoklót.

Rastignac öt óra tájban ment el, s még látta Beauséant-nét az utazóbatárban, hallotta utolsó búcsúszavait. Könnyek között búcsúzott a vikomtné, jeléül annak, hogy a szív törvényei a legelőkelőbb emberekre is érvényesek, az ő életük sem mentes a bánattól, azok állítását cáfolóan, akik hízelegni akarnak a népnek.

Eugène a nyirkos hidegben gyalog ment a Vauquer-ház felé. Kijárta az élet iskoláját.

- Szegény Goriot apó menthetetlen - ezzel fogadta Bianchon Rastignacot, mikor ez belépett öreg szomszédjához.

- Barátom - mondta Eugène, miután megnézte az alvó aggastyánt -, menj, vállald a szerény sorsot, amelyen túl vágyaid nem csaponganak. Az én sorsom a kárhozát, az is marad.

Bármennyi rosszat hallasz is a nagyvilágról, hidd el! Nincs az a Juvenalis, aki híven ábrázolhatná arany és drágakövek alatt rejlő szörnyűségeit.

Délután két óra tájt Rastignacot fölkelte Bianchon. El kellett mennie, megkérte hát barátját, vigyázzon Goriot-ra. A beteg állapota a délelőtti folyamán erősen rosszabbodott.

- Két napja vagy talán hat órája sincs már hátra - mondta az orvosnövendék -, mégsem adjuk fel a harcot az életéért. Az ápolása költséges lesz. Szívesen leszünk mellette betegápolók, de nekem egy garasom sincsen. Kiforgattam a zsebeit, átkutattam a fiókjait: sehol semmi. Egy világos pillanatában megkérdeztem, azt felelte, hogy nincs egy árva fityingje sem. Nálad mennyi van?

- Van még húsz frankom. De elmegyek játszani. Nyerni fogok.

- És ha veszítesz?

- Akkor kérek pénzt a vőitől és a leányaitól.

- És ha nem adnak? - firtatta tovább Bianchon. - E pillanatban nem is a pénzszerzés a legsürgősebb. Lábától tomporáig forró mustárral kell borogatni az öreget. Ha jajgat, akkor talán használ neki. Tudod, hogy kell csinálni. Azonkívül Christophe majd segít neked. Én elmegyek a gyógyszerészhez, és kezeskedem az orvosságokért, amiket hozatunk. Kár, hogy a szerencsétlent nem vitettük el a kórházunkba. Ott jobb helye lenne. Gyere, beültetlek hozzá, ne mozdulj mellőle, amíg vissza nem jövök.

A két fiatalember belépett a beteg aggastyán szobájába. Eugène ijedten látta, mennyire megváltozott az arca, dúlt lett, sápadt, beesett.

- Hogy van, apus? - kérdezte az ágy fölé hajolva.

Goriot rávetette homályos szemét Eugène-re, figyelmesen nézte, de nem ismerte meg. A diák nem bírta ki ezt a látványt, könny szökött a szemébe.

- Bianchon, nem kellene elfüggönyözni az ablakot? - kérdezte.

- Nem, a légköri viszonyok már nem hatnak rá. Túl szép lenne, ha érezné a hideget vagy a meleget. Tűzre azonban szükségünk lesz, hogy gyógyteát és egyebeket forralhassunk. Majd küldök rőzsét, azzal fűthetünk, amíg nincs fánk. Tegnap és ma eltűzeltem a tiédet és a szegény öreg minden aprófáját is. Nedves volt itt minden, a víz csepegett a falakról. Alig tudtam kiszáritani a szobát. Christophe kisöpörte, olyan volt, mint egy istálló. Nagy volt a bűz is, borókát kellett égetnem.

- Úristen! - sóhajtott Rastignac. - Bezzeg a leányai...

- Nézd, ha inni kér, adj neki ebből - mondta a medikus, és egy nagy, fehér bögrére mutatott. - Ha nyög, ha a hasa forró és kemény, akkor Christophe segítségével adj neki... tudod már. Ha megint erős izgalomba jönne, ha sokat beszélne, még ha egy kicsit félrebeszél is, ne aggasszon. Nem lenne rossz jel. De küldd el rögtön Christophe-ot a Cochin-kórházba. A főorvosunk, egyik kollégám vagy én, szóval valamelyikünk eljön, és majd bőrégető kúpokat alkalmazunk. Ma reggel, mialatt te aludtál, konzíliumot tartottunk, jelen volt doktor Gall egyik tanítványa, az Hôtel-Dieu-kórház főorvosa és a mi főorvosunk. Az urak érdekes tüneteket állapítottak meg. Továbbra is figyelni fogjuk a betegség lefolyását, hogy tiszta képet kapjunk fontos tudományos kérdésekben. Az egyik orvos azt állítja, hogy különös dolgok történhetnek, ha a vérnyomás valamelyik szervre erősebben hat, mint a többire. Figyelj hát jól, ha beszélni találna, hogy meg tudd állapítani, miféle eszmekörből valók a szavai: vajon emlékezésre, töprengésre, ítéletalkotásra vallanak-e, anyagi természetűek-e vagy érzelmi;

tervezget-e a beteg, vagy a múltba tekint. Szóval azon légy, hogy pontos jelentést adhass nekünk. Lehetséges, hogy a beszivárgás az egész szervezetére kiterjed. Akkor olyan tompultan fog meghalni, amilyen most. Az ilyenfajta betegség kiszámíthatatlan! Ha a bomba itt robbanna - mondta Bianchon a beteg nyakszirtjére mutatva -, különleges tünetek lehetségesek: ilyenkor megeshet, hogy az agy visszanyeri egyik-másik képességét, és a halál lassabban áll be. A vérsavó elkerülheti az agyat, és olyan pályát futhat be, amelynek irányát csak a boncolás mutathatja ki. A gyógyíthatatlanok menhelyén van egy elhülyült aggastyán, akinél a vérsavó a gerincoszlop irányában terjeszkedett; borzalmasan szenved, de él.

- Jól mulattak a drágáim? - szólalt meg Goriot apó. Egyszerre megismerte Eugène-t.

- Folyton a leányaira gondol - mondta Bianchon. - Százszor is elmondta ma éjjel: „Táncolnak! ő megkapta a ruháját.” Nevükön szölongatta őket. Vigyen el az ördög, megríkatott az esengésével: „Delphine! Kis Delphine-em! Nasie!” Becsületszavamra, sírni kellett.

- Delphine... ugye, itt van? Tudtam - motyogta az aggastyán. És megszállottan nézte az ajtót, és a falakat.

- Lemegyek, megmondom Sylvie-nek, készítse elő a mustárborogatást - kiáltott Bianchon -, a pillanat kedvező.

Rastignac magára maradt az aggastyánnal. Leült az ágy lábához, szemét az ijesztően fájdalmas arcra meresztette.

Beauséant-né elvonult a világtól, ez itt meghal - tűnődött. - Tiszta lelkek nem maradhatnak meg sokáig ebben a világban. Hogy is férnének össze a nagy érzések a hitvány, kicsinyes, felületes társadalommal?

Emlékképek merültek fel benne a bálról, amelyen részt vett, s különös ellentétben voltak ennek a halálos ágnak a látványával! Egyszer csak megjelent Bianchon.

- Ide figyelj, Eugène! Beszéltem a főorvosunkkal, iderohantam. Ha visszatér az öntudata, ha beszélni hallod, adj neki törzsborogatást, úgy, hogy nyakszirttől tomporig ellepje a mustár, és hívass bennünket azonnal.

- De kedves Bianchon...

- Ó, tudományos észleletről van szó - vágott közbe az orvosnövendék az újonc kutató tüzes buzgalmával.

- Úgy látom - jegyezte meg Eugène -, egyedül én ápolom az öreget pusztá szeretetből.

- Ha láttál volna ma reggel, nem beszélnél így - válaszolt Bianchon sértődöttség nélkül. - Az orvosok, akiknek már régi gyakorlatuk van, csak a betegséget látják. Én azonban, pajtás, még látom a beteget is.

Elment. Eugène egyedül maradt az aggastyánnal. Szorongva várta a krízist, amely csakhamar be is következett.

- Ön az, kedves gyermekem - szólalt Goriot apó, felismerve Eugène-t.

- Jobban van? - kérdezte a diák, és megfogta a kezét.

- Jobban. A fejemet mintha prés szorította volna, de már enged a nyomás. Láttá a leányaimat? Itt lesznek nemsokára, sietve jönnek, ha megtudják, hogy beteg vagyok. Mennyit ápoltak a Jussienne utcában! Istenem, bárcsak tiszta lenne a szobám, hogy rendesen fogadhatnám, őket! Egy fiatalember minden aprófámat felégette.

- Hallom Christophe-ot - vigasztalta Eugène -, éppen fát hoz, az a fiatalember küldi.

- Jó, de miből fizessem ki? Egy garasom sincs, gyermekem. Mindent, mindent odaadtam. Koldussorban vagyok! Legalább szép volt az a laméruha? Jaj, hogy szenvedek! Köszönöm, Christophe fiam, Isten fizesse meg, nekem már nincs semmim!

- Majd én kifizetlek, Sylvie-t is - súgta a fiú fülébe Eugène.

- Ugye, Christophe, leányaim azt mondták, hogy eljönnek? Menj vissza most hozzájuk, kapsz öt frankot. Mondd meg nekik, hogy rosszul érzem magam, szeretném látni, megcsókolni őket, mielőtt meghalok. Mondd meg, de ne ijessz rájuk túlságosan.

Rastignac intésére Christophe távozott.

- Eljönnek - ismételte az aggastyán -, ismerem őket. Az a jó Delphine hogy fog bánkódni, ha meghalok! Nasie is. Szeretnék életben maradni, hogy ne ríkassam meg őket. Meghalni, kedves Eugène-em, annyi, mint nem látni őket többé. Nagyon unalmas lesz nekem a túlvilág. Egy apának pokol az, ha gyermekei nélkül van. Ezt kitapasztaltam, mióta az enyéim férjhez mentek. Az én mennyországom a Jussienne utcában volt. Ugye, ha a mennyországba jutok, visszatérhetek a földre, hogy mint szellem körülöttük lehessek? Hallottam ilyesmiről. Igaz lehet? Most olyanoknak látom őket, amilyenek a Jussienne utcában voltak. Reggel bejöttek a szobámba. „Jó reggelt, papa” - mondták. Térdemre ültettem őket, mennyit évdőtünk, bolondoztunk. Ők kedveskedve cirógattak. Mindennap együtt villásreggeliztünk, együtt ebédeltünk. Apa voltam, gyönyörködtem a gyermekeimben. A Jussienne utcában még nem okoskodtak, nem tudtak a világról, nagyon szerettek engem, Istenem! Miért is nem maradtak kicsinyek? (Jaj, nagyon szenvedek, szétpattan a fejem!) Ó, ó, bocsássatok meg, gyermekeim! Iszonyúan szenvedek, ezek valódi fájdalmak. Általatok alaposan megedződtem a szenvedésre. Istenem! Ha csak a kezüket kezemben tarthatnám, nem érezném a kint. Gondolja, hogy eljönnek? Christophe oly ostoba! Magamnak kellett volna odamennem. Ő látni fogja őket, én nem. De hiszen ön tegnap ott volt a bálban. Mondja, milyenek voltak? Ugye, nem tudták, hogy beteg vagyok? Különben nem táncoltak volna szegénykéim! Ó, nem akarok tovább beteg lenni! Még igen nagy szükségük van rám. Vagyonuk veszélyben forog. És minő férjeknek vannak kiszolgáltatva. Gyógyítsatok meg, gyógyítsatok meg! (Ó, hogy szenvedek, jaj, jaj, jaj!) Meg kell gyógyulnom, mert nekik pénzre van szükségük, és én tudom, hol lehet pénzt szerezni. Elmegyek Odesszába finomított keményítőt gyártani. Van itt ész, milliókat fogok keresni. (Ó, iszonyúan szenvedek!)

Goriot elhallgatott. Úgy látszott, minden erejét összeszedi, hogy kibírja a fájdalmat.

- Ha ők itt volnának, nem panaszkodnék - mondotta. - Mi panaszom is lehetne?

Elszunnyadt. Hosszabb idő telt el. Christophe hazajött. Rastignac, abban a hiszemben, hogy Goriot apó még alszik, hangosan elmondatta a fiúval, mit végzett.

- Uram, először a grófnőhöz mentem. Nem beszélhettem vele, mert javában tárgyalt a férjével. Sürgetésemre maga Restaud jött ki. „Goriot úr halálán van? - mondta. - Ennél okosabbat nem is tehetne. Feleségemmel most fontos ügyeket kell elintézni. Ha végeztünk, elmegy az apjához.” Nagyon mérgesnek látszott a gróf úr. Éppen el akartam menni, amikor a grófné kijött az előszobába egy ajtón, amelyet addig nem vettem észre. Így szólt hozzám: „Christophe, mondd meg apámnak, hogy komoly megbeszélésem van a férjemmel, nem hagyhatom itt, gyermekeim életéről vagy haláláról van szó. De mihelyt befejeztük, sietek hozzá.” A bárónénál sem jártam jobban, nem láttam, nem beszéltem vele. „Jaj - mondta a szobalány -, úrnőm negyed hatkor jött meg a bálból, most alszik; ha délelőtt felébresztem, összeszid. Ráér megtudni a rossz hírt. Ha csenget értem, megmondom neki, hogy az apja rosszabbul van.” Hiába kérleltem, semmire sem mentem vele. Kérdezősködtem a báró úr után is, de nem volt otthon.

- Egyik lánya sem jön el! - kiáltott Rastignac. - Írni fogok nekik.

- Egyik sem! - válaszolt az aggastyán, felült. - Dolguk van, alusznak, nem jönnek el. Tudtam. Meg kell halnunk, hogy megtudjuk, mi lakik a gyermekeinkben. Barátom, ne nősüljön, ne akarja, hogy gyermekei legyenek. Ön az életüket adja nekik, ők a halált adják cserébe. Ön beviszi őket az életbe, ők kiűzik önt onnét. Nem, nem jönnek el! Tíz év óta tudom. Gyakran mondtam is magamnak, de nem mertem elhinni.

Kivörösödött szeme sarkában könnycsepp gyűlt, de nem hullott le.

- Ó, ha gazdag volnék, ha megtartottam volna a vagyonomat, ha nem adtam volna nekik, akkor itt lennének, és csókokkal nyaldosnák az arcomat. Palotában laktak, szép szobáim lennének, cselédségem, meleg tűzhelyem. És ők itt zokognának mellettem férjestül, gyerekestül. Enyém lenne mindez, de így... semmi! Minden a pénztől függ, még az is, hogy leányaink vannak. Ó, hova lett a pénzem? Ha kincseket hagynék örökül, akkor gyógyíttatnának, ápolnának, hallanám, látnám őket. Kedves fiam, egyetlen gyermekem, inkább legyek elhagyatott, nyomorult koldus. Ha egy koldust szeretnek, legalább biztos lehet benne, hogy szeretik. De nem, gazdag szeretnék lenni, akkor látnám őket. Vagy ki tudja? Mindkettőnek köből van a szíve. Túlságosan szerettem őket ahhoz, hogy szerethessenek. Aki apa, az legyen gazdag, s tartsa féken a gyermekeit, mint holmi makrancos lovakat. Én pedig térdre álltam előttük. A hitványak! Mostani viselkedésük csak betetőzi azt, ahogyan tíz év óta bántak velem. Uram, ha tudná, mily figyelmesek voltak hozzám házasságuk kezdetén! (Jaj, de kegyetlenül szenvedek!) Mintegy nyolcszázezer frank hozományt adtam mindegyiküknek. Nem bántottak velem rosszul sem ők, sem a férjeik. Ki nem fogtak a becéző szóból, úgy fogadtak. Mindig volt számomra teríték az asztalukon. Férjükkel ebédeltem, azok is megbecsültek. Azt hitték, még van valamim. Ugyan miért? Hiszen semmit sem beszéltem ügyeim állásáról. De persze aki nyolcszázezer frank hozománnyal adja férjhez lányait, annak kijár némi figyelem. Figyelmesek is voltak velem, de csak a pénzemért. Cudar világ! Én kitapasztaltam! Kocsin vittek színházba: ha akartam, ott lehettem az estélyeiken. Leányaimnak vallották magukat, elismertek apjuknak. De van nekem is eszem, semmi sem kerülte el a figyelmemet. Láttam, mire megy ki az egész, és ez vérig sebezte a szívem. Tisztán láttam, hogy mindez csak komédia, de a bajra nem volt orvosság. Rosszabbul éreztem magam náluk, mint a penzióban. Nem tudtam, mit beszéljek. Nem tudtam, mit mondjak, ha a nagyvilági társaság egyik-másik tagja megkérdezte a vőmtől: „Ki ez az úr?” „Ő a pénzes papa, dúsgazdag ember!” „Mi a manó!” - mondták, és a pénznek kijáró tisztelettel néztek rám. Ha tehát néha feszélyeztem is őket egy kicsit, volt mivel feledtetni hibáimat. Egyébként kiben nincs hiba! (Egy égő seb a fejem!) Halálos kínokat szenvedek e pillanatban, kedves Eugène úr, de mi ez ahhoz a fájdalomhoz képest, amit akkor éreztem, amikor Anastasie először adta értésemre egy pillantással, hogy valamilyen buta elszólással kínos helyzetbe hoztam. Ez a pillantás szinte feltépte az ereimet. Mindent tudni szerettem volna, de csak azt tudtam meg, hogy fölösleges vagyok a földön. Másnap elmentem Delphine-hez, hogy vigasztalódjam, ott megint mondtam valami butaságot, amivel magamra haragítottam. Olyan lettem, mint a bolond. Egy álló hétig nem tudtam, mitévő legyek. Nem mertem a szemük elé kerülni, féltem a szemrehányásaiktól. Így esett, hogy a leányaim kitették a szűrőmet. Istenem, te tudod, mily nyomorult vagyok, milyen szenvedéseket viseltem el, te megszámláltad a tördöféseket, amelyek értek, te láttad, hogy megvénültem, megváltoztam, megöszültem, gyötrődtem az alatt az idő alatt. Miért ítélsz hát még ma is szenvedésre? Elégge megbűnhődtem, hogy túlságosan szerettem őket. Elégge megbosszulták a szeretetemet, megkínóztak hóhér módra. Mily ostoba tud lenni egy apa! Annyira szerettem őket, hogy visszatértem hozzájuk, mint játékos a játékasztalhoz. Leányaim, ők voltak az én bűnös szenvedélyem, mindent pótoltak számomra, a szerelmet is! Mindkettőjüknek kellett egy s más, kellett ékszerek. Megtudtam óhajaikat a szobalányuktól, és

megadtam nekik mindent, hogy jó szívvel fogadjanak! De ők minduntalan leckéztettek a modoromért. Ó, egy napot sem vártak vele! Pirulni kezdtek miattam. Így jár az, aki jó nevelést ad gyermekeinek. De én már nem járhattam újból iskolába. (Irtózatossan szenvedek, Istenem! Hol vannak az orvosok? Ha meglékelnék a fejem, kevesebbet szenvednék.) Leányaim, leányaim! Anastasie, Delphine! Látni akarlak! Hozassák ide őket csendőrséggel, karhatalommal! Az igazság melletttem van, minden nekem ad igazat, a természet, a polgári törvénykönyv. Tiltakozom. A haza elvész, ha az apákat lábbal tapodják. Tiszta sor. A társadalomnak, a világnak az apaság a talpköve; minden összeomlik, ha a gyermekek nem szeretik apjukat. Ó, ha látnám, ha hallanám őket, mindegy, mit mondanak, csak a hangjukat hallhassam, kíváltk Delphine hangját, attól enyhülne fájdalmam. De mondja meg nekik, ha majd itt lesznek, ne nézzenek rám oly hidegen, mint szokták. Ó, barátom, kedves Eugène úr, ön nem tudja mi az, amikor egy aranyfényű pillantás hirtelen ólomszürkévé fakul. Amióta az ő szemük nem sugárzik rám, örök télben élek, azóta eszem a búbánat kenyerét. Azért éltem, hogy bántsanak, megalázzanak. Annyira szeretem őket, hogy lenyeltem tőlük minden sértést annak fejében, hogy néha megajándékoztak az öröm morzsáival. Egy apa, aki elbúvik, hogy láthassa leányait! Életemet adtam nekik, és ők ma egy órát nem adnak nekem! Szomjazom, éhezem, ég egész bensőm, és ők nem jönnek el, hogy enyhítsék haláltusámat. Mert érzem, meghalok. De ők nem tudják, mi az, apjuk tetemén taposni! Van Isten az égben, és akaratunk ellenére bosszút áll értünk, apákért. Ó, el fognak jönni! Jertek, szerettem, csókoljatok meg. Egy utolsó csókot kér útravalónak apátok. Könyörögni fog értetek Istenhez, szószólótok lesz, azt mondja majd, hogy jó leányai voltatok. Utóvégre ti ártatlanok vagytok. Igen, barátom, ők ártatlanok! Mondja el ezt mindenkinek, nehogy énmiattam szemrehányások érijék őket. Mindenről én tehetek, én szoktattam rá őket, hogy lábbal tiporjanak. Így esett jól. Ehhez nincs köze senkinek, sem az emberi, sem az isteni igazságszolgáltatásnak. Isten igazságtalan lenne, ha miattam elítélné őket. Rosszul rendeztem be az életem, voltam olyan ostoba, hogy lemondtam jogaimról. Aljasságot is elkövettem volna értük. Higgye el, a legjobb természetet, a legszebb lelket is elrontotta volna ez az apai engedékenységek. Nyomorult fereg vagyok, megérdemelten bűnhődöm! Magam okoztam leányaim hibáit a kényeztetéssel. Ma ugyanúgy kívánják a gyönyört, mint régente a cukorkát. Leánykorukban mindig megengedtem, hogy kielégítsék csitriszeszélyeiket. Minden szabad volt nekik. Tizenöt éves korukban fogatuk volt! Én vagyok a bűnös, de szeretetből vagyok az. Hangjukra megnyílt a szívem. Hallom őket, jönnek. Ó, igen, el fognak jönni! A törvény rendeli, hogy a gyermekek ott legyenek apjuk halálos ágyánál. A törvény is melletttem van. Aztán meg csak egy útjukba kerül. Megfizetem. Írja meg nekik, hogy milliókat hagyok rájuk. Becsületszavamra. Elmegyek Odesszába makarónit gyártani. Érték hozzá. Tervemmel milliókat lehet keresni. Senki sem gondolt rá. A tézta nem romlik meg szállítás közben úgy, mint a búza vagy liszt. Hát még a keményítő! Milliók rejlenek abban is. Nem hazudik, ha milliókról beszél nekik. És ha kapzsiságból jönnek, úgy is jó. Inkább csaljanak meg, csak láthassam őket. Leányaimat akarom, én adtam nekik életet, ők az enyéim!

Felült ágyában, ősz haja szertezilálódott, és ahogy rámeredt Eugène-re, abban benne volt minden elképzelhető fenyegetés.

- Feküdjön vissza szépen, kedves Goriot bácsi - kérlelte Eugène. - Majd írok nekik. Mihelyt Bianchon visszajön, értük megyek, ha addig nem jönnének el.

- Ha nem jönnének el! - ismételte zokogva az aggastyán. - De hiszen meghalok, a dühtől halok meg. Igen, dühös vagyok. Egész életemet látom e pillanatban. Becsaptak! Nem szeretnek, sohasem szerettek, napnál világosabb. Ha eddig nem jöttek, már nem is jönnek el. Mennél tovább késnek, annál kevésbé szánják rá magukat, hogy megszerezzék nekem ezt az örömet. Ismerem őket. Sohasem törődtek a bánatommal, fájdalmaimmal, óhajaimmal, a halállal se

törődnek; gyengéd érzéseim titkát sem ismerik. Igen, látom, úgy megszokták, hogy a szívem vérét is odaadom nekik, hogy mindaz, amit értük tettem, értékét vesztette előttük. Ha ki akarták volna szűrni a szememet, azt mondtam volna: „Szűrjátok ki!” Ó, be ostoba vagyok! Ők azt hiszik, minden apa olyan, mint az övük. Nem értékelnek érdemem szerint. Gyermkeik majd megbosszulnak. De hisz érdekükben áll, hogy eljöjjenek. Tudassa velük, hogy saját halálos órájukat veszélyeztetik. Egyetlen bűnükkel minden bűnt elkövetnek. Menjen már, mondja meg nekik, ha nem jönnek el, az kész apagyilkosság! Elég sokat vétettek ellenem, ne tetézzék még ezzel is. Kiáltsa velem együtt: „Nasie! Delphine! Jöjjetek apátokhoz, szenved, és mindig oly jó volt hozzátok!” Semmi, senki. Hát úgy haljak meg, mint egy kutya? Elhagytak, ez a jutalom. Gyalázatosak, gonoszak, gyűlölöm, megátkozom őket, mert hát mit vétettem én, barátaim? Ők a rosszak, nem? Mit beszélek? Nem azt mondta az imént, hogy Delphine itt van? Ő a jobbik kettejük közül. Ön az én igazi fiam, Eugène! Szeresse őt, mintha az apja lenne. A másik, az nagyon szerencsétlen. És a vagyonuk! Jaj, Istenem! Túl sok az, amit szenvedek! Vágja le a fejem, csak a szívemet hagyja meg!

- Christophe, szaladj el Bianchonért - kiáltott Eugène, megrémülve az aggastyán kiáltozásaitól és jajveszékelésétől -, és hozz nekem kocsit! Elmegyek a leányaiért, kedves Goriot apó, idehozom őket.

- Erőszakkal! Erőszakkal! Hívja a rendőrséget, a katonaságot, mindent, mindent! - kiáltott az öreg, és Eugène-re vetett pillantása az utolsó volt, amelyben még értelem csillant. - Szólítsa fel a kormányt, a királyi ügyészt, hogy kísértessék ide őket, követelem!

- De hiszen megátkozta őket!

- Ki mondta? - hördült fel az aggastyán. - Ön jól tudja, hogy szeretem, imádom őket. Ha itt lesznek, meggyógyulok... Menjen, kedves szomszéd, drága fiam, menjen! Ön oly jó, szeretném meghálálni, de semmi mást nem adhatok, mint egy haldokló áldását. Ó, ha legalább Delphine-t láthatnám, hogy a lelkére kössem, rója le helyettem, amivel önnek tartozom! Hozza el őt, ha az a másik nem tud jönni. Mondja neki, ha nem jön el, nem fogja őt szeretni többé. Annyira szereti önt, hogy el fog jönni. Vízet, mert elepedek! Tüzel a fejem, tegyen rá borogatást. A leányaim keze, érzem, megmentene... Istenem! Ki szerzi vissza a vagyonukat, ha én nem leszek? Odesszába megyek a kedvükért, Odesszába, tésztát gyártani.

- Igya ki ezt - mondta Eugène, bal karjával megtámasztva a haldoklót, míg jobb keze a gyógyteával telt csészét tartotta.

- Ön nagyon szeretheti a szüleit! - szólt az aggastyán, fonnyadt kezeivel szorongatva Eugène kezét. - Megérti, mi az? Meghalok anélkül, hogy leányaimat láthattam volna! Mindig szomjaztam, és sohasem ihattam, így éltem tíz éven át... Két vőm megölte leányaimat. Igen, mióta férjhez mentek, nem voltak leányaim. Apák, követeljétek, hogy az országgyűlés hozzon új házassági törvényt! Ha szeretitek lányaitokat, ne adjátok férjhez őket. A vő, az a gazember, elrontja, beszennyezi gyermekünket. Ne legyen többé házasság! Ne legyen az, ami elragadja tőlünk leányainkat, úgy, hogy halálos óránkon sincsenek mellettünk. Hozzatok törvényt arról, hogyan kell viselkednie a gyermeknek apja halálos ágyánál! Ez vérlázító! Bosszút! A vőim nem engedik, hogy eljöjjenek. Halál rájuk! Vesszen Restaud, vesszen az elzászi, ők a gyilkosaim! A halált vagy leányaimat! Jaj, vége, nélkülük halok meg! Nélkülük! Nasie, Fifine, jertek hát! Apátok elmegy...

- Csillapodjék, jó Goriot apó, maradjon nyugton, ne izgassa magát, ne gondolkodjék annyit.

- Hogy nem látom őket, ez a halálos gyötremelem!

- Meg fogja látni őket.

- Igazán? - kiáltott őriöngve az aggastyán. - Látni! Látni fogom öket, hallani hangjukat. Boldogan halok meg! Igen, meghalok, nem akarok tovább élni, nem is bírnám ki, kínjaim egyre fokozódnak. De látni öket, megérinteni a ruhájukat, ah, csak éppen a ruhájukat, ez majdnem semmi, de legalább érzek valamit belőlük! Hadd fogjam meg a... hajukat...

A párnára hanyatlott, mint akit lebunkóztak. Kezeit ide-oda mozgatta a takarón, mintha leányai haját keresné.

- Áldom öket - lihegte erőlködve -, áldom.

Hirtelen elernyed.

Ekkor lépett be Bianchon.

- Találkoztam Christophe-fal - mondta -, kocsit hoz neked.

Megnézte a beteget, felhúzta szemhéjait, és a két diák meglátta a hideg, elhomályosult szemgolyókat.

- Nem hiszem, hogy még magához tér - szólt Bianchon. Megtapintotta érverését, kezét a szívére tette.

- A gép még működik, de az ő állapotában ez a rossz. Jobb volna neki, ha meghalna.

- Bizony - bólintott Rastignac.

- Mi lelt? Halotthalvány vagy.

- Barátom, iszonyatos siralom és jajongás tört ki belőle. Van Isten! Ó, igen, van Isten, és egy jobb világot teremtett számunkra, mert ha nem, akkor ez a mi földi létünk képtelenség. Ha nem lett volna oly tragikus az egész, sírni tudnék, de a szívem rettentően elszorult.

- Hallod-e, sok mindenre lesz szükség. Honnan veszünk pénzt?

Rastignac elővette az óráját.

- Nesze, tedd gyorsan zálogba. Nem akarok útközben megállni, nehogy egy percet is veszítsek. Christophe-ot is várom. Egy fityingem sincs, majd utólag kell kifizetnem a kocsist.

Rastignac futva ment le a lépcsőn. Egyenest Restaud grófnéhez hajtatott a Helder utcába. Képelete, az imént átélt szörnyű jelenet hatása alatt, egész úton tüzelte felháborodását. Mikor az előszobába ért, és Restaud-nét kereste, azt mondták, nem lehet vele beszélni.

- A grófné apjától jövök, aki haldoklik - mondta az inasnak.

- Uram, a gróf úr a legszigorúbban megparancsolta...

- Ha Restaud úr itthon van, mondja meg neki, milyen állapotban van az apósa, és jelentse, hogy azonnal beszélnem kell vele.

Eugène-nek soká kellett várakoznia.

Talán ebben a pillanatban hal meg - gondolta.

A komornyik bevezette az első szalonba. Restaud nem ültette le, állva fogadta a kandalló előtt, amelyben nem égett tűz.

- Gróf úr - mondta Rastignac -, apósa haldoklik egy nyomorúságos odúban. Nincs pénze, még tüzelőt sem tud vásárolni. Az utolsókat leheli, és vágyódik a lánya után.

- Rastignac úr - mondta hűvösen a gróf -, vehette észre, hogy nem szívelem Goriot urat. Jelleme rávetette árnyékát a feleségemére. Szerencsétlenné tette az életemet, nyugalمامat

felkavarta. Hogy él-e, hal-e, engem egyáltalán nem érdekel. Ez jellemzi iránta való érzelmeimet. A világ megróhat ezért, de én megvetem a véleményét. Fontosabb dolgom van, semhogy azzal törődjem, mit gondolnak felőlem az ostobák vagy olyanok, akikhez semmi közöm. Restaud grófnénak nem áll módjában, hogy elmenjen. Azonkívül nem óhajtom, hogy elhagyja a házat. Az apjának lesz szíves megmondani, hogy elmegy hozzá, mielőtt teljesítette kötelességét irántam és gyermekem iránt. Ha szereti az apját, néhány perc múlva azt teheti, amit akar.

- Gróf úr, nem vagyok hivatta, hogy megítéljem viselkedését, a feleségének ön parancsol. De számíthatok-e a becsületérzésére? Ha igen, akkor megkérem, mondja meg a grófnénak, hogy apja egy napig sem él már, és hogy megátkozta őt, mert hiába várta a halálos ágyához.

- Mondja ezt el neki maga, Rastignac úr - válaszolta Restaud, akit megdöbbsített Eugène szavainak felháborodott hangsúlya.

A gróf bevezette a szobába, ahol a grófné rendszerint tartózkodni szokott. Patakzó könnyek közt, félig aléltnak feküdt a pamlagon. Rastignac megsajnálta. Mielőtt a fiatalemberre nézett, félénk pillantást vetett férjére, mely teljes kimerültségről beszélt. Testét-lelkét megtörte a zsarnoki bánásmód. A gróf fejbőlintására bátorságot vett magának, hogy megszólaljon :

- Rastignac úr, mindent hallottam. Apám megbocsátana nekem, ha tudná, milyen helyzetben vagyok. Erre a kinszenvedésre nem számítottam, ez meghaladja erőmet. De - fordult a grófhhoz - az utolsó percig ellenállok. Anya vagyok. Uram, mondja meg apámnak, nem vétettem ellene, habár a látszat ellenem szól! - kiáltotta kétségbeesetten a diáknak.

Eugène megsejtette, mily rettentő válságon megy át az asszony. Némán elköszönt a házaspártól, és megdöbbenve távozott. Restaud hangjának ridegsége meggyőzte vállalkozásának sikertelenségéről. Megértette, hogy Anastasie már nem szabad. Elrohant Nucingen-néhez. Ágyban fekvé találta.

- Beteg vagyok, barátom - mondta. - A bálban meghültem, tüdőgyulladástól tartok, várom az orvost...

- Ha a halál jegyese lenne - vágott a szavába Eugène -, akkor is el kellene vonszolnia magát édesapjához. Ő hívja magát! Ha csak egyetlen panaszszavát hallotta volna, megfelelkezne saját betegségéről.

- Eugène, apám talán nem oly nagybeteg, mint maga hiszi. De kétségbeesnék, ha maga vétkesnek tartana. Úgy fogok viselkedni, ahogy maga kívánja. Tudom, hogy apám bánatában halna meg, ha betegségem halállossá válna amiatt, hogy elmegyek hazulról. Jól van, mielőtt beszéltem az orvosommal, sietek hozzá. De mi az, nincs már meg az órája? - kérdezte hirtelen, mert nem látta a láncot.

Eugène elpirult.

- Eugène, Eugène, ha eladta vagy elvesztette volna... borzasztó lenne.

Eugène az ágy fölé hajolt, és odasúgta Delphine-nek:

- Tudni akarja? Hát tudja meg: apjának még szemfedélre sincs pénze, amelybe ma este be fogják burkolni. Az órát zálogba tettem, mert nekem sem volt már semmim.

Delphine kiugrott az ágyból, az íróasztalhoz futott, kivette az erszényét, és Rastignacnak adta. Csengetett.

- Megyek, megyek, Eugène! - kiáltotta. - Csak felöltözöm. Szörnyeteg volnék, ha nem mennék rögtön. Menjen csak, én előbb ott leszek. Thérèse - szólt a komornájának -, hívja be Nucingen urat, azonnal beszélnem kell vele.

Eugène boldog volt, hogy legalább egyik lánya jövetelét jelezheti a haldoklónak. Csaknem vidáman érkezett a Neuve-Sainte-Geneviève utcába. Kinyitotta Delphine erszényét, hogy rögtön kifizethesse a kocsist. Az elegáns fiatalasszony erszényében pontosan hetven frank volt. Mikor belépett a szobába, Bianchon tartotta Goriot apót, és az orvos jelenlétében a kórház sebésze operálta. Izzó műszerrel égették a hátát. Ez volt a tudomány utolsó gyógyeszköze, de már semmit sem használt.

- Érzi? - kérdezte az orvos.

Goriot megpillantotta a diákot, és kérdéssel válaszolt.

- Ugye, eljönnek?

- Még megúszhatja - szólt a sebész -, beszél.

- Igen - felelte az öregnek Eugène -, Delphine rögtön jön.

- Na lám - szólt Bianchon -, a lányairól beszél, úgy követeli őket, mint ahogy a karóba húzott ember egy korty vízért kiált.

- Hagyja abba - szólt az orvos a sebészhez -, semmit se tehetünk, menthetetlen.

Bianchon és a sebész végigfektette a haldoklót a piszkos nyoszolyán.

- Váltani kellene a fehérneműjét - mondta az orvos. - Ha nincs is több remény, tisztelni kell ember voltát. Visszajövök, Bianchon. Ha nyög, adjon neki ópiumot.

A sebész és az orvos távozott.

- Bátorság, fiam! - szólt Bianchon Rastignachoz, mikor magukra maradtak. - Adjunk rá tiszta inget, és cseréljük ki az ágyneműjét. Szólj Sylvie-nek, hozzon lepedőket, és segítsen nekünk.

Eugène lement. Vauquer-né és Sylvie éppen terítettek. Rastignac első szavaira hozzálépett az özvegy, édeskés mosollyal, mint egy bizalmatlan kofaasszony, aki nem akarja elveszíteni a pénzét, de a vevőt sem szeretné megsérteni.

- Kedves Eugène úr - mondta -, ön éppen olyan jól tudja, mint én, hogy Goriot apónak egy fillérje sincs. Tiszta ágyneműt adni egy embernek, aki szemét lehunyni készül, annyit jelent, mint keresztet vetni a holmira, hiszen egy lepedőt mindenképpen fel kell áldozni szemfedőnek. Ön tartozik száznegyven frankkal, számítson hozzá negyven frankot a lepedőkért, azonkívül még néhány apróságot, a gyertyát, amit Sylvie ad majd, ez együttvéve kitesz legalább kétszáz frankot. Ekkora összeget elveszíteni egy szegény özvegynek nem áll módjában. Ejnye, Eugène úr, legyen igazságos, épp eleget vesztettem öt napja, amióta házamban egymást érik a bajok. Tíz tallért adtam volna, ha azon a napon, amikor ön mondta, a vénember csakugyan elmegy a házból. Az ilyesmi rossz hatást tesz a lakóimra. Legszívesebben kórházba szállíttatnám. Képzelve magát a helyzetembe. A penzióm mindennél előbbre való nekem, abból élek.

Eugène fölrohant Goriot apóhoz.

- Bianchon, hol van az óráért kapott pénz?

- Az asztalon. Háromszázhatvan és egynéhány frank maradt. Egyelőre kifizettem apró-cseprő adósságainkat. A pénz alatt ott a zálogcédula.

Eugène leszaladt a lépcsőn.

- Itt a pénze, Vauquer-né - mondta utálkozva Rastignac -, rendezzük a számlát. Goriot úr nem soká lesz már önnél, én meg...

- Igen, a Szent Mihály lován viszik ki majd a házból a szegény öreget - szólt az özvegy. Öröm és mélabú váltakozott a képén, ahogy megolvasta a kétszáz frankot.

- Végezzünk már - sürgette Eugène.

- Sylvie, vedd elő a lepedőket, és segíts fönn az uraknak. Remélem, nem feledkezik meg Sylvie-ről - súgta Vauquer-né Eugène-nek -, már két éjszakát átvirrasztott.

Alighogy Eugène hátat fordított neki, az özvegyasszony a szakácsnőjéhez futott.

- Vedd ki a foltozott lepedőket a hetes számú csomóból. Jó az egy halottnak - súgta.

Eugène már felment a lépcsőn, nem hallotta a háziasszony szavait.

- Dologra - mondta Bianchon -, ráadjuk a tiszta inget. Tartsd egyenesen.

Eugène az ágy végéhez állt, és fölültette a haldoklót. Bianchon a fején át ráhúzta az inget. Az öregember olyan mozdulatot tett, mintha melléhez akarna szorítani valamit, és tagolatlan kiáltásokat hallatott, mint egy állat, ha nagy fájdalmának akarja jelét adni.

- Ó, ó - szólt Bianchon -, egy kis hajfonatot keres, meg egy medalliont, amit az imént vettünk el tőle, hogy rátehessük a köpölyözőket. Szegény ember! Adjuk vissza neki. Ott vannak a kandallón.

Eugène elvett a párkányról egy hamvasszőke hajfonatot. Goriot feleségének a hajából sodorhatták. A medallion egyik felén Anastasie, a másikon Delphine nevét olvasta. Goriot állandóan a szíve fölött hordta szeretetének ezt a jelképét. Belül a finom, selymes fürtök bizonyára leányainak gyermekkorából származtak. Elnyújtott, ijesztő nyöszörgés jelezte megkönnyebbülését, mikor a medalliont a mellén érezte. Még egyszer és talán utoljára nyilatkozott meg az érzékelőképessége, aztán mintha visszahúzódott volna abba a titkos központba, ahonnet indulataink kiáradnak, majd visszatérnek. Görcsösen eltorzult arcán bágyadt öröm jelent meg. A két diákot annyira megdöbbenette az érzelmi erő, amely túlélte az öntudatát, hogy forró könnyeket hullattak. A haldokló hirtelen örömkialtásba tört ki:

- Nasie! Fifine!

- Még él - mondta Bianchon.

- Mire jó neki? - kérdezte Sylvie.

- Szenvedésre - válaszolta Rastignac.

Bianchon letérdelt, és intett Rastignacnak, térdeljen le ő is. Bianchon a beteg térdhajlása, Rastignac az ágy másik oldalán a háta alá tolta a karját, így közös erővel felemelték. Sylvie az ágy mellett állt, hogy kellő pillanatban elvegye a piszkos lepedőt, és másikat tegyen helyére. Nyilván az arcára hulló könnyektől megtévesztve, Goriot utolsó erejét megfeszítve kinyújtotta kezeit, a két térdeplő diák fejéhez ért, szenvedélyesen a hajukba markolt, és halkan suttozta: „Angyalkáim!” Az elröppenni készülő lélek sóhaja volt ez a szó.

- Szegény jó ember! - mondta Sylvie. Meghatotta ez az utolsó érzelemtől túlárado esdeklés, amelyet egy rettentő, akaratlan hazugság váltott ki a szerencsétlenből.

Az apa utolsó sóhaja boldog sóhaj volt. Egész életét magában foglalta ez a sóhaj, végső percében is ámította önmagát. Kíméletesen visszafektették ágyára Goriot apót. Ettől a

pillanattól kezdve arcán megmerevült immár öröm- és fájdalomtudatlan szervezetének élet-halálharca. Csak idő kérdése volt, hogy bekövetkezzen a vég.

- Így marad pár óráig, úgy áll majd be a halál, hogy észre sem vesszük. Még csak hörögni sem fog. Agya már nem működik.

Ebben a pillanatban sietős, könnyű léptek hallatszottak a lépcsőn.

- Elkésett - szólt Rastignac.

Nem Delphine volt, hanem Thérèse, a komornája.

- Eugène úr - jelentette -, rémes jelenet volt a báró és a báróné között a pénz miatt, amit szegény úrnőm kért az édesapja részére. Elájult, orvost hívtunk, eret kellett vágni rajta. Szívet tépő volt, ahogy sikoltozott: „Apám meghal, még egyszer látnom kell a papát!”

- Elég, Thérèse. Most már hiába is jönnek, Goriot úr nincs eszméleténél.

- Szegény öreg, olyan rosszul van? - szólt Thérèse.

- Rám itt már nincs szükség. Fél őt, a vacsora után kell néznem - mondta Sylvie. A lépcsőn majdnem összeütközött Restaud-néval.

A grófné komor és félelmes jelenség volt. Mereven nézte az egy szál gyertyával megvilágított halálos ágyat, és szemét elöntötte a könny apja láttára, akinek arca még az élet utolsó remegésétől vonaglott. Bianchon tapintatosan visszavonult.

- Nem tudtam elég korán elszökni - szólt a grófné Rastignachoz.

A diák szomorúan bólintott. Restaud-né lehajolt, és megcsókolta apja kezét.

- Bocsáss meg, apám! Azt mondtad, a hangom vissza fog szólítani a sírból. Jöjj vissza egy pillanatra az életbe, hogy megáldd bűnbánó leányodat. Hallgass meg. Rettenetes! Te vagy az egyetlen, akitől a földön még áldást várhatok. Gyűlöl az egész világ, egyedül te szeretsz. Még a gyermekeim is gyűlölni fognak. Vigy magaddal, szeretni és ápolni foglak. Már nem hallja a szavam, örült vagyok. - Térdre esett, és tébolyult szemmel nézte az emberroncsot. - Teljessé vált a szerencsétlenségem - mondta, és ránézett Eugène-re. - Trailles megszökött, óriási adósság hátrahagyásával. Megtudtam azt is, hogy megcsalt. Férjem sohasem bocsát meg, és egész vagyonom fölött ő rendelkezik. Oda minden illúzióm. Jaj, ki miatt árultam el az egyetlen szívet, szívet - apjára mutatott -, amely engem imádott? Megtagadtam, eltaszítottam őt, ezer fájdalmat okoztam neki, én nyomorult!

- Ő tudta - szólt Rastignac.

Ebben a pillanatban Goriot apó görcsös erőlködéssel kinyitotta a szemét. A grófné reménykedést kifejező arcjátéka nem volt kevésbé borzalmas, mint a haldokló tekintete.

- Meghallotta volna? - sikoltott az asszony. - Nem - mondta mintegy magának, és leült az ágy mellé.

Minthogy Restaud-né az apja mellett kívánt maradni. Eugène lement, hogy egyen valamit. A többiek már együtt voltak az ebédlőben.

- No - mondta a festő -, úgy látszik, egy kis haldokló dráma folyik odafenn.

- Charles - szólt rá Eugène -, úgy gondolom, kevésbé gyászos tárgyat választhatna, ha tréfálni való kedve van.

- Hát már nevetni sem szabad? - felelt a festő. - Különben is Bianchon mondja, hogy az öreg nincs öntudatánál.

- Nos - szólalt meg a múzeumi tisztviselő -, úgy hal meg, ahogy élt.

- Apám meghalt! - sikoltotta a grófné.

Erre a borzalmas sikolyra összeszaladt Sylvie, Rastignac és Bianchon. Ájultan találták Restaud-nét. Fölélesztették, és levitték a várakozó kocsizhoz. Eugène rábízta Thérèse-re, meghagyta neki, hogy kísérje el Nucingennéhez.

- Most aztán igazán meghalt - mondta Bianchon, mikor belépett az ebédlőbe.

- Asztalhoz, uraim, mert kihűl a leves - szólt Vauquer-né.

A két diák egymás mellett foglalt helyet.

- Mi most a teendő? - kérdezte Eugène Bianchontól.

- Lecsuktam a szemeit, betakartam, úgy, mint illik. Bejelentjük a halálozást, és ha a kerületi orvos megállapította, majd szemfedőbe varrják a megboldogultat, és eltemetik. Mi más történhetne?

- Nem fogja többet szolgoltatni a kenyeret, így - szólt az egyik lakó, az öreg Goriot arcfintorát utánozva.

- Ördögbe is, uraim - szólalt meg a házitanító -, hagyják már békén nyugodni Goriot apót. Ne rágódjunk rajta örökké. Egy óra óta a legkülönfélébb mártásokban tálalták fel nekünk. A mi szép Párizsunk egyik legnagyobb előnye, hogy itt születhet, élhet, meghalhat az ember anélkül, hogy bárki törődne vele. Használjuk ki a civilizációnak ezt az előnyét. Ma meghalt vagy hatvan ember. Csak nem akarjuk végiggyászolni a párizsi hekatombákat? Ha Goriot bácsi elpatkolt, annál jobb neki! Ha önök annyira imádták, hát virrasszanak a teteménél, de minket hagyjanak ebédelni.

- Bizony - mondta az özvegy -, jobb neki, hogy meghalt! Szegény, sokat bánkódhatott életében.

Ez volt a gyászbeszéd egy ember fölött, aki Eugène szemében az apaság élő szobra volt. A penzió tizenöt vendége a szokott társalgásba kezdett. Eugène és Bianchon hamar végzett az evéssel. Iszonyattal töltötte el őket a kések-villák zörgése, a beszélgetők nevetgélése, a közönyös arcok falánk kifejezése, az egész nemtörődöm társaság. Elmentek papot keresni, aki éjjel imádkozva virrasszon a halott mellett. A rendelkezésükre álló kevés pénzhez mérten kellett elvégezniük az utolsó teendőket a halott körül. Este kilenc óra felé ravatalozták fel a hullát a kopár szobában, két gyertya közt. Egy pap virrasztott mellette, Rastignac megtudakolta tőle a temetés és a halotti mise árát, majd néhány sorban megkérte Nucingen bárót és Restaud grófot, küldjék el megbízottaikat, és fedezzék a költségeket. Christophe-fal elküldte a leveleket, aztán lefeküdt, és a halálos fáradtságtól nyomban elaludt. Másnap reggel Bianchon és Rastignac volt kénytelen elmenni, hogy bejelentsék a halálesetet, ezt délfelé a kerületi orvos hivatalosan megállapította. Két óráig egyik vő sem küldött pénzt, senki sem jelentkezett a nevükben, Rastignac kénytelen volt kifizetni a papot. Sylvie tíz frankért hajlandó volt megmosdatni és szemfedőbe varrni a halottat. Eugène és Bianchon kiszámította, hogy aligha lesz miből fedezniük a temetés költségeit, ha a halott hozzátartozói semmivel sem akarnak részesedni. Így hát a medikus maga vállalta, hogy a holttestet befekteti egy szegénykoporsóba, amelyet a kórházból hozatott, mert így olcsóbb volt.

- Tedd csúffá ezt a hitvány népséget - mondta Eugène-nek. - Vásárolj öt évre sírhelyet a Père-Lachaise-temetőben, és rendelj harmadosztályú temetést a templomban és a temetkezési vállalatnál. Ha a hozzátartozók vonakodnának megtéríteni a kiadásokat, írasd rá a sírkőre: *Itt nyugszik Goriot, Restaud grófné és Nucingen báróné apja, eltemetve két diák költségén.*

Eugène csak a Nucingen és Restaud házaspároknál tett hiábavaló kísérletek után fogadta meg barátja tanácsát. A kapunál tovább nem jutott. A portásoknak szigorú utasításuk volt, hogy ne engedjék be.

- A kegyelmes úrék senkit sem fogadnak - mondták. - Meghalt az apjuk, mély gyászban vannak.

Eugène elegendő tapasztalatot szerzett a párizsi társaságokban, tudta, hogy hasztalan erőltetné a dolgot. Szíve elszorult, mikor látta, hogy képtelen bejutni Delphine-hez. A portásfülkében ezt írta neki:

Adjon el egy ékszer, hogy apját tisztességgel el lehessen temetni.

Megkérte a báró házmesterét, hogy a zárt borítékot Thérèse útján juttassa el úrnőjéhez. A portás azonban a bárónak adta át a levelet, aki tűzbe dobta. Eugène, miután megtett minden intézkedést, három óra tájt visszament a penzióba. Nem tudta elfojtani könnyeit, amikor az elhagyott utcára nyíló rácskapu előtt két székre helyezve látta a fekete posztóval úgy-ahogy letakart, szegényes koporsót. Mellette ezüstözött rézből való szenteltvíztartó állt, abban silány szenteltvízhintő, amelyhez még senki sem nyúlt. Még csak fekete posztóval sem szögezték ki a kaput. Igazi szegénytemetés volt, pompa, gyászkíséret, batárok és hozzátartozók nélkül. Bianchon, akinek kórházi elfoglaltsága volt, pár sorban értesítette Rastignacot, hogy mit végzett a templomban. A gyászmise megfizethetetlenül sokba kerül - írta -, be kell érni az olcsóbb vecsernyével, már intézkedett Christophe útján a temetkezési vállalatnál. Eugène, miután elolvasta Bianchon irkafirkáját, meglátta Vauquer-né kezében Goriot apó medalionját a két lány hajfürtjeivel.

- Hogy merte ezt elvenni? - rivallt rá.

- Talán bizony ezzel kellett volna eltemetni? Színaranyból van - válaszolta Sylvie.

- Hát persze! - szólt felháborodva Eugène. - Ezt a tárgyat, az egyetlen, ami a leányaitól maradt neki, hadd vigye magával a sírba.

Előállt a halottaskocsi. Eugène kinyitatta a koporsót, és kegyelettel az öreg mellére tette a medaliont, amely Delphine-t és Anastasie-t idézte mint ártatlan kislányokat, amikor még „nem okoskodtak”, ahogy apjuk a halálos ágyon mindegyre mondogatta. Rastignac, Christophe és két sírásó kísérte a kocsit, amely a Neuve-Sainte-Geneviève utcához legközelebb eső Saint-Étienne-du-Mont-templomhoz vitte a szegény embert. Kis, alacsony, sötét kápolnában tették le a koporsót. A diák hasztalan kereste Goriot apó leányait és férjüket. Egyedül volt Christophe-fal, aki kötelességének tartotta, hogy megadja a végtisztességet annak az embernek, akinek révén néhányszor busás borraivalóhoz jutott. Mialatt a papokra, a ministránsfiúra és a sekrestyésre várakoztak, Rastignac megszorította Christophe kezét, de szó nem jött az ajkára.

- Bizony, Eugène úr - mondta Christophe -, tisztességes, jólelkű ember volt, a légynek sem vétett soha, rosszat nem cselekedett.

Jött a két pap, a ministránsfiú és a sekrestyés. Megadtak mindent, amit hetven frankért kívánni lehet olyan korban, amikor az egyház már nem elég gazdag ahhoz, hogy ingyen adhassa imáit. A papok zsoltárt énekeltek, a *Liberát* és a *De profundist*. Húsz percig tartott a szertartás. Csak egy gyászkocsi volt, a pap és a ministráns részére. Fölajánlották, hogy magukkal viszik Eugène-t és Christophe-ot.

- Nincs gyászkíséret - mondta a pap -, gyorsan hajthatunk, hogy el ne késsünk, már fél hat van.

Mikor a koporsót betették a halottaskocsiba, két üres hintó jelent meg, és követték a menetet a Père-Lachaise-temetőig. Az egyik Restaud gróf, a másik Nucingen báró címerét viselte. Hat órákor Goriot apó koporsóját leengedték a sírgödörbe. Leányainak szolgálái állták körül. Ezek a pappal együtt eltűntek, miután az elmondta a rövid fohászt, amivel a diák pénzéért tartozott a halottnak. A két sírásó néhány lapát földdel éppen csak hogy befödte a koporsót. Aztán kiegyenesedtek, és borravalót kértek Rastignactól. A diák kiforgatta zsebeit, de semmit sem talált bennük. Kénytelen volt Christophe-tól kölcsönkérni húsz sout. Ez az önmagában jelentéktelen eset gyötrelmessé fokozta szomorúságát. Beesteledett, a nyirkos félhomály felborzolta idegeit. Még egy pillantást vetett a sírra, és beléhullatta utolsó ifjúi könnyeit. Tiszta szív szent érzelmeiből fakadtak ezek a könnyek, s a földről az égre lövellték sugárzó fényüket. Eugène keresztbe fonta karjait, és az égen vonuló felhőket nézte. Így hagyta magára Christophe.

Rastignac a temető emelkedő része felé vette útját. Elnézte a Szajna két partján zegzugos körvonalakkal húzódó Párizst, ahol már kigyúltak a lámpafények. Szeme mohón tapadt a város ama részére, amely a Vendôme tér oszlopa és az Invalidusok kupolája közt terül el. Ott élt az előkelő társaság, amelybe mindenáron bejutni törekedett. Olyan pillantást vetett erre a zsibongó, óriási méhkasra, mintha előre ízlelné a mézet, és kiejtette száján ezt a nagyszerű mondatot:

- Most mirajtunk a sor!

A Társadalom arcába vágott merész kihívás első tetteként Rastignac elment vacsorázni Nucingen bárónéhoz.

Saché, 1834. szeptember

.oOo.